

Серія «12-річна школа»
Заснована 2005 року

Є. П. Голобородько

Усі уроки УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ в 10 класі

Академічний рівень

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2010

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

Г61

Автори:

Голобородько Є. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, член-кореспондент НАПН України, дійсний член Академії педагогічних і соціальних наук;

Голобородько К. Ю., кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Павлик О. А., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри змісту і методики початкового навчання Криворізького державного педагогічного університету;

Мельничук Ю. Ю., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри філології Херсонського державного університету;

Бондаренко І. А., учитель-методист, учитель української мови та літератури Херсонської спеціалізованої школи I–III ступенів № 24.

Рецензенти:

Плиско К. М., доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Назаренко Л. М., кандидат педагогічних наук, доцент, начальник відділу освіти Цюрупинської районної ради Херсонської області.

Голобородько Є. П.

Г61 Усі уроки української мови в 10 класі. Академічний рівень / Є. П. Голобородько, К. Ю. Голобородько, О. А. Павлик, Ю. Ю. Мельничук, І. А. Бондаренко. — Х. : Вид. група «Основа», 2010. — 329 [7] с. (Серія «12-річна школа»)

ISBN 978-617-00-0585-4.

У посібнику вміщено 70 уроків української мови для 10 класу, які укладено за програмою академічного рівня, затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Розробки уроків характеризуються поєднанням комунікативно-діяльнісного, соціокультурного принципів і принципу практичної спрямованості навчання, відповідають сучасним досягненням теорії і практики навчання української мови й розвитку мовлення.

Для вчителів української мови та літератури загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

© Голобородько Є. П., Голобородько К. Ю.
Павлик О. А., Мельничук Ю. Ю.,
Бондаренко І. А., 2010

ISBN 978-617-00-0585-4

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2010

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
ВСТУП			
1		Мовлення як предмет стилістики й культури мовлення. Стилiстика та її підрозділи: стилістика мови й стилістика мовлення, їх відмінність	
2		Два рівні володіння мовою: мовлення правильне й комунікативно доцільне. Синоніміка й варіативність. Стилiстична норма й стилістична помилка	
3		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 1.</i> Види мовленнєвої діяльності. Різновиди аудіювання й читання	
4		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 2.</i> Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації	
СТИЛІСТИКА МОВИ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ			
5		Загальна характеристика звукового складу української мови. Стилiстична роль звуковідтворення в художніх текстах	
6		Норми вимови. Вимова голосних і приголосних звуків	
7		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 3.</i> Усний докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням	
8		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 4.</i> Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням	
9		Вимова приголосних звуків. Милозвучність української мови — характерна ознака всіх її стилів	
10		Орфоепічні норми — правильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень і наголосу в словах	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
11		Позначення на письмі голосних і приголосних звуків. Складні випадки правопису м'якого знака	
12		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 5.</i> Виступ на зборах, семінарах (заздалегідь не підготовлений)	
13		Позначення на письмі голосних і приголосних звуків. Складні випадки правопису апострофа	
14		Складні випадки правопису м'якого знака й апострофа	
15		Контрольна робота № 1 (контрольний тест)	
16		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 6.</i> Виступ на зборах, семінарах (підготовлений)	
17		Складні випадки правопису великої букви	
18		Правопис слів із ненаголошеними голосними	
19		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 7.</i> Контрольний докладний переказ тексту із творчим завданням	
20		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 8.</i> Контрольний докладний переказ тексту із творчим завданням	
21		Складні випадки правопису слів із ненаголошеними голосними	
22		Правопис слів з подвоєнням і подовженням приголосних	
23		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 9.</i> Складання діалогів — обговорення самостійно обраної теми	
24		Правопис слів із спрощенням у групах приголосних	
25		Складні випадки чергування голосних і приголосних звуків	
26		Правопис слів іншомовного походження	
27		Контрольна робота № 2 (контрольний тест)	
СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ФРАЗЕОЛОГІЇ			
28		Слово та його лексичне значення	
29		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 10.</i> Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (стаття в газету)	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
30		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 11.</i> Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (стаття в газету)	
31		Стилістично нейтральна лексика. Емоційно й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню стильового відтінку	
32		Контрольний диктант. Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю	
33		Специфічно побутова лексика. Просторічні слова	
34		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 12.</i> Конспект прочитаного (публіцистичної й науково-популярної статей)	
35		Професійно-виробнича, наукова і ділова лексика	
36		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 13.</i> Конспект прочитаного (художнього твору, публіцистичної й науково-популярної статей)	
37		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 14.</i> Виступ проблемного характеру на літературну тему	
38		Діалектні слова, сфери їх уживання та стилістичні особливості	
39		Діалектні, застарілі слова, їх стилістичні функції	
40		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 15.</i> Тематичні виписки, план (складний)	
41		Запозичені слова, їх стилістичні функції	
42		Неологізми, їх стилістичні функції	
43		Контрольна робота № 3 (контрольний тест)	
44		Лексико-стилістичні синоніми та їх види (контекстуальні синоніми, перифрази; переносне значення слів)	
45		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 16.</i> Тези	
46		Лексико-стилістичні синоніми та їх види (тропи)	
47		Лексико-стилістичні синоніми та їх види. Тренувальні вправи	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
48		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 17.</i> Конспект як різновид стислого переказу висловлювань, що сприймаються на слух	
49		Антоніми. Пароніми. Правильне використання в мовленні паронімів	
50		Основні групи фразеологізмів	
51		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 18.</i> Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням	
52		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 19.</i> Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням	
53		Багатозначність фразеологізмів	
54		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 20.</i> Бібліографія. Анотація	
55		Синонімія й антонімія фразеологізмів	
56		Контрольна робота № 4 (контрольний тест)	
СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ			
57		Стилістичне забарвлення значущих частин слова: префіксів і суфіксів. Словотворчі норми	
58		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 21.</i> Усний твір-відгук про твір мистецтва в публіцистичному стилі	
59		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 22.</i> Письмовий твір — відгук про твір мистецтва в публіцистичному стилі	
60		Стилістичне використання засобів словотвору	
61		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 23.</i> Ділові папери. Звіт про виконану роботу	
62		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 24.</i> Ділові папери. Субсидія, ваучер, приватизаційний сертифікат	
63		Основні орфограми в коренях	
64		Основні орфограми в префіксах	
65		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 25.</i> Ділові папери. Фінансова ідентифікаційна картка, ідентифікаційний код (ознайомлення)	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
66		Основні орфограми в суфіксах	
67		Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах. Тренувальні вправи	
68		Контрольний диктант. Контрольне аудіювання тексту науково-популярного стилю	
69		Аналіз контрольної роботи. Повторення вивченого	
70		Підбиття підсумків за рік	

ВСТУП

Урок № 1

МОВЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ СТИЛІСТИКИ Й КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИКА ТА ЇЇ ПІДРОЗДІЛИ: СТИЛІСТИКА МОВИ Й СТИЛІСТИКА МОВЛЕННЯ, ЇХ ВІДМІННІСТЬ

Мета: навчити учнів розрізняти поняття «культура мовлення» та «стилістика», терміни «стилістика мови» й «стилістика мовлення»; розвивати вміння визначати стилі мовлення та виділяти засоби створення емоційно-експресивної виразності; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до культурних надбань рідного народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: текст.

Орфоенія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання поетичного тексту.

Культурологія: поняття «культура».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань і мотиваційних резервів учнів

Проблемна бесіда за питаннями

1. Що вам відомо про стилістику з попередніх класів?
2. Які стилі мовлення ви знаєте?
3. З якою метою використовують різні стилі мовлення?
4. Навести приклади використання кожного стилю мовлення.

Робота з текстовим матеріалом

- ▶ Уважно прослухати тексти. Визначити, до яких стилів вони належать. Довести свою думку, наводячи стильові риси.

Текст 1

Людина створила культуру, а культура — людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови. Культура це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільного поведіння, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови. Належачи до певного соціуму, індивідуум зі своєю появою на світ органічно входить у вироблену його співвітчизниками культуру, стає її користувачем і носієм. Чим міцніші зв'язки людини з культурою народу, тим більшого можна сподіватися від неї як від громадянина, свідомого творця матеріальних і духовних благ, патріота й інтернаціоналіста.

Суспільство завжди дбає про те, щоб його члени користувалися мовою не лише спонтанно, не тільки як даним від природи даром, а свідомо, як знаряддям найактивнішого розкриття своєї особистості. Мовний досвід індивідуума невіддільний від опори на літературну мову як акумулятор людських знань.

Сьогодні культура і мова виявилися об'єднаними в царині духовних цінностей кожної людини і всього суспільства. Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що в низькій культурі мови виявляються виразні ознаки бездуховності...

Мовна неграмотність, невміння написати елементарний текст, перекласти його з української мови на російську і, навпаки, чомусь перестали сприйматись як плями на службовому мундирі.

Мовна культура — це надійна опора у вираженні незалежності, думки розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнародного спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника (*За В. Русанівським*).

Текст 2

Культура мовлення — це система вимог, регламентацій щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності (усній і писемній).

Належна культура мовлення — це свідчення розвинутого інтелекту і високої загальної культури особистості. Одним із завдань культури мовлення є подолання «мовних стереотипів»: стереотипи мовлення — це стереотипи мислення.

Тільки через високу культуру мовлення проявляються невичерпні потенції мови, гармонія її функцій.

Культура мовлення має велике національне і соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективно здійснення всіх функцій мови, ошляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення (За В. Іванишиним і Я. Радевичем-Вінницьким).

1. Дібрати заголовки до кожного тексту.
2. Висловити свої думки про значення культури мовлення.
3. Як ви підвищуєте власну культуру мовлення?

Опрацювання пам'ятки

► Розглянути пам'ятку «Шляхи підвищення особистої культури мовлення». Відповісти на питання:

1. Які найбільш ефективні, на вашу думку, шляхи підвищення культури мовлення?
2. Які методи підвищення власної культури мовлення ви використовуєте, а про які дізналися вперше?
3. Як ви розумієте вислів «навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу»?

Пам'ятка «Шляхи підвищення особистої культури мовлення»

1. Виробляти стійкі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу.
2. Не говорити квапливо, без пауз, «ковтаючи» слова.
3. Частіше «заглядати у словник» (М. Рильський), правопис, посібники зі стилістики тощо, вивчати мовлення майстрів слова.
4. Читати вголос (особливо прозові тексти), із дотриманням усіх аспектів нормативності.
5. Заучувати напам'ять художні твори, причому не тільки віршовані.
6. Оволодівати жанрами, видами писемного мовлення, зокрема ділового мовлення.
7. Привчити себе до систематичного запису власних думок та спостережень, щоденникових записів, сімейної хроніки тощо.
8. Виробити звичку читання з «олівцем у руках» — жоден цікавий і вартісний вираз не повинен бути втрачений.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Навчальна лекція

Мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має мету, що впливає із загальної цілі спілкування. У мовленні реалізуються всі мовні засоби та виражальні можливості. Водночас

мова збагачується через мовлення. Стилїстика вивчає мову й мовлення, а саме займається вибором виражальних мовних засобів для їх функціонування в мовленні. Одним з критеріїв доцільного вибору є правильність, тобто дотримання мовних норм. Це питання належить до культури мовлення. Отже, стилїстика тісно пов'язана з культурою мовлення, і спільне в цих науках — дослідження правильності й нормативності мовлення.

Стилїстика як наука розглядає виражальні мовні засоби і стилї мовлення. У залежності від предмету дослідження виділяють стилїстику мови й стилїстику мовлення.

1. Стилїстика мови вивчає стилїстичні ресурси всіх мовних рівнів: лексики, фразеології, морфології, синтаксису. Стилїстика мови включає поняття синонімії (лексичної, морфемної, граматичної, морфологічної й синтаксичної). Емоційно-експресивне забарвлення мовних явищ — теж невід'ємний компонент стилїстики, невіддільний від явища синонімії, оскільки емоційно-експресивні елементи характерні для окремих синонімічних варіантів як засоби вираження їх стилїстичної функції. Наприклад, іменник *губи* — стилїстично-нейтральне слово. Зате його синонім *уста* має відтінок урочистості й вживається здебільшого в художньому стилї.
2. Стилїстика мовлення охоплює функціональні стилї мовлення (науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній і розмовний). Основні характеристики будь-якого стилю:
 - а) функція висловлювання (спілкування, повідомлення);
 - б) завдання мовлення, мовленнєву ситуацію, тему і форму висловлювання;
 - в) стильові риси (образність — відсутність образності, емоційність — нульова емоційність);
 - г) мовні засоби (фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні) (За М. І. Пентиліюк).

Проблемна бесїда за питаннями

1. Які особливості мовлення вивчає стилїстика, а які — культура мовлення?
2. Чим відрізняється стилїстика мови від стилїстики мовлення? А що в них спільного?
3. Як емоційно-експресивне забарвлення мовних явищ співвідноситься з поняттям синонімії?
4. Як ви вважаєте, яким чином відсутність образності й нульова емоційність можуть охарактеризувати функціональний стиль?

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення стилістичних умінь

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати текст. До якого стилю він належить? Як впливають на стиль тексту виділені слова? Дібрати до виділених слів нейтральні синоніми й записати їх (літопис-хроніка; зворушувати-хвилювати, торкатися; найсвятіші-святі; почування-почуття; мальовничі-гарні, красиві; войовничий-хоробрий; пророкування-передбачення).
- ▶ З якого твору взятий цей уривок? («Євшан-зілля» М. Вороного)

В давніх *літописах* наших
Єсть одно оповідання,
Що *зворушує* у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і *мальовничих*,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків *войовничих*.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь *пророкування*.

І воно живить надію.
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

(М. Вороний)

- ▶ Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть їх значення. Які вимоги щодо культури мовлення закладені у цих прислів'ях і приказках? За допомогою яких засобів у них досягається емоційна виразність?

1. Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш. 2. Рана від меча загоїться, а від лихого слова — ніколи. 3. Впік мене тим словом, не треба й вогню. 4. Гостре словечко коле сердечко. 5. На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся. 6. Та у нього на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть. 7. Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, і один язик, щоб менше говорив. 8. Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить. 9. Дурний язик попереду розуму біжить. 10. Дурний язик голові не приятель.

Конструктивне завдання

- ▶ Прочитати текст. Визначити, до якого стилю він належить. Виписати емоційно забарвлені слова.

МАМИНІ КАЗКИ

Я любив довгі зимові вечори. За вікном завивала хуртовина, мороз мурував дивовижні узори на шибках, а в хаті було затишно й тепло.

Ми з сестрою вилазили на піч, лягали черевцями на черінь, підпираючи долонями личка. А мати сиділа, звівши ноги до низу, і тихим, задумливим голосом оповідала казки.

І я переживав за безталанного Йвана, якого всі кривдили, вважали дурником. І дуже тішився, що він виявився і не дурним, і не безталанним, а виходив переможцем з великих випробувань. Я захоплювався маленьким Котигорошком, який визволяв народ рідний з лютої зміячої неволі. І сміявся щасливо, коли казка незмінно приводила до радісної розв'язки.

Ой, який же мудрий і людяний наш народ! Він знає в серці своєму, що ніколи не можуть перемогти зло і ненависть, що завжди в кінці битви життєвої перемагає правда й любов, як би глибоко вона не була захована слугами мороку у в'язниці, як би міцно не кували її в залізні кайдани!

Ті чарівні казкові ідеї незримо лягли в моє дитяче серце, день за днем формуючи свідомість. І за те людяне, ясне, що друзям моїм припадає до серця при зустрічі зі мною, велика дяка тобі, Мати (За О. Бердником).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти висловлювання в публіцистичному стилі на тему «Молодь і культура мовлення», розширивши тезу Олесея Гончара: «Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу — це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природній обов'язок перед незалежною, вільною Україною».

Урок № 2

ДВА РІВНІ ВОЛОДІННЯ МОВОЮ: МОВЛЕННЯ ПРАВИЛЬНЕ Й КОМУНІКАТИВНО ДОЦІЛЬНЕ. СИНОНІМІКА Й ВАРІАТИВНІСТЬ. СТИЛІСТИЧНА НОРМА Й СТИЛІСТИЧНА ПОМИЛКА

Мета: ознайомити учнів із рівнями володіння мовою, поняттями «синоніміка» й «варіативність», навчити знаходити стилістичні помилки й визначати їх вид; розвивати вміння правильно й комунікативно доцільно висловлювати власні думки; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: поняття синонімії.

Синтаксис: види зв'язку у словосполученнях.

Міжпредметні зв'язки:

Література: ознайомлення з редакційними матеріалами М. Коцюбинського.

Культурологія: поняття «культура».

Російська мова: особливості синтаксичного зв'язку в деяких конструкціях, відмінних від українських.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності десятикласників****Навчальне аудіювання**

- Уважно прослухати текст. У якому стилі він оформлений? Довести це. Визначити тему й основну думку почутого. Дібрати в якості заголовку одне речення з тексту.

З того, як говорить людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, що визначились би високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі.

Якої великої ваги надавав наш народ у своїх приказках і повір'ях мові, людському слову! У народі вірили колись, що словом можна скарби в землі знаходити, хвороби та всякі недуги лікувати, від лихого людини та звіра оборонитись. «Що вимовиш язиком, того не витягнеш волон», — запевняє народна мудрість. Та про тих, хто не стежить за своєю мовою, у народі кажуть: «Не тямить голова, що язик лепече».

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів,

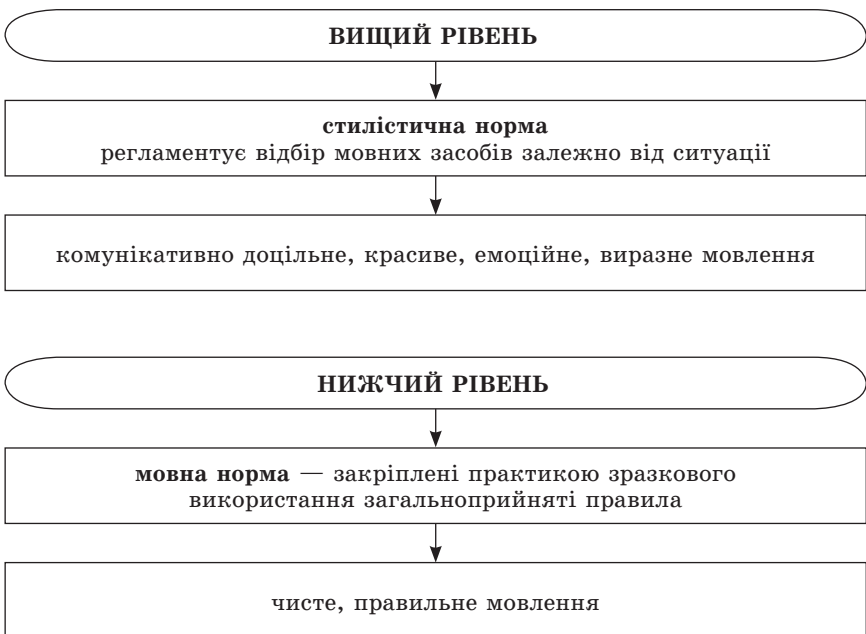
письменників або вчителів-мовників. Це — не тільки ознака, але й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (*За Б. Антоненком-Давидовичем*).

- ▶ Стисло переказати прослуханий текст.
- ▶ Поміркуйте над запитанням: Чи тотожні поняття «правильне мовлення» й «красиве, комунікативно доцільне мовлення»? Яке поняття ширше?

IV. Сприймання й усвідомлення нового матеріалу

Робота зі схемою

- ▶ Розглянути схему. Зробити висновок про рівні володіння мовою.

Рівні володіння мовою

- ▶ Дайте відповідь на запитання: чи можливо досягти вищого рівня, не знаючи мовних норм? Аргументуйте свою відповідь.

Спостереження за мовним матеріалом

- ▶ Як видно з авторського рукопису, взяті в дужки слова М. М. Коцюбинський, виправляючи текст, замінив синонімами. Пояснити доцільність такої заміни.

1. По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін *однаковим тоном* (одним голосом), знялася ціла буря голосів. 2. Каруца *впірнула* (вкотилася) у хвилю ясного світла й покотилася берегом Пруту. 3. Чи варто було стільки вчитись, щоб запорошити душу *пилом* (порохом) одвічних паперів? 4. Андрій підійшов до хати. Криза, похилена *халупка* (хатинка), з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, з забитими вікнами *осель* (хатинок). 5. Вечір за вечором просиджували вони з Гафійкою у *прибраній* (у чистій), немов на Великдень, хаті, в чистій одежі. 6. Тим часом рій згадок викликав у пам'яті давно забуті обличчя й події, колись пережиті *почуття* (емоції). 7. Вона не могла з певністю сказати, чи то був сон, чи *привид* (галюцинація). 8. При *повній* (абсолютній) тиші в повітрі густий гай легко затримав зібране за день тепло. 9. Піднявся з кушетки (з канапи) на розбитих, старечих ногах і підійшов до вікна (*З творів М. Коцюбинського*).

► Уважно прочитайте речення та словосполучення. У якій групі передані абсолютно однакові смислові значення між реченнями (або словосполученнями), а в якій значення трохи розрізняються?

1. Цим літом я відпочивав на Кримському узбережжі — У це літо я відпочивав на Кримському узбережжі; чужі нам погляди — чужі для нас погляди; питати матері — питати в матері, сяяти в небі — сяяти на небі; торкатися до столу — торкатися стола.
2. Вона згорблена від старості — Вона згорблена від того, що стара — Старість змушує її горбитись — Старість горбить її — Вона згорблена старістю — Вона згорблена через старість; Вода розірвала греблю — Водю розірвало греблю — Греблю розірвано водою; не прийшов внаслідок хвороби — не прийшов через хворобу.

Коментар учителя. У стилістиці існує поняття синоніміки й варіативності. В основі **синоніміки** лежить спільність основного значення при наявності відтінків смислу (й/або емоційно-експресивної забарвленості) кожного з елементів синонімічного ряду. Поняття **варіативності** включає тотожність значення (й/або емоційно-експресивної забарвленості) за наявності формально-граматичних розходжень. Ці поняття стосуються усіх рівнів мови, від словотвору до синтаксису. Тобто ми можемо говорити як про варіанти морфем, так і про синоніміку в синтаксисі. У повсякденному мовленні кожен має можливість робити вибір щодо

засобів вираження думки, надавати перевагу стилістично найдоцільнішому з них.

Розподільне письмо

- ▶ Прочитати наведені конструкції й визначити, які з них знаходяться в синонімічних відношеннях, а які — у варіантних. Виписати в один стовпчик синонімічні конструкції, а в інший — варіантні.

Дивиться вовком — дивиться, як вовк; Встань! — Встать!; наказ про наступ — наказ наступати; не відкривав зошит — не відкривав зошита; Я не читав книгу — Я не читав книги; служити на флоті — служити у флоті; йти від міста — йти з міста; любити дитину — відчувати любов до дитини, підсумувати досягнуте — підвести підсумки досягнутому; дівчина з довгим волоссям — довговолоса дівчина; висловити щиру подяку — щиро подякувати; карокий хлопчик — хлопчик з карими очима; Він покаявся мені в усьому — Він покаявся переді мною в усьому; Він допомагає мені — Він мій помічник; вибивати ковдру — вибивати пил з ковдри; Відстань між ними зменшилась удвічі — Відстань між ними скоротилась удвічі.

- ▶ Дослідити, чим відрізняється структура поданих конструкцій.

Практична стилістика

- ▶ Знайти стилістичні помилки й відредагувати наведені речення.

1. У прощавшогося хлопця був розгубившийся вигляд. 2. Опинившись у лісі, нам стало страшно. 3. Загубивши стежку, нас охопила розгубленість. 4. Переживаючий за свій клас учень має усі завдання виконувати відмінно. 5. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами цього гуртка. 6. Я рахую, що ви вірно кажете. 7. Приведу кілька прикладів. 8. Відношення у колективі були дружні. 9. Всі ми маємо відношення до сучасних подій. 10. Не можу ще казати якісь попередні висновки.

- ▶ Перекласти речення, дотримуючись норм сучасної української літературної мови.

1. Что касается моего обучения, то у мамы со мной не было никаких проблем. 2. Редакция получила много писем по этой теме. 3. Я живу на улице Богдана Хмельницкого. 4. Все, кого касается данная тема, должны выразить свое отношение к ней. 5. Данные по исследованию были подтверждены. 6. Статья напечатана в научном журнале. 7. Эта проблема нашла отображение в работах

известных исследователей. 8. Мы действовали в соответствии с инструкцией. 9. Следующий за мной мальчик не отставал.

- ▶ Записати правильні конструкції замість наведених калькованих.

Напечатати звіт, ваше кінцеве рішення, даже дивно, а ми зі своєї сторони, перейти на іншу сторону, я до вас по справі, приносити збитки, пропуск на завод, вірна відповідь, відділ по міжнародним зв'язкам, нагадати про зустріч, неділю тому назад, я не сторонник силових методів, у сім годин вечора, бувший мій колега, більша половина опитів, підписка на газети, при вашій допомозі, мій батько робочий, це було осінню чи літом, перевод грошей затримався, виключіть світло, пошліть заказним листом, залишайте залог, мала житлоплоща, ти дуже заблуждаєшся, нова посуда на кухні, говоріть на українській мові, перевести на українську мову, скільки це вартує.

- ▶ Перекласти українською мовою наведені словосполучення. Запам'ятати нормативні українські конструкції.

Сторониться его; насмешничать над ним; издеваться над ним; глумиться над ним; горевать о сыне; удивляюсь тебе; укоряют его; благодарю его; печалиться об утерянном; причинить горе; обратиться за помощью; пренебрегать им; презирать его; был обязан ему успехом; удовлетвориться ответом; съездить по уху нахала; заинтересован в успехе; свыкнуться с мыслью; издеваться над собой; отречься от всего; выяснить вопрос; дело касается проблемы; лебезить перед ним; ластиться к хозяину; насмеяться над чудачком; набрести на гриб; потешиться над ребенком; льстить ему; пенять на себя; проникнуться уважением; хохотать над шалуном; разжалобить его; смыслить дело (смыслить в деле); бранить лодыря; радоваться другу; смаковать яблоко; касаться ствола сосны.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Подані словосполучення з багатозначними словами *производит*, *произвести* перекласти на українську мову, використавши подані в довідці дієслова.
1. Производит впечатление. Производит новые слова от корня. Производит следствие. Производит предметы широкого потребления.
 2. Произвести начисление. Произвести опустошение. Произвести ремонт. Произвести в чин.
- Довідка.* 1) провадити, виробляти, справляти, утворювати;
2) відремонтувати, нарахувати, надати, спустошити.

Урок № 3**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 1.****ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.****РІЗНОВИДИ АУДІЮВАННЯ Й ЧИТАННЯ**

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про рецептивні види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання), їх різновиди, удосконалювати вміння сприймати почуте і прочитане, ставити запитання до тексту; розвивати рецептивне мовлення, мислення (аналітичне, синтетичне, критичне); виховувати духовність, любов до читання.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Мотиваційно-організаційний етап****Мотивація навчальної діяльності учнів**

- ▶ Прочитайте подані афоризми. Що їх об'єднує? Зробіть висновок і сформулюйте тему уроку.
- 1. Кожен чує те, що розуміє (*Й. Гете*).
- 2. Тільки той, хто вже розуміє, буде вслухатися (*М. Хайдеггер*).
- 3. Щоб почути, треба заплатити увагою (*П. Таранов*).
- 4. Пам'ятайте: вміння слухати — велика сила. Світ потребує слухачів (*Б. Зігель*).
- 5. Слово належить наполовину тому, хто говорить, і наполовину тому, хто слухає (*М. Монтень*).
- 6. Той, хто слухає, часом витрачає свій час корисніше за того, хто говорить (*А. Жуссьє*).
- 7. Переставши читати, люди перестають мислити (*Д. Дідро*).
- 8. Читаючи добре написані книжки, навчаються гарно говорити (*Вольтер*).
- 9. Немає розваги дешевшої за читання книг, і не існує задоволення більш тривалого (*М. Монтегю*).
- 10. Поки ти маєш можливість читати, не можеш вважати себе повністю нещасним (*П. Буаст*).
- 11. Очі читача — значно вимогливіші судді за вуха слухача (*Вольтер*).
- ▶ Об'єднайтеся в групи («аудіали» досліджують аудіювання, а «візуали» — процес читання).

Завдання для груп

- ▶ Які з наведених афоризмів стосуються виду мовленнєвої діяльності, що ви досліджуєте? Поясніть, як ви розумієте зміст поданих афоризмів (групова робота з відповідними афоризмами методом «Прес»).
- ▶ Як ви гадаєте, яким видом мовленнєвої діяльності люди найчастіше послуговуються в житті і чому? (метод «Займи позицію»).
- ▶ Пригадайте, що вам відомо про аудіювання / читання та їх різновиди. В яких сферах сучасного життя і з якою метою застосовують кожен різновид аудіювання/читання? (актуалізація особистісного досвіду кожного учня методом «Асоціативний кущ», з'ясування практичної значущості теми уроку, уточнення мети і завдань уроку).

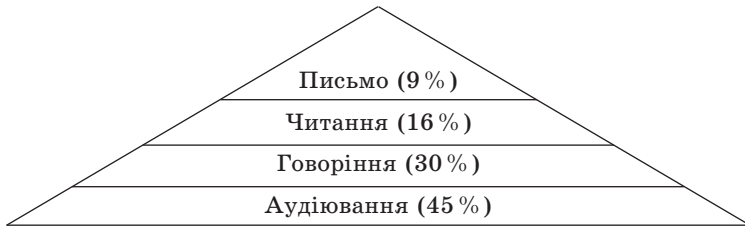
II. Інформаційний етап

Актуалізація опорних знань учнів (відомостей про мовленнєву діяльність, аудіювання/читання).

Довідкова інформація

Види мовленнєвої діяльності — аудіювання (слухання-розуміння), читання, говоріння й письмо. Говоріння й письмо є продуктивними видами мовленнєвої діяльності (мовець творить мовленнєвий продукт), аудіювання й читання — рецептивними (готовий мовленнєвий продукт сприймається мовцем).

Час, що витрачається людиною на різні види мовленнєвої діяльності, розподіляється приблизно так: аудіювання — 45 %, говоріння — 30 %, читання — 16 %, письмо — 9 % (див. діаграму).

Аудіювання — рецептивний вид мовленнєвої діяльності, що полягає в одночасному сприйнятті на слух і розумінні людського мовлення, є основою спілкування. Розрізняють репродуктивне та продуктивне аудіювання. Основною ознакою репродуктивного аудіювання, на відміну від продуктивного, є повторюваність усної інформації. У школі до репродуктивного аудіювання вдаються у процесі проведення усних переказів та підготовки до творчих

робіт. У природній ситуації спілкування співрозмовники вдаються до продуктивного аудіювання. Сприймати усну інформацію можна глобально, докладно й критично.

Різновиди аудіювання

- 1) **глобальне** або **ознайомлювальне** вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення, уміння визначити тему, основну думку повідомлення, ділити його на смислові частини, розрізнити композиційні елементи;
- 2) **докладне** або **вивчальне** передбачає найповніше сприймання змісту повідомлення, усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів;
- 3) **критичне**, ґрунтуючись на глобальному і докладному, вимагає аналізу сприйнятих тверджень; висловлення власної думки, оцінки з приводу почутого, критичного осмислення сприйнятого на слух.

Читання — рецептивний вид мовленнєвої діяльності, що полягає в одночасному сприйнятті і розумінні писемного тексту, в декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквеного коду в мисленнєві образи, що реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні. Розрізняють читання вголос і мовчки. Основною ознакою читання вголос є використання позамовних засобів (інтонації, сили та темпу, тембру голосу, міміки), дотримання орфоепічних, акцентуаційних норм на відміну від читання мовчки, що передбачає безшумне сприймання в оптимальному темпі писемної інформації та її розуміння. У школі до читання вголос вдаються у процесі колективної роботи, навчання й удосконалення виразного читання, проведення переказів та диктантів. Під час індивідуальної роботи з текстом вдаються до читання мовчки. Сприймати писемну інформацію можна глобально, детально й вибірково.

Різновиди читання

Ознайомлювальне читання застосовується для попереднього ознайомлення з книжкою (журналом, брошурою тощо). Переглянувши анотацію, передмову або зі змісту зрозумівши найбільш важливі положення видання, читач має отримати чітке уявлення про цінність та корисність книжки.

Для навчання найдоцільнішим вважається **поглиблене (вивчальне, критичне, творче)** читання. У процесі такого читання не просто сприймається інформація, читач з'ясовує менш зрозумілі для нього фрагменти тексту, що передбачає якомога повніше охоплення змісту тексту з метою максимально повного і точного

розуміння інформації. Це уможлиблює ефективне запам'ятовування сприйнятого. До цього виду читання вдаються, опрацьовуючи новий матеріал на незнайому або малознайому тему.

Вибіркове читання — це швидке читання, у процесі якого читач, охоплюючи текст загалом, фіксує увагу тільки на потрібних йому аспектах, одержує якусь конкретну інформацію. Його здебільшого застосовують для повторного читання книжки після попереднього перегляду. Сторінки перегортають, доки відшукують потрібне місце, яке читають, застосовуючи вже інший вид читання — вивчальне (поглиблене).

Останнім часом виокремлюють ще один вид читання — **сканування**. Сама назва пояснює характер такого читання: швидкий перегляд тексту з метою пошуку певного слова, прізвища, факту.

- Сформулюйте висновки щодо сприйнятого.

III. Процесуально-діяльнісний етап

Актуалізація знань учнів щодо технології аудіювання (читання)

Групова робота

- Читання тексту, розробка тестових завдань до нього.

Зазвичай на уроках вам пропонується виконати тестові завдання після сприймання тексту. Сьогодні спробуйте виступити в ролі вчителя-методиста і самостійно розробити такі завдання до запропонованих вам текстів.

Тестові завдання мають відповідати таким вимогам: 12 тестових питань з 4-ма варіантами відповідей, що відображають розуміння фактичного змісту почутого висловлювання, теми і основної думки тексту; причиново-наслідкових зв'язків, мети висловлювання; адекватне сприймання особливостей побудови й мовного оформлення (виражально-зображувальних засобів), типу і стилю тексту, оцінку і власне ставлення до сприйнятого тощо.

ГАРНА КНИГА — АБЕТКА ДЛЯ ДУШІ

Як не прикро визнавати, але в нинішньому житті чи не весь вільний час заповнив домашній телевізор із бойовиками, детективами і трилерами, а книги залишилися в минулому, як і книжковий бум, який спостерігали 20–30 років тому. Тоді люди не уявляли жодного дня без книги і з рук у руки передавали збірки поезій Василя Симоненка і Ліни Костенко, романи Михайла Булгакова та повісті Василя Бикова. Інтелігентна людина не могла собі дозволити не прочитати твори Василя Земляка, Павла За-

гребельного, Юрія Мушкетика... Сьогодні ж більшість людей тамує інформаційний голод і забезпечує емоційні потрясіння з допомогою телевізійного екрана, а в газетах вишукує кримінальні страхиття і скандали.

Як тут не згадати відомого булгаковського професора Преображенського, який застерігав: «Боже вас бережи, не читайте до обіду радянських газет... Я провів тридцять спостережень у себе в клініці. І що ж ви думаєте? Пацієнти, які не читали газет, почували себе чудово. Ті ж, яких я спеціально змушував читати «Правду», втрачали у вазі. Мало цього. Знижені колінні рефлексі, поганий апетит, пригнічений стан духу...» Автор цих рядків був лікарем, і він, як і сьогоднішні ескулапи, обстоював думку, що постійне читання негативної інформації може призвести до пригніченого стану, та й до хвороби недалеко. Цим матеріалом хочемо привернути увагу читачів до цікавої теми — лікувальні властивості книги, посилаючись на досвід лікаря-психотерапевта В. Клешича.

Дивовижний лікувальний вплив книг відомий здавна. Ще Нестор у Лаврентіївському літописі (1037 р.) зазначав: «...книги є глибина, бо самі в печалі втішаємося». Відгомонам цього твердження стала фраза відомого київського бібліотекаря П. Должикова: «...кабінет для читання — аптека для душі».

Можна було б обійтися без цих сентенцій, оскільки ми, самі того не підозрюючи, під час хвороби наближали одужання саме завдяки читанню. «Читаючи, я почував себе здоровішим, сильнішим... Позбавлений книг, я став в'ялим, мене почала поборювати незнайома мені раніше забудькуватість», — писав у свій час М. Коцюбинський. Не потребує доведення думка, що дуже часто пацієнту більше необхідна бесіда з лікарем, ніж ліки. Але набереться чимало випадків, коли «спілкування» з письмовим джерелом стає більш дієвим, ніж усна розмова.

Наприклад, відомий професор І. Вельвовський лікував пацієнта від неврозу. Бесіди не давали ефекту, але оскільки лікар і хворий не могли якийсь час бачитися, між ними зав'язалося листування. Воно несподівано й викликало сильнішу дію, ніж усі попередні зустрічі. Так буває у людей, в яких зорове сприйняття більш розвинуте, ніж слухове. Друковане слово на них діє сильніше, ніж розмова.

Лікування читанням входить як одна з ланок в систему психотерапії. Ще великий терапевт ХІХ ст. І. Дядьковський у своєму підручнику «Загальна терапія» (1836 р.) назвав читання одним із засобів медицини. Термін «бібліотерапія» почали використовувати

у 20-ті рр. XIX ст. у США. За визначенням, прийнятим Асоціацією лікарняних бібліотек США, бібліотерапія — це використання спеціально відібраного для читання матеріалу як терапевтичного засобу в загальній медицині й психіатрії для вирішення особистих проблем за допомогою керованого читання».

Справді, під час захворювання дуже важливо діяти не лише на організм, але й на настрій, почуття і характер хворого. Це важливо при лікуванні не лише психічних порушень і неврозів, але й таких серйозних захворювань, як туберкульоз. При цьому книги підбираються так, аби підтримувати зацікавленість до життя, віру в одужання.

Не завжди корисно читати книги, в яких описується аналогічна хвороба пацієнта, іноді потрібно відволікти від конкретного діагнозу, переключити його думки в інше річище. Хоча підбір літератури проводиться психотерапевтом індивідуально в кожному конкретному випадку, однак існують також загальні принципи. Наприклад, той же І. Дядьковський стверджував, що різна за формою та змістом література впливає на організм по-різному. Серйозний художній твір збуджує розумову діяльність і пригнічує емоції та пристрасті, які дуже сильно впливають на функціонування внутрішніх органів. Під час читання розважальної літератури отримуємо зворотний ефект. Здавна говориться про цілющі властивості сміху, а значить і гумористичної літератури. Особливо цінними є сміх і радість, які приносять веселі книги хворим дітям. Відоме свідчення К. Чуковського про благотворний вплив книги Р. Е. Распе про пригоди барона Мюнхгаузена на дітей, які лікувалися в кістково-туберкульозному санаторії.

Бібліотерапія ефективна в багатьох випадках, коли необхідний вплив на особистість хворого. Ще у 60-ті роки співробітники кафедри психотерапії під керівництвом професора І. Вельвовського склали перелік книг, які можна рекомендувати в конкретних випадках.

Метод бібліотерапії психотерапевти використовують дуже зрідка. Сьогодні активно порушуються питання про здорове харчування, а про розумове і духовне «живлення» говорити якось не прийнято. Але оскільки надто гостра їжа може викликати порушення у травленні, то й захоплення негативною інформацією може призвести до сумних наслідків. Треба читати і прислухатися до себе: після якої літератури ми відчуваємо себе бадьорими і сповненими сил, яка пригнічує нас і вносить душевний дискомфорт. Можна порадитися у виборі літератури з психотерапевтом, щоб і справді читалося на здоров'я (з газети «Буковина»).

Орієнтовні тестові завдання

1. Про лікувальний вплив книг зазначав Нестор у літописі:
А Київському;
Б *Лаврентіївському*;
В Видубецькому;
Г Галицько-Волинському.
2. «...кабінет для читання — аптека для душі» — це вислів:
А І. Дядьковського;
Б І. Вельвовського;
В П. Должикова;
Г М. Коцюбинського.
3. Термін «бібліотерапія» почали вживати у:
А 20-ті роки XIX ст.;
Б 30-ті роки XIX ст.;
В 20-ті роки XX ст.;
Г 30-ті роки XX ст.
4. Текст належить до:
А художнього стилю;
Б публіцистичного стилю;
В наукового стилі;
Г розмовного стилю.

Учні продовжують формулювання тестових питань у групах.

IV. Контрольно-рефлексивний етап

1. Презентація роботи груп (кожна група представляє сформульовані тестові завдання і пропонує іншій відповіді на них та оцінити свій рівень рецептивних умінь і навичок).
2. Конкурс на краще тестове запитання до тексту (чи відповідає програмним вимогам, містить варіанти відповідей, викликає інтерес і певні утруднення в учнів тощо).
3. Підсумки уроку (колективне складання пам'ятки «Як ефективно сприймати усний / писемний текст»).

Як ефективно читати книгу

- 1) Визначте мету читання.
- 2) Читаючи, виявляйте активність, фіксуючи ключові слова та фрази, ідеї та образи.
- 3) Виявіть, чим хвилює вас цей текст.
- 4) Закінчивши читання, знову перегляньте і визначте місця, які вас найбільше зацікавили.
4. Самооцінювання, взаємооцінювання, рефлексія щодо досягнення мети.

IV. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Доберіть цікавий текст для аудіювання/читання і сформулюйте запитання до нього.
- ▶ Запропонуйте ситуації, в яких людина змушена використовувати той чи інший різновид аудіювання/читання.
- ▶ Запропонуйте однокласникам завдання, що передбачають використання певного різновиду аудіювання/читання.

Урок № 4

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 2. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ

Мета: узагальнити знання учнів про діалогічне мовлення, ситуацію спілкування; удосконалювати вміння вести діалог, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння, підвищувати культуру мовлення; виховувати повагу до співрозмовника, здатність поставити себе на місце іншої людини, ввічливість.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційно-мотиваційний етап

Найбільша розкіш — це розкіш людського спілкування
А. С. Екзюпері

Прочитайте і поясніть афоризм. Сформулюйте за ним тему уроку. Що необхідно для успішного спілкування? Чи потрібно вчитися спілкуванню? («Мікрофон»)

В основу спілкування покладено діалог. Пригадайте, що вам відомо з попередніх класів про діалогічне мовлення? За яких умов воно відбувається?

Яке значення має вивчення цієї теми для вашого життя?

II. Виконавчо-діяльнісний етап

- ▶ Прочитайте текст і визначте відому і нову для вас інформацію про діалог (стратегія «Читання з позначками»).

Діалог — вид мовлення (найчастіше усного), для якого характерні почергові висловлювання двох або кількох співрозмовників. У писемній формі діалогічне мовлення використовують у художніх творах як засіб відтворення мовлення та характеристики

персонажів. Усне діалогічне мовлення здійснюється за умови безпосереднього контакту співрозмовників, кожен із яких по чергово то слухає/сприймає, то говорить. Тому щоб навчитися діалогу, необхідно досконало оволодіти такими видами мовленнєвої діяльності, як аудіювання та говоріння.

Важливими для діалогу є невербальні засоби спілкування: міміка, жести, інтонація. Діалогічне усне мовлення передбачає розуміння співрозмовниками реальної ситуації спілкування, зорове сприйняття співрозмовниками одне одного (міміки, жестів), сприйняття інтонаційного оформлення мовлення. Зорієнтувавшись у ситуації спілкування, кожен зі співрозмовників планує своє висловлювання (планування відбувається у внутрішньому мовленні). Діалогічне мовлення є ланцюгом реплік, які породжуються в процесі спілкування двох або декількох осіб. Розрізняють репліку-стимул, яка спонукає співрозмовника до відповіді або дії, та репліку-реакцію, що звучить у відповідь.

Зберігаючи у внутрішньому мовленні початок розмови (зміст попередніх реплік), кожен зі співрозмовників знову-таки у внутрішньому мовленні планує «сміслові згустки» наступної репліки. Плануючи репліки, слід передовсім визначити мету (мотив) спілкування, його зміст (основну тезу) й логічно «просуватися» до досягнення цієї мети.

Репліки співрозмовників пов'язані за змістом (єдиною темою), більшість із них взаємозумовлені й пов'язані, тому вони утворюють діалогічні єдності (питання-відповідь). Характерними для діалогу є такі граматичні ознаки: граматична неповнота речень, використання простих синтаксичних конструкцій, різних речень за метою висловлювання, звертань і вставних слів, вигуків і часток тощо.

Бліц-опитування

1. Дайте визначення діалогу.

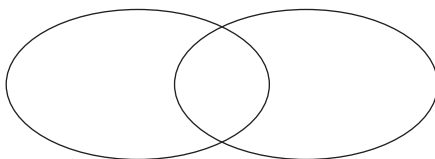
1. Які є різновиди діалогу?

2. Що таке репліка-стимул і репліка-реакція?

3. Назвіть граматичні ознаки діалогу.

▶ Заповніть діаграму Ейлера-Венна (знайдіть спільні й відмінні риси діалогу і монологу) (групова робота).

Діалог

Монолог

Робота в парах

- ▶ Прочитайте діалог. З'ясуйте мету, ситуацію спілкування, назвіть учасників діалогу. Зверніть увагу на етикетні формули. З якою метою вони використовуються? Дайте характеристику реплікам діалогу (за метою висловлювання, за повнотою, за будовою, за емоційно-експресивним забарвленням). Визначте репліки для стимулювання, підтримання діалогу.
 - Доброго дня! Чи не могли б Ви покликати Ірину Василівну до телефону?
 - Доброго дня! Я Вас слухаю.
 - Вибачте, я Вас одразу не впізнала. Вас турбує мама Іваненка Сашка.
 - Так, Світлано Дмитрівно. Ви телефонуєте з приводу пропущених уроків?
 - Справді, Сашко зараз перебуває в лікарні з метою медичного обстеження.
 - Сподіваюсь, нічого серйозного?
 - На щастя, ні. Військкомат дав направлення.
 - То з наступного тижня він уже піде до школи?
 - Думаю, так. Дякую за увагу.
 - Будь ласка, передайте Сашкові моє вітання.
 - Ще раз перепрошую за турботу. До побачення.
 - На все добре.
- ▶ Доповніть поданий діалог репліками-стимулами і репліками-реакціями. Визначте його тему, складові ситуації спілкування (місце, час, обставини, сферу спілкування), комунікативні ролі, комунікативну мету, комунікативні наміри (мовленнєві інтенції) мовців.
 - Чому мову вважають візитною карткою людини?
 - Та тому, що по тому, як людина говорить, ми пізнаємо, з ким маємо справу.
 - Можемо визначити ступінь інтелігентності, сказав би вчаний.
 - ...
 - Ступінь її психологічної урівноваженості, ступінь її можливої закомплексованості.
 - ...
 - Розвивати і вдосконалювати своє мовлення.
 - ...
 - Тому, що мова — втілення думки, що багатша думка, то багатша мова.

— ...
— Ні, не я.

— ...
— Максим Рильський.

— Людину, яка зрікається легко й добровільно рідної мови, Борис Харчук назвав нещасною, неправдивою людиною.

Ситуативне завдання

- ▶ За завданням учителя кожен із учнів ототожнює себе з мовцем, який, потрапивши у конкретну ситуацію спілкування, виконує певну соціальну роль (школяра, його батька, учителя, лікаря, продавця тощо).

Наприклад: 1) ви хочете звернутися до вчителя з проханням порадити довідкову літературу, якою варто скористатися у процесі самостійної підготовки до написання творчої роботи; 2) вам треба підготувати реферат з історії, але ви не встигаєте взяти в бібліотеці необхідну літературу, та й Інтернету дома не маєте. На перерві підходите до однокласника й просите його допомогти.

Робота в парах

- ▶ Побудуйте і розіграйте діалог.
- ▶ Оцініть складені діалоги за схемою.

III. Контрольно-корекційний етап

- ▶ Поясніть значення слів.

Діалог, монолог, діалогування, репліка, реактивно-стимулююча репліка, діалог-повідомлення.

- ▶ Доведіть, що дотримання правил мовного етикету в діалозі — обов'язкова умова при спілкуванні.
- ▶ Оцініть свою роботу на уроці. Оцінку обґрунтуйте.

IV. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Накресліть схему «Мовленнєва ситуація».
- ▶ Підготуйте тестові завдання з теми «Діалог».
- ▶ Запропонуйте мовленнєві ситуації для побудови діалогу в класі.

СТИЛІСТИКА МОВИ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ

Урок № 5

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗВУКОВОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ЗВУКОВІДТВОРЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Мета: повторити загальну характеристику звукового складу української мови, навчити встановлювати роль звуковідтворення в художніх текстах, удосконалювати орфоепічні вміння учнів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфоепія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання поетичного тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Мовознавча вікторина

- ▶ Дати обґрунтовані відповіді на запропоновані запитання.
1. З якої кількості звуків складається звукова система української літературної мови?

2. Скільки голосних звуків в українській літературній мові? Назвіть їх основні характеристики.
3. На які групи поділяються приголосні звуки за участю голосу й шуму?
4. Які звуки утворюються за допомогою голосу й шуму?
5. Які приголосні характеризуються за глухістю-дзвінкістю?
6. За місцем творення приголосні поділяються на...
7. За способом творення приголосні української мови поділяються на...
8. На які групи поділяються приголосні звуки за твердістю-м'якістю?

Матеріал для вчителя

1. 38 звуків.
2. 6 голосних звуків. Характеризуються за способом творення (підняття і ряд), лабіалізацією, наголошеністю.
3. Шумні й сонорні.
4. Сонорні.
5. Шумні.
6. Губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові, глотковий.
7. Проривні, фрикативні, зімкнено-прохідні, африкати.
8. Тверді й м'які. М'які, у свою чергу, поділяються на м'які [д'], [т'], [н'], [л'], [й] та пом'якшені [з'], [с'], [ц'], [дз'], [р']. Окремо позначаються напівпом'якшені [б'], [п'], [в'], [ф'], [м'], [г'], [к'], [х'], [ґ'], [ж'], [ш'], [дж'], [ч'].

Орфоепічний практикум.

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати виразно текст, визначити слова, що виконують емоційно-експресивну функцію. Виписати слова-звуковідтворення.

У кутку живе хіп-хап,
 В нього безліч довгих лап, —
 Ух!..
 Тільки сутінь заляга,
 Він лапища простяга, —
 Ой!
 Я хапаю за прута
 Та по лапах, як ката, —
 Бах!
 А ніяких лап нема —
 Тінь хитається сама...
 Ха!..

(Т. Коломієць)

- ▶ Підготуватися до виразного читання білого вірша.

РІДНА МОВА

В щільник чуттів і розуму зоря
Бджолою залітає; тихо
 Завісу смутку розкриває пісня:

...Кру-кру,
 Заки море перелечу —
 Крилонька зітру...

О, рідна мово!
Причащаюсь
 Біля твоїх *джерел* прозорих, чистих,
 І набираюся п'янкої сили...
 Твої *багатства* — невичерпні.
 Пращур
 І вепра полював, і печеніга
 Відгонив за пороги. Біля ватри
 Вирізьблював, мов з кременю, слова —
 Добірні і важучі.
 Землю
 Орав оратай непочату, піт
 Котивсь на тирсу, — і на крилах пісні
 Його думки до сьогодні долетіли.
 Виходила древлянка із колиби,
 Схилялася лозою біля плоту,
 Бо доля нелегка їй ламала,
 І виривалося з грудей зітхання
 Пекучим словом...

(Є. Гуцало)

- ▶ Знайти випадки звуковідтворення й вказати їх стилістичну роль.
- ▶ Записати текст фонетичною транскрипцією. Назвати наявні в ньому приголосні: за місцем творення; за способом творення; за участю глосу й шуму; за твердістю-м'якістю. Охарактеризувати приголосні звуки чотирьох виділених слів за всіма ознаками.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати фонетичний запис слів. Відновити їх, записавши орфографічно.

[м'узи'ка], [зйаві'лос'а], [шч'ас'т'а], [л'ікува́н:а], [дво́йе"],
 [вірошче"на], [бе"ж:у́рн'іс'т'], [р'із'б'а́р], [с'імй'а], [й'едн'іст'],

[дже^нре^нл^о], [запор' іж':а], [ве^нсе^нл' ац':а], [над:н'іпр' а́ншчи^на], [п'ірійна], [розйїзд], [круйїз], [л':ецц':а], [ййув'іле́й], [г'іл':а́чка], [де^нл'ф'ін], [майсте́рн'іс'т'].

► Назвати слова за поданою характеристикою звуків.

1. Голосний заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований, ненаголошений; приголосний сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий; голосний заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, наголошений; приголосний шумний, глухий, задньоязиковий, проривний, твердий.
2. Приголосний сонорний, передньоязиковий, зубно-боковий, твердий; голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, наголошений; приголосний шумний, глухий, задньоязиковий, проривний, твердий; приголосний шумний, глухий, передньоязиковий, африката свистяча, пом'якшений; голосний переднього ряду, високого (підвищеного) піднесення, нелабіалізований, ненаголошений; приголосний сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який; голосний заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

(Див. 1. урок 2. лекція.)

Вибіркова робота

- Визначити звуки, що диференціюють лексичне значення поданих пар слів. Поділити пари слів на групи, в яких приголосні розрізняються за: а) участю голосу й шуму; б) місцем творення; в) способом творення; г) твердістю / м'якістю; д) кількома ознаками.

Туди — куди, голос — колос, колоти — полоти, полоти — пороти, день — пень, кігті — нігті, вибирати — випираи, куди — сюди, балка — палка, гадка — гатка, дрючок — крючок, дріт — дріб, рити — лити, злити — змити, жити — шити, лестити — пестити, поріг — доріг, рук — сук, мишка — пишка, гава — кава, праля — краля, праля — прала, сон — сом, гілля — рілля, кілля — зілля, мороз — морозь, раз — рак, рад — ряд, вибирати — видирати, буває — буяє, зоря — моря, з'їхати — в'їхати.

Дослідження-аналіз

- Знайти звукообрази, що досягаються внаслідок звуковідтворення, та пояснити їх.

1. Гігантське місто витискає штанги — гуп-гуп, гуп-гуп... (Л. Костенко). 2. Колишися, калинонько, колишися, зеленими листочками розпишися (М. Підгірянка). 3. Гуси крильми важкими

лопочуть, на льоту між собою гелгочуть (М. Пригара). 4. В нас є розбійник у дворі: он він цвірінькає вгорі (М. Пригара). 5. На галляві озерце — кришталеве люстерце (Т. Коломієць). 6. Лопотіли крилами й рожевим пір'ям, лоскотали марево золотим сузір'ям (В. Симоненко). 7. Жухне жаж на ножах, на тривожних рубежах (І. Драч). 8. І він іде, і я собі іду. Йдемо удвох під вечір по стежині. А він мені дудукає: ду-ду! (Л. Костенко). 9. Тихше. Тихше — Хто це дише?.. (О. Олесь).

Фонетичний аналіз слів

- ▶ Зробити фонетичний аналіз запропонованих слів за зразком.

Варіант 1: оновлюється, волелюбність, незбагненний, українська, агентство.

Варіант 2: зв'язаний, взаємність, нескінченний, велетенський, контрастний.

Зразок фонетичного розбору

Джмелі — джме-лі: 2 склади, відкриті [джме^нл'і]

д > [дж] — приголосний, дзвінкий, твердий, афrikата;

м — [м] — приголосний, сонорний, твердий, губний;

е — [e^н] — голосний, ненаголошений, переднього ряду, підвищеного підняття;

л — [л'] — приголосний, сонорний, м'який, зубний;

і — [i] — голосний, наголошений, переднього ряду, високого підняття.

6 букв, 5 звуків

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Знайти в художній літературі 5 прикладів звуковідтворення.
- ▶ Зробити фонетичний аналіз слів: шістнадцять, шістсот.

Урок № 6

НОРМИ ВИМОВИ.

ВИМОВА ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Мета: повторити норми вимови голосних і приголосних звуків; удосконалювати орфоепічні вміння учнів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:*Синтаксис:* текст.*Орфоепія:* читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.**Міжпредметні зв'язки:***Література:* виразне читання поетичного тексту.*Російська мова:* фонетичні й орфографічні особливості деяких слів, відмінних від українських.**Тип уроку:** урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого****Виконання тестових завдань**

► Знайдіть одну правильну відповідь.

1. Ненаголошені [e] та [и] у вимові зближуються і вимовляються:
 - А то як [e^e], то як [и^e];
 - Б як [e^н];
 - В як [и^e];
 - Г як [i].
2. У яких випадках ненаголошений [o] вимовляється як [o^у]?
 - А У всіх позиціях;
 - Б лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у];
 - В у всіх словах перед складом з наголошеним [у];
 - Г лише в деяких словах перед складом з ненаголошеним [у].
3. Приголосний [р] вимовляється:
 - А м'яко в усіх випадках;
 - Б твердо в усіх випадках;
 - В м'яко в кінці складу й твердо на початку складу;
 - Г твердо в кінці складу й м'яко на початку складу.
4. Приголосний [ц] вимовляється:
 - А м'яко тільки в кінці слів іншомовного походження;
 - Б твердо в кінці слів іншомовного походження та деяких вигуках;
 - В м'яко в усіх випадках;
 - Г твердо в усіх випадках.

5. Перед яким голосним усі приголосні вимовляються твердо?

- А [o];
- Б [y];
- В [a];
- Г [e].

6. Яке з тверджень правильне?

- А Усі приголосні в українській мові перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко;
- Б дзвінкі приголосні перед глухими вимовляються дзвінко, а в кінці слів — оглушуються;
- В дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко, глухо вимовляється лише приголосний [г];
- Г дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів оглушуються, дзвінко вимовляється лише приголосний [г].

Ключ. 1 — А; 2 — Б; 3 — Г; 4 — Б; 5 — Г; 6 — В.

Порівняльний аналіз мовного матеріалу

- ▶ Прочитати слова українською і російською мовами. Пояснити різницю у вимові цих слів.

Українська мова	Російська мова
віз	воз
лоб	лоб
город	город
рід	род
рів	ров
вода	вода
лід	лед
лізти	лезть
прибій	прибой
слабкий	слабый
солодкий	сладкий
вулиця	улица
ферзь	ферзь
нація	нация

Орфоепічний практикум

- ▶ Прочитати вірш, дотримуючись норм літературної вимови. Особливу увагу звернути на вимову напівпом'якшених [в'], [ф'], [ч'], [б'].

Ті журавлі, і їх прощальні сурми...
 Тих відлітань сюїта голуба...
 Натягне дощ свої осінні струни,
 Торкне ті струни пальчиком верба.

Сумна арфістко, — рученьки вербові! —
 По самі плечі вкутані в туман.
 Зіграй мені мелодію любові,
 Ту, без якої холодно словам.

Зіграй мені осінній плач калини,
 Зіграй усе, що я тебе прошу.
 Я не скрипичний ключ, а журавлиний
 Тобі над полем в небі напишу

(Л. Костенко)

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Дослідження-диференціація

- Переписати слова, вставляючи, де потрібно **г** або **ґ**.

(ґ, Г)айок, (г, г)алас, (ґ, г)ава, (г, г)андж, (г, г)алицький,
 (г, г)аньба, (г, г)и(г, г)нути, (г, г)ирли(г, г)а, (г, г)ала(г, г)ан,
 (г, г)рунт, (г, г)іркий, (г, г)ість, (г, г)енарал, (г, г)удзик, (г, г)уля,
 (г, г)едзь, (г, г)оден, (г, г)одина, (г, г)лухий, (г, г)лей, (г, г)ніт,
 (г, г)речний, (г, г) рецький, (г, г)риміти, (г, г)атунок.

Розподільне письмо

- Записати в лівий стовпчик слова, де літерою в позначено звук [в], а в правий — де літера **в** позначає звук [у] нескладовий.

Вступ, вовк, вовтузитися, дівчина, ввійти, робив, давно, вовк,
 бував, товар, смакував, півострова, вчора, вітер, дзвенять, важ-
 кий, взував, весь, вервечка, булава, вовна, ввібрати, вепр, вось-
 миніг.

Творче конструювання (робота в парах)

- Об'єднавшись у пари, навести приклади слів, у яких букво-
 сполучення **дж**, **дз** вимовляються як неподільні звуки. Скласти
 з ними речення й записати їх (по п'ять речень на кожний ви-
 падок).

Дослідження-аналіз

- Простежити, змінюючи швидкість мовлення, чи залежить ви-
 мова звуків у наведених словах від темпу мовлення. Резуль-
 тати спостережень проаналізувати. Правильну вимову віді-
 лених слів відтворити з допомогою транскрипції.

Вийжджати, попереджати, розкопати, святковий, осінній, з'їдуться, тішишся, зіщулитися, питаються, одинадцять, шістнадцять, чотирнадцять, зчепити, щільно, розцедритися, непомітно, розповсюджувати, з викрутасом, бур'ян, буря, бюрократія, п'янкий, морквяний, що, знаєшся.

Лінгвістичне дослідження (робота по варіантах)

- ▶ Записати текст фонетичною транскрипцією. З'ясувати, якими засобами передається м'якість приголосних [d'], [m'], [z'], [c'], [ц'], [dz'], [л'], [н'], [р'].

Варіант 1

Помережав вечір кучерявий
льодяними ґратами вікно.
Жовтожарні там горять заграви,
голубе кипить вино.
А за ґратами останню мичку
допрядає скалоокий день.
Бачу усміх твій крізь сніжну мжичку,
чую голос вітряних пісень.

(М. Драй-Хмара)

Варіант 2

Уже дзвенять і ніжно врнуть,
Шумлять березові гаї,
А журавлі летять і струнять,
Пливуть у вишині.
Глибоке небо сине-сине,
В тонкім мереживі гілля.
Хмарки, неначе ластовиння
Чи перламутрова луска

(С. Бен)

Гра «Скоромовки»

- ▶ Учні по черзі читають скоромовки (див. додаток). Хто помилився — виходить з гри.

Гра продовжується, доки не залишиться один учень-переможець.

V. Підсумок уроку

Учитель оголошує результати навчальної діяльності учнів, коментує виконання — домашніх завдань, роботу в парах та по варіантам.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Скласти висловлювання на тему «Звуки рідної мови» й підготуватися до його виразного читання.

Скоромовки

Бабин біб розцвів у дощ —
Буде бабі біб у борщ.
Бобер на березі з бобренятами бублики пік.

Боронила борона по боронованому полю.

Босий хлопець сіно косить,
Роса росить ноги босі.

Був бик тупогуб,
Тупогубенький бичок.
У бика була тупа губа.

Був господар, був господар,
Та й розгосподарився.

Був собі цебер, та переполуцебрився на полуцебренята.

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука —
Буде букові наука.

Бурі бобри брід перебрели,
Забули бобри забрати торби.

В домі Дими дим.
Ой ходім туди, ходім.
Рятувати Димин дім.

Варка варила вареника,
Василь взяв вареника.
Варка Василя варехою.
Василь Варку вареником.

Вередували вереднички,
Що не зварили вареничків.
Не вередуйте, вередниченьки,
Ось поваряться варениченьки.

Водовоз віз воду з водопроводу.

Ворона проворонила вороненя.

Дзижчить над житом жвавий жук,
Бо жовтий він вдягнув кожух.
Жовтий жук купив жилет,
Джемпер, джинси та жакет.

Ішов Прокіп, кипів окріп, прийшов Прокіп — кипить окріп,
як при Прокопі, так і при Прокопі і при Прокопенятах.

Ішов хлопець із ярмарку, по колоді через воду.
Тільки став він на колоду, бовть у воду.
Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду.
Та знов — бовть у воду.

Їхав Прокіп мимо кіп.
Лічив снопи по три копи:
Одна копа ковпаком,
Друга копа ковпаком,
Третя копа ковпаком.

Їхали крамарі,
стали на горі
та й забалакалися про Прокопа,
про Прокопиху і про маленькі Прокопенята.

Кіт котові каже: «Коте,
до комори кадуб вкотили.
В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини».

Коваль кулю кував, кував і перековував.

Ковпак на ковпаку, під ковпаком — ковпак.

Копа на копі,
Під копою копа,
А хто їх копнув?
Копоклад Хома.

Кричав Архип, Архип охрип,
Не треба Архипу кричати до хрипу.

Король орел, орел король,
У Кіндрата куртка короткувата.

Летів горобець, сів на хлівець,
А як вийшов стрілець, то утік горобець.

Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.

Лежить п'ять п'ятаків.
На кожному п'ятаку
Ще по п'ятаку.

Летів горобець через безверхий хлівець.
Ніс четверик гороху, без червотоку,
Без червоточини, без почервоточини.

Лізе кусіня з-за сусіка, зуби зазубрила, очі заочила.

Мусію, Мусію.
Муку сію,
Печу паляниці,
кладу на полиці.
Мусій, муку сій,
печи паляниці,
клади на полиці.

На возі коза, під возом лоза.

На полиці в коробиці
Півкороваю і паляниця.

На річці Лука спіймав рака в рукави.

На кому шапка найковпакуватіша.

Наш садівник розсадівникувався.

На дворі трава, на траві дрова.

Напекли млинців, назвали кравців.
А кравець за млинці та й побіг у танець!

На річці Лука спіймав рака у рукав.

Не йди попри Прокопові ворота, попри прокопишині.

Невеличка перепеличка під полукіпком розпідпадьомкалась.

Ніс Пилип плуг через поріг.

Ой був собі коточок,
Украв собі клубочок
Та й сховався в куточок.

Пилип прилип, прилип Пилип.
Пилип плаче.
Пилип посіяв просо,
Просо поспіло,
Пташки прилетіли,
Просо поїли.

Поля поле поливає, поле й переполює.

Семен сказав синам: «Скосіть сіно».
Сини скосили сіно.
Старий Семен сказав синам: «Спасибі».

Серед корчів корч найкорчакуватіший.

Сидів горобець на сосні, —
Заснув — і упав уві сні.
Якби не упав уві сні.
Сидів би він ще на сосні.

Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню:
«Ти не вмієш так, як я — так, як ти, не вмію я».

Стоїть піп на копі,
Копя під попом,
Піп під ковпаком.

Стриб-стриб-стриб — підстрибує по стерні рідня:
перепілка, перепел, перепеленя.

Ти, малий, скажи малому
Хай малий малому скаже,
Хай малий теля прив'яже.

Туман в траві стеріг отару,
Не дасть отару на поталу.

У Кіндрата куртка короткувата.

Улас у нас, Панас у вас.

У нас надворі погода розмокروطогодилася.

У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.

У сніни Мусій сіно носив.

У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

У садочку барвінок,
На барвінку втінок,
Заберемо втінок,
Вирвімо барвінок.

Хитру сороку спіймати морока,
А на сорок сорок — сорок морок.

Ходить квочка коло кілочка,
Водить діток, дрібних квіток.

Ходить перепел між полукіпками зі своїми перепеленятками.

Чорний баран, рябе ярча.

Цей ковпак зроблений не по-ковпаківськи.
Треба його перековпакувати, щоб він був перековпакований.

Як при страхові не перестрашені,
Так при перестрахові не приперестрашені.

Урок № 7

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 3. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Мета: удосконалювати вміння відтворювати усне висловлювання художнього стилю, доповнювати його своїми міркуваннями; розвивати зв'язне мовлення, творчі здібності, аналітико-синтетичне мислення, збагачувати словниковий запас; виховувати духовність, пошану до оберегів роду.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок (урок навчального переказу).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступна бесіда

- Прочитайте слова Максима Рильського. Як ви їх розумієте?

ХТО НЕ ШАНУЄ СВОЄ МИНУЛЕ,
ТОЙ НЕ ГОДЕН СВОГО МАЙБУТНЬОГО

Напевно, у кожній родині є сімейні реліквії, святині, що передаються з покоління в покоління. Це ніби пам'ять роду. Серед них і «живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога чи святого, якому поклоняються». Назвіть цю реліквію за поданим

тлумаченням (ікона). Чи є у вашій родині образи-обереги? Як ви до них ставитеся? (Стратегія «Обмін думками»)

Про що може бути текст, що має назву «Ікона»? (прогнозування змісту тексту за його назвою)

- ▶ Послухайте текст і порівняйте його зміст з вашими уявленнями. Чи справдилися ваші очікування?

II. Читання тексту

ІКОНА

Роман стрімко переступив поріг бабусиної кімнати. На підвіконні затишно буркотіло радіо. Бабусі й не видно було за ковдрами, подушками. Коли вона й не спить, однаково лежить із заплющеними очима, піднімається дуже рідко. Лице акуратне, дрібненьке, схоже на квіточку.

Роман підступив до столу з гарною, святково-легенькою скатеркою. На столі пишалась дешева, темно-синього скла ваза, лежав псалтир, якісь ліки. Стояла прикрита рушником ікона. Роман узяв її, задерев'яніло засунув за полу і, не глянувши на стару з її подушками, рвучко направився геть.

Увечері Роман відніс ікону Павлуші Ханенку. Отому, що в Канаду до родичів виїхав, як тільки стало відомо, що вже можна і нічого за це не буде. А тепер от погостювати приїхав. Каже, що в тамтешніх українців така туга за батьківщиною, що мати якийсь сувенір з рідної України — їм за велике щастя. Хоч рушник вишиваний. Хоч ікону. І гроші вони за це ладні заплатити...

Роздивившись принесену Романом ікону, «канадець» Ханенко поклав її на стіл.

— Чи ти мене хочеш одурити, чи хто тебе кинув? — верескнув він. — Дивись.

Ханенко поклав бабусину святиню на стіл, піддів ікону зі зворотного боку ножичком, і на темному дереві забілів папірець із рівними рядками друкованих літер. «...під впливом інженери... згідно з якими архітектурний стиль...»

— Хтось узяв рівненьку дощечку, — пояснював Ханенко, — наклеїв репродукцію з журналу, а потім лаком покрив. Вийшло непогано, — хмикнув, — але на продаж не йде. Тобто, — поправився, — на сувенір не згодиться.

Коли увечері повернувся брат Антон, Роман підійшов до нього:

— Ікону давно продав?

Антон вперся поглядом у темні очі Романа.

— Давно. З рік тому, у місті.

— Нікому не скажу. Половину грошей мені оддаси,— мовив похолоділим голосом Роман і пішов до хати.

— Розкажуй хоч усьому кутку, хоч на все село кричи,— на-смішкувато крикнув йому в спину Антон.— Грошей тих давно немає. Гроші ті на випускний вечір пішли.

Брати встали один проти одного напружені, як покручі. Якось дивно покликкала до хати мати. Бабуся напівсиділа в ліжку. Крилом голубки виглядало з-під хустинки срібне пасмо. Поруч згорбився на стільці батько. Хлопці виструнчились, між ними стала смутна мати з вологим блиском в очах.

— Діти... мої... мабуть... до ранку не доживу... — з натугою вилітали з побілілих уст слова. — Довго я... ходила... по цій землі... Живіть і ви... довго... Ікону бережіть... І вона... вас... оберігатиме... (362 сл.)(За С. Соловйовим).

III. Бесіда за змістом прочитаного

Орієнтовні питання бесіди

1. Коли відбуваються події, описувані в тексті, і де?
2. Навіщо Роман узяв ікону зі стола?
3. Чому хлопець не зміг її продати?
4. Кого підозрював Роман у крадіжці справжньої ікони? Чому?
5. На що онук витратив гроші, виручені за продаж украденої у бабусі ікони? Як це його характеризує?
6. Що відчув Антон, коли був викритий у крадіжці ікони? Які слова парубка на це вказують?
7. Як умираюча бабуся ставилася до ікони? Які слова це підтверджують?
8. Якою автор зображує бабуся? З чим порівнює її лице? Про що свідчить опис кімнати бабусі?
9. Які риси вдачі виявили обое братів через свою готовність продати родинну реліквію. Як автор ставиться до хлопців? А ви?
10. Назва тексту відображає тему чи основну думку?
11. Як ви розумієте значення слова «духовність»?
12. До якого стилю мовлення належить текст?

IV. Складання плану

Орієнтовний план

- I. Бабусина ікона за полою.
- II. Невдала спроба.
 1. У «канадця» Павлуші Ханенка.
 2. На сувенір з рідної України не згодиться.
 3. Розмова братів.
- III. Передсмертне напуття.

V. Мовний аналіз тексту

Словникова робота

1. Тлумачення слів.

Пола — край кожної з половини одягу (пальта, піджака), що розгортається спереду.

З-під поли — таємно щось робити.

Сувенір — подарунок на згадку; річ, пов'язана зі спогадами про когось, що-небудь.

Репродукція — фотографічне або поліграфічне відтворення зображень друкованого тексту, творів живопису, карт, фотознімків.

Куток — (розм.) місце проживання, житло; частина якої-небудь території, місцевості.

Покруч — (перен., зневажл.) нікчемна людина, що має негативні риси характеру й викликає відразу; виродок.

2. Добір синонімів.

Стрімко — швидко, стрімливо, скоро, хутко, бйстро, прўдко, шпáрко, гінко, мерщій, стрілою, вихорем, вихорцём, порівно.

Задерев'яніло — нерухомо, непорушно, незрушно *рідше*, недвижімо *рідше*, недвижно *рідше*, завмерло *підсил.*, застїгло *підсил.*, мёртво *підсил.*; заклякло, закам'яніло [закаменіло *рідше*], скам'яніло [скаменіло *рідше*], окам'яніло *рідше*, задерев'яніло, одерев'яніло, дерев'яно, заціпеніло, закостеніло, помертвіло; задубіло.

Верескнув — закричав, скричав, прокричав, крикнув, крикнув *підсил.* зарепетував, прорепетував, загорлав, загорланив, залементував, віснув [віскнув], завищав, вереснів [верескнів], заверещав, скрікнув.

Ладні — згодні, готіві.

З натугою — напружено, з напругою, напруженістю, зусїллям, силкуваннїям *рідше*, натўгою *підсил.*, потўгою *підсил.*, надривом.

Виструнчились — витягнулися, витяглися, випрямилися, підтяглися, підтягнулися.

Насмішкувато — глузливо, посмішкувато *розм.*, смішкувато *розм.*; іронічно; глумливо, знуцально; ехїдно, саркастично.

3. Робота над засобами художньої виразності.

Крилом голубки виглядало з-під хустинки срібне пасмо. Лице акуратне, дрібненьке, схоже на квіточку. Затишно буркотіло радіо. Пишалась дешева, темно-синього скла ваза. Похолоділим голосом. Вперся поглядом.

VI. Повторне читання тексту

Слухання тексту і зіставлення його з планом, записаним на дошці; спостереження за мовою тексту.

VII. Усний переказ тексту

Творче завдання (можливі варіанти)

1. Висловіть власне ставлення до описаних подій. Доповніть текст своїми міркуваннями.
2. Що могло статися далі? Який кінець може бути в цієї історії? Продовжте текст, по можливості зберігаючи авторський стиль викладу подій.
3. Якими ви уявляєте братів? Доповніть текст описом зовнішності хлопців.
4. Чи стосується епіграф уроку головних персонажів твору? Чому ви так вважаєте?

VIII. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ За словником з'ясуйте значення слів «реліквія», «меркантильність», «духовність».
- ▶ Напишіть есе «Хто не шанує своє минуле, той не годен свого майбутнього».
- ▶ Доберіть з художньої літератури тексти подібної проблематики (про бездуховність, черствість, меркантильність, моральну порожнечу). Порівняйте їх.

Урок № 8

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 4. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Мета: удосконалювати вміння детально відтворювати писемне висловлювання, поєднувати різні типи мовлення (розповідь, опис, роздум), передавати стильові особливості художнього тексту; розвивати зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас, граматичний лад мовлення; виховувати культуру думки, духовність.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок (урок навчального переказу).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступна бесіда

«Світ ловив мене, та не впіймав...» Кому належать ці слова? Що вам відомо з уроків української літератури про життя і творчість відомого філософа, педагога, поета, мандрівного вчителя Г. С. Сковороди? Яким ви його уявляєте?

А таким побачив Григорія Савича Сквороду сучасний поет Іван Малкович:

Блудний Скворода
З паличкою в руці
Селами загляда,
Списує папірці.

За назвою тексту (Порада Григорія Сквороди) спрогнозуйте його зміст. Що міг порадити філософ?

II. Читання тексту

ПОРАДА ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ

Сотникова йшла вузькою стежкою просто до цвинтаря, де росли старі липи. Довкола панувала тиша. Розлогі дерева провели дівчину аж до самої церкви, що здіймалася за старим парканом цвинтаря. Недалеко від церкви сіла на лаву й довго так сиділа в глибокій задумі. Її великі карі очі були сповнені смутку. Важкі темні коси вибилися з-під хустки і вилискували на сонці. Підвела голову й дивилась, як меткі ластівки кулею зривались з білого карнизу й летіли в синю імлу, веселі й гомінкі. І тільки зараз помітила, що не сама: біля кучерявої калини, просто на траві, сидів якийсь чоловік. Був підстрижений, мов судовий писар, у старій свиті, високих чоботях, мав засмагле худорляве обличчя. Біля нього лежала торба й осторонь довгий ціпок. Цей чоловік сидів без руху, тримаючи на колінах книжку. Але хоч і читав, усе ж час від часу кидав оком на сотникову, тоді дбайливо згорнув книжку, сховав до кишені й лагідно спитав:

— Чому панна така засмучена?

Голос був приємний, рухи поважні.

Не думаючи довго, просто спитала:

— Часом ви не вчитель тутешній, пан Скворода?

— Так, панно, тутешній дидаскал, — усміхнувся він. — Але правду сказати — я не тутешній.

— Хіба ви не живете в Пушкарівці?

— Де доведеться, там і живу. У добру годину живу в полі: маю тоді за дах оксамитове небо й зорі.

Панна дивилась на нього широко відкритими очима.

— Хіба хати немає вам, де переночувати?

— Нащо ночувати в хаті, там тісно. Я ночую у Божому палаці, заколисусь мене пташиний спів, а розбуджує свіжий вітерець.

І він якось по-дитячому всміхнувся.

— Кажали люди, що ви всякі премудрості знаєте.

— Люди накажуть, аби слухали. Моя мудрість — піщинка морська.

— Усе ж хоч і піщинка, а мудрість, я їй того не маю, а зараз так і зовсім без тямку.

— Я питаю панну, чому засмучена, — відрік згодом.

— Коли панна мовчить, то я дотулю своє слово, бо бачу, панна з чуйним серцем, а коли так, то щиро дослухайся до того, що говорить воно, — не помилишся, серце не заведе.

Він узяв торбу й підвівся.

— Молоде серце не схибить, — додав він і пішов. А сотникова, збентежена незвичайною розмовою, ще довго сиділа, намагаючись усвідомити і запам'ятати кожне слово мудрої людини, вчителя, до якого прислухалися усі люди в окрузі (355 слів) (За М. Лазорським).

III. Бесіда за змістом прочитаного

Орієнтовні питання

1. Про що розповідається в тексті?
2. Де і коли відбуваються описані події?
3. Куди йшла сотникова?
4. Чому вона зупинилася біля церкви?
5. В якому стані перебувала? Які слова про це свідчать?
6. Кого дівчина помітила біля кучерявої калини?
7. Яким автор змальовує Сквороду? Як до нього ставиться? Які слова в тексті на це вказують?
8. Що спитав Скворода у дівчини?
9. Що значить «ночувати у Божому палаці»?
10. Як ви розумієте вислів «Моя мудрість — піщинка морська»?
11. Чого навчав Скворода?
12. Яка основна думка тексту?
13. До якого стилю мовлення належить текст?

IV. Складання плану

Орієнтовний план

- I. У глибокій задумі.
- II. Зустріч з учителем.
 1. Опис Сквороди.
 2. Знайомство сотникової з паном Сквородою, тутешнім дидакалом.
 3. Життя філософа у Божому палаці.
 4. Мудрість — піщинка морська.
- III. Молоде серце не схибить.

V. Мовний аналіз тексту

Словникова робота

1. Тлумачення слів.

Сотникова — дочка сотника (особи, що очолювала козацьку сотню).

Карниз — виступ, що завершує верхню частину стіни або міститься над вікнами, дверима; залом розм.; примурок (поперечний виступ на стінці печі, груби); піддашша, піддашок (виступ якоїсь покрівлі).

Імла — мла (прозорі випари, рух яких ледве помітний; легкий туман, який огортає що-небудь), марево, юга, серпанок, курище розм.; мла (неосвітлений простір).

Мудрість — [мудрощі] (глибокі знання, розуміння життя, здатність до узагальнення).

Покладний — (діал.) який уміє берегти, зберігати щось.

Свита — старовинний довгополий верхній одяг із домотканого грубого сукна; свитіна, світка, чугай діал., чугаїна діал., петек діал.

2. Добір синонімів.

Дидаскал — учитель, наставник.

Меткі — жваві, рухливі, живі, швидкі, бістрі розм., прудкі, проворні.

Схибити — помилитися, прома́хнутися, дати ма́ху, спотикнутися, оступитися, підко́взнутися [підсковзнутися], осіктися, збитися, заплутатися.

Оksamитовий — оксамітний, бархатістий (подібний до оксамиту); шовковий, шовковистий.

Лагідно — добросердно, добросердечно, душевно, добродушно, сердечно, м'якосердо, добренько.

Відректи (заст.) — відповісти, відказати, відмовити, повісти, відрізати, відрубати, відтяти розм. відбуркнути розм. відвістити.

Дбайливо — турботливо, клопітливо, пильно, уважно, дбало розм., бережно.

3. Робота над засобами художньої виразності (епітети, метафори, порівняння).

У Божому палаці — епітет.

Кулею зривались — метафора.

Підстрижений, мов судовий писар — порівняння.

VI. Повторне читання тексту

Усвідомлення структурного й мовного аспектів тексту.

VII. Підготовка чорнового варіанту переказу

Усне переказування (колективне, індивідуальне)

Самостійна робота учнів

1. Перекажіть текст, докладно зупинившись на словах Григорія Сковороди.
2. Доповніть текст своїми думками про смисл висловлювань Григорія Сковороди «Моя мудрість — піщинка морська» і «Молоде серце не схибить».

VIII. Редагування роботи і переписування її начисто

Індивідуальна допомога вчителя, парно-індивідуальна робота з пам'яткою «Редагуємо текст».

Варіант пам'ятки «Редагуємо текст»

1. Прочитайте уважно текст.
2. Чи відповідає його зміст вихідному зразку (щодо теми, основної думки, стилю, заголовку)? Чи всі деталі розкрито?
3. Перевірте, чи виконали творче завдання (висловили своє ставлення до описуваного)?
4. Чи дотрималися структури вихідного тексту (складеного плану, абзацного членування)?
5. Перечитайте текст ще раз. Зверніть увагу на можливі орфографічні, пунктуаційні, лексичні, граматичні та стилістичні помилки. Виправте їх.
6. Чи дотрималися авторського стилю викладу?
7. Чи відповідає записаний текст таким ознакам, як логічність, виразність, правильність, точність, багатство тощо.

IX. Перевірка й аналіз робіт

Само- і взаємоаналіз робіт, рецензування.

X. Доопрацювання переказів

(як варіант: домашнє завдання)

XI. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Доопрацюйте переказ.
 - ▶ Самостійно доберіть цікаву інформацію про життя і творчість мандрівного поета Г. Сковороди.
1. Оформіть матеріали у вигляді інформаційного буклету за допомогою програми Publisher.
 2. Підготуйте вікторину або кросворд за результатами пошуку.
 3. Напишіть есе «Уроки Сковороди».

Урок № 9

**ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ.
МИЛОЗВУЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ —
ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА ВСІХ ЇЇ СТИЛІВ**

Мета: повторити норми вимови приголосних звуків, ознаки милозвучності української мови; удосконалювати орфоепічні вміння учнів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: спрощення в групах приголосних, фонетичні чергування *у-в, і-й*.

Синтаксис: речення, текст.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Робота з таблицею

- ▶ Уважно роздивитися таблицю «Засоби милозвучності української мови». Підготуватися до бесіди за змістом таблиці.

Засоби милозвучності української мови	
Наявність фонетичних варіантів окремих слів завдяки чергуванню звуків [у]-[в], [і]-[й]	Прийменники <i>у — в, і — й, з — із — зі, під — піді; учитель — вчитель, іти-йти</i>
Спрощення в групах приголосних <i>стн, ждн, здн, стл, рдц, лнц, рнч</i>	<i>Вісник, тижневий, виїзний, обласний, серце, сонце, гончар</i>

- ▶ Відповісти на запитання:

1. Чи властиві засоби милозвучності іншим мовам? Які саме і якими мовами? Наведіть приклади.
2. Ознаками яких стилів виступає милозвучність в українській мові?

III. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

IV. Виконання системи практичних завдань на основі повторення вивченого

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати речення за правилами української орфоєпії. Виписати слова із звукосполученнями *чн*, *шн*, записати їх фонетичною транскрипцією, пояснити їх вимову.

1. Тут, у кориті висхлого бурчака, облямованого по високих берегах червоним польовим маком, було безпечніше (*М. Коцюбинський*). 2. І навіть це дівча, що йде з ріки, його пісні встеляє край долини, щоб, згадуючи муки Катерини, готовити на свадьбу рушники (*А. Малишко*). 3. Застебнутий на всі гудзики, туго підтягнутий, чистий, він стояв на бруствері, справді, як соняшник у цвіту (*О. Гончар*). 4. За вікном стояла місячна ніч (*М. Стельмах*). 5. Усі дороги і стежки його життя, переплітаючись, звідусіль поспішали до сьогоднішньої днини, як поспішає гаряча кров до серця (*М. Стельмах*). 6. Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й усякими іншими домашніми речами (*С. Васильченко*). 7. Різьблені тіні, плямисто перемежовані з сонячним сяйвом, швидко мерехтіли, грали на міцно натягнутій короткогровій шії коня (*М. Стельмах*). 8. От жаль, Дмитре, що ми рушниці не взяли (*М. Стельмах*). 9. Червоні, як у кров умочені, черешні полум'ям горіли на сонці (*М. Коцюбинський*). 10. Її вражала розкішна картина осінньої природи, обсипана сонячним промінням під чистим блакитним небом (*М. Коцюбинський*). 11. Там вся ти — гроно винограду в осонні запашного саду (*Г. Коваль*). 12. І так святково на душі, що забуваєш про рушницю (*М. Луків*). 13. І далека зоря крізь космічний огрому усміхнеться мені, як до брата сестриця (*М. Луків*). 14. О степове «гей-гей» із далечіні, із вічності до мене ти дійшло (*В. Швець*).

Дослідження-відновлення

- Записати відновлений текст у зошит, вибираючи з наведених слів, що в дужках, найбільш удалий варіант.

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Український народ — один (із, з) менших синів (у, в) сім'ї індоєвропейських народів. Ще його міфологія не розвинулась гаразд, як дуже раннє християнство (у, в) Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила (і, й) спинула її (у, в) самому процесі розвитку, повернула духовне життя (українського,

українського) народу на іншу стежку. Але, не зважаючи на те, що християнські догмати (і, й) християнська мораль (уже, вже) (увійшли, ввійшли) (у, в) народне життя, ще (і, й) досі між народом не згинуло давнє поганство. Воно ще (і, й) досі держиться (у, в) житті народу, (у, в) обрядах (і, й) звичаях (у, в) колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, (у, в) весняних іграх, (у, в) приказках, забобонах (і, й) ліках сільських знахарок.

Основа давньої української міфології така сама, як (у, в) всіх арійських народів: то були небесні з'явища, котрі більш (од, від) (усього, всього) (уразили, вразили) фантазію (і, й) думку народу. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те поперед (усього, всього) звертало на себе увагу, зачіпало фантазію (і, й) розбуджувало думку дужче (і, й) раніше, ніж земля (і, й) все, що на землі. Ще зачіпала людську мисль зміна літа (і, й) зими, тепла (і, й) холоду, дня (і, й) ночі, світла (і, й) темряви, вічна (і, й) незмінна боротьба на небі світлих (і, й) темних сил.

► Записати слова, вставляючи, де потрібно, пропущену літеру *т*.

Обґрунтувати правильну вимову й правопис поданих слів.

Безжалісн..ий, безчес..я, віс..ник, віс..ь, кіс..лявий, корис..ний, облас..ний, студен..ський, товариць..кий, юнац..во, улес..ливий, щас..ливий, чес..ний, якіс..ний, зап'яс..ний, пес..ливий, хвас..ливий, контраст..ний, балас..ний, шіс..надцять, піс..ний, форпос..ний, тіс..ний, хворос..няк, століс..ник.

Коментар учителя. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим *-ст*, літера *т* у групі приголосних *-стн-* зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *аванпост* — *аванпостний*. У власне українських словах *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять* літера *т* зберігається. Ці слова є винятками.

Вибіркове письмо

Накреслити таблицю й заповнити її, виписавши слова, в яких наявні групи приголосних *-здн-*, *-сшн-*, *-стл-*, *-ждн-*, *-слнц-* та ін. Указати, коли спрощення приголосного позначається, не позначається на письмі і коли не відбувається.

Орфографічний запис	Фонетична транскрипція	Спрощення приголосного
Наприклад: масні	[масн'і]	не позначається на письмі

1. На папері залишилися масні відбитки пальців (*І. Вільде*).
 2. Він раптом тверезіє і відразу міняється очей померкла масть (*А. Головка*).
 3. На радісних сонячних тризнах згадаймо, о друзі, і тих, що винесли все для Вітчизни з палаючих серць молодих (*П. Усенко*).
 4. Шістнадцять кіс дзвенять, гудуть, густі жита кладуть (*П. Воронько*).
 5. Писав хлопчина вірші про щастя і любов. Щасливим народився і дівчину знайшов (*Д. Павличко*).
 6. Бринить чомусь пісенька давня така: «Заший мені, шевче, поранене серце...» (*В. Кочевський*).
 7. Сивими зорями очі далекі впливли з-під празникової хустки, що мріяла, як синь степова (*В. Корж*).
 8. Пристрасний мисливець, палкий поборник охорони природи Остап Вишня малює свої пейзажі з прекрасним задушевним ліризмом (*М. Рильський*).
 9. Часто збиралася в Косачів студентська молодь (*М. Олійник*).
 10. Ти мене чекала на порозі, щоб легенько, звісно, докорить (*М. Рильський*).
 11. Жадаєте біографічних звісток? Подаю вам кілька фактів (*М. Коцюбинський*).
 12. Його драгувало кожне жалісливе слово.

Виконання тестових завдань

- Укажіть рядок, у якому в усіх словах не відбувається спрощення приголосних на письмі.
 - А Чес..ний, виїз..ний, тиж..невий;
 - Б зап'яс..ний, хворос..няк, улес..ливий;
 - В турис..ський, студен..ський, якіс..ний;
 - Г шіс..надцять, кіс..лявий, хвас..ливий.
- Знайдіть рядок, у якому не дотримано правил чергування *у — в*.
 - А Виріс в селі, десь в саду, позичив вчора;
 - Б загубився у хвилях, бувала у Львові, відобразити у творі;
 - В прочитала в оголошенні; кинувся у вогонь, працювала в цеху;
 - Г записався в гурток, послабила увагу, зайшла в учительську.
- Укажіть слово, в якому допущена помилка у фонетичній транскрипції.
 - А [пой'асн'уут'];
 - Б [й'ави'шче];
 - В [бород'ба];
 - Г [шчод'ен:и'к].
- Позначте рядок, у якому у двох словах слід уживати літеру *г*.
 - А (Г, г)рупа, (г, г)анок, (г, г)ринджоли, (г, г)нутися;
 - Б а(г, г)рус, при(г, г)аняти, (г, г)оризонт, Ан(г, г)лія;

- В** (ґ, г)аздувати, дзи(ґ, г)лик, про(ґ, г)авити, педа(ґ, г)о(ґ, г);
Г дзи(ґ, г)а, (ґ, г)еоло(ґ, г)ія, (ґ, г)адка, (ґ, г)руша.
5. Позначте рядок, у якому в усіх словосполученнях слід ужити прийменник *зі*.
- А** Працював (з, зі, із) друзями, прибрати (з, зі, із) столу, стрибнути (з, зі, із) моста, відчинятися (з, зі, із) скрипом;
Б вітер (з, зі, із) сходу, (з, зі, із) зброєю в руках, розпочати (з, зі, із) гри, написав (з, зі, із) помилками;
В іти (з, зі, із) мною, борщ (з, зі, із) щавлю, прийти (з, зі, із) Львова, товар (з, зі, із) знаком якості;
Г (з, зі, із) шкури вилазити, вийшов (з, зі, із) села, виготовити (з, зі, із) шовку, капає (з, зі, із) стріхи.
6. Позначте рядок, у якому допущено помилки в чергуванні *у — в; з — зі; і — й*.
- А** Ішли літа; перекладати зі словником; день у день, дивитися у вікно;
Б жити в Уфі; діти в школі; поговори зі мною; світ учить розуму;
В купалася у хвилях; одна дорога й озеро; Володимир і Ярослав; росла в гаю;
Г прочитала у книжці; тести із англійської мови; вокзал в Одесі; переконала в своєму.
7. Позначте рядок, у якому всі групи приголосних записані правильно.
- А** Безпристрасний, персні, кістлявий, кістковий, альпініський;
Б виїзний, тижня, приміський, контрастний, фашистський;
В перехресний, зап'ястний, каратистський, студентці, невістчин;
Г пісний, роз'їзний, в'їжджений, блиснути, убозтво.
8. Позначте рядок, у якому чергування *і — й, у — в* відповідає правопису.
- А** Піднявся вгору, вірю у тебе, уклали угоду;
Б дощ іде, море і степ, дні й ночі;
В батьки і діти, купатися в хвилях, в будень і свято;
Г у нього в очах, навчається в інституті, сказав усе.
9. Позначте рядок, у якому порушено правила спрощення в групах приголосних.
- А** Очисний, зап'ястний, шістнадцять, яхтсмен;
Б кадетський, тиснути, журналістці, кістлявий;

- В** шіссот, жалісний, усно, проїздний;
Г випускний, тижневий, кореспондентський, серце.

10. Позначте рядок, у якому спрощення в групах приголосних вивідає правопису.

- А** Буревісник, усний, пропускний, форпостний;
Б жалісний, невістці, курортний, радісний;
В улестливий, контрастний, щотижневий, стиснути;
Г комендантський, доблесний, проїзний, шістдесят.

Ключ. 1 — Г, 2 — А, 3 — А, 4 — А, 5 — В, 6 — Б, 7 — Г, 8 — Г, 9 — Г, 10 — В.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Знайти вияви милозвучності української мови в кожному стилі мовлення й записати їх.

Урок № 10

ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ — ПРАВИЛЬНА ВИМОВА ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ, ЗВУКОСПЛУЧЕНЬ І НАГОЛОСУ В СЛОВАХ

Мета: повторити орфоепічні норми вимови голосних і приголосних звуків, звукосполучень і наголосу в словах; удосконалювати орфоепічні й орфографічні вміння учнів, розвивати вміння визначати й виправляти допущені в усному мовленні орфоепічні помилки; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: уподібнення приголосних.

Орфографія: складні випадки уподібнення приголосних та їх позначення на письмі.

Синтаксис: речення, текст.

Міжпредметні зв'язки:

Російська мова: слова, що мають відмінний наголос в українській мові.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Спостереження над мовним матеріалом з елементами дослідження

- ▶ Виразно прочитати текст, звертаючи увагу на правильну вимову виділених слів.
- ▶ Усно відповісти на питання, що є останнім реченням тексту.

Мова *людська* — невичерпна скарбниця. Вона володіє таким запасом різноманітних засобів для *оформлення* думки, *здійснення* комунікативних актів, реалізації естетичних потреб і етичних норм, що ми навіть за все життя осягнути до дна цей запас не зможемо. Тому усі засоби, які є досконалим інструментом *формування* думки і *почуття*, *знаряддям* впливу на інших людей, *повинні* служити людині справно. Мова глибоко *пов'язана* з нашим розумом. Це — *багатство*, успадковане *особистістю* і племенем, *недремна свідомість*, яка нагадує і застерігає. І *мовлення* є характерною рисою *особистості* в доброму або поганому її вияві, характерною ознакою *сім'ї* і науки, *свідченням людського благородства*.

Погане *мовлення* — це *свідчення* насамперед *невихованості* людини, а вже потім — її *неосвіченості*. Згадаймо *застереження* К. Ушинського: «...у нас часто *трапляються* особи дуже розвинені, обізнані й розумні, які хочуть вам сказати про яку-небудь справу, але є справжніми мучениками, ...набридають слухачеві, стомлюють його і часто втрачають багато в *житті* через те, що школа не подбала, щоб розвинути в них вчасно природний дар слова». Хіба ж це не *стосується* сьогоднішніх проблем *виховання* культури мовлення? (За Н. Бабич)

- ▶ Згрупувати виділені слова за наявністю: подовження приголосних, апострофа, уподібнення приголосних за м'якістю, уподібнення приголосних за місцем і способом творення, спрощення в групах приголосних.
- ▶ Дати характеристику вимови приголосних звуків у кожній з отриманих груп.

Коментар учителя. Подовжені приголосні вимовляються трохи протяжніше, ніж звичайно, і на письмі позначаються подвоєними буквами: *обличчя* — [облич:á], *Ганна* — [гáн:а].

Приголосні перед апострофом завжди вимовляються твердо: *в'юн* — [в'йўн], *м'яч* — [м'йáч], *дит'ясла* — [дит'йáсла].

Тверді приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] перед наступними м'якими уподібнюються за м'якістю і вимовляються м'яко: [пóв'іс'т'], [сóн'ц'а].

Уподібнення приголосних за м'якістю на письмі м'яким знаком не позначається.

За способом і місцем творення найчастіше свистячі приголосні уподібнюються шиплячим і навпаки.

1. У дієслівних формах на *-ться*, *-шся*, *-чся* відповідні буквосполучення читають так: *-ться* → *-цьця* [ц':а], *-шс-* → *-сься* [с':а], *-чся* → *-цься* [ц'с'а], *-жся* → *-зься* [з'с'а].

Наприклад: *хвилюються* [хви^ел'ўйуц':а], *сподіваєшся* [спод'іва́йе^с:а], *морочся* [морóц'с'а], *зважається* [звáz'с'а].

2. У словоформах іменників на місці буквосполучень вимовляються такі звуки: *-шці* → *-сьці* [с'ц'і], *-жці* → *-зьці* [з'ц'і], *-ци* → *-цьци* [ц':і], *-тци*, *-дци* → *-ц'ци* [ц':і].

Наприклад: *ромашці* [ромáс'ц'і], *запорозжці* [запорóз'ц'і], *стежці* [стéз'ц'і], *річці* [р'іц':і], *квітці* [кв'іц':і], гадці [гáц':і].

3. Звукосполучення вимовляються як: *-зж-*, *-здж-*, *-ждж-* → *-жж-* [ж:]; *-ш-*, *-ш-* → *-щш-* [ш:]; *зч*, *сьч* → *щ* [шч].

Наприклад: *зжувати* [ж:увáти], *з джемом* [ж:éмом], *приїжджати* [при^ейїж:áти], *підрісши* [п'ідр'іш:и], *привізши* [при^ев'і:ши], *розчин* [рóшчин], *Парасчин* [парáшчин].

4. Звукосполучення *-тч-*, *-дч-*, *-тш-* вимовляються як *-чч-* [ч:]: *заквітчаний* [закв'іч:аний], *молодчик* [молóч:ик], *коротший* [корóч:ий].

Різні типи уподібнень приголосних характерні лише для усного мовлення, вони закріплені орфоепічними нормами і на письмі не позначаються. Для правопису таких слів треба застосовувати орфографічні правила.

При спрощенні у прикметникових формах вимова звукосполучень *-тськ-*, *-дськ-*, *-нтськ-* передається як: *-тськ-*, *-дськ-* → *-цьк-* [ц'к], *-нтськ-* → *-ньсь-* [н'с']: *закарпатський* [закарпáц'кий], *лядський* [л'áц'кий], *студентський* [студéн'с'кий].

Такі спрощення на письмі не позначаються.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Вибіркове письмо

- Накреслити таблицю й заповнити її, вписавши слова, в яких є буквосполучення *дч*, *тч*, *тц*, *дц*, *сьч*, *шч*, *жч*, *чц*, *зч*, *стц*, *рдц*, *тсья*, *шсья*. Позначити знаком «+» або «-», чи спостерігається розбіжність між вимовою звуків та їх позначенням на письмі.

Орфографічний запис	Фонетична транскрипція	Наявність розбіжності між вимовою звуків та їх позначенням на письмі
Наприклад: заробітчани	[зароб'іч:áni]	+

1. «То, мабуть, заробітчани», — подумав я (*М. Коцюбинський*).
 2. Сподіваннями на Каховку зігрівалась тепер Яресьчина хата (*О. Гончар*).
 3. Ми, братця, оце громадою давайте поміркуємо дещо — справи важливі є (*А. Головка*).
 4. Неподалеку в натовпі біля конов'язі Гмиря спідлоба пильно дивиться на нього, і губи звело йому в злорадній усмішці (*А. Головка*).
 5. У мене в сумочці лежав сірий пакет (*В. Симоненко*).
 6. Черниш переступив з ноги на ногу і ненароком відчув чиясь тепле спітніле плече (*О. Гончар*).
 7. Сказано ж: солдатом не родишся, а робишся... (*О. Гончар*).
 8. На однім кінці на тій удочці черв'як, а на другім — ви, рибак... (*Остан Вишня*).
 9. Мак висить на жердці у сінях (*Є. Гуцало*).
 10. Бічні вулиці були вже розчищені трохи (*М. Коцюбинський*).
 11. По обіді Кайдашиха загадала невістці насяяти борошна (*І. Нечуй-Левицький*).
 12. Для неї здавалось, що вона тоне у річці (*І. Нечуй-Левицький*).
 13. Лягаючи спати, наче пускаєшся плисти по морю ночі, невідомому, чорному (*М. Коцюбинський*).
 14. Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились (*Т. Шевченко*).
 15. Дужчав мороз, дим із коминів валив рівно, зливаючись з небом. От на цій річечці і вирішив Кузьма самотужки побудувати місток (*М. Стельмах*).
 16. Поки бряжчали ще тітчині карбованці... за холодноу воду не візьметься (*М. Коцюбинський*).

Дослідження-трансформація

- ▶ Утворіть від поданих слів прикметники (суфіксальним або префіксально-суфіксальним способом). Поясніть звукові зміни, які відбулися, й написання утворених слів.

Тиждень, млюсть, пристрасть, ячмінь, користь, кореспондент, опонент, компост, кістка, форпост, капость, хвастатися, пеститися, виїздити, улестити, шелест, без ціни.

Дослідження-диференціація

- ▶ Поставити наголос в однозвучних словах, визначити його функцію. У разі необхідності для з'ясування значення слів скористатися тлумачним словником.

Виступав Богдан Петро і Михайленко Богдан, зайшли Максименко Іван Максимович і Максимович Галина Іванівна; випрашувана білизна, білизна снігу; правило правопису, швець тримає правило; виборна кампанія, виборна картопля; людська шана,

людське ставлення; прошу поради, прошу заспокоїтись; засіяли поле, засіяли зорі; не зроблю помилки, неприємні помилки; не вивчила байки, цікаві байки; стояли біля деревця, садили деревця; щодня приміряти, приміряти обнову зараз; раптово розсипались черешні, по небу розсипались зорі; викопану картоплю висипали на купу, висипали картоплю з мішка.

- ▶ Навести три аналогічні приклади.

V. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на вдосконалення орфоепічних та орфографічних умінь і навичок

Дослідження-відновлення

- ▶ Поставте замість крапок (де потрібно) пропущені букви.

Варіант 1

Ро..жарений, сміє..ся, бе..журний, ро..шарування, прині..ши, не му..ся, не порі..ся, ..шити, б'є..ся, ..жінкою, змиє..ься, бе..шумний, ро..шукати, ма..ч, ..жувати, зустріне..ся, на дорі..ці, покликан..я, безсмерт..я, повноліт..я, повніст..ю, весіл..я, навман..я, узбереж..я, вічніст..ю, роздоріж..я, папорот..ю, дерт..ю, радіомовлен..я, засил..я, ател..є, безчест..я, ніч..ю, безліч..ю, шерст..ю, затвердін..я, дин..я.

Варіант 2

У ложе..ці, кри..ці, кни..ці, Пара..чин, ..жиру, злі..ши, бе..шапки, мі..солдатами, ро..жевритися, зупини..ся, на сте..ці, відчепи..ься, сподіває..ся, згри..ши, ..шумом, бе..чинство, ..чищати, Іл..я, мудріст..ю, щаст..я, скрин..я, ідальн..я, лист..я, безліс..я, ріл..я, мід..ю, скатер..ю, пам'ят..ю, л..ється, постат..і, повинн..ю, засил..я, молод..ю, молодіст..ю, жовч..ю, рішел..є, у піднебес..і, подвір..я, радіст..ю, стат..я, стат..ей.

Розрізнявальний переклад

- ▶ Подані слова російської мови перекласти українською й поставити наголос.

Варіант 1

Болтать, босой, брала, висеть, верба, веретено, отчим, гнала, дрова, далеко, комбайнер, коромысло, крапива, кидать, кишка, колея, кремень, мягкий, ненависть, ненавидеть, новый, обруч, олень, простой, паралич, петля, распоясаться, ремень, решето, разведка, спала, слабый, старый, твердый, тонкий, широко, щавель.

Варіант 2

Апостроф, приятель, страшный, смолчать, издательство, загадка, кроить, колесо, высоко, дощечка, загадочный, закат, молодежь,

одиннадцять, попугай, ступень, товарищество, услуга, цыган, горошинка, задолго, засуха, иначе, индустрия, казахи, километр, красть, металлургия, партер, псевдоним, русло, статуя, толстый.

Виконання тестових завдань

Варіант 1

- У якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г* ?
 - ..оробенятко, ..умка, ..уля, ..орщик, ..рунт;
 - ..орох, ..азда, ..осподар, ..отувати, ..удзик;
 - ..анок, ..валт, ..удзь, ..уральня, ..ніт;
 - ..остювати, ..ердан, ..острий, ..отовність, а..рус;
 - За..адка, ..отель, ..отівка, ..ілка, ..ості.
- У якому рядку в усіх словах наголос падає на перший склад?
 - Покровителька, порожній, правда, праска, працювати;
 - Портфель, правдоподібний, прибудова, примаїструвати, принесений;
 - Посуд, правосуддя, праслов'янський, приневолений, приносити;
 - Православний, прималювати, принада, принцеса, полотно;
 - Практика, прати, парта, принцип, приятель.
- У якому рядку в усіх словах буквосполучення *дж* і *дз* позначають один звук?
 - Підземний, віджити, відзоріти, дзвонар, джунглі;
 - Підзолистий, піджарити, дзвеніти, дзбан, дзенькіт;
 - Дзюркіт, джміль, джерело, дзьоб, дзеркало;
 - Підживлення, джаз, кукурудза, відзвучати, джем;
 - Підзорний, підзахисний, джоуль, джазовий, підзвітний.
- У якому рядку всі слова можуть мати подвійне наголошення при єдиному лексичному значенні?
 - Дорога, березі, руки, книжки;
 - Насип, мука, золота, села;
 - Землі, замок, атлас, приклад;
 - Усмішка, алфавіт, хворост, гостям;
 - Роботи, коса, образи, договір.

Варіант 2

- У якому рядку в усіх словах слід писати літеру *г* ?
 - А..роном, до..ляд, ..аздиня, ..умор, ва..а;
 - ..олова, ..азель, ..ончар, ..лянути, ..ортати;
 - ..анок, а..рус, ..едзь, ..ете, під..рунтя;
 - А..укати, ла..ідний, з..ортати, о..ляд, ..уляти;
 - Д Збері..ати, ..ава, ..ел..отати, ски..лити, ..азда.

2. У якому рядку в усіх словах наголос падає на перший склад?
- А Засуха, котрий, малий, нитки;
 Б Новий, нудний, обруч, оптовий;
 В Бесіда, босий, випадок, загадка;
 Г Тісний, легкий, товстий, приятель;
 Д Легень, досвітній, праця, мавпячий.
3. У якому рядку в усіх словах буквосполучення *дж* і *дз* позначають один звук?
- А Надзвичайний, підживитися, джунглі, відзнака;
 Б Дзвін, джерело, їжджу, кукурудза;
 В Надземний, відзначати, дзиґа, підживлення;
 Г Підзахисний, джміль, підзолотити, піджарити;
 Д Імідж, дзеркало, родзинка, відзив.
4. У якому рядку всі слова можуть мати подвійне наголошення при єдиному лексичному значенні?
- А Шкода, викликати, байдуже, атлас;
 Б Затишно, простий, завжди, помилка;
 В Насип, обід, прийми, жила;
 Г Дзвони, дрова, землі, досипати;
 Д Людський, дзвони, приклад, досипати.

Ключ

№ завдання	Варіант 1	Варіант 2
1	В	В
2	Д	В
3	В	Б
4	Г	Б

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

- ▶ Прослухати україномовні радіо- або телепередачі, простежити за дотриманням їх учасниками орфоепічних норм української мови.
- ▶ Розставити наголоси у словах, користуючись орфоепічним словником.

Аргумент, асимілятор, асигнування, бурштиновий, крайовий, життєвий, жисьовий, орнамент, фарфор, чотирнадцять, зокрема, гуртожиток, корисний, феномен, діалог, монолог, сільськогосподарський, завдання, виховання, виняток, випадок, незліченний, навчання, досяг.

Урок № 11

ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПИСУ М'ЯКОГО ЗНАКА

Мета: повторити знання десятикласників про позначення на письмі голосних і приголосних звуків, складні випадки правопису м'якого знаку; формувати правописні вміння; удосконалювати вміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: речення, текст.

Лексикологія: ознайомлення з фразеологічним складом української мови (крилатими висловами, прислів'ями).

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів.

Російська мова: слова, що відрізняються вживанням м'якого знаку.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників з теми

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Запишіть подані висловлювання про мову. Букви, що позначають м'які приголосні звуки, підкресліть однією лінією, букви, що позначають пом'якшені звуки, — двома. Поясніть, чим позначається м'якість на письмі.

Текст 1

Українська мова має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця і української землі (Д. Павличко).

Текст 2

Не тільки поет, прозаїк, драматург, але й фізик чи математик доконче повинен мати до своїх послуг багатий, гнучкий, точний і виразний мовний апарат. Треба працювати над культурою своєї мови, над її збагаченням, витонченням і загостренням (*М. Рильський*).

- ▶ Вставте у прислів'я потрібні за змістом дієслова з довідки, в яких м'якість приголосних на письмі передається з допомогою м'якого знака.

Як сіно ... , то дощів не Порожня бочка ... , а повна
 Шабля ... голову, а слово — душу. Книга ... , як на світі Вік живи — вік Грім ... , буде хліб За все ... , та не все
 Зайця ноги ... , а вовка зуби Кінець діло Лінивий двічі ... , скупий двічі

Довідка. Платить, гримить, береться, учись, родить, вчить, робить, хвалить, носять, ранить, жить, гучить, косять, годують, мовчить, просять, вдається.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

- ▶ Запишіть подані слова українською мовою.

Батальон, мільйон, йот, летчик, майор, вечернему, Йоханнесбург, павильон, ерш, сьогодні, Йошкар-Ола, ледниковый, ему, лен, бульон, йод, Аксенов, льновод, четырех, подъем, льда, медальон, деготь, к нему, седьмой, Воробьев, район, ледник, билион, серьезный, трех, компаньон, завтрашнему, Муравьев, курыз, Панферов, шампильон.

- ▶ Утворіть присвійні прикметники з суфіксом -ин.

Русалка, ненька, креолка, вчителька, іспанка, нянька, рибалка, приятелька, Васька, кицька, Параска, Галька, тітка, вихователька, дочка, лялька, комсомолка, донька, Наталка, Оленка, Маринка, матінка.

- ▶ За допомогою суфікса **-ськ(ий)** утворіть від іменників прикметники.

Поділля, товариш, Тернопіль, республіка, Прилуки, Ужгород, Карпати, Ніжин, Ірпінь, Запоріжжя, Познань, комсомол, Польща, завод, Калуш, Калуга, Коростень, рибалка, співробітник, Урал, Сімферополь, студент, Сибір, любитель, Сиваш, Іртиш, Судан, інтернаціоналіст, Севастополь, Одеса, люд, Байкал, таджик, інтелігент, Полісся.

► Перекладіть українською мовою й запишіть.

Бурятський, адвокатський, узбекський, харьковський, турецький, пражський, ненецький, скользко, тбіліський, низкий, Братск, Донецьк, Брянск, карпатський, узко, український, вязкий, німецький, Новосибірськ, Хмельницький, плоско, Полоцьк, полесський, оренбурзький, кавказський, криворожський, золотоношський, кременчуцький.

► Перекладіть з російської мови на українську. Згрупуйте слова за частинами мови, поясніть їх правопис.

Дробище, отрежь, букварь, голубь, Харьков, ударьте, зябь, календарь, вплавь, дрожь, горький, виноградарь, нож, упряжь, восемь, плачь, плач, вскачь, семь, печь, библиотекарь, кобзарь, тюрьма, ночь, слесарь, желчь, вратарь, степь, туш, секретарь, накипь, плугатарь, сыпьте, лишь, роскошь, гуашь, тушь, сухарь, знакомься, фальшь, товарищ, исправьте, экономьте, бунтарь, вещь, рыцарь, отмерьте, пахарь, редактируешь, поверьте, съешьте, творишь, меньше, нянчить, копчик, уменьшительный, тоньше, восемьсот, хорольский, пятьдесят, шестнадцать, севастопольский, казанский.

► Зробіть висновок про вживання м'якого знака в українській мові.

Довідковий матеріал

М'який знак пишеться:

- 1) після букв *д, т, з, с, ц, л, н* у кінці та в середині слів перед буквами, що позначають тверді приголосні звуки: *молодь, біль, колись, донька, батько*;
- 2) у середині складу перед *о*: *льотчик, сьомий, тьохкати*;
- 3) у прикметникових суфіксах *-ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий)*: *український, ткацький, ризький*;
- 4) після букви *н* у суфіксах *-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*: *серденько, тихесенький, малюсінький, повнісінький*;
- 5) у буквосполученнях *льць, ньць, ньч, льч*, що походять із *льк, ньк*: *ляльці, ляльчин (лялька); доньці, доньчин (донька)*;
- 6) після букви *л* перед буквами, що позначають м'які приголосні звуки: *рибальський, сільський*.

М'який знак не пишеться:

- 1) після букв, що позначають губні та шиплячі звуки: *степ, плач, сімсот*;
- 2) після *р* у кінці слова та складу: *бібліотекар, календар (але Горький)*;
- 3) між двома однаковими буквами, що позначають м'які подовжені приголосні: *знання, стаття*;

- 4) між двома м'якими приголосними — м'якість першого з них виникає як результат впливу наступного м'якого приголосного: *ніжність, майбутнє*;
- 5) у буквосполученнях *лц, нц, лч, нч*, які походять від *лк, нк: матінці (матінка), рибалці (рибалка)*;
- 6) після *н* перед шиплячими та суфіксами *-ськ(ий), -ств(о): менший, тонший, громадянство*.

Ігрове дослідження-відновлення

► Випишіть слова у дві колонки: у ліву — з м'яким знаком, у праву — без нього, щоб дізнатися, що зашифровано в завданні.

1. Чіл..не, област.., р..ясно, різ..бяр, ад..ютант, нян..ка, духм..яний, асфал..т, арф..яр.

Ключ. Підкресливши першу літеру у словах, отримуєте назву твору П. Куліша.

2. Різ..ба, парас..чин, дикан..ський, стан..мо, заховайс.., у куз..ні, прал..ня, гарнен..кий, тіт..ці, рибон..ки, брен..кати.

Ключ. Підкресліть у кожному слові третю букву — прочитаєте назву одного з творів І. Франка.

3. Улюбленец.., козац..кий, різ..бяр, адмірал..с..кий, ід..те, Н..ютон, аквалан..гіст.

Ключ. Підкресливши перші букви, прочитаєте назву країни.

4. Ковал..чук, щонаймен..ший, учител..ство, камін..чик, різ..бяр, сон..ця, медал..йон, чотир..ма, лял..ці, с..міх, бат..ківський.

Ключ. Підкресліть у першому стовпчику останню букву — прочитаєте ім'я героя твору Уласа Самчука «Марія».

5. Промін..чик, міл..йон, ос..овий, пун..ктуація, ател..є, дос..є, ус..мішка, Юрянс..к, кін..чик, різ..бяр, нян..чити, св..ято.

Ключ. Прочитайте другі букви у словах, спочатку в першому стовпчику, а потім у другому — дізнаєтеся назву літературно-публіцистичної пам'ятки кінця XVII — початку XIX століття, в якій розповідається про події, що відбувалися в Україні від давнини до 1769 року.

Відповіді. 1. «Чорна рада», 2. «Захар Беркут», 3. Україна, 4. Корній, 5. «Історія русів».

V. Виконання завдань творчого характеру

Творче конструювання

► Перекладіть слова українською мовою і складіть із ними речення. Поясніть зміни в поданих словах.

Вратарь, сажень, степь, Сибирь, меньшинство, стул, карандаш, путь, секретарь, дробь, запорожский, французский.

Дослідження-відновлення

- ▶ На місці крапок поставте, де треба, м'який знак. Дослідіть, у яких випадках м'якість приголосного в українській мові не позначається.

Кіл..кіс..т., сіл..с..кий, чукот..с..кий, міц..ніс..т., діял..ніс..т., від..ділен., Кос..тя, с..мілівіс..т., щас..тя, с..вятковий, пал..ці, радіс..т., віс..тю, Нас..тя, з..ріліс..т., Кол..с..кий, Іл..ля, всес..віт..ня, вугіл..ля, піз..ня, майбут..не, куріл..с..кі, га-луз..зю, гордіс..т., маз..зю, весіл..ля, в намис..ті, вітал..ня, читал..ня, воз..ня, плат..ня, Трет..яковс..ка, Трет..як, Ул..яна, урал..с..кий.

Відгадайте шараду

Три букви означають те, що й поле.
Додай знак м'якшення — і вже тварина
З родини оленів, струнка й прудка.
Що це таке?

(Д. Білоус)

Відповідь. Лан, лань.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Дати відповіді на запитання

1. У яких випадках пишеться м'який знак у словах українського походження?
2. У яких випадках пишеться м'який знак в іншомовних словах?
3. У яких випадках не пишеться м'який знак?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Поставте іменники в давальному відмінку. В одну колонку запишіть слова без м'якого знака, а в другу — з м'яким знаком.

Спілка, дочка, донька, циганка, тітонька, фіалка, синька, калинонька, тіточка, рибалонька, сиротинка, білка, колиска, люлька, тарілка, сиротинонька, веселка, вчителька, футболка, бджілка, жилка, полька, динька, яблунька, партизанка, віялка, ліщинонька, валер'янка, нічка, вихователька, кладка, кулька, ніченька, сівалка, зіронька, галка, сопілочка, голка, жменька, доріженька, річка, читачка, малярка, книжка, сопілка, мукомолка.

Урок № 12**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 5.****ВИСТУП НА ЗБОРАХ, СЕМІНАРАХ
(ЗАЗДАЛЕГІДЬ НЕ ПІДГОТОВЛЕНИЙ)**

Мета: поглибити знання учнів про особливості проведення зборів, семінарських занять, публічного виступу, вчити планувати і виголошувати непередбачені промови; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння, логічне мислення, творчі й організаторські здібності; виховувати самостійність, активну життєву позицію.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Мотиваційно-організаційний етап***Мотивація навчальної діяльності учнів*

- Прочитайте епіграф уроку і поясніть його. Спрогнозуйте, про що піде мова, що нового дізнаємося, чому навчимося на уроці.

Добре говорити умеє тільки той, хто умеє слухати.
Сократ

II. Інформаційний етап

Людина — суспільна істота, тому має потребу в спілкуванні, спільній роботі, колективному вирішенні проблем. Одним із засобів вирішення поточних питань і проблем є збори. Що ж таке збори? (Актуалізація особистісного досвіду учнів методом «Коло ідей»)

Звернемося до тлумачного словника:

Збори — зустріч членів якого-небудь колективу для обговорення або вирішення якогось питання; зібрання, збірка; сходуни (зустріч, зібрання людей, об'єднаних спільними інтересами).

Наукові та навчальні проблеми розв'язують на семінарах.

Семінар — форма групових занять з якого-небудь предмета або теми, проблеми, яка поглиблює і систематизує знання. Передбачає обговорення учасниками заздалегідь підготовлених повідомлень, доповідей.

- Розгляньте схему. За поданими назвами семінарів спробуйте визначити їх мету й особливості.

На зборах і семінарах учасники виголошують думки і пропозиції зазвичай у монологічній формі. Пригадайте, що ми називаємо монологом. (Це висловлювання однієї особи, здебільшого значне за обсягом, що має тему, головну думку, певну композиційну структуру. Вимагає від автора певного рівня підготовленості, вольових зусиль, необхідних для складання плану висловлювання, добору адекватних задумові мовних засобів.) Зверніть увагу: виступи можуть бути задалегідь не підготовленими і підготовленими. Сьогодні ми будемо працювати над не підготовленими виступами.

III. Процесуально-діяльнісний етап

Групова робота

- ▶ Знайдіть і виправте помилки, що трапляються під час виступу на зборах.
- Повістка дня слідує. (*Порядок денний такий*)
- Слідує збори відбудуться в три години. (*Наступні збори розпочнуться о третій годині*)
- Першим ділом треба вирішити це питання. (*Насамперед (передусім, щонайперше) треба вирішити це питання*)
- Ви правий. (*Ви маєте рацію*)
- Хочу сказати про зовсім друге. (*Хочу сказати про зовсім інше*)
- Невільно приходить на думку слідує. (*Мимоволі спадає на думку таке*)
- Мова йде про саме важне. (*Йдеться про найважливіше*)
- Я настоюю на тому, щоб... (*Я наполягаю на тому, щоб...*)

- Мені кажеється, що... (*Мені здається, що...*)
- Скажу ще пару слів. (*Скажу ще кілька слів*)
- Мій виступ не протирічить вашому. (*Мій виступ не суперечить вашому*)
- На збори прийшли всі без виключення. (*На збори прийшли всі без винятку*)
- Збори прийняли слідуючі рішення. (*Збори прийняли такі ухвали / рішення*)

Ситуативне завдання (індивідуальне)

- ▶ Уявіть, що в нас проходять збори класу. Розглядається питання міжособистісних стосунків. Продумайте (2–3 хв.) виступ на тему «Як ти людям, так і люди тобі» і виголосіть його. Під час виступу уживайте виправлені мовні конструкції з попереднього завдання.
- ▶ Колективне обговорення ключових проблем, виявлених під час індивідуальних виступів. Окреслення перспектив на майбутнє заняття.

Робота в групах

- ▶ Прокоментуйте афоризми. На їх основі складіть поради доповідачеві.

«Справжнє красномовство — це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба» (*Ф. Ларошфуко*).

«Промова повинна виростати й розвиватися із знання речей: якщо оратор не проник у речі, не пізнав їх, мова його беззмістовна...» (*Цицерон*).

«Не дозволай, щоб язик випереджав твою думку» (*Хілон*).

«...Враження від десяти висловів, які вплинули на розум, легше зглядати, ніж враження від одного, яке вплинуло на серце...» (*Г. Ліхтенберг*).

«Багато говорити і багато сказати — це не є те саме» (*Софокл*).

«Поетами народжуються, ораторами робляться» (*Цицерон*).

Перевірка роботи груп.

IV. Контрольно-рефлексивний етап

Рефлексія у вигляді суджень

1. Смісл цієї теми;
2. Її головні частини або спрямування;
3. Об'єкти, що вивчаються;
4. Питання, що виникають;
5. Практичні рекомендації.

IV. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Знайдіть цікаві матеріали і підготуйтеся виступити з повідомленням «Культура мови, думки, почуттів».
- ▶ Підготуйте картки «Завдання для товариша».

Урок № 13

ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПИСУ АПОСТРОФА

Мета: повторити знання десятикласників про позначення на письмі голосних і приголосних звуків, складних випадків правопису апострофа; формувати правописні вміння; удосконалювати уміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: фонетична характеристика приголосних і голосних звуків.

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників з теми

Виконання тестових завдань

1. Коли пишеться апостроф після губних приголосних?
 - А На позначення їх роздільної вимови перед **я, ю, є, ї**;
 - Б якщо перед губними немає іншого приголосного, що належав би до кореня;
 - В на позначення їх роздільної вимови перед **я, ю, є, ї**, якщо перед губними немає іншого приголосного, що належав би до кореня (крім **р**).

2. Коли пишеться апостроф після *р*?
- А На початку складу;
 - Б у кінці складу;
 - В у кінці складу перед *я, ю, є, ї*.
3. Коли пишеться апостроф після *к* та інших приголосних?
- А У власних назвах у кінці складу перед *я, ю, є, ї*;
 - Б у власних назвах перед *я, ю, є, ї*;
 - В у кінці складу перед *я, ю, є, ї*.
4. Коли ще пишеться апостроф у словах українського походження?
- А Після префіксів, що закінчуються на приголосний перед *я, ю, є, ї*;
 - Б після першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний, перед *я, ю, є, ї*;
 - В після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний, перед *я, ю, є, ї*.
5. Коли апостроф не пишеться у власних назвах?
- А У середині складу після *к* та інших приголосних;
 - Б у тих випадках, коли *я, ю, є, ї* позначають м'якість попереднього приголосного;
 - В коли ці власні назви — прізвища.
6. Коли апостроф не пишеться після губних приголосних у загальних назвах?
- А Коли перед буквами *б, п, в, м, ф*, що позначають губні приголосні, стоїть інша буква на позначення приголосного (крім *р*), який належить до кореня слова;
 - Б коли перед губними стоїть інша буква на позначення приголосного;
 - В коли перед губними стоїть інша буква на позначення приголосного (крім *р*).
7. Коли апостроф не пишеться після *р*?
- А У кінці складу перед *я, ю, є, ї* що позначають один звук;
 - Б якщо перед *р* є інший приголосний, що належить до кореня;
 - В після *р* на початку складу, якщо наступні *я, ю, є, ї* позначають один звук після м'якого приголосного.
- Ключ.** 1 — А, 2 — В, 3 — А, 4 — В, 5 — Б, 6 — А, 7 — В.

Взаємоперевірка (робота в парах)

- Зробити взаємоперевірку тестів, користуючись довідкою «Правопис апострофа».

Довідка «Правопис апострофа»

Апостроф ставиться:

- 1) після букв **б, п, в, м, ф**, які передають на письмі тверді губні приголосні звуки, якщо перед ними немає кореневого приголосного (крім *р*): *п'ятниця, солов'їний, б'ють, черв'як*;
- 2) після *р* в кінці складу: *бур'ян, матір'ю, пір'іна*;
- 3) після префіксів, що закінчуються на приголосний: *з'єднати, під'їхати, роз'яснити*;
- 4) після *к* у слові *Лук'ян* та похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янівка, Лук'янчук*;
- 5) у складних словах, перша частина яких закінчується на приголосний: *двох'ядерні, чотирьох'ярусний, дит'ясла*.

Апостроф не ставиться:

- 1) після букв **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними стоїть інший приголосний (крім *р*), що належить до кореня: *святковий, тьмянний, морквяний*;
- 2) після *р*, що позначає м'який приголосний на початку складу: *порятунок, буряк, рясний*.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Ігрове дослідження-відновлення

- ▶ Випишіть слова у дві колонки: у ліву — з апострофом, у праву — без нього, щоб дізнатися, що зашифровано в завданні.

1. В..етнам, хутор..янин, об..єм, б..юст, б..є, лл..ється, Ілл..я, об..єкт, р..яно, об..єднання, напам..ять, астрахан..ський, ув..язнений.

Ключ. Підкресліть у кожному слові першу літеру — отримаєте назву твору Б. Олійника.

2. Дит..ясла, духм..яні снопи, ін..екція, в..яжеться, Р..єпін, св..ятопис, п..ятсот, кров..ю, міл..йони, В..етнам, бур..як.

Ключ. Підкресліть у кожному слові або словосполученні передостанню букву — прочитаєте назву одного з творів Лесі Українки.

3. Опам..ятатися, бур..як, дев..ять, р..явкати, нев..язкий, електрозвар..ювання, ад..ютант, атель..є, голуб..ятко, духм..яний, об..їзд, вар..яг, Лук..янівка, інформб..юро, об..єкт, кань..йон, верб..я, р..явкнути, арф..яр, авант..юра, дов..янути, щупл..явий, оп..яніти, евол..юція.

Ключ. Підкресливши перші букви, прочитаєте прислів'я.

4. Інтерв..ю, ф..юзеляж, різьб..яр, верб..я, ад..юльтер, ад..ютант, н..юанс, к..ювет, нав..язливий, Омел..ян.

Ключ. Прочитавши перші букви у словах, спочатку в першому стовпчику, а потім у другому, отримаєте ім'я та прізвище «каменяра» України, автора збірки «З вершин і низин», п'єси «Украдене щастя».

Відповіді. 1. «В оборону хліба», 2. «Лісова пісня», 3. Одна голова добре, а дві — краще. 4. Іван Франко.

Розподільне письмо

- Поставте, де треба, апостроф, поясніть його вживання. Згрупуйте слова згідно із правилами його вживання (1 група — після букв **б, п, в, м, ф**, які передають на письмі тверді губні приголосні звуки, якщо перед ними немає кореневого приголосного (крім **р**); 2 група — після **р** в кінці складу; 3 група — після префіксів, що закінчуються на приголосний: *з'єднати, під'їхати, роз'яснити*; 4 група — у складних словах, перша частина яких закінчується на приголосний; 5 група — після **к** у слові *Лук'ян* та похідних від нього). Слова, в яких апостроф не вживається, виписіть у 6 групу.

Варіант 1

Полум..яніти, Амудар..я, різдв..яний, між..ярусний, присв..ята, безвітр..яний, Лук..яненко, бур..ячиння, Солов..йов, Валер..ян, сер..йозний, повітр..я, міжгір..я, пор..ядок, довір..я, забур..янений, вітр..як, валер..янка, б..язевий, сім..янин, зат..ямити, запам..ятати, Дерев..янка, медв..яний, В..язьма, дріб..язковий, взаємозв..язаний, рутв..яний, різьб..ярство, зав..язка, підрум..янений, зм..якшити, львів..яни, поголів..я, перед..осінній, роз..ораний, слов..яни, звір..ячий, роз..ятрений, трьох..етапний, трьох..ярусний, об..їжджати, об..ємний, без..ядерний, необ..їжджений, пів..язика, арф..яр, возз..єднання, в..йокнути, дит..ясла, пів..Європи, кам..яний, безвітр..яний, бур..ячиння, Валер..ян, звір..ячий, Лук..янович, повір..я, сер..йозний, повітр..я, міжгір..я, пор..ядок, довір..я, Лук..янчук, кар..єра, всер..йоз, тр..юм, Гур..єв, підгір..я, матір..ю, Р..єпін, з матер..ями, бур..я, р..ясно, кур..йозний, забур..янений, вітр..як, Гур..ївка, р..яд, від..ємний, без..ідейний, з..організувати, дез..орієнтація, сан..інструктор, Із..яслав.

Варіант 2

Зав..язь, круп..яний, крем..яний, знічев..я, зобов..язання, грав..юра, дерев..яний, мавп..ячий, кав..ярня, кров..яний, ко-

ров..ячий, львів..янин, надв..язати, напівкам..яний, поголів..я, пом..янути, слов..янський, п..ятитонка, солов..їний, безправ..я, брукв..яний, в..етнамка, Св..ятослав, б..язевий, сім..янин, Б..елград, обов..язок, б..юро, в..язень, запам..ятати, торф..яний, медв..яний, сап..янці, моркв..яний, арф..яр, черв..як, присв..ячений, в..юнкій, верф..яний, В..язьма, В..ячеслав, дріб..язковий, В..ятка, Губ..єв, достопам..ятний, духм..яний, взаємозв..язаний, потьм..янити, різьб..ярство, зав..язка, підрум..янений, зм..якшити, бур..ян, міжбрів..я, зор..яний, п..явка, надвечір..я, пір..їна, Лук..янівка, під..їсти, без..ядерний, возз..єднати, зм..якшити, двох..ярусний, пів..яблука, Заполяр..я, об..якоритися, від..ємний, дев..ятнадцять, Мар..яна, жираф..ячий, знічев..я, об..їзд, реп..ях, зв..язок, св..ято, пам..ятка, верф..ю, від..їжджати, суб..єктивний, під..йомник, фотоз..йомка, об..єктивний, об..їждчик.

Орфографічний практикум

► Перепишіть речення. Поставте, де треба, апостроф.

1. Неабияке місце займав барв..інок у віруванн..ях слов..янських народів, з..окрема в Київській Русі. Нев..януча зелень рослини та її жив..учість прив..ернули увагу людей у середні віки (Ф. Мамчур, Я. Гладун). 2. Плеснула навесні лебідка, і розпустила майви мавка. І вмить із серця жаром квітка — і в серце вп..ялась чорна п..явка (В. Бобанський). 3. Завис олив..яний, імлистий т..гар, немов перегонка отара, і давить, і тисне, — і з хвиль його хмар снується примара... (М. Вороний). 4. В між гір..ях сині стеляться тумани, — тумани-спомини минулих літ... Та геть згадки! В долинах день вес..яний, і вабить рун зелених оксамит. Не сам я тут ... не сам я сонцем п..яний: в екстазі св..ятковім буяє світ (С. Черкасенко). 5. Ой з-за гори кам..яної голуби літають..Не зазнала розкошоньки, вже літа минають (Нар. пісня). 6. Козак від..їжджає, дівчинонька плаче: «Куди їдеш, козаче?» (Нар. пісня). 7. Прийшло — по зустрічі прощання. Непам..яте, залізна стань! Ти — за шелом..янем, за гранн..ю до досвітків і над..смеркань (В. Стус). 8. Білий камінь з альм..інських кар..єрів, білі плетива сонячних рук..Ми не встигли тоді на прем..єру, так було лебедино довкруг... (А. Мойсієнко). 9. Кожному онукові, що з..являвся на світ, він [Крушельницький] давав ім..я особисто (В. Врублівська). 10. Саме над..їхав брат Антін. Найстаршого сина Крушельницьких любили і поважали всі у сім..ї (В. Врублівська). 11. Він [Мазуренко] якось увесь обм..як та постарів (Д. Бедзик).

Дослідження-відновлення

- ▶ Запишіть подані слова орфографічно та поясніть наявність або відсутність у них апострофа.

[в'яче"слаў], [м'я́та], [л'убо́вју], [подв'і́рја], [бур'а́к], [п'я́тниц'а], [бе"за́зикайі], [чотир'ох'я́русній], [бе"згол'і́вја], [з'в'і́р'ачіі], [м'іж'єуро́пеіс'кіі], [зв'язати], [п'я́нкіі], [з'і́де"ній], [м'я́ч], [погол'і́вја], [моркв'я́ніі], [з'і́ў'яліі], [роз'я́ре"ній], [ц'в'а́х], [р'а́сніі].

Дослідження-моделювання

- ▶ Розкрийте дужки й утворіть з префіксами слова. Запишіть їх.

Без- (-язикий, -ядерний, -ініціативний); з- (-юрмитись, -їхати, -обов'язаний, -ясований, -єднаний, -явитися, -їсти, -грати, -йомка); під- (-юджувати, -їжджати, -язиковий, -йом); об- (-їздити, -явити, -єднати, -ємний, -їстися); від- (-їхати, -ємний, -ображений, -в'язати).

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Розкажіть, у яких випадках ставиться апостроф, а в яких — не ставиться.

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

- ▶ Перекладіть подані слова українською мовою. Уведіть ці слова в речення та запишіть їх.

Мягкий, объединение, мяч, объявление, матерью, пять, память, соловьи, субъект, оловянный, Буряк, премьера, отъезд, кровью, семья, съестъ, связать, подъехать, связать, адью.

Урок № 14**СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПISУ
М'ЯКОГО ЗНАКА Й АПОСТРОФА**

Мета: повторити складні випадки правопису м'якого знака й апострофа; формувати правописні вміння; удосконалювати уміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: речення, текст.

Міжпредметні зв'язки:

Народознавство: різдвяні звичаї українців.

Російська мова: фонетичні й орфографічні особливості деяких слів, відмінних від українських.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників з теми

Виконання тестових завдань

1. Позначте рядок, у якому в усіх словах правильно вжито м'який знак.
А Зменьшити, дрібненько, кобзарь, кількість;
Б цяцькатись, шпindelь, візьміть, кінчик;
В няньчити, дізнається, медальйон, принесіть;
Г на сопільці, уманський, український, сядеш.
2. Позначте рядок, у якому в усіх словах на місці пропущених букв слід писати м'який знак.
А Т..охкати, учител..с..кий, піс..ня, сяд..мо;
Б гарнен..ко, спіл..ніст.., Уман..щина, мізин..чик;
В щіл..ний, власниц..кий, кін..с..кий, Гор..кий;
Г людс..кість, т..мянний, різ..бяр, віз..міть.
3. Позначте рядок, у якому в усіх словах на місці пропущених букв слід писати м'який знак.
А Трин..кати, близен..ко, велетен..ський, вишен..ці;
Б змен..шити, ущіл..нювати, запишіт..ся, війс..ко;
В олівец.., бояз..кий, лікар.., учител..ці;
Г принос..те, ган..ба, швец.., вознос..ся.
4. Позначте рядок, у якому в усіх словах на місці пропущених букв слід писати м'який знак.
А Пол..с..кий, нян..чити, держал..це, бат..ківс..кий;
Б рибал..ство, грают..ся, чотир..ом, Коростен..щина;
В снігурон..ці, гуцул..с..кий, лял..ці, волин..с..кий;
Г киц..ка, рибал..ці, дівчинон..ці, гал..чення.
5. Позначте рядок, у якому вживання м'якого знака в усіх словах відповідає нормам українського правопису.

- А Грильяж, попадья, баский, розмазня, прокинсья;
 Б редьці, близькість, в'язкість, Федьчишин, тарільці;
 В голівоньці, рибалці, ковальський, рибальство, селянство;
 Г Гриньчишин, Михальчук, безлюдно, женшень, женчики.
6. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.
 А Кур..ер, зішкр..ябувати, св..ято, тьм..яний;
 Б льоном..яльний, слов..янин, розв..язок, двох..ярусний;
 В маз..юкати, з..юрмитися, арф..яр, медв..яний;
 Г зів..янути, моркв..яний, торф..яний, цв..яшок.
7. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.
 А Дерев..яний, кав..ярня, б..ється, медв..яний;
 Б дріб..язковий, рутв..яний, возз..еднання, підв..язати;
 В зв..язок, повір..я, дит..ясла, Лук..янівка;
 Г в..юнкий, необ..їжджений, без..ідейний, сім..янин.
8. Позначте рядок, у якому не порушено правила вживання апострофа.
 А Св'ятослав, прицвяхувати, пів'яблука, Лавуаз'є;
 Б розм'якнути, різьбяр, Х'юстон, півогірка;
 В транс'європейський, черв'як, сурмяний, св'ятенник;
 Г конс'єржка, медвяний, напів'японець, духм'яний.
9. Позначте рядок, у якому не порушено правила вживання апострофа.
 А Прес-пап'є, Руж'є, торф'яний, фюзеляж;
 Б ком'юніке, Пів'європи, безязикий, барел'єф;
 В Х'юстон, Міньюст, сп'янілий, зап'ястя;
 Г дзвякнути, надв'язати, миш'як, рутв'яний.
10. Позначте рядок, у якому не порушено правила вживання апострофа.
 А Роз'яснити, пів'їдальні, транс'європейський, комп'ютер;
 Б п'юітр, Монтеск'є, порт'єра, Рив'єра;
 В перед'ювілейний, верб'яний, В'ячеслав, розп'яття;
 Г без'язикий, пів'юрти, черв'як, арф'яр.
- Ключ.* 1 — В, 2 — Г, 3 — Г, 4 — А, 5 — В, 6 — Б, 7 — В,
 8 — Б, 9 — А, 10 — Г.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Орфографічний практикум

- Перепишіть слова, замість крапок поставте, де треба, м'який знак. Поясніть правила вживання м'якого знака.

Дяд..ко, пис..мо, емал.., памороз.., мороз.., постат.., близький, бояз..кий, тон..кий, вуз..ко, тон..ко, пол..с..кий, в'юн..кий, держал..це, кружал..це, ціпил..но, Ковал..чук, Медвед..чук, палац.., палец.., бац.., Хар..ків, Мозир.., шир..ма, сімдесят.., сім..сот, с..огодні, утр..ох, купец..кий, одес..кий, кавказ..кий, бас..ко, різ..ко, брин..чати, різ..бяр, дон..ці, стан..те, сип..те, ріж..те, сон..кові, млин..кові, вір..те, удар..мо, комір..чику, тр..ома, шіст..ма, шіст..ома, с..ома, віс..ма, снит..ся, сниш..ся, доч..ці, сваш..ці, лял..ці, лл..ю, віз..му, гір..ку, гал..ці, Гал..ці, пол..ку (танок), пол..ку (військова одиниця), тіл..ки, (з) тол..ку, міл..ка (риба), міл..кий.

- ▶ Запишіть українською мовою. Поставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф.

Предъявить, пятидесятилетие, имя, верфью, объединение, посвященный, вьет, племя, интервью, здоровье, Заполярье, разъезжать, пьют, кровью, Нарьян-Мар, Пятигорск, пядь, пьеса, Вьетнам, обязанность, безыдейный, трехъярусный, матерью, двухаршинный, дезинформация, честью, мягкий, льет, пятерка, карьера, бильярд, миллиард, павильон, месье, шампильон, лосьон, виньетка, Кювье, Барбье, Вюртемберг, Вьентьян, фельетон, Кордильеры.

Розподільне письмо

- ▶ Поставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф у словах іншомовного походження. Слова випишіть у три колонки: у першу — з м'яким знаком, у другу — з апострофом, у третю — без м'якого знака й апострофа. Поясніть правопис та значення поданих слів.

Суб..ект, Пхен..ян, Х..юстон, авен..ю, автопавіл..йон, прем..єра, батал..йон, бл..юз, бл..юмінг, бутон..єрка, б..юро, вал..юта, ін..екція, вар..єте, В..єтнам, вол..єра, дез..інформація, дос..є, дубл..яж, комп..ютер, П..ємонт, Ф..єзоле, бар..єр, кон..юнктура, п..юпітр, ад..ютант, б..єф, ар..єргард, ател..є, г..яур, б..язь, транс..європейський, ф..юзеляж, верф..ю, порт..є, шев..йот, ад..ю, Руж..є, монпанс..є., д..юшес, ж..урі, з..економити, камарил..я, конферанс..є, Мін..юст, ал..янс, кс..ондз, кур..йоз, к..юрі, Лавуаз..є, л..юкс, л..ютня, мад..яр, барел..єф, мезал..янс, кон..як, модел..єр, Мол..єр, м..юзик-хол, н..юанс, Н..юфаундленд, п..єдестал, порт..єра, прес-пап..є, рант..є, Рив..єра, інтерв..ю, б..юджет, грав..юра, деб..ют, інтер..єр, к..ювет, ком..юніке, кон..юктивіт, кур..єр, к..юре, Лур..є, Монтеск..є, б..юлетень, лл..є, об..єкт, Д..Артаньян, О..Хара.

Дослідження-відновлення

- ▶ На місці крапок, де треба, поставте м'який знак чи апостроф. Поясніть правила їх уживання.

1. По дорозі, здіймаючи хмари куряви, безконечним потоком мчат.. до поля переповнені бійцями п..ятитонки (О. Довженко). 2. Насадження на берегах Дніпра з..еднуються у безперервний лан..цюг (З газети). 3. Коли вони від..їхали, опускаючись в ту саму кам..яну вулич..ку, за ними знов зазвучав велич..ний мотив (О. Гончар). 4. Окремі росинки т..м..яно поблискуют.. с..рїбними пухир..чиками (О. Донченко). 5. І я дивлюс.. любовно в очі — Щасливі, п..яні без вина — в оці хлоп..ячі і дівочі, Де сяє радїст..ю весна (М. Вороний). 6. Глян.., як хвилі від срібла блищат..ся! Глян.., як небо синіє вгорі (Леся Українка). 7. Не дуже весело, а здебільшого т..м..яно Проїшли мої дитячії літа. Кохану нен..ку потерявши рано, Росла я в бат..ка сирота (М. Вороний). Глядіт.. же, патріоти, не сварїт..ся, Щоб вам у пазурах котів не опинит..ся (М. Вороний).

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати текст, дотримуючись орфоепічних норм. Виписати слова, в яких необхідно поставити апостроф.

ЧЕРВНЕВИЙ РАНОК

Раненько прокидається черв..невий день. Сонце встає рано і ніяк не хоче лягати в свою полум..яну колиску. Голосно співають пташки. У кущах над ставками заливаються солов..ї. На квіточках з..являються черв..ячки та метелики, які п..ють враїшню росу. Горобці та синички починають чистити своє пір..ячко. А на самїй в..ерхівці старої ялини у гнізді прокинулись пташечки тетерев..ятника-яструба.

На озері розпочався жаб..ячий концерт. Новий день приїшов.

Комунікативний практикум

- ▶ Прочитати текст, вставляючи, де потрібно, апостроф або м'який знак.

ОБРЯДИ В УКРАЇНЦІВ

У різдв..яній обр..ядовості ритуальній вечер..ї відводилося особливе місце, адже за народними уявленнями багата різноманітними стравами вечер..я зумовлювала такий же достаток упродовж року. Св..яткова трапеза передбачала приготування дванадцяти, дев..яти або с..еми страв, основними серед яких були ритуальна кут..я (каша із пшеничної крупи, заправлена медом

та маком), узвар.. та всілякі вироби із хліба. Хоч і розпочиналася вона з християнської обр..ядовості (запалення свічки, обкур..ювання хати ладаном, читання молитви), проте зберігала виразну язичницьку основу — гадання, заклинання, магічні обрядодії. Ось лише один звичай — запрошувати на кут..ю мороза: набравши в ложку кут..і й підій..шовши до вікна, господар.. говорив: «Морозе, морозе, ходи до нас кут..і їсти, а коли не йдеш, то не йди й на жито, пшеницю і всяку пашницю!» Подекуди запрошували «на кут..ю» і птахів, «градівника» та «бур..івника» — міфологічних істот, що уособлювали бур..ю та град. Хіба ж не доносить до нас цей звичай цілі фрагменти жит..тя нашого пращура, хлібороба-язичника, який персоніфікував природу, оточуючий його світ, намагався умилювати його і забезпечити таким чином урожайність своєї ниви. Ще на початку ХХ ст. був широко розповсюджений звичай, за яким господар.. ховався за заставленим стравами столом і перепитував дітей, чи бачать вони його. Одержавши заперечну відповідь, він урочисто виголошував: «Дай Бог, щоб і на той рік не бачили», тобто, щоб і наступний рік був щедрим та багатим. Серед розмаїт..тя різдв..яно-новорічних магічних обрядодій, ворожінь та прогнозів переважали аграрні (За Г. Скрипником).

- ▶ Розкажіть, які традиції, пов'язані з народними святами збереглися у вашому селі чи місті. Викладіть у письмовій формі свої почуття, переживання, думки, викликані участю (або бажанням взяти участь) у виконанні певного обряду.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

- ▶ Відповісти на запитання, вставляючи, де це необхідно, м'який знак чи апостроф.

Подорожуючи Францією, ми відвідали такі міста й містечка: Ам..єн, Д..єпп, Мез..єр, Авін..йон, Монпел..є, Перпен..ян, Пуат..є, В..єрзон, Лор..ян, Комп..єнь, Понтарл..є, Т..йонвіль.

- ▶ Прокоментувати свій вибір. Розказати, у яких випадках ставиться апостроф, а в яких — м'який знак.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати 5–7 народних висловів (прислів'їв, приказок тощо), у яких є слова з апострофом або слова зі складними випадками правопису м'якого знака.

Урок № 15**КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)**

- Мета:** оцінити рівень навчальних досягнень десятикласників з розділу «Стилістика мови. Культура мовлення. Стилістичні засоби фонетики»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; оцінити рівень орфографічної грамотності десятикласників.
- Тип уроку:** урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності**

1. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої форми.
2. Проведення інструктажу щодо їх виконання.

IV. Виконання тестових завдань закритої форми*Варіант 1*

- Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.
1. Стилістика вивчає...
 - А культуру мовлення;
 - Б мовлення як сукупність мовних дій;
 - В виражальні мовні засоби і стилі мовлення;
 - Г лексику, фразеологію, морфологію, синтаксис.
 2. Емоційно-експресивне забарвлення мовних явищ і поняття синонімії — невід'ємний компонент...
 - А мовної норми;
 - Б розмовного стилю;
 - В мовлення людини;
 - Г стилістики мови.
 3. Вищий рівень володіння мовою характеризується...
 - А чистотою, правильністю мовлення;
 - Б емоційністю, виразністю, комунікативною доцільністю мовлення;

- В дотриманням орфоепічних правил;
Г милозвучністю мови.
4. Співвідношення між буквами і звуками української мови подано в рядку...
А 32 букви і 32 звуки;
Б 33 букви і 23 звуки;
В 28 букв і 38 звуків;
Г 33 букви і 38 звуків.
5. У яких випадках губні звуки перед йотованими можуть звучати твердо?
А Якщо між ними і голосним вимовляється [й];
Б при швидкому темпі мовлення;
В завжди;
Г у словах іншомовного походження.
6. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.
А Здоров..я, валер..янка, моркв..яний, м..ята;
Б Пір..їнка, з..єднати, трав..янистий, повітр..яний;
В Надвечір..я, зор..яний, сув..язь, солов..їний;
Г Різнотрав..я, торф..янистий, п..янкий, під..їхати;
- ▶ Завдання 7–10 мають по шість варіантів відповіді, серед яких лише три правильні варіанта. Потрібно вибрати три правильні варіанта відповіді.
7. Позначте три рядки, у яких у словах пропущений м'який знак.
А Павути́нці, тонши́й, рі́жте, ри́бонці;
Б квіто́нці, ко́бзар, менши́й, держа́лно;
В гуцу́льський, весня́ний, голці́, підно́ся;
Г онуче́цці, Ха́рків, ші́стсот, дівчи́нці;
Д корабе́льня, балабо́нчик, ця́цькати́сь, ку́зня;
Е гали́нчин, же́ньшень, дівчино́нці, бри́нчати.
8. У яких рядках правильно виділено наголошені голосні у словах?
А Покро́ва́;
Б Во́дóхреще;
В Вели́кодня́ (від Великде́нь);
Г Полтавщи́на;
Д Лу́кіч (від Лу́ка);
Е Ї́лівна (від Ї́лля).
9. У якому рядку звуки [у] — [в] розрізняють значення слів?
А Впра́ва, вкла́д;
Б урожа́й, вчино́к;

- В вголос, увечері;
- Г уміння, учення;
- Д враження, вступ;
- Е устав, уряд.

10. Прийменник **у** слід уживати у словосполученнях яких рядків?
- А Експонат (в, у) музеї, птах (в, у) небі, участь (в, у) форумі;
 - Б поїхати (в, у) відрядження, наймиліше (в, у) світі, здали (у, в) архів;
 - В побувати (в, у) Львові, квітник (в, у) саду, залишиться (у, в) спогадах;
 - Г оселя (в, у) рушниках, віра (в, у) безсмертя, вишня (в, у) цвіту;
 - Д прийшов (в, у) дім, прочитав (в, у) журналі, зустрілися (в, у) фойє;
 - Е дізнався (в, у) фахівця, книга (в, у) професора, відлитий (в, у) бронзі.

► Текст із завдання 11 складається з п'яти речень. Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання. Це завдання має три правильні варіанта відповіді. До кожного рядка, позначеного буквою, потрібно дібрати речення, позначені цифрою.

11. Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.

1. Воскреснемо, брати (й, і) сестри, бо земля наша хоч розіп'ята на хресті історії, але жива. 2. Воскреснемо, бо ми живемо на цій Богом даній землі, (й, і) рідне небо усміхається нам зі своєї високості. 3. Воскреснемо, бо світить нам (у, в) віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля». 4. Немає (у, в) Україні кращого неба, ніж небо твоєї малої Батьківщини. 5. А через (у, в)сю Україну, посеред щедротних степів (й, і) ланів, бандурно пливе Дніпро-Славутич — історичний символ й образ України.

- А У яких реченнях слід ужити літеру **у**?
- Б У яких реченнях слід ужити прийменник **й**?

► Завдання 12 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, потрібно дібрати відповідник, позначений буквою.

12. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.
- 1 Наголос не розрізняє значень і форм слів.
 - 2 Наголос розрізняє лексичне значення слів.
 - 3 Наголос розрізняє граматичне значення слів.

- А Запáльний — запальний, рбзділ — розділ;
- Б зáвжди — завждї, пбмилка — помїлка;
- В збрі — зорї, насїпати — насипати.

Варіант 2

► Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Культура мовлення розглядає...

- А дотримання мовних норм;
- Б мову й мовлення;
- В відбір виражальних мовних засобів для їх функціонування в мовленні;
- Г стилістику мови й стилістику мовлення.

2. До загальних ознак функціонального стилю належать...

- А поняття синонімії та емоційно-експресивне забарвлення;
- Б стильові риси;
- В дотримання мовних норм;
- Г структурованість, логічність й науковість.

3. Нижчий рівень володіння мовою характеризується...

- А використанням жаргонізмів, діалектизмів, розмовно-зниженої лексики;
- Б емоційністю, виразністю, комунікативною доцільністю мовлення;
- В стилістичною нормою;
- Г чистотою, правильністю мовлення.

4. Правильне співвідношення голосних і приголосних звуків подано в рядку...

- А 10 голосних і 23 приголосних звуки;
- Б 10 голосних і 28 приголосних звуків;
- В 6 голосних і 33 приголосних звуки;
- Г 6 голосних і 32 приголосних звуки.

5. Дзвінкий [г] перед глухим [т] звучить як...

- А [x];
- Б [г];
- В [г];
- Г [к].

6. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.

- А Безвітр..яний, бур..ян, з..їзд, верф..яний;
- Б В..ячеслав, плем..я, трьох..ярусний, львів..яни;
- В пуп..янок, кучер..явий, надв..язати, Св..ятослав;
- Г без..ядерний, м..яч, арф..яр, мавп..ячий.

- Завдання 7–10 мають по шість варіантів відповіді, серед яких лише три правильні варіанта. Потрібно вибрати три правильні варіанта відповіді.
7. Позначте три рядки, у яких правильно написано всі слова з м'яким знаком.
- А Намагаються, заморозь, доньчин, спільчанський;
 - Б стрілецький, військо, звертаються, Горький, крамниця;
 - В працюватий, восьмий, місяць, виходьте, легенько;
 - Г кінський, кухонь, вишенка, лікарь, складаються;
 - Д бринчати, деренчати, пилинці, їдальня;
 - Е вузький, няньчин, друкарень, стань, Мельничук.
8. У словосполученнях яких рядків поставлено правильно наголоси?
- А Виші́вані сорочки;
 - Б видання книжок;
 - В нові́й каталог;
 - Г люблю́ солодоці;
 - Д урочи́стий випадок;
 - Е навчання́ в школі.
9. Чергування перших звуків можливе у всіх словах яких рядків?
- А Україночка, увічливий, імення, вщухнути, уцент;
 - Б йти, вбрід, удосвіта, вклеєний, вчителство;
 - В взаємини, узбіччя, ураган, ідеолог, власник;
 - Г вродливиця, учасник, інакший, взуття, урочище;
 - Д уперше, впродовж, ймовірно, все одно, вчений;
 - Е втрюх, вдосконалити, вбрання, уява, укладач.
10. Чергування *і* — *й* дотримано в яких рядках?
- А Троянди й виноград, атом і ядро, мить і вічність, сучасник і свідок;
 - Б злагода і єдність, дуб і береза, гуде й шумить, Олена і Єгор;
 - В тихо і тепло, мороз й сніг, графіка і орфографія, Ірина й Ярослав;
 - Г правда і кривда, у книзі йдеться, прозаїки й поети, Леся і Юрій;
 - Д любов й ненависть, гори й яри, гречний й привітний, день й ніч;
 - Е пава і гава, ліс і степ, Клара й Яків, досвідчений вчитель.

- ▶ Текст із завдання 11 складається з п'яти речень. Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання. Це завдання має три правильні варіанта відповіді. До кожного рядка, позначеного буквою, потрібно дібрати речення, позначені цифрою.

11. Прочитайте текст. Виконайте подані після нього завдання.

1. Воскреснемо, брати (й, і) сестри, бо земля наша хоч розп'ята на хресті історії, але жива. 2. Воскреснемо, бо ми живемо на цій Богом даній землі, (й, і) рідне небо усміхається нам зі своєї високості. 3. Воскреснемо, бо світить нам (у, в) віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля». 4. Немає (у, в) Україні кращого неба, ніж небо твоєї малої Батьківщини. 5. А через (у, в)сю Україну, посеред щедротних степів (й, і) ланів, бандурно пливе Дніпро-Славутич — історичний символ й образ України.

А У яких реченнях слід ужити сполучник *і*?

Б У яких реченнях слід ужити прийменник *в*?

- ▶ Завдання 12 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, потрібно дібрати відповідник, позначений буквою.

12. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

1. Наголос не розрізняє значень і форм слів.
2. Наголос розрізняє лексичне значення слів.
3. Наголос розрізняє граматичне значення слів.

А Зámок — замóк, прíклад — приклáд;

Б но́гі — но́ги, засíпати — засипáти;

В зокре́ма — зокрема́, весня́ний — весняни́й.

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми											на встановлення відповідності
	з вибором однієї правильної відповіді						з вибором трьох правильних відповідей					
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант 1	В	Г	Б	Г	А	Г	А, Б, В	В, Д	А, Д, Е	А, Д, Е	А — 3, 5 Б — 1	1 — Б, 2 — А, 3 — В
Варіант 2	А	Б	Г	Г	А	Б	Б, В, Е	А, В, Г	А, Б, Д	А, Б, Г	А — 2, 5 Б — 4	1 — В, 2 — А, 3 — Б
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3	3

24–23 бали	12 б.	12–11 балів	6 б.
22–21 бали	11 б.	10–9 балів	5 б.
20–19 балів	10 б.	8–7 балів	4 б.
18–17 балів	9 б.	6–5 балів	3 б.
16–15 балів	8 б.	4–3 балів	2 б.
14–13 балів	7 б.	2–1 бали	1 б.

V. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Зробити повний фонетичний аналіз слова *розін'ята*.

Урок № 16

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 6.

ВИСТУП НА ЗБОРАХ, СЕМІНАРАХ (ПІДГОТОВЛЕНИЙ)

Мета: вчити самостійно готуватися і виступати на семінарах різних видів; розвивати мовленнєво-комунікативні, загальнопізнавальні й організаційно-контрольні вміння, навички мислення високого рівня, творчі здібності; виховувати самостійність, вольові риси характеру.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Повідомлення вчителем теми та цілей практикуму

На останньому уроці розвитку мовлення ми розглядали тему «Виступ на зборах, семінарах» (непідготовлений). Сьогодні ми продовжимо нашу роботу. Пригадайте, які проблеми були виявлені під час індивідуальних виступів. Визначте тему та цілі уроку.

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Що вам відомо про семінари? (*Опора на знання й досвід, які мають учні*)
2. Який порядок їх проведення?
3. Що використовують під час виступу? (*Цитати, відомі вислови, точні незаперечні факти тощо*)

Пояснення вчителем структури семінару, інструктаж щодо його проведення:

- 1) За кожним розділом учні обирають груповодів, які ведуть набір до своїх груп.
- 2) Група добирає тему, планує питання, складає план семінару.
- 3) Групова підготовка до семінару (колективний збір інформації за темою: робота з додатковою літературою, читання нового джерела, порівняння матеріалів, підбір цікавих фактів; класифікація її за розділами).
- 4) Групи працюють із зібраною інформацією за заданим алгоритмом (розподіл роботи між колегами з групи, кожен учень обирає одне питання, розробкою якого він займається на семінарі індивідуально або в групі) і готують виступи (звіти) перед класом, які аналізуються і оцінюються самими учнями.

III. Мотивація навчальної діяльності, ознайомлення з інструкцією

- ▶ Як підготуватися до семінару? Як ефективно побудувати свою роботу?
- ▶ Ознайомлення учнів із груповими та індивідуальними завданнями, правилами роботи.

IV. Підбір необхідних матеріалів

Робота в групах

- ▶ Знайдіть і виправте помилки, що трапляються під час виступу на семінарах:
 - Я виступаю з докладом (*Маю (виголошую) доповідь, виступаю з доповіддю*)
 - Приступаєм до обговорення (*Розпочинаємо обговорення*)
 - На цьому питанні зупинюсь більш конкретніше (*На цьому питанні зупинюсь конкретніше / про це скажу конкретніше*)
 - Саме основне питання (*Найважливіше питання*)
 - Співставимо (*Порівняємо / зіставимо*)
 - Буде сказано нижче (*Скажемо далі*)
 - Можемо привести наступні приклади (*Можемо навести такі приклади*)
 - Мое заключення наступне (*Мій висновок такий*)
 - Це положення ще треба доказати (*Це твердження / положення ще треба довести*)
 - Заслугує уваги такий факт (*Вартий уваги такий факт*)
 - Інформація всім стане у нагоді (*Інформація для всіх пригодиться / всім потрібна*)

Перевірка групової роботи

- Виправлені вислови будете використовувати під час виступів.

V. Виконання творчої роботи учнями

1. Об'єднання учнів у групи за розділами «Фонетика», «Графіка», «Орфоепія», «Орфографія», вибір лідера.
2. «Синтез думок» — формулювання питань для розгляду, визначення тем доповідей (наприклад, «Якого кольору звук», «Фонетичні особливості художнього тексту» тощо).
3. «Інформаційна атака» — вивчення матеріалів науково-навчальної (підручників, посібників), науково-популярної («Цікаве мовознавство», енциклопедичні видання) та власне наукової літератури (монографічні видання, наукові публікації), інтернет-ресурсів та їх систематизація.
4. Підготовка до виступів (фіксація матеріалу різними способами, його упорядкування і вдосконалення за порадами, втіленими в афористиці:
 - 1) «Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова» (*М. Рильський*).
 - 2) «Ясність думки і ясність висловлення звичайно зустрічаються разом» (*Т. Маковей*).
 - 3) «Інакше розставлені слова набувають іншого змісту; інакше розставлені думки справляють інше враження» (*Б. Паскаль*).
 - 4) «Стислість надає мові сили. Є вислови, які мають властивість променів сонця: чим більше вони згущені, тим сильніше вони печуть» (*Р. Соуті*).
 - 5) «Іноді бідненьку і худеньку думку ми одягаємо в таку пишну форму, що вона плутається і губиться в непотрібних їй складниках власної оболонки і до неї важко дістатися, а іноді здорову, свіжу думку висловимо так, що вона в'яне і блідне, як квітка, що потрапила під важку жорстку підошву» (*В. Ключевський*).
 - 6) «Усі жанри хороші, крім нудного» (*Вольтер*).
 - 7) «Мова — машина, і не слід допускати, щоб пружини її скрипіли» (*А. Ривароль*).
- Виголошення доповідей, узагальнення матеріалів, підбиття підсумків, оцінювання роботи.

VI. Рефлексія діяльності

- Розробка алгоритму підготовки до семінару на основі інструкції і шаблону.

Інструкція

Вибір теми, цільової установки виступу залежно від задуму і мети (інформування, переконання), від складу слухачів, відведеного часу.

Добір матеріалу і його систематизація. Складання бібліографії. Робота з джерелами інформації. Запис зібраного матеріалу для виступу (докладний запис виступу, його конспект, тези, докладний план і короткий план).

Побудова вступу, основної частини, завершення виступу. Добір аргументів і способів активізації мислення та емоційно-почуттєвої діяльності аудиторії.

Відбір мовних засобів залежно від мети спілкування і адресата мовлення. Удосконалення виступу з погляду вимог до культури мовлення (змістовність, логічність, багатство, доказовість, виразність, точність, правильність).

Підготовка до усного виступу. Запамятовування тексту (поторення матеріалу вголос із елементами заучування, переказування виступу іншим).

Виступ (читання тексту промови, відтворення його по пам'яті із читанням окремих фрагментів, вільна імпровізація, відповіді на запитання, ведення полеміки). Використання прийомів встановлення і збереження контакту з аудиторією. Поєднання монологічного мовлення і бесіди з аудиторією.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Запропонуйте тему і питання для семінарського заняття з української мови. Доберіть основну і додаткову літературу.
- ▶ Підготуйте перелік ключових слів для пошуку інформації в мережі Інтернет.

Урок № 17

«НАВКОЛО СВІТУ ЗА 45 ХВИЛИН»

(СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПISУ ВЕЛИКОЇ БУКВИ)

Мета: повторити складні випадки правопису великої букви; формувати правописні вміння; удосконалювати вміння вживати велику букву в писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів толерантність, повагу до культури, історії й мови інших народів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфографія: написання слів іншомовного походження.

Синтаксис: речення, текст.

Лексикологія: ознайомлення з фразеологічним складом української мови.

Топоніміка: ознайомлення з історією походження українських назв міст, річок.

Міжпредметні зв'язки:

Географія: написання великої букви в географічних назвах.

Історія: написання великої літери в іменах історичних особистостей та назвах історичних подій.

Література: правила написання назв літературних творів.

Мистецтвознавство: написання великої літери в іменах видатних діячів мистецтва, назв музеїв та світових архітектурних пам'яток.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Вид уроку: урок-подорож.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності**

Слово вчителя. Сподіваюся, що всі знайомі з твором Жуль Верна «Навколо світу за 80 днів». Так, і книгу читали, фільм і мультфільм бачили.

Сьогодні таким рекордом уже нікого не здивуєш. Я уклала парі з містером Фіксом на те, що ми з вами здійснимо мандрівку навколо земної кулі за 45 хвилин. Ну що, згодні? Ви зі мною? Тоді вперед і попутного нам вітру!

III. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку**IV. Виконання системи дослідницьких завдань, спрямованих на розвиток орфографічних умінь і навичок, мовної та загальної ерудиції, а також творчих здібностей**

Слово вчителя. Проте ми не можемо вирушити, не визначивши маршруту. Я заздалегідь готувалася до нашої подорожі та вже склала маршрутний лист, але містер Фікс намагається нам перешкодити. Він запустив вірус у мій комп'ютер і через це всі великі літери стали малими, а лапки зникли.

Дослідження-відновлення

- ▶ Необхідно відновити всі назви та правильно їх записати.

Школа, тролейбусна зупинка площа свободи, міський залізничний вокзал, станція київ, київський залізничний вокзал, станція метро вокзальна, станція метро либідська, центральний автовокзал, міжнародний аеропорт бориспіль, аеропорт париж-орлі, місто париж, ейфелева вежа, собор паризької богоматері, триумфальна арка, набережна ріки сени, палац-музей лувр, вулиця елісейські поля, готель дю комерс.

Матеріал для вчителя. Школа, тролейбусна зупинка «Площа свободи», міський залізничний вокзал, станція Київ, Київський залізничний вокзал, станція метро «Вокзальна», станція метро «Либідська», центральний автовокзал, Міжнародний аеропорт «Бориспіль», аеропорт Париж-Орлі, місто Париж, Ейфелева вежа, Собор Паризької Богоматері, Триумфальна арка, набережна ріки Сени, палац-музей Лувр, вулиця Єлісейські поля, готель «дю Комерс».

Далі маршрут обірвано.

Робота в групах (по 3–4 учні)

- ▶ Завдання: продовжити маршрут, знайшовши ще 10 географічних місць, де можна здійснити зупинки, на задану букву (користуючись картою світу).

Кожна група отримує букву й карту світу.

Слово вчителя. Отже, ми у Франції. Але починати екскурсію, на мою думку, не можна, не знаючи історії країни та її видатних діячів. Містер Фікс залишив мені запитання, на які ви повинні правильно відповісти, щоб ми змогли продовжити нашу подорож. Ми повинні лишити записи для містера Фікса на дошці.

До дошки виходять два учні й записують відповіді, що їм підказує клас.

1. Усесвітньо відомий казкар, автор казки «Червоний Капелюшок». (*Шарль Перо*)
2. Французький мислитель, композитор, педагог, письменник, автор роману «Нова Елоїза». (*Жан-Жак Руссо*)
3. Французький генерал, вісімнадцятий Президент Франції, перший Президент П'ятої республіки. (*Шарль де Голль*)
4. Відомий французький учений, океанограф, режисер, винахідник аквалангу. (*Жак Ів Кусто*)
5. Ще один відомий француз, його ім'я ви всі добре знаєте. Це вигаданий герой — літературний персонаж. Він був четвертим товаришем бравих мушкетерів. (*Д'Артаньян*)

Слово вчителя. Париж здавна вважався культурним центром, містом краси й романтики. Недаремно, що митці з усього світу намагалися потрапити в Париж. Так, з історією цього міста пов'язано багато всесвітньо відомих імен. Їх тайни дбайливо оберігає кладовище Пер-Лашез. Пер-Лашез, без сумніву, найвідоміший цвинтар-музей у світі. Тут поховані такі знамениті особистості, як: П'єр Абеляр і його кохана Елоїза, Жан-Батист Мольєр, П'єр Бомарше, Оноре де Бальзак, Оскар Уайльд, Марсель Пруст, Гертруда Стайн, Гійом Аполлінер, Поль Елюар, Ежен Делакруа, Амедео Модільяні, Джоаккіно Россіні, Винченцо Белліні, Жорж Бізе, Едіт Піаф, Сара Бернар, Ів Монтан, Нестор Махно.

Самодиктант

- ▶ Правильно записати по пам'яті імена згаданих видатних людей, країни їх походження та пояснити, ким вони були, чим прославилися. Указати найбільш відомі твори згаданих письменників.

Відповіді на питання

1. Які відомі музеї-некрополі є в Україні? (*Личаківське кладовище у Львові, Байкове кладовище в Києві.*)
2. Хто з відомих українців похований там?

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити пропущені імена або прізвища видатних українців.

Львів	Київ
Іван ... (Франко)	Леся ... (Українка)
Соломія ... (Крушельницька)	Михайло ... (Грушевський)
Маркіян ... (Шашкевич)	Максим ... (Рильський)
Григорій ... (Тютюнник)	Павло ... (Гичина)
Вагілевич ... (Іван)	Василь ... (Стус)
Івасюк ... (Володимир)	Лобановський ... (Валерій)

Слово вчителя. Нарешті ми виконали запропоновані завдання. Але трошки затрималися. Отже, нам пора прискорюватися. Далі продовжувати шлях будемо ракетою «Антей». До речі, як правильно записати цю назву?

Аудіювання

СОБАКИ-КОСМОНАВТИ

Чи знаєте ви, що першими в космос літали собаки?

Собаки допомагали вченим в освоєнні міжзоряного простору. Альбіна, Лайка, Білка та Стрілка, Мушка, Бджілка, Чорнушка,

Зв'язочка, Угольок — це собаки-космонавти. Цікаво те, що всі собаки, які побували у космосі, — дворняги. Це пояснюється тим, що безпородні собаки не тільки кмітливіші за своїх аристократичних родичів, але й більш стійкі до різних нервових навантажень, легше переносять усякі життєві негаразди.

► Назвіть, будь ласка, клички тварин, що згадані в тексті. Як їх правильно їх записати?

Слово вчителя. Правильно. Тоді у мене трохи складніше запитання. Чи у всіх випадках слова *Земля, Місяць, Сонце* пишуться з великої літери? (*Тільки якщо позначають астрономічні поняття.*) А які ще назви в українській мові можуть уживатися як з малою, так і з великою літерою?

Робота з таблицею

► Уважно роздивіться таблицю і дайте відповідь на запитання.

Велика літера	Мала літера
Імена, прізвиська людей, уживані в загальному значенні без негативної оцінки: <i>Платони, Колумби</i>	Імена, прізвиська людей, уживані в загальному значенні із зневажливою оцінкою: <i>кайдаши, герострати</i>
Назви дійових осіб у художніх творах, казках: <i>Вовк та Ягня, Бджола і Шершень, Мавка, Водяник</i>	Загальні назви тварин, міфологічних істот: <i>вовк, ягня, мавка, русалка</i>
Присвійні прикметники, утворені від власних назв осіб: <i>Миколин брат, Грінченків словник, Шевченків «Заповіт»</i>	Присвійні прикметники, що входять до фразеологічних сполук чи наукових термінів: <i>езопова мова, прокрустове ложе, архімедова сила</i>
	Відносні прикметники, утворені від власних назв: <i>дніпровські схили, шекспірівські сонети, шевченківський стиль</i>
Астрономічні назви: <i>Сонце, Земля, Юпітер, Меркурій, Велика Ведмедиця, Оріон</i>	Слова <i>земля, сонце, місяць</i> , коли вони не позначають астрономічні поняття
Назви найвищих державних посад: <i>Голова Верховної Ради, Президент України, Посол Республіки Угорщини</i>	Назви посад, звань, наукових ступенів: <i>президент компанії, голова профкому, ректор університету, доктор педагогічних наук, академік, народний артист, лауреат премії</i>
Абревіатури: РАГС, НЕП	Усе слово пишеться малими літерами, якщо воно перейшло в іменник (уживається як загальне слово й відмінюється): <i>рагс, неп</i>

- Знайти і пояснити випадки диференційованих написань малої і великої букви.

1. Гей, ти ж, Земле моя золота! Перед ким, перед чим завинила еси? (*І. Багрянний*). 2. Вже одних колядників забрали війни, других — сира земля, треті стали дідами, а й досі віриться, що в твоєму дворі, біля тебе, стояли з одного боку місяць, з другого — ясна зоря... (*М. Стельмах*). 3. З дією Місяця на Землю пов'язують і припливи та відпливи, їх регулярність (*З журналу*). 4. Я застигаю біля тата, але трохи й вірю, що на дорозі... може об'явитися з мішком за плечима Дід Мороз і підійде до нас (*М. Стельмах*). 5. Любив, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо (*О. Довженко*). 6. Ще над твоїм Великим Лугом, в твоїм степу іде за плугом чужинець — хитрий мамоніт (*М. Філянський*). 7. Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх; сама заснула коло їх (*Т. Шевченко*). 8. З усіх два слова: «Мати» і «Вітчизна» — існують звіку тільки в однині (*Б. Олійник*). 9. І приходив до нього вовк-сіроманець, медвідь-набрідь, рак-неборак — приходили в гості до нього (*В. Свідзинський*). 10. У глибину моря спадають метеори з тих пропастей, де в темі іскрить Великий Віз (*В. Бобанський*). 11. До тебе, Батьківщино — земле вічна, ведуть усі стежки й усі дороги (*Б. Антонович*). 12. Один за одним зникли дні, і їх пітьма, і їх вогні, і розгорта для всіх племен свою чергу — останній день (*М. Філянський*). 13. Ой, збирала Маргаритка маргаритки на горі. Розгубила маргаритки Маргаритка у дворі (*Народна творчість*).

- З довідки дібрати ім'я, записати відновлений фразеологізм та пояснити його значення.

1. Без ... й вода не освітиться.
2. ... з себе корчить.
3. Язиката ...
4. Бити, як ... козу.

Довідка. Хвеська, Гриць, Івана Іванович, Сидір.

Відповідь. 1. Без Гриця й вода не освітиться. 2. Івана Івановича з себе корчить. 3. Язиката Хвеська. 4. Бити, як сидорову козу.

Слово вчителя. Поки ви відповідали, з Землі керівник польотів повідомив, що ми не можемо повернутися на Україну, якщо не виконаємо завдання, доручене Урядом України. Він прислав зашифроване послання. Список, у якому є назви міст України, історію походження яких треба з'ясувати, ви отримали раніше.

Учитель відкриває дошку, на ній такий запис:

Завдання Уряду України групі дослідників:

1. Розшифрувати назви міст:

Жито і мир; Петро, Дніпро.

Микола; Іван Франко.

Відповідь. Житомир, Дніпропетровськ, Миколаїв, Івано-Франківськ.

2. З'ясувати історію походження назв *Львів, Харків, Чернігів, Полтава*.

Самостійне топонімічне дослідження

- ▶ Учні мали завчасно дослідити походження назв запропонованих українських міст і річок, що по них протікають, і підготувати невелику доповідь.

Матеріал для вчителя

ЛЬВІВ

Місто Львів виникло у XIII столітті. Згідно з одними джерелами, його побудував князь Данило Галицький і назвав на честь найстаршого сина Лева, а Лев Данилович успадкував місто після смерті батька. Інші перекази доносять до нас свідчення про те, що місто заснував не Данило Галицький, а сам князь Лев Данилович. Таким чином, назва цього міста тісно пов'язана з іменем сина славетного галицького князя Данила Романовича. Також кажуть, що місто зазнало скрутних часів, коли його захопили іноземні загарбники. Після звільнення спорудили на його підступах багато кам'яних левів.

ХАРКІВ

Був собі козак Харко (тобто Харитон). Легенда розповідає, що уподобав він собі місце біля річки Харків і поселився там. І чи то від назви ріки вона пішла, чи від першого поселенця козака Харка — так і не відомо. На поселенців часто нападали татари. Одного разу в бою загинув і сам Харко. Хутір Харків на деякий час запустів, однак незабаром був відновлений і зберіг свою назву.

ЧЕРНІГІВ

Історики пов'язують назву міста Чернігова з назвою Чорна гора. Вона й нині стоїть поблизу міста. Інша легенда твердить, що жила собі княгиня Чорна. Була вона гарна й горда, і от коли вороги напали на місто, вона викинулася з вікна замку. Ну, а в пам'ять про неї і назвали місто Чернігів. А ріка, яку називають молодшою сестрою нашого Дніпра, протікає через Чернігів і називається Десна. Річка Десна отримала свою назву від

слов'янського слова «десниця» — права рука, бо була по праву руку Дніпра для полян, що рухалися від річки Рось.

ПОЛТАВА

Полтава — старе місто, що стоїть на річці Ворсклі. Як засвідчує літопис, була колись у Ворсклі притока-річечка, яку люди звали — Лтава (або Олтава). Історія цікава, бо від поселення «по Лтаві» і пішла назва — Полтава. Щодо походження назви річки Ворскла, то в істориків думки різні, і, виходячи з етимології, тлумачать її, як «глибоке місце в річці», «біла ріка», «озеро, рукав ріки» тощо. Але старі люди розказують легенду про Петра Першого, який, мандруючи річкою, випадково упустив свій годинник. За це річку назвали Вор скла (Ворскла).

V. Підсумок уроку

Оскільки ми з усіма завданнями успішно впорались, нам дозволяють приземлитися.

Уряд України нагородив вас за вчасно виконане доручення Почесною грамотою. (Учитель вручає завчасно підготовлені грамоти). Також ми виграли парі — обігнули Землю за 45 хвилин. Перемога наша. Поаплодуємо!

Нашу подорож завершено. Та на останнє хочу сказати, що де б ви не були, куди б не поїхали, пам'ятайте, що усі міста красиві, а рідне — наймиліше.

VI. Домашнє завдання

- Дібрати текст про рідне місто (село). Пояснити у ньому випадки вживання великої літери.

Довідка

П'єр Абеляр — французький богослов, філософ-схоласт і поет. Відомий нещасним коханням до своєї учениці *Елоїзи*, що стало причиною їх ув'язнення в монастирі.

Жан-Батист Мольєр — французький комедіограф, автор п'єси «Міщанин-шляхтич».

П'єр Бомарше — французький драматург і публіцист епохи Просвітництва, автор комедії «Весілля Фігаро».

Оноре де Бальзак — французький письменник, автор циклу романів під загальною назвою «Людська комедія», серед яких найбільш відомі «Гобсек», «Батько Горіо», «Шагренева шкіра».

Оскар Уайльд — англо-ірландський письменник. Автор роману «Портрет Доріана Грея».

Марсель Пруст — французький письменник, есеїст та критик, що здобув світове визнання як автор роману-епопеї «У по-

шуках втраченого часу», одного з найвизначніших творів світової літератури двадцятого століття.

Гертруда Стайн — американська письменниця, автор терміну «втрачене покління». Мала вплив на художнє та літературне життя Парижу до Першої світової війни (Пабло Пікассо, Ернест Хемінгуей, Френсіс Фітцджеральд та ін.).

Гійом Аполлінер — французький поет польського походження, художник, критик. Провідник авангардної паризької літератури. Автор вірша «Міст Мірабо».

Поль Елюар — французький поет, один із засновників дадаїзму.

Ежен Делакруа — французький художник доби романтизму. Малював історичні картини, іноді натюрморти та портрети. Його другом дитинства був Олександр Дюма.

Амедео Модільяні — італійський художник і скульптор, яскравий представник експресіонізму.

Джоаккіно Россіні — італійський оперний композитор.

Винченцо Белліні — італійський оперний композитор.

Жорж Бізе — видатний французький композитор, диригент і піаніст епохи романтизму.

Едіт Піаф — французька співачка й акторка, одна з найвідоміших естрадних співачок світу.

Сара Бернар — французька актриса, яка вважається еталоном акторської майстерності. Станіславський високо оцінив її виконання ролі Гамлета. Віктор Гюго, Еміль Золя входили до кола прихильників її таланту.

Ів Монтан — французький кіноактор та співак італійського походження.

Нестор Махно — ватажок анархістського руху 1917–1921 років, керівник повстанських загонів. Наш співвітчизник — народився в селі Гуляйполе Катеринославської губернії (нині Запорізької області).

Урок № 18

ПРАВОПИС СЛІВ ІЗ НЕНАГОЛОШЕНИМИ ГОЛОСНИМИ

Мета: повторити правила про написання слів із ненаголошеними голосними; удосконалювати уміння правильно писати слова з ненаголошеними голосними, знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати

у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: фонетична характеристика голосних звуків.

Синтаксис: речення, текст.

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів.

Російська мова: правопис слів із ненаголошеними голосними.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників із теми

Ігрове дослідження-відновлення

► Записати слова у дві колонки: 1) з ненаголошеним *е*; 2) з ненаголошеним *и*.

1. Ет..кетка, д..сятий, еф..ктивний, нож..ці, кат..горія, ап..льсин, т..жневий, доб..реться.

Ключ. Підкресливши першу букву у кожному слові, прочитаєте назву одного з віршів І. Франка.

2. Ож..ледиця, др..жати, ож..вати, л..генький, ел..гантний, в..шневий, ж..рнений, кл..котіти, ст..пи, евр..ка, н..зенько, адр..сат, кр..ниця, ож..вати, нап..кти, дал..чіль, р..ве.

Ключ. Підкресліть у кожному слові першу букву — прочитаєте ім'я та прізвище автора повісті «Зачарована Десна».

3. З..рно, вер..с, л..ман, м..далі, ваз..лін, ш..рокі, вер..сень, п..ніцилін, кр..латої, м..сколиз, чер..да, трен..р, пш..ниця, велос..пед, бр..ніти, н..потріб, вес..ло, ц..ферблат, гл..бочіль, з..рном, б..режу, п..ньок, м..тро.

Ключ. У кожному слові підкресліть останню букву — прочитаєте народну мудрість.

4. Мат..матика, м..лкий, ос..литися, ж..брак, оп..тати, ж..раф, нав..сати, акт..вний, нам..рзати, ан..кдот, н..ктар, тр..вожний, р..зикувати, ет..кет, бр..ніти, арт..стичність, ен..ргетичний.

Ключ. У кожному слові підкресліть першу букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову В. О. Сухомлинського «Треба тонко відчувати три речі: ...»

б. В..ликий, муніц..пальний, ож..ледь, вер..ск, акт..віст, розд..рати, кр..ниця, чер..во, очищ..ння, опр..томніти, кош..ня.

Ключ. Прочитайте перші букви у словах, спочатку в першому стовпчику, а потім у другому — дізнаєтеся псевдонім відомої української поетеси Марії Олександрівни Вілінської.

Відповіді. 1. «Декадент». 2. Олександр Довженко. 3. Осінь на рябому коні їздить. 4. Треба тонко відчувати три речі: можна, не можна, треба (О. Сухомлинський). 5. Марко Вовчок.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Розподільне письмо

- ▶ Виписати слова зі вставленою буквою **и** у ліву колонку, зі вставленою буквою **е** — у праву. Пояснити орфограми у виписаних словах.

Бл..зенько, ос..литися, хв..люватися, оп..нитися, справ..дли-вий, греб..лька, розп..тати, р..вти, тр..мати, зш..вати, дал..чїнь, неприм..рениий, поч..нати, вир..нати, сп..нити, дят..л, ст..лити, ущ..мити, тр..вога, оц..нкований, в..ршина.

Орфографічний практикум

- ▶ Переписати речення. Вставити пропущені букви, пояснити правопис слів.

1. Вранці пусте було небо, хмари убогі пливли над собором, а вітер улїгся, на сходї краєчок неба холодно, кр..ваво ч..рвонїв (О. Гончар). 2. Гїлки д..рев мокро бл..щали, зволоженї по-в..сняному (О. Гончар). 3. Кр..ло зорї рум'янить тучї у голубїй дал..ч..нї (В. Сосюра). 4. Схололї в хмарах крап..льки води п..рлинами котилися в сади (М. Бажан). 5. Під в..селкою у голубїнї голуби л..тять (В. Лучук). 6. З пш..ничного поля Данило поглянув на той обш..р, який густїше проростав туманом та й зн..кав у туманї (М. Стельмах). 7. У небї вїт..р куч..рявий колише темну блакить, і на землї гойдає трави, і зат..хає, й знов шумить (М. Рильський).

- ▶ Перекласти речення з російської мови на українську. Порівняти правопис букв **е** та **и** в обох мовах.

Листва на березах была еще почти вся зеленая (І. Тургєнєв). Вода заблестела, как расплавленный металл (В. Шишков).

Серебристые поля сверкали в темном небе над спящей деревней, и одна из звезд, зеленая, по-летнему нежная, особенно добро мерцала мне из далеких глубин галактики (Ю. Бондарев).

- ▶ Переписати текст і вставити пропущені букви *е* та *и*.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за гор..зонту верхи в..л..т..нського нагромадж..ння хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її здавався жовтим. В..личні німі зловісні бл..скавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одб..валося в воді, і здавалося, що ми стояли не на з..млі, що ріки немає, а є між-хмарний темний простір, і ми, розгубл..ні в ньому, мал..нькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і поп..р..джала нас своїми грізними знаками (О. Довженко).

- ▶ Переписати текст і вставити пропущені букви *о* та *е*. Пояснити їх правопис.

Довгі гармати з витягнутими далеко вперед ж..рлами було закрито новими брезентовими ч..хлами. Люди в шлюпці мали ш..стеро весел, і, хоч звичайно вона ходила під ч..тирма веслами, тепер вони налягли на всі шість. Двоє хлопців, яким прийшла ч..рга, кинулись у ч..вен і зайняли місця на лаві. Маяли над ними метелики, маленькі, ж..вті, голубі, ч..рвоні, сині (Є. Гуцало).

- ▶ Взаємодиктант (робота в парах)

Учні отримують картки з реченнями. Показувати сусіду свою кратку не дозволяється.

- ▶ Записати речення під диктовку. Пояснити правопис слів із наголошенням *е*, *и*.

Картка 1

1. Я все забуду тільки лиш за те, що знову небокрай веселою цвіте, що грає піснею весняний виднокруг, що йду по борозні, узявшись за плуг. 2. Нехай вітрами з високості крилата молодість зліта і на гучнім кленовім мості мої не спиняться літа. 3. І я подивився у очі йому, погладив шинель, поруділу в диму.

Картка 2

1. В моїм краю зелені трави і неба синя глибина. 2. Думко тривожна, куди ти летиш?! Серце моє, ну чого ти щеміш? 3. Повільним кроком проїхали через село. Темні силуети хат, присипані снігом дерева, тини, чорні руки колодязних журавлів, простягнуті в передсвітанкове небо (З творів Г. Тютюнника).

- ▶ Зробити взаємоперевірку.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Дати відповіді на запитання

1. Які букви пишуться на місці ненаголошених голосних?
2. Як перевірити ненаголошені голосні?
3. Назвати приклади слів, що не перевіряються за допомогою наголосу.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати 5–6 прикладів народної мудрості, в яких є слова із ненаголошеними голосними. Пояснити їх правопис.

Урок № 19–20

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 7–8. КОНТРОЛЬНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Мета: виявити рівень сформованості вмінь учнів докладно переказувати текст, доповнюючи його своїми міркуваннями; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння; виховувати моральні якості, відповідальність, пошану до українських традицій, великого Кобзаря.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок (урок контрольного переказу).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступне слово вчителя

Прослухайте пісню. Чи знаєте ви автора тексту? Пригадайте з уроків української літератури, що вам відомо про історію створення поезії (Звучить хорова обробка пісні «Садок вишневий коло хати».)

Розгляньте ілюстрації. Чи відповідають вони змісту вірша?

А про що може бути прозовий текст з такою ж назвою? (висловлення гіпотез)

II. Читання тексту

«САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...»

У цій поезії все ніби так просто: вечір пізнього травня, зорі, тиша, сім'я вечеряє, мати клопочеться, плугатарі повертаються з поля, дівчата співають ідучи, щєбече соловейко... Як же тепло, затишно, божественно в аурі цієї поезії!

Це восьмий вірш у Шевченковому циклі «В казематі», восьма дума у дев'ятому невольничому колі ув'язненого поета. Нібито все у цьому творі просто і ясно. Проте відчувається й щось причаєне, потаємне, нерозгадане...

У кожному слові трьох строф поезії розлите душевне батьківське тепло. На українську родину поет дивиться добротворними батьківськими очима. Він милується матір'ю, дочкою, яку ще треба «научати», дітьми, домашньою злагодою, таким простим і досконалим ладом родини, що вечеряє, справляючи найдавніший отой, милий, людяний обряд.

Кожне слово поезії пронизане силою, що йде від розуміння Шевченком чоловічої відповідальності за сімейне гніздо рідного народу. Та бачимо: зібралась, повечеряла бідна родина і спати лягла, проте чоловіка — батька й охоронця — у ній немає. Чи чумає, чи вбитий десь на війні, чи поневіряється по заробітках, чи, може, помер? Плугатарі повертаються з поля до своїх сімей, а в цій родині свого плугатаря не ждуть...

Запеченими устами Шевченка говорить чоловік, мужчина, князь свого роду-племіні. Головна чоловіча великодушна відповідальність — за малу, сімейну державу. І саме в родині — єдино надійна духовна опора чоловіка.

Поезія «Садок вишневий коло хати...» — то стогін душі окраденого долею чоловіка-одинака, до того ще й закинутого далеко від рідної землі. Проте ця поезія, мабуть, як жодна інша, доводить цілковиту несахитність Шевченка, готовність його за своє, за рідне стояти до останнього подиху.

Бо то є його українська сутність. Сутність чоловіка-захисника, чоловіка-оборонця.

Яким же разючим контрастом є нинішній стан українського чоловіцтва! Немає ладу в державі — суцільні незгоди в сім'ї. Немає законів, які надійно ту сім'ю захищали б. Виховний простір — передовсім телебачення — віддано зайдам і пройдисвітам, а їм абсолютно байдужа українська сімейна традиція як основа державності. Чоловік-трудівник позбавлений матеріальної основи для плекання божественного саду власних дітей. Можливо, тому й шириться пошесть наркоманії, розбещеності, пиятики, побутової розпусти?

А сім'ї незрідка вкладаються не вечерявши, хіба що ситі «хрущами» нескінченних обіцянок. Коли тут кого «научати»?

А Шевченків вірш досі парує смаковитим запахом пшоняного кулешу, дихає ароматом вишневого цвіту. Вірш зачаровує ауру божественного затишку родинної злагоди... (За М. Костенком. 350 слів)

III. Пояснення нових слів і запис їх на дошці

Аура — випромінюване чимось особливе поле, світло, німб.

Каземат — приміщення у фортеці, де тримали ув'язнених.

Контраст — різко окреслена протилежність у чомусь.

Традиція — звичай, ідеї, норми, що передаються з покоління в покоління.

Зайда — бродяга, бурлака, волоцюга.

Пройдисвіт — негідник, мерзотник.

IV. Самостійне складання учнями плану

V. Повторне читання тексту

VI. Написання переказу в чорновому варіанті

Творче завдання

- ▶ Завершіть текст роздумами про стан сучасної української сім'ї, роль у житті української родини чоловіка-батька та про необхідність дотримуватись національних сімейних традицій.

VII. Переписування робіт начисто

Самостійна робота з пам'яткою «Редагуємо текст».

VIII. Самостійна перевірка написаного

IX. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Доберіть прислів'я, афоризми, цитати, фразеологізми про роль чоловіка-батька в українській сім'ї.
- ▶ Відшукайте у Кобзарі тексти подібної проблематики. Порівняйте їх. Зверніть увагу на дату їх написання.
- ▶ Напишіть есе «Аура божественного затишку родинної злагоди».

Урок № 21

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПISУ СЛІВ ІЗ НЕНАГОЛОШЕНИМИ ГОЛОСНИМИ

Мета: повторити правила про написання слів з ненаголошеними голосними; удосконалювати уміння правильно писати слова з ненаголошеними голосними, знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати

у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: фонетична характеристика голосних звуків.

Орфоепія: правильне вимовляння ненаголошених голосних.

Орфографія: правопис великої букви.

Лексикологія: синоніми, ознайомлення з фразеологічним складом української мови.

Словотвір: частини слова.

Морфологія: частини мови.

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів, виразне читання віршових творів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників з теми

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати виразно текст, визначити та виписати слова, у яких є ненаголошені голосні *е, и*. Які звуки вимовляються на їх місці?

Вже сонечко в море сіда;
у тихому морі темніє;
прозора, глибока вода,
немов оксамит, зеленіє.
На хвилях зелених тремтять
червоні іскри блискучі
і ясним огнем миготять,
мов блискавка з темної тучі

(*Леся Українка*)

Аудіювання

- Послухати уривок з вірша Д. Білоуса «Веселковий розмай». Записати назви міст і сіл, у яких є ненаголошені *е, и*. У якій значущій частині слова вони знаходяться? Довести правильність своєї думки.

А нам, малим, усе цікаве вдвічі.
Хто звідкіля прибув до Курманів:
Вусатий дядько — з Ракової Січі;
Той — з Білої Берези,
Той — з Тернів.
А ви звідкіль? З Погожої Криниці,
Ті — з Білопілья, ті — з Лебедина.
Хто так назвав ті селища навколо?
Хто оспівав діброви і лани?
У небі місяць — малинове коло,
А на землі — Климентові Млини.
Красо моя ти, Сумщино, Сумщино.
Куди не кинь — барвистих слів розмай.
Ромен, Боромля, Липова Долина,
Березів Яр, Лука, Зелений Гай.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Орфографічний практикум

- ▶ На місці крапок поставити пропущені букви та пояснити їх правопис.

Бл..щати, вин..сеній, м..не, ш..рочезний, акт..візувати, пл..нарний, скр..піти, характ..р..зувати, тр..тина, зас..лити, д..сятий, л..йт..нант, р..зультат, розв..вати, зал..вати, б..р..жливість, п..ервинний, мат..мат..ка, ж..ве, в..рховина, зап..ання, в..сняний, практ..кант, щ..б..тати, т..хнічний, кат..горія, гл..бинний, страт..гічний, д..р..гент, ст..хати, р..сурси, в..л..чати, д..сц..плінарний, еф..ктивність, ст..повий, с..мінар, р..кторат, р..ф..ративний, к..рувати, защ..міти, з..зуля, пр..нц..повий, к..жух, т..рплячий, д..ф..р..нціальний, конц..нструвати, сп..лучення.

- ▶ Переписати слова і вставити пропущені букви *е*, *и*. Пояснити їх правопис. Виділити слова, написання яких перевіряється за словником.

Розд..влятися, гал..рея, пробл..матичний, кр..вавий, стр..мати, заб..рати, невм..рущий, завм..рати, т..рплячий, прод..ш..вити, усвідомл..ний, зб..р..гти, кр..тичний, б..р..жливий, нем..лосердний, пов..ртатися, уц..мити, неприм..ренний, справ..длиий, м..нулий, тр..мтіти, дзв..нить, ос..литися, зв..чайний, гр..міти, дж..р..ло, вс..р..дині, в..селка, ш..л..стіти, принц..повий.

- ▶ Вставити в слова пропущені *е*, *и*. Які з поданих слів можна об'єднати за спільною значущою частиною? Довести.

Кр..га, б..р..за, пр..б..р..жний, л..стопад, л..стоноша, б..р..зняк, кр..жень, ж..в..й, кр..ж..на, кр..шталь, л..стівка, л..стя, б..р..з..нь, кр..жинка, б..р..говий, б..р..гти, б..р..г.

- Прочитати прислів'я. Пояснити їх значення. До яких частин мови належать слова з ненаголошеними *е, и*? Дібрати до них спільнокореневі й записати групи слів.

Хвилина годину береже. Життя прожити — не поле перейти. Що знаєш, що вмієш — те за плечима не носиш. Весна багата на квіти, а хліба в осені просять.

V. Виконання творчих вправ

- До виділених у реченнях фразеологізмів дібрати з довідки синоніми, пояснити в них правопис слів із ненаголошеними *е, и*.

1. Таке було мишастеньке, таке тендітне, а от дивися — вже *на порі*. 2. А в лісах тих розвелосся багато всякого звіра, птаства, *як цвіту в городі*. 3. Тільки заїхав, дивись, уже й кінець загінці, знову повертай: за півгодини сорочка, *як хлющ*. 4. Квартиру вам однаково дали б, — зауважив Байдачий, — *Е, це ще баба надвоє ворожила*. 5. Хоч батько й *копійки не має за душею*, але все рівно почуває себе людиною.

Довідка. у кишені вітер гуляє, вилами по воді писано, на виданні, хоч викрути, видимо-невидимо.

- Прочитати приповідки, прислів'я, приказки та народні прикмети. Як ви їх розумієте? Пояснити. Виділити слова з ненаголошеними *е, и*. До яких правил їх можна навести як приклади? Накреслити таблицю й заповнити її.

Правило	Приклади
1.	
2.	

Багатий дивується, чим бідний годується.

Багачеві ведеться, бо йому й півень несеться.

Краще переконувати словами, ніж кулаками.

Біда — великий учитель.

Біда не ходить лісом, а між людьми.

Тиха вода береги ломить.

Два гриби в один борщ — то забагато.

Таке життя, як моє, не варте й печеної цибулі.

Кривда людська боком вилазить.

Слово біжить, а письмо летить.

Причепили ще й гіркого до лихого.

Довгі бруньки на деревах — спізниться літо.

Літо з дощами — осінь з грибами.

Багато зимою інею — на врожай.

Сонце на літо, а зима на мороз.

Про землю піклуйся — золотим зерном милуйся.

Зимою день малий, нитка довга, а весною день великий, а нитка коротка.

Орачеві земля — мати, а ледарю — мачуха.

Яка пшениця, така й паляниця.

Ліс великий, а путнього дерева не знайдеш.

Творче конструювання

- ▶ До поданих слів додайте близькі за значенням з наголошеними *е, и* та складіть із ними речення.

Титан ... ; лід ... ; гербарій ... ; райдуга ... ; бусел

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з орфографічного словника 50 слів з ненаголошеними голосними, що не перевіряються за допомогою наголосу і запам'ятати їх.

Урок № 22

ПРАВОПИС СЛІВ З ПОДВОЄННЯМ І ПОДОВЖЕННЯМ ПРИГОЛОСНИХ

Мета: повторити знання десятикласників про подвоєння й подовження приголосних; формувати правописні вміння; удосконалювати уміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: подовження приголосних, уподібнення приголосних.

Синтаксис: речення, текст.

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів.

Російська мова: фонетичні й орфографічні особливості деяких слів, відмінних від українських.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників із теми

Ігрове дослідження-відновлення

- ▶ Записати слова у дві колонки: у першу з подвоєнням букв, у другу — без подвоєння.

Мит..ю, огнен..ий, скажен..ий, височен..ий, антен..ий, тьмян..ий, вроджен..ий, ден..ий, орлин..ий, узбіч..я, Хмельнич..ина, неждан..ий, адресован..ий, однозмін..ий, вікон..ий, роз'єднан..ий, олов'ян..ий, нескінчен..ий, електрон..ий, дерев'ян..ий, умотивован..ість, без..ахисний, аграрно-сировин..ий, гіл..я, антропоген..ий, туман..ий.

Ключ. Підкресліть у кожному слові першу букву — прочитаєте вислів В. Сухомлинського.

Вірніст..ю, повин..ю, осін..ю, величність..ю, якіст..ю, від..аллю, мит..ю, радіст..ю, з безліч..ю, доповід..ю, вартіст..ю, з точніт..ю, сіл..ю, заздріст..ю, у сміливість..і, плот..ю, за галуз..ю, смерт..ю, з розкіш..ю, віс..ю, велич..ю, шерст..ю, з розповід..ю, північ..ю, блакит..ю, зі зліст..ю, ненавист..ю, чверт..ю.

Ключ. Підкресліть у кожному слові третю букву — прочитаєте народну мудрість.

Відповідь. 1. Мова — духовне багатство народу. 2. Від теплого слова і лід розмержне.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Орфографічний практикум

- ▶ Переписати речення й вставити в словах пропущені букви. Пояснити правопис виділених слів.

1. З розпеченими *обли..ями*, *обі..яні* потом, замазані болотом метушаться люди коло вогню (*М. Коцюбинський*). 2. Його сірі з *проси..ю* очі світилися лагідністю і добротою (*Ю. Збанацький*). 3. Я попросив Софію розповісти про сім'ю, яка прийняла її по *замі..ю* (*Ю. Збанацький*). 4. Скупе *промі..я осі..юго* сонця самітньо відсвічує немічною прозолотою на білому тілі беріз (*О. Донченко*).

5. Скільки ще пісень, ще стільки слів *несказа..их* у серці (*В. Сосяра*). 6. Місяць другий вже ведеться *нескінче..а* та облога (*Леся Українка*).

- ▶ Переписати слова, замість крапок поставити пропущені букви. Пояснити їх правопис. Вказати, на межі яких частин слова відбувається подвоєння.

Бе..смертний, ро..кричатися, ро..бити, бе..збройний, ..писати, бе..платний, ..робити, ро..стелити, ..шити, ..казати, ро..казати, ..ховатися, бе..захисний, ро..пустити, ..фотографувати, ро..питати, во..'єдна..я, щоде..ик, жи..я, страше..ий, ві..іл, завда..я, годи..ик, незрівня..ий, воло..я, розрі..я, ро..броїти, узлі..я, Запорі..я, тума..ий, обли..я, ві..аль, здорове..ий, підні..я.

- ▶ Переписати текст і вставити замість крапок потрібні букви, пояснити їх правопис.

ДОБРА ЩЕДРА ПІЧ ТВОЯ

Традиційна вариста піч. Ця «добра щедра піч твоя», що пахла стравами, пече..им хлібом, пече..ими і сушеними яблуками і сухим насі..ям, зі..ям, корі..ям, як писав Олександр Довженко, поступово відходить в історію. Але людська пам'ять завжди повертатиме нас до доброго вогню у печі роди..ої хати, біля якого ми народжувалися і виростили.

Вогонь, з допомогою якого готували їжу, зогрівались та захищались від звірів, ві..авна був у пошані. А вогнище в хаті — річ якнайбільш роди..а — і звідси метафора: роди..е вогнище.

Роди..е вогнище відіграло велику роль у числе..их обрядах, народних вірува..ях, звичаях (*З календаря*).

- ▶ Записати подані слова, вставити пропущені в них букви. Пояснити написання подвоєних приголосних.

Без..астережний, закон..ий, годин..ик, від..іл, воз..еднан..я, від..ати, об..ійти, гуман..ий, вин..ий, страшен..ий, старан..о, священ..ий, незнищен..ий, нескінчен..ий, в..ічливий, Ган..а, бов..аніти, міськ..ом, причин..ий, в..есь, возніс..я, письмен..ий, незлічен..ий, військ..мат.

- ▶ Перекласти слова українською мовою. Пояснити особливості їх написання в обох мовах.

Бессердечный, матросский, тбилисский, соломенный, нежданный, Полесье, Поволжье, Прикарпатье, судья, болью, артелью, статья, смертью, взаимностью, счастье, Припятью, убеждение, мазью, пропагандирование, льют, упразднение, злоупотребление, верфью, здоровье, знание, гордостью, Приднепровье, чувство, скатертью, ночью, бесчестье.

- ▶ Переписати речення, розкрити дужки, вставити пропущені букви. Пояснити правопис подвоєних приголосних.

1. Я честь ві(д)ам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами (*Леся Українка*). 2. Спогад проні(с)я в його пам'яті з блискавичною швидкістю в якихось мільйо(н)их долях моменту (*О. Довженко*). 3. В о(б)итій ряднами і простирадлами сільській хаті хірург працював без перерви оце вже кілька днів (*О. Довженко*). 4. Свіжа росли(н)ість блищала під блакитним небом проти сонця (*М. Коцюбинський*). 5. Непереможна безборо(н)ість — твій меч єдиний і єдиний щит (*Л. Костенко*). 6. Темнокрилим гайворо(н)ям .. налетіла на нас прикордо(н)а варта (*М. Стельмах*). 7. Неначе скарб дорогоці(н)ий ми рідне слово берегли (*М. Рильський*).

- ▶ Переписати подані слова, розкрити дужки. Пояснити правопис слів.

Бе(з)астережний, ві(д)аний, ві(д)окремити, бе(з)успішний, молодіс(т)ю, ро(з)броїти, світа(н)я, зна(н)ь, щас(т)я, столі(т)ь, Полі(с)я, ста(т)я, (л)яний, бо(в)аніти, Ві(н)и(ч)на, солдат(ч)ина, на(д)ністрианський, ві(д)зеркалилася, зако(н)ий, прикордо(н)ик, карти(н)а, (в)есь, (в)ічливий, розрі(с)я, перед(е)нь, неві(н)ий, самовпевне(н)о, стара(н)о, свяще(н)ий, сказа(н)ий, напруже(н)ість, самові(д)ано, захопле(н)ий, воста(н)є, незвіда(н)ий, вихова(н)ість, ю(н)ат, натхне(н)ий, вогня(н)ий, олов'я(н)ий, ці(н)ість.

- ▶ Переписати речення, розкрити дужки, написати, де потрібно, дві букви згідно з правилами українського правопису.

1. З пісні в світі виросло безмер(т)я (*Є. Летюк*). 2. Хай же вічно красується доблес(т)ю наша земля! (*О. Довженко*) 3. Світлою радіс(т)ю повниться серце моє (*П. Дорошко*). 4. Двадцятий вік — зверше(н)ь і задуми, вік роздорі(ж) (*Р. Братунь*). 5. Рябіло в очах від безлічі людських обли(ч) (*П. Загребельний*). 6. Йдемо крізь бурю, спеку, лід, розвідники столі(т)ь (*П. Дорошко*).

Дослідження-трансформація

- ▶ Утворити від дієслів іменники, пояснити їх правопис.

Усвідомлювати, запровадити, втілити, переконати, читати, видати, зобов'язати, нарікати, застерігати, порівняти, судити, жити, сприяти, відчувати, атестувати, фінансувати, асигнувати, кредитувати, оприбутковувати.

- ▶ Поставити наголос в утворених словах. З трьома словами (на вибір) скласти речення й записати їх.
- ▶ Поставити наведені іменники в орудному відмінку однини, пояснити їх написання.

Молодь, галузь, розповідь, зустріч, молодість, повість, чесність, ніч, річ, відомість, мазь, міль, мить, подорож, паралель, вісь, можливість, Русь, кількість, власність, якість, акварель, любов, активність, продуктивність, тінь, січ, Хатинь.

Розподільне письмо

- ▶ Записати, розкриваючи дужки, слова у дві колонки: у першу — в яких букви подовжуються; у другу — в яких подовження не відбувається.

Навча(н)я, подоро(ж)ю, бездорі(ж)я, зная(д)я, зі(л)я, (л)ється, ема(л)ю, те(л)я, гори(н)я, лю(т)ю, обли(ч)я, ще(н)я, відродже(н)я.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Дати відповіді на запитання

1. У чому різниця між подовженням і подвоєнням приголосних?
2. У яких випадках відбувається подовження?
3. У яких випадках наявне подвоєння?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Навести п'ять прикладів народної мудрості зі словами, в яких відбувається подовження або подвоєння приголосних.

Урок № 23

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 9.

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ — ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНО ОБРАНОЇ ТЕМИ

Мета: удосконалювати вміння вести діалог-обговорення певної теми, підвищувати культуру мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння, риторичні здібності, критичне мислення; виховувати толерантність, дипломатичність, ввічливість.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

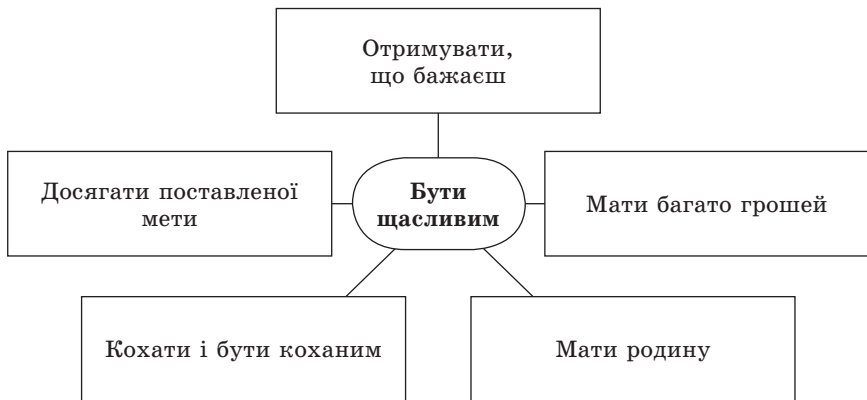
I. Організаційно-мотиваційний етап

- ▶ Прочитайте вислови. Чи погоджуєтесь ви з висловленими в них думками?
 1. Спілкуючись, люди створюють один одного (*Д. Лихачов*).
 2. У дискусії народжується істина.

- ▶ Що таке дискусія? За тлумачним словником це широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. Обговорювати означає обмінюватися поглядами, міркуваннями, враженнями з ким-небудь, детально аналізуючи, розглядаючи щось; висловлюватися по черзі про що-небудь, даючи певну оцінку, оцінювати.
- ▶ Про що піде мова на уроці? З'ясуйте завдання уроку («Синтез думок»).

II. Виконавчо-діяльнісний етап

- ▶ Подумайте, які проблеми вас хвилюють? На які питання хотіли би дістати відповіді? (Методом «Карусель» збирається інформація для подальшої роботи)
- ▶ Що значить бути щасливим? Як ви це розумієте? (Актуалізація особистого досвіду методом «Грунування»)

- ▶ Прочитайте вислови. Яка позиція в них відстоюється? Чи погоджуєтесь ви з такою точкою зору? Відповідь обґрунтуйте.
1. Щастя — це не станція, на яку ви прибуваєте, це манера мандрувати.
 2. Нема щастя в комфорті, купується щастя стражданням.
 3. Всякий свого щастя коваль.
- ▶ Прочитайте текст, спроектований на дошці (або представлений на роздавальному матеріалі). Чи згодні ви з тим розумінням щастя, про яке йдеться в тексті? Чи змінилася ваша думка після прочитання тексту?
- Усі на світі шукають щастя, й існує один вірний спосіб знайти його. Для цього ви повинні навчитись керувати своїми дум-

ками. Щастя не залежить від зовнішніх умов. Воно залежить від умов внутрішнього порядку.

Ви щасливі або нещасливі не завдяки тому, що ви маєте, і не у зв'язку з тим, ким є, де знаходитесь або що робите; ваш стан визначається тим, що ви про це думаєте. Наприклад, дві особи можуть знаходитися в одному і тому ж місці й займатися одним і тим же; обидві можуть мати приблизну кількість грошей і однакове становище — і все ж одна може бути нещасливою, а інша щасливою. Чому? Через різницю в настрої. Я зустрічав не менше щасливих облич серед китайських кулі, що не покладаючи рук працювали в спекотливу погоду в Китаї за сім центів у день, ніж зустрічаю на Парк-авеню у Нью-Йорку.

За твердженням Шекспіра, ніщо не є гарним чи поганим, — усе залежить від того, як ми дивимося на речі.

Ейб Лінкольн одного разу відзначив, що «більшість людей щасливі настільки, наскільки вони вирішили бути щасливими» (За Дейлом Карнегі).

- ▶ Об'єднайтесь у пари і обговоріть цю проблему. Побудуйте діалог на тему «Як бути щасливим». Намагайтеся у репліках висловити свій рецепт щастя.

III. Контрольно-корекційний етап

- ▶ Узагальнення результатів проведення «Каруселі», виявлення актуальних тем для обговорення.
 - ▶ Виберіть з укладеного переліку одну з проблем, що вас хвилює. Обговоріть її з сусідом по парті. Висловіть у діалозі-обговоренні свої думки, використовуючи матеріали художньої літератури, преси, радіо, телебачення (метод «Акваріум»). Оцініть складені діалоги за алгоритмом (само- і взаємооцінювання).
 - ▶ Рефлексія.
1. Чи досягли поставленої мети уроку?
 2. Які знання і вміння, отримані на уроці, будуть корисними у щоденному житті?

IV. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Запропонуйте цікаві й актуальні теми для обговорення з однокласниками.
- ▶ Побудуйте діалог за змістом художнього твору, який вивчаєте на уроках української чи зарубіжної літератури.
- ▶ Побудуйте діалог за змістом художнього фільму, який ви дивилися.

Урок № 24**ПРАВОПИС СЛІВ ЗІ СПРОЩЕННЯМ
У ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ**

Мета: повторити знання десятикласників про спрощення в групах приголосних; формувати правописні вміння; удосконалювати уміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: фонетична характеристика приголосних звуків.

Синтаксис: речення.

Міжпредметні зв'язки:

Література: твори українських авторів.

Російська мова: орфографічні особливості деяких слів зі спрощенням, відмінних від українських.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників
із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних
резервів десятикласників із теми****Виконання тестових завдань**

1. У якому рядку допущено помилку в групах приголосних?
А Якісний, пристрасний, розісланий, пісний;
Б Випускний, тижневий, нещасний, кісники;
В Авантюристський, артистці, чесно, кістлявий;
Г Хруснути, шістсот, студентський, компостний.
2. Позначте рядок, у якому порушено правила спрощення в групах приголосних.
А Ремісник, абстрактний, піаністчин, пискнути;
Б якісно, учасник, туристський, пестливий;
В кістлявий, пристрасний, дилетантський, пропускний;
Г комендантський, буревісник, баяністці, шістнадцять.

3. Позначте рядок, у якому спрощення приголосних в усіх словах передається на письмі.
- А Артис..ці, зап'яс..ний, тис..нути, злощас..ний;
 - Б кореспонден..ський, швидкіс..ний, аванпост..ний, кіс..лявий;
 - В дріж..жовий, ях..смен, жаліс..ний, інтелігент..ський;
 - Г проіз..ний, свис..нути, чес..ний, сер..цевина.
4. Позначте рядок, у якому спрощення приголосних у всіх словах передається на письмі.
- А Заіз..ний, шіс..сот, хвас..ливий, со..нце;
 - Б безчес..ний, блис..нути, якіс..ний, щотиж..ня;
 - В студен..чин, п'я..десят, відпус..ка, сер..це;
 - Г очис..ний, шіс..надцять, випус..ний, ус..но.
5. Позначте рядок, у якому допущено помилки в написанні груп приголосних.
- А Пестливий, тижневий, модерністський, серце, невістці;
 - Б міський, артисці, гіганський, туристський, якісний;
 - В шістсот, блиснути, почесний, абонентський, медалістці;
 - Г намісник, свиснути, улесливий, парламентський, прикрісний.
6. Позначте рядок, у якому всі слова зі спрощенням у групах приголосних записані правильно.
- А Безсмертний, виснути, ненависний, компостний, тижневий;
 - Б туристський, вартісний, присвистнути, пестливий, заїжджений;
 - В студентство, буревісник, зап'ястний, випускний, бризнути;
 - Г брязнути, пропагандисський, місцевий, вискнути, шістнадцять.
7. Спрощення в групах приголосних на письмі відбувається в усіх словах рядка:
- А блис..нути, сервіс..ний, шубовс..нути, гігант..ський;
 - Б бряз..нути, під'із..на, облас..ний, парламент..ський;
 - В якіс..ний, хрус..нути, страс..на, заздріс..ний;
 - Г їж..жу, шелес..не, пес..ливо, очис..ний.
8. У словах якого стовпчика спрощення на письмі не позначається?
- А Капус..няк, капус..ниця, капус..ний;
 - Б шіс..десят, шіс..десятники, шіс..десятий;
 - В захис..ниця, полезахис..ний, захис..ник;
 - Г улес..ливо, підлес..ливість.

9. Спрощення приголосних відсутнє на письмі через його відсутність у вимові у всіх словах рядка:
 А кіс..лявий, закарпа..ський, кількіс..ний, влас..ник;
 Б учас..ник, щотиж..ня, баскетболіс..ці, стис..нути;
 В швидкіс..ний, безвиіз..ний, контраст..ий, ус..но;
 Г зап'яс..ний, пес..ливий, випус..ний, хвас..ливий.
10. Спрощення приголосних позначається на письмі у всіх словах рядка:
 А облас..ний, безкорис..ливий, хрус..нути, тиж..невик;
 Б щас..ливий, пес..ливий, президен..ський, захис..ник;
 В кіс..лявий, блис..нути, натщесер..це, наперс..ник;
 Г заздріс..ний, контраст..ний, влас..ник, благовіс..ний.
- Ключ.* 1 — В, 2 — В, 3 — Б, 4 — Г, 5 — Г, 6 — Б, 7 — А, 8 — Б, 9 — Г, 10 — А.

Ігрове дослідження-відновлення

- ▶ Виписати слова у дві колонки: у першу — слова, в яких відбувається спрощення, у другу — в яких не відбувається.
- Пристрас..ний, у мерех..ливому, контраст..ний, хвас..нути, кількіс..ний, у доблес..ному, зап'яс..ний, знавіс..нілий, радіс..ний.

Ключ. Підкресліть у кожному слові другу букву — прочитайте словосполучення.

Відповідь. Рідна мова.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Дослідження-трансформація

- ▶ Утворити від поданих іменників прикметники. З'ясувати, в яких словах відбулося спрощення приголосних, а в яких — ні.
- Честь, контраст, проїзд, користь, баласт, пестоці, щастя, тиждень, зап'ястя, компост, кількість, кореспондент, область, радість, захист, пристрасть, якість, агентство, студент, совість, пропагандист, вартість, парламент, інтелігент.

Конструювання речень

- ▶ Скласти речення з поданими словами.
- Журналістський, шістнадцять, хвастливий, пестливий, контрастний, агентство, зап'ястний, гігантський, студентський, туристський.

Орфографічний практикум

- ▶ На місці крапок, де потрібно, поставити пропущені літери. Пояснити правопис слів.

Пристрас..ний, контраст..ний, прихвос..ні, сон..це, чес..ний, мес..ник, сер..це, студен..ський, фашист..ський, влас..ний, очис..ний, дилетан..ський, доблес..ний, кож..ний, повіс..ці, пос..лати, ровес..ник, свис..нути, совісн..ий, ус..ний, хрус..нути, ціліс..ний, словес..ний, виїз..ний, шіс..десят, зліс..ний, у кіс..ці, шіс..надцять, ях..смен, капос..ний, журналіст..ський, вартіс..ний, якіс..ний.

► Перекласти речення українською мовою. Порівняти правопис виділених слів у російській та українській мовах.

1. Когда мы возвращались обратно, лес совсем проснулся и ожил, и весь наполнился птичьим *радостным* гомоном (О. Купрін). 2. Кстати заговорил я о весне: весной легко расставаться, весной и *счастливых* тянет вдаль (І. Тургенєв). 3. Нет ничего, что не касалось бы *честных* людей (М. Горький). 4. Стремглав *наездники* помчались (О. Пушкін).

► Перекласти слова й словосполучення українською мовою, пояснити їх написання.

1. Милитаристский, гигантский, бесстрастный, декадентский, ценностный, беспристрастный, очистный, доцентский, добросовестный.
2. Позднее время; честный человек; здоровое сердце; весеннее солнце; костлявая рука; бесстрашный буреветник; ласкающий взгляд; вкусные налистники; шестнадцатый номер трамвая; предвестники перемен.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Дати відповіді на запитання

1. У яких групах приголосних відбувається спрощення, що позначається на письмі? Наведіть приклади.
2. Назвіть слова-винятки українського походження, в яких спрощення не відбувається.
3. У яких випадках відбувається фонетичне спрощення в групах приголосних, але на письмі воно не передається?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

► Утворити від поданих слів іменники із суфіксом *-ство(о)*. Скласти речення з цими словами й записати.

Президент, студент, практикант, педант, сектант, капітулянт, комедіант.

Урок № 25**СКЛАДНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ
ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ**

Мета: повторити знання десятикласників про основні чергування голосних і приголосних; формувати правописні вміння; удосконалювати уміння знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Фонетика: фонетична характеристика голосних і приголосних звуків.

Лексикологія: ознайомлення з фразеологічним складом української мови.

Синтаксис: речення.

Міжпредметні зв'язки:

Російська мова: орфографічні особливості деяких слів із чергуванням, відмінних від українських.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників
із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних
резервів десятикласників із теми****Колективна робота з таблицею**

- ▶ Уважно роздивитися таблицю «Складні випадки чергування голосних в українській мові» та сформулювати правила щодо їх написання в ненаголошених позиціях.

Складні випадки чергування голосних в українській мові

Чергуються голосні	Приклади
<i>Е — И — нуль звука</i>	<i>Беру — вибираю — вибрати</i>

Чергуються голосні	Приклади
О — А	<i>Ломити — зламати, допомогти — допомагати</i>
О (Е) — І	<i>Загону — загін, село — сіл, каменя — камінь</i>
Е — О	<i>Вечеря — звечора, шести — шостий, женити — жонатий, боєць — бойовий, копійка — копійок</i>

Евристична бесіда

1. Поясніть поняття «чергування в українській мові».
2. Які звуки можуть чергуватися?
3. Наскільки стало чергування в українській мові, чи є певні відхилення від правил?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Орфографічний практикум

- ▶ У поданих прислів'ях до виділених слів дібрати такі споріднені, щоб у них відбувалися чергування голосних і записати пари слів.
- ▶ Назвати, які фонемні чергуються, яка роль цих чергувань у вираженні відтінків лексичного значення.

1. Тиха вода береги *ломить*. 2. Осінь *підганяє*, зима не жде. 3. Не кажи гоп, поки не *перескочиш*. 4. Хто два зайці *гонить*, той жодного не зловить. 5. Колос повний до землі гнеться, а пустий угору *дереться*. 6. Дівка *заплетена*, а хата не *метена*. 7. Кинь ячмінь в болото — *убере* тебе в золото. 8. Гей, звідкіль ти *прилетіла*, ластівочко мила? 9. Хто знання має, той і мур *зламає*. 10. Зробив справу — *віднеси*, п'ять нових *захопи*. 11. Хто батьківщину любить, того і батьківщина *береже*.

- ▶ Переписати, вставляючи, де треба, пропущені літери, пояснити вживання їх. Дібрати до слів, у яких пропущена літера, такі споріднені, у яких відбувалося б чергування голосних, з'ясувати його.

1. Ходить пісня яснолика між дерев, ми її в серця навіки заб..рем. 2. Два вітри підкрались стиха, в баби вир..вали нитки і порвали на шматки (О. Пархоменко). 3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від тебе л..тить бджола. Дівчинка в коси тебе запл..ла (М. Сингаївський). 4. Ми повибігаємо, снігу нак..чаємо купу за садком. 5. Баба буде плакати, будуть сльози капати, знівечать кожух. Голова пок..титься і в калюжу — бух! (Л. Глібов).

6. Можна все на світі виб..рати, сину, виб..рати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*). 7. У зеленому намисті, синьоока, чарівна, ст..ле килими барвисті, йде дібровами весна. 8. Осінь ялинки не ч..пає, доглядає, наче мати,— все про неї тільки й дбає, щоб зимі подарувати (*Г. Донець*). 9. Дожидаю із роботи маму. І на кухні, і в світлиці підм..ла, прибрала (*О. Пархоменко*). 10. Внучка сміливо прод..рається лісовими хащами. 11. Сидимо собі, ліс кругом завм..р. 12. Сьогодні дідусь уже зб..рався пов..зти дівчинку до Тихого океану. 13. Через хвилину судно стишувало хід, перем..гаючи піняві хвилі (*М. Яненко*). 14. Бабуся заг..няє нас до хати (*М. Стельмах*).

- ▶ Прочитати загадки. Виписати слова, в яких можливе чергування голосних та дібрати такі споріднені, в яких це чергування відбувається.

1. Тільки припече, воно зразу ожива. 2. Текло, текло і лягло під скло. 3. Руками впирається, ногами лізе. 4. Прийшла дівка з гір, несла на собі сім шкір, як їх розбирали, всі над ними ридали. 5. Зимою зрію, весною прію, літом умираю, восени оживаю. 6. Я росла в темній темниці, як зросла — взяли в світлицю. З мене шкуру всі деруть, мене варять, мене *трут*ь, пироги з мене печуть, відгадайте, хто ж я.

Відгадки: 1. Бджола. 2. Вода і лід. 3. Рак. 4. Цибуля. 5. Сніг. 6. Картопля.

- ▶ Вставити пропущені букви й пояснити свій вибір. Підкреслити слова, правопис яких слід запам'ятати.

Сх..ляться, завм..рати, тр..мтіти, ч..р..да, ч..брець, х..мерний, експ..р..мент, л..маю, р..жим, здр..гатися, доб..ратися, ж..рдина, л..генда, к..парис, д..р..вус, бл..щати, к..п'яток, д..монстрація, ст..блина, т..пло, т..р..торія.

- ▶ У поданих реченнях знайти слова, в яких можливе чергування [e] з [o] після шиплячих та [й]. Виписати їх та дібрати такі споріднені, в яких це чергування відбувається.

1. Вже звечоріло (*Леся Українка*). 2. Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? (*П. Грабовський*). 3. Тарас Григорович влаштувався в густих кущах, витягав з-за халяви записну книжечку і писав вірші (*З. Тулуб*). 4. Після вечері хлопці назбирали сухого хмизу й запалили багаття (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Розлилися води на чотири броди (*М. Стельмах*). 6. Золотими пшеницями бродить дощик манівцями (*Т. Вієру*). 7. Весняний вечір розсипає над тихим містечком зорі (*В. Речмедін*).

- ▶ Перекласти з російської мови на українську, записати й пояснити написання *е* чи *о*.

Чело, вечером, щека, пшеничний, женатый, желтый, пшениый, шорох, пчела, щепень, шов, шел, шелк, чернить, чесать, жестокость, шофер, жесьть, шерстяной, шоколад, шестой, шелестеть, чего, человек, черепица, жернова.

Дослідження-трансформація з конструюванням

- ▶ Утворити від поданих у дужках іменників прикметники й записати усі словосполучення. Скласти з ними 5 речень.

(Волга) берег; (Прибужжя) село; (Сиваш) озеро; казах (діти); тюрки (мова); (Кременчук) завод; Запоріжжя (степи); (Кавказ) довгожитель; (Париж) квартал; (сусід) двір; (товариш) розмови; (Лейпциг) зустріч.

Дослідження-трансформація

- ▶ Подані прикметники чоловічого роду змінити за родами, поєднавши кожен прикметник з іменником. Записати, простежити за зміною *о*, *е* з *і* в основі прикметників, назвати морфему, в якій вона відбувається, та фонетичну умову.

Зразок. Братів син, братова сім'я, братове доручення — чергування *о* відкритого складу з *і* закритого складу в суфіксі.

Батьків, Михайлів, В'ячеславів, Олександрів, Віталіїв, Сергіїв, Андріїв, Петрів, Василів, Володимирів, сусідів, товаришів, Владиславів, Денисів, Аркадіїв, Потапів, Богданів, онуків, синів, Вікторів, дядьків, директорів, деканів, дідів.

- ▶ Утворити від поданих іменників присвійні прикметники (1), прізвища (2), в основі яких відбувалося б чергування приголосних. Назвати фонемами, які чергуються, умови чергування.

1. Ольга, подруга, сусідка, Наталка, Маринка, донька, ненька, Параска, тітка, Явдоха, Стеха, свекруха, сваха, невістка, Варка, Ониська;
2. козак, чумак, Варка, Шульга, Явтух, конюх, кожух, пасіка, соха, довгий, пух, пастух.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

- Отже, які звуки можуть чергуватися в українській мові?
- За яких умов відбувається чергування голосних *о*, *е* з *і*? Назвати випадки, коли чергування не відбувається.
- За яких умов після шиплячих та *й* вживаються голосні *е*, *о*?
- Розповісти про чергування приголосних *з*, *к*, *х* із *ж*, *ч*, *ш* та *з*, *ц*, *с*.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Записати 9 назв місяців із суфіксом *-ень*. Утворити від них родовий відмінок. Записати слова парами за зразком. Сформулювати висновок про чергування, що відбувається.
Зразок. Н. в. — січень. Р. в. — січня.

Урок № 26

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Мета: повторити правопис слів іншомовного походження; удосконалювати уміння правильно писати слова іншомовного походження, знаходити й виправляти орфографічні помилки у писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів гідність за свою Батьківщину, а також толерантність, повагу до культури, історії й мови інших народів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: запозичені слова.

Синтаксис: речення, текст.

Культура мовлення і стилістика: вживання слів іншомовного походження, стилі мовлення.

Міжпредметні зв'язки:

Російська мова: орфографічні особливості деяких слів іншомовного походження, відмінних від українських.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань учнів

Вступне слово вчителя з елементами евристичної бесіди

Слова іншомовного походження все більше входять у життя сучасного українця. Це пов'язано з розвитком техніки, інформаційних технологій та глобалізацією суспільного простору.

- ▶ До речі, які слова іншомовного походження були мною названі?

- ▶ Чи доцільне їх уживання в наведеному контексті?

Для назви понять, що не мають відповідників власне українського походження виправдано використовувати іншомовні слова як в усному, так і в писемному мовленні. Написання слів іншомовного походження має деякі особливості, що регламентуються орфографічними правилами (та винятками з цих правил).

Бесіда з учнями з метою відтворення знань, які необхідні будуть на уроці

- Уживання апострофа та м'якого знака ми вже повторили. Пригадайте, в яких випадках в іншомовних словах пишуться ці знаки?
- Коли в іншомовних словах пишуться букви *u, i, ĭ*?
- Чи розрізняються в іншомовних словах букви *e, ě*? У яких випадках?
- Коли відбувається подвоєння звуків у загальних іншомовних назвах. А коли не відбувається? Розкажіть винятки з цього правила.
- Чи зберігається подвоєння приголосних у власних іншомовних назвах та словах, похідних від них?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Переписати речення. Знайти запозичені слова й пояснити написання апострофа в них.

1. Об'єктом у мовознавстві називається другорядний член речення додаток, суб'єктом — головний член речення підмет.
2. Кабінет міністрів чи Раду міністрів у багатьох країнах очолює прем'єр-міністр. 3. Економічна кон'юнктура західних країн значною мірою вплинула на введення євровалюти. 4. К'ят — грошова одиниця Бірми, поділяється на 100 п'я. 5. У країнах Західної Європи ад'юнкт є помічником професора чи академіка. 6. Слово «комп'ютер» походить від лат. *computo* — «рахую, обчислюю». 7. Бюджет — це затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків держави на певний строк (За «Словником іншомовних слів»).

Орфографічний практикум

- ▶ Записати слова українською мовою. Пояснити написання голосних *u, i, ĭ, e, ě, y* та подвоєних приголосних.

Ассистент, аккредитив, каса, анотація, асортимент, іррадіація, інновація, барокко, аттестація, преса, місія,

коммерсант, *комиссия*, эмиссия, тонна, эффект, нетто, брутто, коллектив, территория, интеллект, дифференциация, *дискуссия*, *оппонент*, инкассатор, Брюссель, *иммиграция*, мадонна, Калькутта, голландский, финн, группа, аппарат, вилла, миллиардер, конгресс, жури, парфюм, парашют, Миссисипи, ренессанс, иррегулярный, иллюминатор, интеллигенция.

- ▶ З виділеними словами скласти речення.
- ▶ Переписати речення, розкриваючи дужки. Пояснити правопис слів.

1. Ма(н)а з неба не падає і не впаде (*М. Вінграновський*). 2. Вся величезна те(р)иторія станції в цей день переповнена військами (*О. Гончар*). 3. Мадо(н)а — це жінка з маленьким дитям на руках (*Л. Забашта*). 4. Моє небо підперте коло(н)ами димарів, а земля оперезана поясом лану (*В. Лучук*). 5. Я слухаю, як свищать, ніби реї, анте(н)и на дахах у ніч бліду (*Д. Павличко*).

- ▶ Переписати текст, визначити стиль та основні реквізити документа. Знайти слова іншомовного походження, пояснити правопис голосних в них.

Заступнику директора
Інституту української мови
Гальченку О. М.

Доповідна записка

23. 02. 10

м. Київ

Згідно з розпорядженням Міністерства освіти і науки України лексикографічним відділом підготовлені матеріали до нового «Українсько-російського словника».

Інформаційно-обчислювальний центр Інституту у зв'язку з великою кількістю фактичного та ілюстративного матеріалу перевантажений. Для якісного укладання і видання словника виникла необхідність залучення інших комп'ютерних центрів для машинної обробки матеріалів. Цю роботу ефективно виконає обчислювальний відділ Інституту кібернетики Академії наук України.

Прошу узгодити це питання з Інститутом кібернетики.

Завідувач відділу (підпис)

О. С. Михальченко

- ▶ Перекласти українською мовою. Порівняти вживання подвоєних букв в іншомовних словах у російській та українській мовах.

1. Я слышал эти рассказы под Аккерманом, в Бессарабии (*М. Горький*). 2. Шоссе было сухо, прекрасное апрельское солнце

сильно грело (А. Чехов). 3. Деревья сливались в одну сплошную массу (В. Короленко). 4. Перед террасой красовалась продолговатая клумба (І. Тургенєв). 5. Производить эффект — их наслаждение (М. Лермонтов).

- ▶ Переписать слова и вставить, где необходимо, пропущенные буквы или апострофы. Пояснить правописание слов.

Р..шел..є, Ц..ц..рон, Т..ц..ан, Вандрі..с, Фе..рбах, П..ємонт, Барб..юс, К..юв..є, Н..ютон, Мол..єр, Рос..іні, Рус..о, Лес..інг, Монтеск..є, Лавуаз..є, Руж..є, Тор..іч..єл..і, Верг..лій, Гал..лей, Гр..г, Д..дро, К..пл..нг, Паган..ні, У..тмен, Хем..нгуей, Шексп..р, Ш..л..єр, Пал..адій, Бокач..о, Гр..м.. .

- ▶ Перекласти тексти з російської мови на українську. Визначити, до якого стилю вони належать. Знайти запозичені слова й пояснити правопис у них м'якого знака й апострофа.

Текст 1

Карьерой называют быстрое и успешное продвижение в служебной, общественной, научной и другой деятельности, достижение популярности. Это путь к успехам, видному положению в обществе, на служебном поприще, а также само достижение такого положения. Часто можно услышать о людях преуспевающих — «он сделал карьеру», «у него блестящая карьера». О неудачнике говорят — «его карьера не удалась».

Карьерой называют также и род занятий, деятельности (артистическая карьера, карьера врача).

Но следует отличать само понятие карьеры от карьеризма — гонки за личными успехами в служебной или другой деятельности из-за честолюбия, выгоды, корыстолюбия.

Текст 2

Модное ныне слово *досье* обозначает собрание документов, относящихся к какому-либо вопросу, делу, лицу, а также папку с такими документами. Чаще всего слово употребляется для обозначения дел, касающихся преступности и шпионажа. В последнее время слово «досье» вытесняет английское заимствование *файл* — папка, дело, досье (*З газети*).

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Диктант-самоперевірка

- ▶ Записати слова під диктовку. Перевірити їх правильність. виправити помилки. Сказати, у яких словах були допущені помилки та розказати правила на ці орфограми.

П'еса, дисидент, партитура, гриль, гірлянда, букініст, динаміт, трикотаж, кювет, кур'єр, Оттава, брутто, сюрреалізм, Діккенс, ванна, піца, спагеті, конференсьє, брошура.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Навести два приклади текстів різних стилів, у яких уживаються слова іншомовного походження. Виписати їх (не менше 10 з кожного тексту) та подати їх значення, користуючись словником іншомовних слів.

Урок № 27

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень десятикласників з розділу «Орфографія»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; оцінити рівень орфографічної грамотності десятикласників.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

- ▶ Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої форми. Проведення інструктажу щодо їх виконання.

IV. Виконання тестових завдань закритої форми

Варіант 1

- ▶ Завдання 1–7 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Орфографічну помилку (велика — мала літера) допущено в словах рядка:

А гордіїв вузол, Гордіїв комп'ютер;

Б Довженкові фільми, Довженків сад;

- В** Почаївська Лавра, почаївська пам'ятка;
Г Шевченківська премія, шевченківська земля.
2. У коренях слів допущено орфографічні помилки в рядках:
А померезити, кажан, паперовий, криниченька, пором;
Б велетень, глибочінь, президент, погарячитись, серпневий;
В щебетати, левада, котушка, грибники, узбережжя;
Г технічний, блищати, хрестоносець, козуля, слав'янський.
3. Позначте рядок, у якому є помилки у вживанні подовжених та подвоєних приголосних.
А Осінній, вихований, лютяся, віддзеркалювати;
Б сказаний, молоддю, розрісся, старанний;
В лялий, тінню, розкішшю, бовваніти;
Г статей, шалений, істинний, піввідра.
4. У якому рядку в усіх словах відбулося спрощення приголосних?
А Влас..ний, безвиїз..ний, зліс..ний, гігант..ський, кіс..лявий;
Б тріс..нути, пес..ливий, хворос..няк, облас..ний, зас..нути;
В ліс..ник, зап'яс..ний, хвас..нути, провіс..ник, шіс..надцять.
Г сер..це, шелес..нути, гус..нути, ціліс..ний, радіс..ний.
5. Позначте рядок, у якому допущено помилки в чергуванні голосних.
А Чернігова, річний, доріжці, більшості;
Б хлібороб, розгін, новобудова, ночі;
В роковини, газопровід, опік, подорожувати;
Г пішохід, будівля, обпекти, ніжністю.
6. Позначте рядок, у якому допущено помилки в чергуванні приголосних.
А Кавказький, гадяцький, верещати, козацтво;
Б латишський, поштовий, мангишлацький, воронезький;
В бряжчати, мандрівництво, черкаський, птаство;
Г сільський, розміщувати, самаркандський, висаджений.
7. Позначте рядок, у якому всі іншомовні слова написано правильно.
А Гідромасаж, імобілізація, Кассандра, Ватт;
Б імітація, іподром, зуммер, ірреальний, кілька тонн;
В інтер'єр, вар'єте, квартир'єр, Женев'єва, Руж'є;
Г інтермецо, піца, брутто, бравісимо, карманйола.

- Завдання 8–13 мають по шість варіантів відповіді, серед яких лише два правильні варіанта. Потрібно вибрати два правильні варіанта відповіді.
8. Позначте два рядки, в яких в усіх словах замість крапок слід вставити *о*.
- А Г..рячий, ч..рниці, к..люжа, к..тушка;
 - Б пш..но, к..зак, к..жух, ж..рна;
 - В с..лома, р..зумний, л..пух, г..нити;
 - Г п..гано, ч..ловік, пш..ниця, ч..рниця;
 - Д б..гатство, кр..пива, л..патий, ж..натий;
 - Е смол..скип, ..таман, оч..рніти, ж..вріти.
9. Позначте два рядки, у яких допущено помилки у вживанні подовжених та подвоєних приголосних.
- А Осінній, вихованний, лються, віддзеркалювати;
 - Б сказаний, молоддю, розрісся, старанний;
 - В лляний, тінню, розкішню, бовваніти;
 - Г статей, шалений, істинний, піввідра;
 - Д колекція, широченний, невблаганний, сажений;
 - Е священник, овва, статей, Прип'яттю.
10. Позначте два рядки, у яких допущено помилки в чергуванні голосних.
- А Кольору, куреня, восьминіг, річний;
 - Б вівса, шепотіти, прислів'я, торговельний;
 - В папіру, болотце, семирічка, словник;
 - Г Харківа, літати, чорнило, білоцерковський;
 - Д семикутник, слова, покіс, ремінець;
 - Е жонатий, бджілка, ніженька, клопотання.
11. Позначте два рядки, у яких допущено помилки у зміні приголосних.
- А Люксембурзький, яський, ткацький, Вінниччина, волзький;
 - Б тбіліський, луцький, вищий, солдатський;
 - В бахмацький, баскський, сиріцький, Вінниччина;
 - Г ризький, перекладацький, виробництво, проїжджати;
 - Д варязький, чуваський, тюркський, проводжати;
 - Е татарський, нью-йоркський, козацтво, убозтво.
12. Позначте два рядки, у яких допущено помилки у вживанні подвоєних приголосних в іншомовних словах.
- А Бароко, білл, долар, піца;
 - Б вілла, ванна, бравісимо, тераса;

- В голандський, тона, маса, Таллін;
- Г будизм, групето, колектив, імміграція;
- Д комісія, Калькутта, клас, тераса;
- Е яфський, асоціація, ілюзія, нетто.

13. Позначте два рядки, в яких допущено помилки в написанні іншомовних слів.

- А Міссурі, катеноїд, рейтинг, музика, катіон;
- Б ієрархія, бастіон, нюанс, мільярд, б'єф;
- В радіація, пріоритет, аденоїд, біографія, бюро;
- Г автодрезина, коефіцієнт, алича, аристократ, цистерна;
- Д реєстр, синдикат, амоній, жюрі, аметист;
- Е він'етка, Люс'єн, речетатив, консорціум, резиденція.

- ▶ Завдання 14 складається з восьми речень. Прочитайте речення. Виконайте подані після них завдання. Це завдання має п'ять правильних варіантів відповіді. До кожного рядка, позначеного буквою, потрібно дібрати речення, позначені цифрою.

14. Прочитайте речення. Виконайте подані після них завдання.

1. Учений та *в..лике д..рево* не одразу виростають. 2. Усякий дім на *х..зайнові тр..мається*. 3. Весна *л..дачого* не любить, а працюючого *г..лубить*. 4. *Кн..жки* — мовчазні *вч..телі*. 5. Під *л..жачий* камінь вода не *т..че*. 6. Не кожен *б..гатир*, хто списає. 7. Люби *ж..ття* і дороги кожною *хв..линою*. 8. Добре ім'я — найкраще *б..гатство*.

- А Кореневе *е* слід писати у виділених словах речень за номером...
- Б Кореневе *а* слід писати у виділених словах речень за номером...

Варіант 2

- ▶ Завдання 1–7 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Тільки перше слово пишуть із великої літери у всіх рядках, окрім:

- А (к)римський (п)івострів, (с)офійський (с)обор, (д)ень (н)езалежності;
- Б (н)обелівська (п)ремія, (є)вропейська (п)лоща, (г)олосіївський парк;
- В (ф)ранківські (с)онети, (з)аслужений (а)ртист, (д)амоклів (м)еч;
- Г (ч)ернеча (г)ора, (м)арійчин (в)інок, (о)лімпійські (і)гри.

2. Усі слова пишуть із корневою літерою **о** в рядку:
- А к..лосистий, ч..рнило, марм..р, х..зьяйство, к..жан;
 - Б л..пух, зд..буток, газопрв..д, с..бака, п..рхати;
 - В р..зумний, зл..мити, репр..дукція, ж..лудь, ..таман;
 - Г г..лубонька, ж..натий, бор..дка, пам..розь, к..лач.
3. Позначте рядок, у якому є помилки у вживанні подовжених та подвоєних приголосних.
- А Тонна, уссурійський, буддизм, розп'яття;
 - Б бездоріжжя, панна, стаття, судею;
 - В пано, Вінниччина, невблаганний, священник;
 - Г контрреформація, статей, здоровенний, Будда.
4. У якому рядку в усіх словах відбулося спрощення?
- А Форпос..ний, корис..ний, щас..ливий, улес..ливий, звіс..но;
 - Б рис..нути, провіс..ник, вис..нути, свис..нути, гус..нути;
 - В безвиіз..ний, влас..ний, зліс..ний, кіс..лявий, тижж..невий;
 - Г ненавис..ний, якіс..ний, ціліс..ний, мес..ник, очис..ний.
5. Позначте рядок, у якому допущено помилки в чергуванні голосних.
- А Свіжісті, пня, щирісті, пиріга;
 - Б паперу, щоки, вічності, потоку;
 - В словечко, щічки, вечори, потік;
 - Г козеріг, моху, меншості, потоп.
6. Позначте рядок, у якому допущено помилки в чергуванні приголосних.
- А Солдатський, парубоцький, витріщений, ткацький;
 - Б Черкашчина, товариський, паризький, сиріцький;
 - В казахський, нижчий, витрушений, вощина;
 - Г меккський, важчий, одеський, братство.
7. Позначте рядок, у якому всі іншомовні слова написано правильно.
- А Монтеск'є, пасьянс, бароко, інтерв'ю;
 - Б бюро, ін'екція, кавалерія, шин'йон;
 - В кавалькада, Ньютон, рিশел'є, круп'є;
 - Г суб'ективізм, порт'єра, трюк, ласо.
- Завдання 8–13 мають по шість варіантів відповіді, серед яких лише два правильні варіанта. Потрібно вибрати два правильні варіанта відповіді.
8. Позначте два рядки, в яких в усіх словах замість крапок слід вставити **и**.

- А Ч..каємо, н..сете, ч..стота, ч..рговий;
Б розч..щати, сп..нятися, скл..кати, прич..нити;
В стер..жеш, розпл..сти, прип..нити, зачеп..ти;
Г буряч..ння, з'їзд..мо, заміс..мо, вар..во;
Д запиш..те, твор..мо, хоч..мо, мар..во;
Е захоч..те, міс..во, допиш..ш, запл..вти.
9. Позначте два рядки, у яких є слова, де подвоєння приголосних відбувається через збіг приголосних.
- А Оббігти, наввипередки, відавна, міськком;
Б розрісся, сонний, беззбройний, розкішню;
В Туреччина, кріпаччина, насіння, роздоріжжя;
Г роззутися, причинний, юннат, спорттовари;
Д прорізю, безлюддя, безробіття, безводдя;
Е безсилля, бездоріжжя, безсоння, безвладдя.
10. Позначте два рядки, у яких чергування голосних передано не за правилами правопису.
- А Стелити — застелати, Федір — Федіра, промені — променець;
Б берегти — зберігати, схопити — хапати, Канів — Канева;
В овес — вівса, Тернопіль — Тернополя, папір — паперу;
Г шептати — нашіптувати, Київ — Києва, вечеря — вечора;
Д меншість — меншості, папір — паперу, хід — ходити;
Е кореня — коріня, сім — семи, Яків — Яківа.
11. Позначте два рядки, у яких допущено помилки у зміні приголосних.
- А Тюркський, козацтво, абатство, молодецтво, Черкащина;
Б причащати, перемишльський, козацький, дрогобицький, казахський;
В Паращин, Мелашин, золотонішський, солдацький, сиріцтво;
Г піщина, меккський, відгалужений, роз'їжджений, ризький;
Д природжений, Галичина, вояцький, солдатчина, козаччина;
Е карабахський, Парасочкин, поліський, Донеччина, казаський.
12. Позначте два рядки, у яких в усіх іншомовних словах подвоєння приголосних не відбувається.
- А А(л, лл)егорія, Апо(л, лл)он, гри(п, пп);
Б інтерме(ц, цц)о, іди(л, лл)ія, інте(л, лл)ект;

- В ша(с, сс)і, ко(м, мм)уна, лібре(т, тт)о, ан(н, нн)отація;
 Г Та(л, лл)і(н, нн), му(л, лл)а, Йога(н, нн);
 Д Маро(к, кк)о, Кальку(т, тт)а, Ні(ц, цц)а;
 Е бру(т, тт)о, Ка(н, нн)и, мадо(н, нн)а.

13. Позначте два рядки, в яких допущено помилки в написанні іншомовних слів.

- А Комюніке, бюлетень, нюанс, люкс, батальйон;
 Б шиньйон, комп'ютер, ад'ютант, гяур;
 В бязь, кон'юнктура, асфальт, Х'юстон, кабальєро;
 Г браконьєр, фільм, суб'єкт, досьє, дежавю;
 Д цистерна, харакірі, імміграція, джинси, католик;
 Е букініст, гето, фігура, ажіотаж, Сіцилія.

- Завдання 14 складається з восьми речень. Прочитайте речення. Виконайте подані після них завдання. Це завдання має п'ять правильних варіантів відповіді. До кожного рядка, позначеного буквою, потрібно дібрати речення, позначені цифрою.

14. Прочитайте речення. Виконайте подані після них завдання.

1. Учений та *в..лике д..рево* не одразу виростають. 2. Усякий дім на *х..зяїнові тр..мається*. 3. Весна *л..дачого* не любить, а працюючого *г..лубить*. 4. *Кн..жки* — мовчазні *вч..телі*. 5. Під *л..жачий* камінь вода не *т..че*. 6. Не кожен *б..гатур*, хто списає. 7. Люби *ж..ття* і дорожи кожною *хв..линою*. 8. Добре ім'я — найкраще *б..гатство*.

- А Кореневе *и* слід писати у виділених словах речень за номером...
 Б Кореневе *о* слід писати у виділених словах речень за номером...

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми													
	з вибором однієї правильної відповіді							з вибором двох правильних відповідей					на встановлення відповідності	
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Варіант 1	В	Г	А	Г	Г	Б	Г	Б, В	А, Е	В, Г	В, Д	В, Г	Д, Е	А — 1, 3, 5; Б — 2, 8.
Варіант 2	В	В	Б	Г	А	Б	А	Б, Д	А, Г	А, Е	В, Е	Б, В	Б, Е	А — 2, 4, 7; Б — 3, 6.
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	5

24–23 бали	12 б.	12–11 балів	6 б.
22–21 бали	11 б.	10–9 балів	5 б.
20–19 балів	10 б.	8–7 балів	4 б.
18–17 балів	9 б.	6–5 балів	3 б.
16–15 балів	8 б.	4–3 балів	2 б.
14–13 балів	7 б.	2–1 бали	1 б.

V. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати уривок публіцистичного тексту (орієнтовно на 100 слів) і підкреслити в ньому усі вивчені орфограми. Пояснити їх.

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ФРАЗЕОЛОГІЇ

Урок № 28 СЛОВО ТА ЙОГО ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Мета: повторити поняття про лексичне значення слова, види лексичних значень — пряме й переносне, види переносних значень — метафора, метонімія, синекдоха; навчити визначати роль переносних значень слів у художніх текстах; удосконалювати вміння дотримуватися лексичних норм української мови; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси та багатства рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфоепія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Стилістика: стилістична роль багатозначних слів.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання поетичного тексту; метафора, метонімія, синекдоха.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати текст. Пояснити, чому син не зрозумів батька.

ЗРОЗУМІВ

Батько з сином поїхали в поле волами по снопи. Наклали повнісінький віз.

— Ну, сину,— каже батько, дивлячись на зоряне небо,— хай воли пасуться, а як віз перекинеться, збуди мене, поїдемо до дому.

Та й ліг під копою спати. Через деякий час віл підійшов до воза, чухався, чухався та й перекинув його. Син побачив це та мерщій до батька:

— Тату, гукає,— поїхали, вже віз перекинувся (З кн. «Тисяча усмішок»).

Евристична бесіда за питаннями

1. Що таке слово?
2. Що позначає лексичне значення слова?
3. Чим відрізняються лексичне й граматичне значення слова?
4. Які слова мають лексичне значення?
5. Що таке «багатозначне слово»?
6. Що таке «пряме» й «переносне» значення слова?
7. Дати визначення метафори, метонімії, синекдохи.

Коментар учителя. Слово — основна функціонально-структурна одиниця мови. Реальний зміст слова називають його лексичним значенням. Значення слова відповідає поняттю, а поняття виражається словом. Здатність слова вступати у різні відношення з іншими словами за законами граматики певної мови називають граматичним значенням. Повнозначні слова мають лексичне та граматичне значення, а службові — лише граматичні.

Однозначні слова мають одне лексичне значення: *моряк, олівець, констатувати*.

Багатозначні слова можуть уживатися в різних значеннях: *голова людини, голова соняшника, голова колони*.

Пряме (основне) значення слова називає предмет чи явище, його ознаку, дію. Решта значень слова — переносні (непрямі). У семантичній структурі багатозначного слова найтипівішими є метафоричні та метонімічні відношення.

Метафора (від гр. *metaphora* — перенесення) — вживання слова, що позначає предмет (явище, дію, ознаку) для назви іншого предмета на основі подібності їх ознак або схожості вражень від них: *Життя шумить і грає (М. Рильський). Півні кричать у метафони мальв... (Л. Костенко)*.

Метонімія (від гр. *metonimia* — перейменування) — перенесення назви одного класу предметів або одиничного предмета на інший клас або одиничний предмет на основі суміжності: *Шумить Хрещатик туго, як прибій (В. Сосюра). Інститут відзначає свій ювілей*.

Синекдоха (від гр. *synekdoche* — співвіднесення) — різновид метонімії, полягає в перенесенні назви частини на предмет як ціле і навпаки: *Вся площа була повна людських голів, подертих кожухів, сірків, кирей* (Л. Смілян). *Наш люд має в собі багато сили, щоб родити Шевченків, Федьковичів і Франків* (В. Стефаник).

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Коллективна робота з таблицею

- Уважно роздивитися таблицю.

№	Спосіб тлумачення лексичного значення	Приклад
1	Показ малюнка, фотографії, предмета	Хмара, квітка (малюнки)
2	Добір синонімів	Поліпшення-покрацання, реформувати-змінювати
3	Пояснення лексичного значення за контекстом	Микола набрав сухої трави і розпалив багаття
4	Перелічення об'єктів, що називаються словом	Цитрусові — це лимони, апельсини, мандарини
5	Логічне визначення через характерні риси	Пролісок — перша весняна квітка
6	Описовий спосіб визначення	Бульдозерист — людина, що працює на бульдозері
7	Заперечні визначення	Суша — частина землі, не вкрита водою
8	Пояснення лексичного значення за походженням (іншомовні слова)	Телефон — теле — далеко, фон — звук
9	Переклад українського слова російським	Рахувати-считать
10	Порівняння слів абстрактного значення з якимось конкретним уявленням	Героїзм — льотчик Гастелло, молодогвардійці, партизани
11	Пояснення значення слова за «Тлумачним словником»	Праця — діяльність людини, спрямована на створення матеріальних або духовних цінностей

- ▶ Дати тлумачення усіма можливими способами таким словам:

Смуга, чужина, чабан, скляний, гідропарк, екзамен, стилістика, метафора, кінотеатр, шана, тимчасовий, лінощі.

- ▶ Прочитати, дібрати до пояснень слова з довідки.

1. Командувач великого з'єднання кораблів; головний корабель, на якому перебуває командир ескадри. 2. Надійний захист, твердиня; укріплений пункт з постійним гарнізоном, озброєнням. 3. Загальний вигляд якоїсь місцевості, краєвид; картина або малюнок із зображенням краєвиду. 4. Загальноосвітній заклад, напрям у галузі; виучка. 5. Перелітний птах з довгими ногами й шиєю, прямим гострим дзьобом; пристрій з довгою жердиною біля колодязя; народний танець. 6. Творча уява; мрія; вигадка; музичний твір. 7. Небесне світило; прославлена людина.

Довідка: флагман, фортеця, пейзаж, школа, журавель, фантазія, зірка.

- ▶ Прочитати речення. Знайти слово, яке в кожному з поданих речень уживається в іншому значенні, пояснити усі його значення.

I. 1. Ставок, гребелька, і вітряк з-за гаю крилами махає (*Т. Шевченко*). 2. І махає сосновими крилами придеснянський зелений гай (*В. Мордань*). 3. Над Сулою, на південнім схилі, мов на літаковому крилі, саджанці вбиваються у силу (*І. Вирган*). 4. Вже не тікають від Данила татари, а крилом його обхоплюють (*А. Хижняк*). 5. Весна принесла тепло на крилах.

II. 1. І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав (*Т. Шевченко*). 2. Хвилями роки, місяці плывуть (*О. Олесь*). 3. У Землі супутник — Місяць, у людини книга (*Народна творчість*). 4. Круг місяця тоншає срібний світанок (*Б. Мозолевський*). 5. У деяких планет є кілька супутників — їхніх місяців (*З підручника*).

Конструювання словосполучень

- ▶ Скласти 5–6 словосполучень із словом *бити*, користуючись поданими нижче значеннями.

1. Завдавати ударів кому-небудь; 2. Стріляти; 3. Пульсувати; 4. Відчувається, доноситься (запах); 5. Ударами створювати звуки; 6. З силою вириватися назовні.

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати виразно уривки, виписати слова, вжиті в переносному значенні, з'ясувати їхнє значення, типи переносних значень слів (метафора, метонімія, синекдоха) й стилістичну роль.

Уривок 1

Ранок клепає коси, скрипить колодязними журавлями, грюкає хвіртками.

Потягуються дерева після короткої літньої ночі, струшують ранкову росу, гойдають голосне птаство на вітах (*О. Пархоменко*).

Уривок 2

Велика вереснева тиша стоїть над землею. Село, зачароване зоряним небом, хороше синіє розкиданими хатками, біля яких пильно дивляться на схід потемнілі соняшники. Дорожнім відволоженим пилом, терпкими коноплями і дозрілими садами пахне ніч. Зрідка спросоння заскрипить журавель. Посеред неба на південь гнеться Чумацький Шлях, і між його дospelими зорями тремтить і осипається на край землі срібний пилок (*За М. Стельмахом*).

Уривок 3

Несе Полісся в кошиках гриби.
 За болотами причаїлись Охи.
 І спорить тиша голосом гарби
 із реактивним гуркотом епохи.
 Село сосновий виверне кожух.
 І йде на зустріч, як весільна теща.
 Осінніх вогнищ кинутий цибух
 мале дитя в долоньки переплеще.
 Правічну думу думають ліси,
 вгрузають в мох столітні дідугани.
 Переметнеться заєць навскоси —
 горить асфальт у нього під ногами.
 Лункі октави дальніх голосів
 запише обрій у вечірній простір.
 І молодик над смужкою лісів
 поставить позолочений апостроф
 (*Л. Костенко*).

Уривок 4

Засипають на лузі коники,
 Срібні скрипочки в головах.
 А руді парубійки-соняхи
 Повтікали од ночі на шлях.
 Ген калина гілками тужливими
 Колихає пташок, як діток.
 В море фарб, понастоянє травами,
 Липня сивий вступив чобіток.
 Човен місяця казка розхитує,

Відчіпляє від верховіть.
Книгу літа все ніч перечитує,
Все листочками шелестить

(*А. Малишко*).

- ▶ Визначити типи переносних значень слів (метафора, метонімія, синекдоха) і пояснити їхнє значення.

1. Втома крадеться тихо, але він втомі взяти себе не дає (*В. Бичко*). 2. Наш факультет переміг у спортивних змаганнях. 3. Слепа нездоланна любов заарканила дівчину, як сарну (*В. Бабляк*). 4. Гринджолами мовчазно кожух проїхав (*М. Драй-Хмара*). 5. Спить сила, думка у тобі дрима (*П. Дорошенко*). 6. Внизу дримала вода в Росі й тихо лисніла проти червоного неба (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Учили музики із весілля. Цимбали, бубон і скрипаль (*Л. Костенко*). 8. Завжди усмішка лагідна цвіла їй на вустах (*В. Сосюра*). 9. Ти ж знаєш, яка в душі моєї буря, Маріє (*В. Сосюра*).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Скласти пейзажний опис, уживаючи слова в переносному значенні.

Урок № 29

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 10. УСНИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ (СТАТТЯ В ГАЗЕТУ)

Мета: удосконалювати вміння будувати усне висловлювання на морально-етичну тему; розвивати зв'язне мовлення, творчі здібності; виховувати моральні якості, чесноти.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок (урок навчального твору).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступна бесіда (тема, мета, особливості жанру)

- ▶ Прочитайте і сформулюйте проблематику висловлювання.

Ще Аристотель сказав: «Природа дала нам у руки велику інтелектуальну й моральну силу, але ми часто використовуємо цю

силу як зброю проти ближніх. Тому людина без моральних якостей виявляється істотою найбільш нечестивою і дикою».

Через декілька століть цю ж думку продовжив Гегель таким чином: «Коли людина здійснює той чи інший моральний вчинок, то це ще не чеснота, добродіє вона лише в тому випадку, коли цей спосіб поведінки стає постійною рисою характеру».

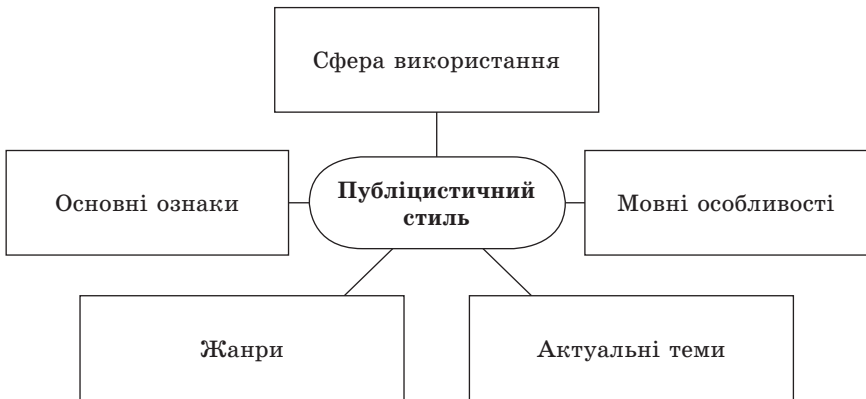
- ▶ А як би ви продовжили цю думку у XXI столітті? Чи не втратила вона своєї актуальності? Свої думки з цього приводу будете втілювати в усному творі. Сформулюйте його тему і доберіть влучну назву.
- ▶ Перш ніж приступити до роботи над твором, опрацюйте пам'ятку «Робота над усним твором».

Пам'ятка «Робота над усним твором»

1. Обирайте тему, що вас зацікавляє і хвилює, визначте обсяг матеріалу, який вона охоплює, щоб не відхилитися від теми.
2. Продумайте основну думку вашого твору і намагайтесь усе підпорядкувати її розкриттю, по можливості підберіть до твору влучний епіграф.
3. Складіть план і дотримуйтесь його.
4. Намагайтесь оригінально почати твір, щоб одразу зацікавити ним слухача. Звертайте увагу на те, щоб вступ був пов'язаний із темою.
5. Стежте за логічною послідовністю у викладі матеріалу в основній частині твору.
6. Тему розкривайте глибоко і всебічно, уникайте загальних фраз, наводьте конкретні факти для підтвердження своїх думок.
7. Правильно цитуйте, але не переобтяжуйте свою роботу великими цитатами.
8. Подумайте, який стиль відповідатиме темі твору, намагайтесь говорити правильною літературною мовою, грамотно, просто, своїми словами.
9. Пам'ятайте, що слухач мусить відчувати ваше ставлення до того, що ви говорите.
10. У висновках намагайтесь зробити самостійні узагальнення, пов'язані з сучасністю.

- ▶ Отже, яким стилем мовлення доцільно скористатися для розкриття обговорюваної теми? Відповідь обґрунтуйте.

Назвіть ознаки публіцистичного стилю (мету, сферу використання, основні ознаки, жанри, актуальні теми, мовні особливості) і заповніть шаблон.

Одним із жанрів публіцистичного стилю є стаття.

Стаття — науковий або публіцистичний твір невеликого розміру в збірнику, журналі, газеті.

Знайдіть у газеті статтю на морально-етичну тему. Свій вибір обґрунтуйте (методом «Прес»). З'ясуйте структурно-змістові й мовні особливості статті (групова робота).

II. Робота над усвідомленням теми та основної думки твору

Дивні речі відбуваються на білому світі: з одного боку ми хвалимося досягненнями науки й техніки, а з іншого — вимушені говорити про вчинки аморальні й безсоромні, які не повинні мати місця в нашому житті.

Загальнолюдські цінності... Що до них належить? Чи потрібні вони сучасній людині? Цінності: вічні чи минуці? (*Дискусія*)

III. Колективне складання плану

Орієнтовний план

- I. Поведінка — дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя.
- II. Чесноти справжньої людини.
 1. Доброта — ознака моральної сили.
 2. Душевна щедрість.
 3. Душевна мудрість.
 4. Альтруїзм.
- III. Люди, будьте взаємно красивими!

IV. Складання усного твору

- 1) колективне («Сніговий ком»),
- 2) індивідуальне.

V. Рефлексія

- Аналіз складених творів. Само- і взаємооцінювання.
- Яку користь отримали від уроку? («Мікрофон»)

VI. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Запропонуйте проект газети для молоді (назва, рубрики, актуальні теми).
- ▶ Напишіть есе «Мої життєві орієнтири».
- ▶ Повторіть складні випадки правопису (орфографічні й пунктуаційні правила).

Урок № 30

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 11. КОНТРОЛЬНИЙ ПИСЬМОВИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ (СТАТТЯ В ГАЗЕТУ)

- Мета:** виявити рівень сформованості вмінь учнів самостійно створювати писемне висловлювання в публіцистичному стилі на морально-етичну тему; розвивати зв'язне мовлення, творчі здібності, мисленнєві процеси; виховувати прагнення до самопізнання і саморозвитку, емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього.
- Тип уроку:** урок розвитку зв'язного мовлення (урок контрольного твору).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступне слово вчителя

Життя і часу невгамовна плінність:
Народження — нестримний розквіт — тлінність...
У чому сенс життя? Його безцінність?
Що випадковість? Що закономірність?

(Н. Супруненко)

Що ж таке сенс життя? Чи задавалися ви колись питаннями про сенс життя, ваше призначення на землі?

У словнику подано таке тлумачення слова:

Сенс — найосновніше, найістотніше в кому-, чому-небудь; суть, сүтність, зміст, головне, підосно́ва, ядро, смисл, ествó, квінтесенція, раціона́льне зерно́, сіль, толк.

У чому полягає сенс життя? Може, сенс людського життя полягає в тому, щоб людина реалізувала себе в різних сферах життєдіяльності. А яка ваша думка? Які найважливіші умови

самореалізації? Висловіть свою позицію у творі публіцистичного стилю (статті в газету на морально-етичну тему).

Пригадайте ознаки публіцистичного стилю, особливості будови тексту (статті). Чи є тема «У чому полягає сенс життя» морально-етичною? Відповідь обґрунтуйте.

Під час написання твору можете скористатися поданими афоризмами й опорними словами.

Є тільки один шлях осягнення — діяти (*П. Коельо*).

Ви не можете нічого зробити з довжиною вашого життя, але ви можете щось зробити з його шириною і глибиною.

Хто не йде вперед, іде назад: стану нерухомості не існує (*В. Бєлінський*).

Того, хто бажає йти, доля веде, того, хто не бажає, — тягне.

Щоб спланувати маршрут до мети, треба спочатку знати, де ти знаходишся.

Опорні слова: особистість, доля, життєвий успіх, саморозвиток, самовдосконалення, бажання, людські вчинки, моральні цінності.

II. Самостійне складання плану твору (складного)

III. Написання роботи на чернетці

IV. Редагування твору і переписування начисто

- ▶ Перевірте свою роботу за схемою «Вимоги до твору в 10 класі» і внесіть необхідні корективи:

Обсяг складеного письмового твору орієнтовно 3,0–3,5 сторінки

Висловлювання яскраве, оригінальне за думкою та оформленням

Вичерпно висвітлено тему, основну думку; подано аналіз різних поглядів на той самий предмет, дібрано переконливі аргументи
--

Робота відзначається багатством слововживання, граматичною правильністю та різноманітністю, стилістичною довершеністю

V. Самостійна перевірка написаного

Метод рецензії

- ▶ Прорецензуй свій твір з позиції читача.

VI. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Підготуйте виступ на тему «У чому сенс життя жінки/чоловіка?»
- ▶ Знайдіть у періодиці статтю про сенс життя, проаналізуйте її.
- ▶ Повторіть складні випадки правопису.

Урок № 31

СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНА ЛЕКСИКА. ЕМОЦІЙНО Й ЕКСПРЕСИВНО ЗАБАРВЛЕНІ ЗАСОБИ, ЩО НАДАЮТЬ МОВЛЕННЮ СТИЛЬОВОГО ВІДТІНКУ

Мета: повторити поняття про стилістично нейтральну лексику та емоційно й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню стильового відтінку; удосконалювати вміння стилістично доцільно вживати лексичні засоби мови; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси та багатства рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфопеія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Словотвір: стилістичне значення морфем.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання поетичного тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

*Мово рідна! Ти як море, безконечна, могутня, глибинна.
Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.
С. Плачинда*

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Колективна робота зі схемою

- ▶ Уважно роздивитися схему й розказати про стилістично нейтральну лексику та емоційно й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню стильового відтінку.

ЛЕКСИКА

Стилістично нейтральна	Емоційно та експресивно забарвлена
Назви предметів: <i>олівець, лампа</i>	Назви почуттів: <i>горе, радість, журба</i> і похідні від них
Назви людей за статтю та родинними стосунками: <i>мати, брат</i>	Назви позитивної чи негативної оцінки явищ і предметів дійсності: <i>добрий, милий</i>
Назви явищ природи: <i>дощ, буря</i>	Поетичні вислови: <i>рута-м'ята, сизокрилий, ясночолодий, ньєнка</i>
Назви тварин, птахів: <i>єнот, півень, страус</i>	Слова в переносному значенні: <i>строчити</i> (писати), <i>метнутися</i> (побігти)
Назви предметів побуту: <i>праска, люстерко</i>	Слова із суфіксами пестливості, здрібнілості, згрублості, іронії: <i>хатка, дівчицько</i>
Назви частин тіла: <i>голова, очі</i>	Лайливі слова: <i>дурень, зараза, блазень</i>
Назви ознак предметів: <i>сильний, рожевий</i>	
Назви дій, станів та їх ознак: <i>бігти, зимно, швидко</i>	
Назви чисел, числових понять: <i>п'ять, сто, декілька</i>	

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Розподільне письмо

- Подані слова записати в дві колонки: у праву — нейтральні, у ліву — емоційно та експресивно забарвлені.

Швидко, якби, два, батько, річка, дружина, кімната, радий, чудовий, земля, Місяць, жито, зірка естради, інженер, океан, спека, жага, з-понад, хлопчисько, нездоланий, благодатний, телевізор, конференція, приватний, зовиця, чоботи, половина, виїжджати, рядюга, вітер, вітрище, пелюсточки, печінка, яблуна, величавий, страйк, хоробрість, оренда, дядюган, але, лапа (тварини), дбайливий, щиро, хто-небудь, хижак, якісно, майбутнє, ластівка, тривога, охайність, мрійливість, мрійник, газета, екстремальний, лежить колодою, кепкувати, здійснений, лестоці, оксамитові ручки, атлас, винагорода, комедія, лімерик, геро-страти, знахідка, діти, набридло, лицар, ладо, меморіал, листоноша, чужбинонька, хлоп'ята, манівцями.

Дослідження-аналіз

- Прочитати виразно вірші. З них виписати емоційно-експресивну лексику, визначити, як виражається емоційність у кожному слові (значенням слова, суфіксами чи вживанням синоніма замість слова, що не має почуттєвих відтінків).

І сміх і плач — з одного джерела.
Вони бривнять в однім акорді!
З глибин таємності Добра і Зла,
Де бережуть їх душі горді.

(М. Вороний)

Мамусенько, голубонько
Ти ж моя єдина!
Я до тебе все тулюся,
Мов мала дитина.
Ти ж мене усе голубиш,
Сонечком взиваєш.
Все для мене, а про себе
Завжди забуваєш.

(С. Пінчук)

ГАННУСЕНЬКА ІЗ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Ой, річенька манюсінька
всі греблі розрива.
Стояла там Ганнусенька
і кидала слова:

— Течи, моя гарнюсінька,
на той бік, де права.
Хай чує ж бо матусенька,
що я іще жива.
Хай рученьку улюблену
хутчій мені подасть.
Ой, скільки в ніч загублену
зазнала я нещастя!
І їй в одну хвилиночку
матусенька: — Іду!
Ну хто ж свою дитиночку
Не прийме до ладу, —
не справить їй хустиночку,
скупає у меду?
Хрещатий мій барвіночку
в зеленому саду!..
Взяла її — сиріточку —
їй вернула всім полям,
і золотому житечку,
і ягідним садам.
Ще їй брівоньку, як ниточку,
погладила отам:
мою маленьку квіточку
в обіду я не дам.
І стала жить Ганнусенька
в своїй сім'ї, в роду,
така русява, русенька,
з рум'янцем на виду.
Тут качечка, там гусонька,
ще їй груші у меду...
А щедрая матусенька раділа у саду.
(П. Тичина)

- ▶ Записати слова. Пояснити, яке почуття виражає кожне з поданих слів і чим воно передається (значенням слова, суфіксами чи вживанням синоніма замість слова, що не має почуттєвих відтінків).

Радість, писака, злість, ніжність, милий, злий, бридкий, чутливий, рвонути, горе, мазюкати, спатоньки, голівонька, лихий, чудовий, погань, чкурнути, чесонув по вулиці, уста, ректи, дудлити, зміюка, здоровань, волоцюга, оченята, песик, бандит, шпигун, ввічливість, білогвардієць, баньки (очі), гепнутись, вшкварити (або врізати) гопака.

- ▶ У кожному прикметнику виділити суфікс (і де є префікс) і пояснити, якого відтінку (пестливості, здрібнілості, зменшення, збільшення, згрубілості, зневаги) він надає кожному прикметнику.

Чистісінький, широчезний, предобрий, білісінький, добрячий, злющий, губастий, довжелезний, синенький, ріднесенький, то-нюсінький, жирнющий, погануватий, препоганий, здоровенний, рукатий, злодійкуватий, холоднющий, старезний.

- У поданих дієсловах визначити суфікси та пояснити, яких відтінків вони надають словам (пестливості, згрубілості, різкості, раптовості, несподіваності, напруженості).

Мекати, гукнути, грюкнути, струсонутися, хитнутися, мугикати, викати, питоньки, спатки, спатунечки, спатоньки, спатусеньки, спатусі, купці, агітнути, рубнути, рубонутися.

- У кожному іменнику виділити суфікс і записати, якого відтінку (пестливості, здрібнілості, зменшення, збільшення, згрубілості, зневаги) він надає слову.

Картка 1

Батечко, мамуся, моренько, п'янюга, хлопчисько, дитисько, розбишака, здоров'ячко, синуля, жевжик, куркульня, звірюга, здоровило, татусь, лобуряка, бовдур, губань, книжечка, вітрище, яворонько, крайчик, батенько.

Картка 2

Дитина, дитинка, дитинча, дітище, дитинька; діти, дітки, дітваки, дітлахи, діточки, дітоньки, дитинчата.

Картка 3

Дівка, дівча, дівчисько, дівчинка, дівчатко, дівчинька, дівчуга, дівчуга.

Картка 4

Мама, мамочка, мамонька, маmunя, мамка, мамуля, мамуся. Мати, матінка, матуся, матусенька. Тато, татко, татусь, татунь, татунь.

Творче конструювання

- Від слова *дід* за допомогою суфіксів *-ок*; *-очок*; *-ун(ь)*; *-ус(ь)*; *-усеньк(а)*; *-ул(я)*; *-уленьк(а)*; *-ящ(е)*; *-уз(а, уган; -иськ(о)*; *-ил(о)*; *-нь(о)* утворити іменники і пояснити відтінки їх значення, які надаються суфіксами. Із кожним утвореним словом скласти речення.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Навести три уривки (художнього, розмовного й публіцистичного стилю). Підкреслити в них емоційно-експресивну лексику. Визначити відтінки значення кожного слова та засоби вираження експресії.

Урок № 32**КОНТРОЛЬНИЙ ДИКАНТ. КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ
МОВЧКИ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ**

Мета: оцінити рівень орфографічної і пунктуаційної грамотності десятикласників; перевірити вміння читати мовчки, розуміти й відтворювати незнайоме за змістом висловлювання публіцистичного стилю; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів гідність за свою Батьківщину, повагу до видатних діячів культури й мистецтва.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників
із темою, метою і завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності**

- ▶ Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й читання мовчки. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння прочитаного мовчки тексту публіцистичного стилю.

IV. Написання контрольного диктанту**Перше читання тексту контрольного диктанту**

- ▶ Десятикласники під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

**Повторне читання тексту диктанту вчителем
окремими частинами і його написання учнями**

«ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНЯЯ!.. ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНЯЯ!..»

Максимову душу завжди зворушували слова цього рядка вірша до самої глибини. Вони викликали в його уяві чарівний образ тихої, мерехтливої, елегійно задумливої й далекої-далекої вечірньої зорі, що, як очі закоханої й заплаканої дівчини, дивились із безмежної космічної далини, з царства інших світів та інших, невідомих і недосяжних, загадкових країв.

Ці слова й цей образ глибоко запали в Максимову душу ще з дитячих літ.

І тепер от вона, звабливо-мерехтлива вечірня зоря, знову зійшла на холодному синьо-зеленому небі, над погасаючою — загравою там, де щойно зайшло сонце. Максим ішов по синьому снігу між деревами, дивився на неї й думав про те, про що й завжди, бувало, думав при такій нагоді:

«От у цей час, коли зійшла зоря ця вечорова, хтось найрідніший, хтось любий і дорогий, хто думає про нього й тужить за ним, теж дивиться на цю саму зорю, в цю саму хвилину... І там десь погляди сходяться й летять разом просторами, синіми пустелями, космічними далями...»

Та розум урвав жаль елегійний і мрію серця (За *І. Багряним, 169 сл.*)

**Заключне читання диктанту вчителем
і самоперевірка учнями написаного**

**V. Відповіді на запитання, що виникли у школярів
під час написання контрольного диктанту**

**VI. Проведення контрольного читання
мовчки тексту публіцистичного стилю**

**Читання мовчки учнями незнайомого
тексту від початку до кінця**

ФЕНОМЕН АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Хто він був, цей великий чоловік? Чим він особливий у цьому світі? Цей кволий тілом чоловік ніби прийшов до нас із тих міфічних часів, коли жили на землі велетні. Поезія оригінальна переплітається з поезією перекладною (переклади великих, світової слави поетів); оригінальні оповідання; перший в українській літературі філософський роман («Андрій Лаговський»); глибока зацікавленість в орієнтальній (народів Сходу) та українській філології та історії. Під його егідою виходив найкращий російсько-український словник; сотні статей, томи наукових розвідок... «Незвичайна поява», — сказав про Агатангела Кримського Франко.

Біографія Кримського складна. І трагічним був кінець життя — його, академіка, знаного в багатьох країнах, на початку Другої світової війни вивозять з України в ешелоні заарештованих на схід, а в 1942 році він помирає десь у Казахстані, там і ховають його в братській ямі. Лишилося жити те, що він написав. Бо серце, як казала його приятелька, в котру він був безнадійно закоханий, Леся Українка, має «те, що не вмирає».

Цей чоловік знав близько шістдесяти мов, був одним із найбільших світових учених з орієнталістики (сходознавства). Свої сходознавчі праці писав українською мовою, був патріотом свого краю. Належав до гурту наших енциклопедистів, які з'явилися в кінці XIX — на початку XX століття і до яких належали Іван Франко, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Осип Маковей, Гнат Хоткевич.

З одного боку, Кримський — академічний вчений, з іншого — чутливої вдачі екзотичний поет, чиї вірші призначені для людей з тонкою душевною організацією. Ті вірші такі тендітні, як пелюстки, що от-от мають зав'язнути. Проте залишилися жити. Збірка «Пальмове гілля» виходила частинами — у 1901 році, 1908 та 1922. Ті вірші — це безупинне шукання людини.

Кримському близькі були твори С. Руданського, із яким він відчував психологічну спорідненість (не з гумором, а саме з ліричною поезією) — недаремно А. Кримський збирав розпорошену після ранньої смерті поета творчість С. Руданського і готував до друку у Львові семитомне видання.

А. Кримський — інтелігент двадцятого століття, століття напруженого, динамічного, нервового. Це відбилося на його поезії, на його прозі. У ньому бореться поет і вчений. Перемагає останній. Закінчив Інститут східних мов та Московський університет. Тридцятилітнім він уже професор. Поліглот, світовий учений. «Дивне діло та філософія, — писав він, — ніколи ніяка наука не могла заволодіти цілою моєю істотою так сильно, як вона; філософія тая має якусь таку силу, що може поглинути геть усю натуру людини і не полишити місця нічому іншому». Самий лише перелік його праць зайняв би не один десяток сторінок. Тут дослідження зі східної історії, філософії та етнографії, з історії мусульманства, ісламу, тритомна «Арабська література в нормах і зразках», віршовані українські переклади з арабської лірики, двотомна «Історія Туреччини та її літератури» і багато іншого.

Кримський — автор праць з української фольклористики, етнографії, дослідник староруської та слов'янських мов. Він був членом багатьох наукових товариств — українських та чужоземних. Після 1918 року він працює в Українській академії наук, очолює арабо-іранську кафедру, працює незмінним секретарем Академії.

У праці минуло все його нелегке життя — праці, по-справжньому подвижницькій. Тільки у праці він бачив сенс свого життя, тільки праця давала йому справжній життєвий спокій і злагоду.

З портрета дивиться на нас Агатангел Кримський: вишукане інтелігентне обличчя, короткозорі очі, що ховаються за окулярами з малими скельцями. Ці очі прочитали за свій вік безліч сторінок на безліку мов, вони прозирали століття, культурне життя живих і мертвих народів. Це очі ніжного й тонкого поета, котрий умів так захоплено дивитися на світ і природу, яку любить, розуміє її і ставиться до неї, як до живої одухотвореної істоти. Ось він, незвичайний ерудит-учений, добрий прозаїк та блискучий перекладач, стоїть перед нами сьогодні, і ми не можемо не бути вдячними за те, що він у нашій культурі був, блукаючи по нетрях культур далеко чужоземних, і на своїй скромній батьківщині, бо він цю батьківщину любив, бо задля її слави працював, бо задля неї сили своєї не шкодував (За *В. Шевчуком, 609 сл.*).

Виконання тестових завдань

Варіант 1

1. Правильно визначено стиль тексту та його ознаки у висловлюванні:
 - А у тексті наявні риси, характерні для публіцистичного стилю: логічність, образність мовлення, експресивність викладу, наявність суспільної лексики;
 - Б текст належить до наукового стилю, бо наявні такі характерні ознаки: об'єктивність, точність інформування, насиченість інформації, логічний характер мовлення, використання неособової манери викладу;
 - В у тексті використані виражальні засоби художнього стилю: синоніми, епітети, порівняння, переважає загальна образність мови;
 - Г текст можна віднести до офіційно-ділового стилю, основними ознаками якого є точність, усталеність форм, використання спеціальної термінології, певний порядок слів, відповідне розташування частин.
2. Який жанр було започатковано Агатангелом Кримським в українській літературі?
 - А Філософський роман;
 - Б науково-популярний роман;
 - В орієнтальна філологія;
 - Г філософсько-орієнтальний роман.
3. Скільки мов знав А. Кримський?
 - А П'ятдесят;
 - Б безліч;

- В** близько шістдесяти;
Г Шістдесят.
4. Поліглот — це ...
А стилістична фігура;
Б назва збірки А. Кримського;
В термін в орієнталістиці;
Г людина, яка знає багато мов.
5. Справедливість думки: «У ньому бореться поет і вчений» доводять висловлювання з тексту:
А «Цей чоловік знав близько шістдесяти мов, був одним із найбільших світових учених з орієнталістики (сходознавства). Свої сходознавчі праці писав українською мовою, був патріотом свого краю. Належав до гурту наших енциклопедистів, які з'явилися в кінці ХІХ — на початку ХХ століття і до яких належали Іван Франко, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Осип Маковей, Гнат Хоткевич»;
Б «Тридцятилітнім він уже професор. Поліглот, світовий учений. «Дивне діло та філософія, — писав він, — ніколи ніяка наука не могла заволодіти цілою моєю істотою так сильно, як вона; філософія тая має якусь таку силу, що може поглинути геть усю натуру людини і не полишити місця нічому іншому». Самий лише перелік його праць зайняв би не один десяток сторінок»;
В «З одного боку, Кримський — академічний вчений, з іншого — чутливої вдачі екзотичний поет, чії вірші призначені для людей з тонкою душевною організацією. Ті вірші такі тендітні, як пелюстки, що от-от мають зав'янути. Проте залишилися жити. Збірка «Пальмове гілля» виходила частинами — у 1901 році, 1908 та 1922. Ті вірші — це безупинне шукання людини»;
Г «У праці минуло все його нелегке життя — праці, посправжньому подвижницькій. Тільки у праці він бачив сенс свого життя, тільки праця давала йому справжній життєвий спокій і злагоду».
6. Тему тексту можна сформулювати так:
А «Роль Агатангела Кримського у вітчизняній літературі»;
Б «Розкриття геніальності Агатангела Кримського»;
В «Віхи життєпису вченого і письменника»;
Г «Оцінка наукової і поетичної творчості А. Кримського».
7. Вислів «У ньому бореться поет і вчений» характеризує натуру:

- А працювиту;
Б ерудовану;
В обдаровану;
Г цілісну.
8. Кримський відчував особливу психологічну спорідненість із лірикою:
А Лесі Українки;
Б Івана Франка;
В Степана Руданського;
Г Бориса Грінченка.
9. Найбільш влучно характеризує А. Кримського як поета вислів:
А «А. Кримський — інтелігент двадцятого століття, століття напруженого, динамічного, нервового. Це відбилося на його поезії, на його прозі»;
Б «Поезія оригінальна переплітається з поезією перекладною (переклади великих, світової слави поетів)»;
В «...вірші призначені для людей з тонкою душевною організацією. Ті вірші такі тендітні, як пелюстки, що от-от мають зав'язнути. Проте залишилися жити»;
Г «Тут ... віршовані українські переклади з арабської лірики, двотомна «Історія Туреччини та її літератури» та багато іншого».
10. Про духовне багатство Кримського-поета сказано у висловлюваннях тексту:
А «З одного боку, Кримський — академічний вчений, з іншого — чутливої вдачі екзотичний поет, чиї вірші призначені для людей з тонкою душевною організацією. Ті вірші такі тендітні, як пелюстки, що от-от мають зав'язнути. Проте залишилися жити»;
Б «Збірка «Пальмове гілля» виходила частинами — у 1901 році, 1908 та 1922. Ті вірші — це безупинне шукання людини»;
В «Кримському близькі були твори С. Руданського, із яким він відчував психологічну спорідненість (не з гумором, а саме з ліричною поезією)»;
Г «Це очі ніжного й тонкого поета, котрий умів так захоплено дивитися на світ і природу, яку любить, розуміє її і ставиться до неї, як до живої одухотвореної істоти».
11. Дати відповідь на запитання: «*Чи варто жити так, як жив А. Кримський?*». Пояснити свою відповідь.

Варіант 2

1. Основними ознаками поданого тексту, що характеризують його належність до певного функціонального стилю, є:
 - А** ясність і предметність тлумачень, логічна послідовність і доказовість викладу, точність і лаконічність висловлювань, однозначне пояснення причиново-наслідкових відношень, що властиві науковому стилю;
 - Б** персональність, використання спеціальної термінології, усталених фраз, цифрової інформації засвідчують, що текст належить до офіційно-ділового стилю;
 - В** наявність низки яскравих засобів авторського тлумачення, логічність доказів і полемічність викладу, широке використання художніх засобів, що характеризують публіцистичний стиль;
 - Г** образність, поетичний опис дійсності, широке використання художніх засобів, індивідуальне світобачення, притаманні художньому стилю.
2. Як називається перший в українській літературі філософський роман?
 - А** «Симон Петлюра»;
 - Б** «Артемій Лаговський»;
 - В** «Андрій Лаговський»;
 - Г** «Андрій Литовський».
3. І. Франко сказав про А. Кримського:
 - А** Він має серце «те, що не вмирає»;
 - Б** «Пальмове гілля»;
 - В** «Незвичайна поява»;
 - Г** «У ньому бореться поет і вчений».
4. Орієнталістика — це ...
 - А** сходознавство;
 - Б** один із розділів філософії;
 - В** назва збірки А. Кримського;
 - Г** назва гурту енциклопедистів.
5. Справедливість думки: «У праці минуло все його нелегке життя — праці, по-справжньому подвижницькій. Тільки у праці він бачив сенс свого життя, тільки праця давала йому справжній життєвий спокій і злагоду» найкраще доводять висловлювання з тексту:
 - А** «Ці очі прочитали за свій вік безліч сторінок на безліку мов, вони прозирали століття, культурне життя живих і мертвих народів».

- Б «Самий лише перелік його праць зайняв би не один десяток сторінок»;
- В «Кримський — автор праць з української фольклористики, етнографії, дослідник староруської та слов'янських мов. Він був членом багатьох наукових товариств — українських та чужоземних»;
- Г «Поезія оригінальна переплітається з поезією перекладною (переклади великих, світової слави поетів); глибока зацікавленість в орієнтальній та українській філології та історії. Під його егідою виходив найкращий російсько-український словник; сотні статей, томи наукових розвідок...»;
6. Головну думку тексту можна сформулювати так:
- А «Життя іде, та все без коректур...» (Л. Костенко);
- Б «Жити — Вітчизні служити»;
- В «Вірші — це безупинне шукання людини»;
- Г «Дивне діло та філософія».
7. Висловлювання «Біографія Кримського складна» говорить про:
- А трагічну долю А. Кримського;
- Б неможливість здійснення творчих задумів;
- В відданість рідному краю;
- Г безнадійну закоханість у Лесю Українку.
8. А. Кримський належав до гурту енциклопедистів разом із:
- А Лесею Українкою;
- Б Іваном Франком;
- В Степаном Руданським;
- Г Андрієм Лаговським.
9. Найбільш повно характеризує А. Кримського як ученого вислів:
- А «Під його егідою виходив найкращий російсько-український словник; сотні статей, томи наукових розвідок...»;
- Б «Самий лише перелік його праць зайняв би не один десяток сторінок. Тут дослідження зі східної історії, філософії та етнографії, з історії мусульманства, ісламу, тритомна «Арабська література в нормах і зразках»...»;
- В «Ось він, незвичайний ерудит-учений, добрий прозаїк та блискучий перекладач...»;
- Г «У ньому бореться поет і вчений. Перемагає останній. Закінчив Інститут східних мов та Московський університет. Тридцятилітнім він уже професор. Поліглот, світовий учений».

10. За висновок тексту можна вважати висловлювання:

- А «Тільки у праці він бачив сенс свого життя, тільки праця давала йому справжній життєвий спокій і злагоду»;
- Б «Ці очі прочитали за свій вік безліч сторінок на безліку мов, вони прозирали століття, культурне життя живих і мертвих народів»;
- В «Лишилося жити те, що він написав»;
- Г «...ми не можемо не бути вдячними за те, що він у нашій культурі був, блукаючи по нетрях культур далеко чужоземних, і на своїй скромній батьківщині, бо він цю батьківщину любив, бо задля її слави працював, бо задля неї сили своєї не шкодував».

11. Дати відповідь на запитання: «*Чи варто жити так, як жив А. Кримський?*». Пояснити свою відповідь.

Оцінювання тестових завдань

Номер завдання		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Правильні відповіді	Варіант 1	А	А	Г	Г	В	Г	В	В	Б	Г	
	Варіант 2	В	В	В	А	Г	Б	А	Б	Г	Г	
Кількість балів		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2

VII. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

- ▶ Написати твір-мініатюру на тему «У чому велич людини».

Урок № 33

СПЕЦИФІЧНО ПОБУТОВА ЛЕКСИКА. ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

Мета: повторити поняття про специфічно побутову лексику та просторічні слова; удосконалювати вміння стилістично доцільно вживати лексичні засоби мови, уникати лексичних помилок у власному мовленні; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси та багатства рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: добір синонімів.

Синтаксис: речення, текст.

Культура мовлення: особливості вживання специфічно побутової лексики та просторічних слів.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання художнього тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

Оголошення епіграфа уроку

*Літературна мова є крижаною оболонкою,
яка скочує поверхню потоку, могутнього,
бурхливого, часто каламутного.
Вона його оберігає, але вона й приховує
його таємниці, його життя.*

III. Баллі

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитати текст і проаналізувати в ньому специфічно побутову й просторічну лексику. Виписати просторічні слова й фразеологізми.

День тепер куций, мов заячий хвіст. І все одно мені так добре в ньому, що й не кажіть, а особливо тоді, як вислизнеш із хати — і на ковзанку. Ось там уже розкіш і воля — до самої зорі! Якось веселіше стає навіть од згадки, як під тобою гуде і посвистує лід; ну, а як опісля, коли дибуляєш додому, гудуть ноги, — краще не згадувати. Коли я з ковзанами збираюсь на річку, мати каже, що з моїх очей сипляться іскри.

— Е? — не вірю я.

— Поглянь у дзеркало.

І хоча знаю, що мати говорить з насмішкою, одначе весело кривуляю до стіни, в яку вмазано товсту друзку отого дзеркала, що було до революції, і в ньому бачу лише свої усміхнені очі, ніс і кінчик язика, якому чогось тісно за зубами.

— То сипляться іскри?

— Ще й як! — відповідаю жартом на жарт і починаю обома руками обтрушувати свитину, щоб вона часом не загорілась. Від цього на материні вуста теж умотується усміх, а я кажу, щоб

вона не журилася мною, шапку на голову — та й до клямки, ще й пальцем видзвоню на ній пересмішку над клямкарями: ключ-клямка, ключ-клямка!

— Тільки ж не піди, неначе рак по дріжджі, — застерігає мати, щоб я не длявся. — Бо ти і зорі, і місяця дочекаєшся на ковзанці.

— А мені й з місяцем добре! Він такі доріжки вистеляє по льоду!

— Тільки пам'ятай, що тобі за ці доріжки тато скаже.

— Мушу пам'ятати! — безтурботно вискакую в клуню, та й колесом по току, та й у двір — і одразу опиняюся аж у самій середині дня!

А як тобі хороше, коли знаєш, що стоїш точнісінько посеред дня! Тоді все здається кращим і сам ніби вартнішим стаєш. А є ж такі, що й досі не відають цього і мають менше радості од світу.

Блакитний із памороззю цвіт б'є мені в очі, і вони не знають, що їм робити: чи засміятися, чи скинути кілька сльозин. З того чи якогось іншого дива-радості я хвацько нагогошив свою шапку, крутнувся дзигою на місці, вдарив закаблуками гопай-чоса, ще й заспівав:

Вербовая дощечка, дощечка,

Там стояла Настечка, Настечка (М. Стельмах).

Коментар учителя. В усному мовленні нерідко трапляються просторічні слова. Вони здебільшого мають фамільярно-розмовний або грубуватий відтінок: *математичка, припертися* (прийти), *наколобродити, розпозіхатися, прошепетити; ляпати* (говорити), *нализатися, набратися* (напитися), *цмокнути* (поцілувати), *роззява, свинство* і подібні.

Ці слова можуть уживатися лише в розмовно-побутовому усному мовленні в обмеженій кількості чи в художньому творі для індивідуальної мовної характеристики персонажів. У науковому, публіцистичному, офіційно-діловому стилях ця лексика недоречна й неприпустима.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Стилістичний аналіз

- ▶ Прочитати тексти. З'ясувати, які лексичні засоби (слова й фразеологізми) належать до книжної лексики, які до нейтральної, які до розмовно-побутової і просторіччя. Виписати у два стовпчики: розмовно-побутову лексику у перший стовпчик і просторіччя — у другий.

Текст 1

По обіді Кайдашиха загадала невістці насяти борошна, а потім вчинити діжу, а сама знов полізла на піч спати, а виспавшись, встала й пішла до сусіди в гості. Мотря задумалась, соваючи ситом по сійцях, перекладених уподовж ночовок. Вона догадалася, що її свекруха недобра і що під її солодкими словами ховається гіркий полин. Але Мотря була не з такихських, щоб комусь покорятись...

Настала Пилипівка. Потяглися довгі, як море, ночі. Молодиці на селі почали вставати вдосвіта прясти.

— Мотре! — кричала з печі Кайдашиха. — Вставай прясти. Чи ти не чуєш? Вже треті півні проспівали, а ти спиш. Треба прясти на полотно. Мотре! Чи ти спиш?

Мотря встала, засвітила світло, розпалила в челюстях тріски й сіла коло печі прясти. Карпо й Лаврін повставали й стали коло припічка ногами м'яти коноплі, а Кайдашиха вкрилася з головою й знов заснула. Вже Мотря напряла півпочинка і почала приставляти до печі обід, як Кайдашиха злізла з печі й сіла за гребінь. Вже надворі стало світати. Мотря стала оджимать сорочки з відмоки, а Кайдашиха навіть хати не вимела (*І. Нечуй-Левицький*).

Текст 2

Добрий мій знайомий, В. С., хоч сам він і не мисливець, розповів мені дуже інтересний спосіб полювати ведмедя. Виявляється, що дорослі ведмеді — дуже пристрасні математики. Ви визначаете місце, де ведмідь полює чи просто годується, берете великий аркуш дикту, пишете на тому диктові великими літерами таку математичну формулу: $2 \times 2 = 5$. Досвідчені в такому на ведмедя полюванні люди розповідають, що коли він побачить $2 \times 2 = 5$, з ним починає коїтись щось неймовірне.

Він то ступне назад, удивляючись у числа, то знову до них підступить, протирає лапою очі, дивиться, дивиться і, пересвідчившись, що таки справді написано $2 \times 2 = 5$, хватается лапами за голову й починає ту голову ламати. Ламає, ламає, ламає. Довго ведмідь-математик своєю бідну голову над такою математичною нісенітницею ламає.

Ламає... Ви сидите — і нічирк! Аж ось голова ведмежа тріскає й ламається. Ви злазите з дуба, підходите до ведмедя, — а він уже мертвий: упокоївся з полонки голови над невірною математичною формулою (*Остан Вишня*).

Творче моделювання

- До просторічних слів дібрати синоніми й записати їх. Скласти 3 речення з просторічними словами та 3 речення з їх синонімами.

Реготатися, штрикати, розтринькати, пика, мізкувати, достобіса, злодіяка, рюмсати, чимчикувати, перти, лементувати, плентатися, тип, порепаний, врубитися, бакси, гаплик, бевзь.

Дослідження-трансформація

- ▶ Прочитати речення. Записати їх, замінюючи просторічні слова книжними.

1. Пішла назяблася на окопах, дістала якусь погибель, покашляла два тижні, похирляла і відійшла. 2. Кажуть, німець безліч шпіонів наперед вислав і вони швендяють скрізь, то жебраками, то черницями, то селянами. 3. Солдати збились тичбою, повитягали шиї. 4. Деся там у тому Сибіру всіляких дуже дивних думок набрався і все на багатих псячив. 5. Роман і Лінкерт ревнули «Ще не вмерла», але Володько і Олег покинули їх. 6. Викарабкається на нього з п'ять чоловіка і пре. 7. Вертаючись уночі, йдуть здебільша Ляшовим займищем. 8. Володько вичуває, що ноги його в колінах терпнуть. 9. Його босі, побиті, поколоті й попухлі ноги терпнуть і штикільгають. 10. Кажуть, у Крем'янці цілий ошалон пленных привезли. 11. А тут нечиста сила аропляна принесла. 12. Кажуть, на кораблі зрубати хочуть ... кісь хранцузи чи мараканці. 13. Поставили його там на акзамин. 14. Може, будеш редактором яким (*З творів У. Самчука*).

- ▶ Зробити висновок про функції вживання просторічних слів.

Робота в малих групах

- ▶ Розподілитися в групи по три чоловіки. З текстів виписати: 1-й учень — нейтральну лексику; 2-й учень — специфічно побутову лексику; 3-й учень — просторіччя.

Текст 1

Коли б не така новина, Карпо Остапович не вибрався б опівночі аж сюди, на далекий куток, до самої Росі. Ха-ха... Якої тепер Уляна заспіває?.. А Сашко таки телепень, хоч і механік, не вмів біля дівки походити...

стежка понад Россю раптом вихопилася з-поміж скель і побігла вниз, до села. Та далі за нею, над самим плесом, самотно біліла у вербах Улянина хата, і бригадир, перестрибнувши через рівчак, рушив до неї. Трохи надщерблений після своїх обходів місяць стояв над Богуславським лісом. Було так ясно, що на спорихі чітко вимальовувався кожен будяк, і здаля виблискував над хатою Ганьчиної матері, Уляни, залізний півник. Не світилося в жодному вікні. Тільки за Россю, аж там, на шосе, раз у раз перебігали вогні. Саме возили від молотарок на зсипний пункт пшеницю.

Бригадир ішов, трохи накульгуючи і спираючись на ціпок. У роки війни він був у партизанах, і в одній сутичці його поранило у ногу.

З далекого кутка ледве доносило слова пісні. Карпо Остапович прислухався. Навіть спинився. Ні, таки, здається, Ганька не співає сьогодні. Хто на селі не впізнав би її голосу? Невтомна дівчина і невгомона, співає навіть біля молотарки. Де вона набралася тих пісень? Як почує хоч раз десь у людей цікаву пісню, неминуче занесе в село. Скільки дівчата понавчалися від неї! Сьогодні не чути Ганьки. Невже й правду ото кажуть — виїздить! І де в чорта отой Довгопол Артем узявся? (Л. Смілянський).

Текст 2

Починається це навчання з маленького, грайливого:

— Покажи мамі дульку!..

— Учи, учи на свою голову. Іди сюди, доцю. Стрибки, доцю, стрибки... Не слухай тата, маму слухай... Мама цяця, а татко бека, кака...

Плюнь на татка... Штрикни таткові в очі... От любя доця, мамина доця... Вона вже вміє батькові в очі штрикати. І мамі штрикаєш? Ой-ой! Мама боїться...

Грайлива втіха закінчується неграйливо:

— І в кого воно, отаке чортеня, вдалося? Чуєте, сьогодні чуть ока не викололо. Хто його навчив? У нас такого і в роду не водилося!.. (О. Ковінька).

Текст 3

— А син ваш, Микола, де?

— Отож і син. Ти в мене запитуєш, ласкавий чоловіче, а я б оце в тебе запитала. Та хто про це скаже правду? Як пішов у той день, коли мобілізували на війну, то мов у воду впав. Вже нескоро бумагу прислали, писалося, що десь пропав... Безвісти чи що...

— То ви живете одна?

— Чому ж одна? Є з ким жити. Онук зостався, син Миколин, та молодицю взяла до двора. На своє добро взяла, а тепер бабі хоч самій утікай з подвір'я...

— Зобиджають?

— Та й таке. Вже відомо, яке життя старій бабі. Ані тобі пошани, ані волі. Самі повіються на всенький день. Він у колгоспі махальником, біля машин щось вимахує, а вона — хователькою при конторі — знайшла собі хворобу — хоч дітей чужих переховувати, аби не вдома. Вже навіщо свого хлопчика, й то не бачить... (Ю. Збанацький).

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок**Бесіда за питаннями**

1. Охарактеризувати специфічно побутову лексику.
2. Дати визначення просторіччю.
3. У яких випадках доцільне вживання специфічно побутової лексики й просторіччя?
4. У яких стилях неприпустиме використання просторічних елементів?

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

- ▶ Записати 10 просторічних слів, що вживаються у вашому оточенні, ввести їх у контекст. Дібрати до цих слів нейтральні синоніми.

Урок № 34**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 12.****КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО (ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СТАТТІ)**

Мета: поглиблювати поняття про конспект як один із видів самостійної роботи з літературою; ознайомити учнів із вимогами до конспекту, удосконалювати навички складання конспекту; розвивати вміння школярів складати усне монологічне висловлювання, вміння осмислювати прочитане, виділяти мікротеми і головні положення публіцистичної статті; розвивати навички роботи у групах; виховувати інтерес до славетних імен української культури.

Міжпредметні зв'язки: розвиток українського музичного мистецтва (музика).

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку**

Недостатньо читати книжки. Їх треба читати уважно: з тією метою, щоб найбільш важливе позначалося й виносилося...

Відбирати найсуттєвіше — справа такої надзвичайної ваги, що неможливий справжній читач, котрий не був би водночас дослідником.

Я. Коменський

Вступне слово вчителя

Сьогоднішній урок хочеться розпочати з однієї відомої притчі. Якось мандрівник зустрів трьох людей, що піднімали камені на гору.

— Що ви робите? — спитав він кожного. І почув різні відповіді.

— Піднімаю на гору каміння, — сказав перший.

— Заробляю собі на хліб, — відповів другий.

— Я будую храм, — сказав третій.

І мандрівник подумав: «Щаслива людина».

— Як ви вважаєте, кого мандрівник назвав щасливим? Чому?

Суть цієї притчі дуже підходить до співпраці й співтворчості кожної людини з книгою: деякі просто читають книги, інші — не отримують ніякого задоволення від науки та книжок, а «щасливчики» — це ті, хто, беручи до рук книгу, розуміє, що вона — скарбниця знань, накоплених людством, і, гортаючи її, відчуває причетність до великих людських відкриттів. Я бажаю вам стати одним із таких «щасливчиків».

На кількох наступних уроках з розвитку зв'язного мовлення ми з вами будемо вчитися працювати з книгою, оволодівати прийомami, які допоможуть вам стати справжніми читачами.

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять

Комунікативний практикум

► Відповіді на питання:

1. Чи помічали ви, що прочитане суттєво краще засвоюється та запам'ятовується, якщо читання супроводжується конспектуванням? Прочитайте слова Я. Коменського, що стали епіграфом нашого сьогоднішнього уроку, поясніть їх.
2. Поясніть слова філософа Сенеки: «Читання за допомогою пера стає кров'ю та плоттю».
3. Навіщо нам взагалі потрібен конспект?
4. Яку вимогу до конспекту можна назвати головною?
5. Які труднощі виникають у вас під час конспектування?
6. Як ви намагаєтеся подолати ці труднощі?

Творчі завдання (робота в групах)

► Завдання для груп.

Група 1

Складіть монологічне висловлювання в публіцистичному стилі на тему: «Уміння складати конспект прочитаного — запорука успішного навчання». Які мовні засоби ви будете використовувати?

Група 2

Порівняйте різні визначення конспекту як лінгвістичного терміна. Складіть своє визначення.

Конспект — послідовне викладення змісту тексту.

Конспект — найбільш розгорнута форма запису в процесі самостійної роботи над книгою.

Конспект — стислий переказ головних думок автора.

Група 3

Види конспекту. Переваги і недоліки кожного виду.

Коментар учителя. Конспекти можуть бути *цитатними*, *вільними* (зміст тексту автор конспекту переказує власними словами), *змішаними* (поєднання вільного і цитатного видів). Найбільш прийнятним у процесі навчання вважається змішаний конспект, бо він дозволяє, з одного боку, ущільнювати текст, переказуючи його своїми словами, а з іншого — заносити дослівно найбільш важливі цитати.

Група 4

Відредагуйте пам'ятку «Як складати конспект прочитаного», розставивши пункти у правильному порядку та сформулювавши пропущений другий пункт.

Як складати конспект прочитаного:

1. Вдруге уважно читати текст і робити послідовний запис тих думок, фактів, що розкривають зміст тексту.
2. Уважно прочитати текст. Читаючи, потрібно відмічати незрозумілі уривки, незнайомі терміни, нові імена, дати, факти.
3. Записуючи, слід використовувати літерні скорочення, умовні позначення, символи. На місці пропущених при цитуванні слів ставляться крапки.
4. Пам'ятати, що при конспектуванні фіксуються основні думки, деталі випускаються. Цитувати слід ті фрази, на які потім можливе посилання як на авторитетний висновок з якогось питання.

Матеріал для вчителя. Правильний порядок: 2, 1, 4, 3. У цій пам'ятці пропущений такий пункт:

5. Продивитись текст ще раз, виділити основну інформацію і скласти послідовний перелік основних думок автора — простий план тексту.

Група 5

Розкажіть про вимоги до скорочення слів. Розшифруйте загальноприйнятні позначки.

Коментар учителя. Скорочувати можна лише ті слова, які однозначно встановлюються за конспектом. Це насамперед часто вживані слова або терміни, що повторюються в тексті. Терміни рекомендується позначати в конспекті першою великою літерою слів, що входять до їх складу, наприклад: речення — Р, складне речення — СР, складне синтаксичне ціле — ССЦ. У кінці скороченого слова не повинно бути букв на позначення голосних та м'якого знаку. Не скорочуються власні назви.

Акад.— академік;
вид-во — видавництво;
гл.— глава;
год.— година;
гр.— громадянин;
див.— дивись;
довж.— довжина;
заг.— загальний;
зб.— збірник;
ін.— інші;
ін-т — інститут;
і т. д.— і так далі;
і т. ін.— і таке інше;
літ.— літературний;
м.— місто;
мед.— медичний;
напр.— наприклад;
млн — мільйон;
муз.— музичний;
н. е.— нашої ери;
о.— острів;
обл.— область;
пор.— порівняй;
р.— рік, річка;
ст.— станція, століття;
т.— том;
хв.— хвилина;
ц. р.— цього року.

У конспектах використовують також різноманітні позначки.

Наприклад:

!!! — дуже важливо;
? — сумнівно;
NB! — звернути увагу;
PS — приписка.

IV. Складання конспекту прочитаної статті

- Прочитайте статтю. Визначте її стильову належність

СПІВАЧКА-ЛЕГЕНДА

На високому вокальному небосхилі України сяє зіркою першої величини ім'я Оксани Андріївни Петрусенко. Ось уже понад шістьдесят років минуло, як немає між нами співачки, та не тьмяніє пам'ять про неї, а її голос, закарбований на платівках, чарує й далі мільйони людей. Виконані нею народні пісні, оперні партії, романси ввійшли до золотого фонду української музичної культури.

Оксана Петрусенко — співачка-легенда. І мало хто знає, яким нелегким був життєвий і творчий шлях видатної артистки. Як це не дивно, але Оксані Петрусенко не судилося завершити навчання в консерваторії. Власне, вона співачка-самоучка. І тільки велике, подиву гідне обдарування та ще феноменальна працездатність піднесли її до мистецьких вершин, поставили в ряд найвидатніших вокалістів світу.

Вона прийшла на сцену сімнадцятирічною дівчинкою, і її школою стали провінційні драматичні та музичні театри. Зустріч з Панасом Саксаганським значною мірою визначила подальшу долю дівчини. Великий український актор розгледів у ній обдарування й благословив на сцену, пророкуючи Оксані Петрусенко велике майбутнє драматичної актриси. Мабуть, так воно б і сталося, якби не закоханість дівчини з Балаклеї, що на Харківщині, у народну пісню. Її виконання партій у «Запорожцях за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського й «Наталці Полтавці» М. Лисенка розкрили нову грань таланту Оксани Петрусенко.

Вона виступала на багатьох оперних сценах — у Саратові, Казані, Баку, Свердловську, Самарі.

Гастролі, гастролі, гастролі... Та де б не була співачка, весь час мріяла повернутись на Україну. Як часто, згадуючи рідний край, співала вона в концертах «Соловейка» М. Кропивницького, «Віють вітри...», «Ой не світі, місяченьку».

Проте минуть ще роки, перш ніж з'явиться ім'я Оксани Петрусенко на афішах Київського театру опери та балету імені Тараса Шевченка. Це станеться в 1934 році. Запам'ятайте цю дату. Адже доля залишить співачці лише шість років життя. То будуть роки тріумфів, творчих звершень. То буде хай до болю короткий, але шлях до безсмертя.

Багато незабутніх образів створила на київській оперній сцені Оксана Петрусенко. Колеги вражалися її невтомності, її невгамовному бажанню працювати й працювати. Наче відчувала

співачка, що доля не буде милосердною до неї. Чи багато артистів опери можуть сказати, що мають у репертуарі сорок партій? І яких партій!

Особливо широко знаною як виконавиця українських народних пісень Оксана Петрусенко стала після переїзду до Києва. Вона дала сотні концертів перед робітничою та селянською аудиторіями, зробила записи понад тридцяти пісень на платівки, мало не щодня звучав голос співачки по радіо. З триумфальним успіхом виступила Оксана Петрусенко під час Першої декади українського мистецтва в Москві, а також на гастролях у Ленінграді, даруючи людям неповторне щастя зустрічі з українською піснею. І сьогодні, коли звучить у виконанні славетної співачки «Ой не світи, місяченьку», «Лугом іду, коня веду», «Стоїть гора високая» чи «Плавай, плавай, лебедонько», щемно стискається серце. Стільки в тих піснях і в голосі добра, ніжності, неповторної, непідробної краси.

Оксана Петрусенко була справді народною артисткою... Вона прожила лише сорок років. Але її ім'я, її творчість назавжди залишилися з нами (*За В. Туркевичем*).

- ▶ Використовуючи розроблену пам'ятку, складіть змішаний конспект статті.

Матеріал для вчителя. Слід нагадати учням деякі правила:

1. Перед тим, як почати конспектування, необхідно точно вказати вихідні дані книги.
2. Усі конспекти повинні мати поля. Для зручності вони можуть бути з двох сторін — зліва (відмічаються сторінки, складається план, указуються назви розділів) та справа (для власних думок, висновків).
3. Під час складання конспекту обов'язково зберігається структура книги.

V. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Дописати конспект.
- ▶ Підкреслити у конспекті ключові слова і словосполучення.
- ▶ Для майбутніх філологів: складіть презентацію для учнів 8–9 класів «У пошуках мудрості. Вчимося писати конспект».

Матеріал для вчителя. Зразок презентації наданий у додатку до збірника.

Додаток

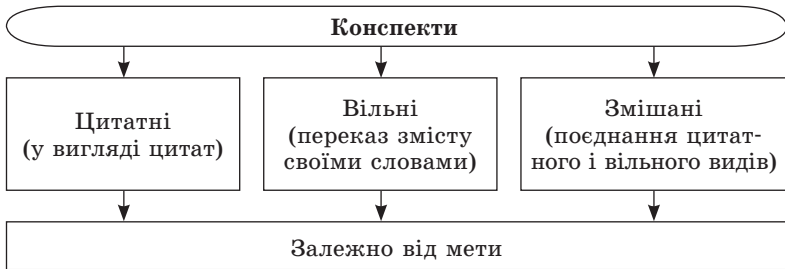
Слайд 1

У пошуках мудрості. Вчимося писати конспект

Конспект — стислий виклад основних ідей, положень та висновків з наведенням фактів, доказів.

Мета: детально вивчити зміст тексту.

Слайд 2

Слайд 3

Алгоритм складання конспекту

1. Запис вихідних даних книги.
2. Перше читання тексту.
3. Складання плану тексту.
4. Друге читання. Послідовний запис основних думок, фактів.

Слайд 4

Пам'ятайте!

1. У конспекті слід використовувати літерні скорочення, умовні позначення, символи.
2. На місці пропущених при цитуванні слів ставляться крапки.
3. На полях потрібно робити короткі підзаголовки.

Урок № 35**ПРОФЕСІЙНО-ВИРОБНИЧА, НАУКОВА Й ДІЛОВА ЛЕКСИКА**

Мета: повторити відомості про наукову, професійно-виробничу й ділову лексику; навчити визначати її стилістичну роль у мовленні; удосконалювати вміння доцільно вживати лексику книжну й професійно-виробничу у власному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси та багатства рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Стилістика: стилістична роль наукової, професійно-виробничої й ділової лексики.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання художнього тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників**

- Прочитати пояснення термінів, узятих з газетних текстів.
- 1. На цій же виставці представлені голубувато-сірі базальти. Назву каменя запозичено від ефіопського слова «базал», що означає «кип'ячений». Він народжений у вулканічних викидах, що бурлять і клекотять нестерпним жаром.
- 2. За добу близько 3 млн барелей нафти (1 барель дорівнює 159 літрам) викачується із землі Венесуели.
- 3. Те, що ми називаємо словом «спорт», зрозуміле, очевидно, всім. Слово «спорт» увійшло до нашого лексикону з англійської мови, але мало хто знає його походження і первинне значення. У книзі «Життя цезарів» Гая Сетонія Транквілла згадується про виникнення слова, яке нас цікавить. Римський цезар Клавдій (10 рік до н. е. — 54 рік н. е.) вирішив встановити порядок із боями гладіаторів понадпрограмові ігри. Він назвав їх «спортула». Цим словом називають кошачок із ласощами. Щоб привабити до нового виду змагань, Клавдій через

герольдів сповістив, що під час ігор публіка запрошується на частування.

- ▶ З якими новими термінами ви ознайомилися або що нового дізналися про вже відомі поняття?
- ▶ Дати визначення мовознавчим поняттям, користуючись довідковою літературою.

Термін, термінологія, наукова лексика, професійно-виробнича лексика, ділова лексика.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Лексико-стилістичний аналіз

- ▶ Із поданих уривків виділити професійно-виробничу лексику. З'ясувати за «Словником української мови» (в 11 томах) її значення. Пояснити, яке стилістичне навантаження вона несе у кожному контексті.

Текст 1

Майстер дістав зі своєї тумбочки жерстяну викройку, наклав її на лист заліза, що ми виправили з гільз, і обвів кругом тоненьким шильцем... — Рубаємо по контуру, за міліметр од лінії, — оголосив майстер, закінчивши розмічати. — Тепер уже не до землі, а до плашок на ваших верстаках. Хто рівніше обрубас, тому буде легше обробляти свою заготовку терпугом. До ро-бо-ти!.. За півтори години до обіду майстер і Гришуха зібрали заготовки — хто добре обпиляв, хто абияк — і понесли до кузні у протилежний куток емтеєсівського двору. А нам наказано було прибрати «робочі місця» і відпочивати, доки вони повернуться. Ми позмітали обрубки та ошурки з-під терпугів (у майстерні закружляв проти вікон — блискучий металевий пилок); потім крутили бормашину, хто діставав до ручки; інші пробували обточувати на наждаку шматочки заліза, а в кого був козик — то козик (*Г. Тютюнник*).

Текст 2

СТЕПОВА КОРАБЕЛЬНЯ

Весь величезний берег у високих кранах, а в їхньому чорному лісі жевріють, мов червоні велетенські вогнища, закладені кораблі. Крани, червоно-палаючі борти будованих суден і зелень тополь. Розміреним будівничим гуркотом зараз повниться та степова корабельня, вирує там трудове життя, лунає скреготом, ударами, шумом молотів, сичанням газових різаків, б'є сліпучими спалахами і зорепадом електрозварки... Кожен творить щось своє, робить ніби мале якесь діло; той зварює шви, той перевіряє їх (коли треба — рентгеном!), той столярує, той фарбує,

високо зіп'явшись і ганяючи шариковою щіткою по випуклості борта, або пульверизатором насіває фарбу, жінки клопочуться з ізоляційним матеріалом, з отією самою синтетичною скловатою, захищаючись від її гострої пилюки марлевими пов'язками, ще інший хтось уже оснащує рубку радіоапаратурою, встановлює навігаційні прилади, — а в цілому, як вершина, як апофеоз усієї їхньої праці, виростає цей красень корабель.

...А коли настане день спуску — він виливається тут у справжнє свято труда, тисячі людей напружено стежать за творінням рук своїх, із хвилюванням слухають, як серед глибокої тиші лунають по радіо останні розпорядження спускової команди, що працює на очах у всіх, працює чітко, злагоджено і ніби навічно. Ключами розгвинчують блоки, вибивають молотами клинця, аж поки все звільнено, і вся споруда корабля, піднята на високому стапелі, утримується вже тільки двома курками, і трос, що зв'язує курки, натягується струною...

— Рубай курки!

І здригнеться тоді на стапелях цей молодий океанський велетень і плавко, величаво посуветься по змащених полоззях з території заводу назустріч волі, назустріч океанові... (О. Гончар).

Лексикографічна робота

- ▶ Прочитати уривок з твору П. Гуріненка. Виписати військові професіоналізми. Пояснити їх значення та стилістичну роль.

Повз машину оберста Ланцке при світлі конаючого дня проходили війська. Йшли піші, їхали кінні, повільно просувалися криті брезентом грузовики, закурені тягачі, завиваючи так, що здавалося, їхні мотори от-от вибухнуть і розлетяться на друзки, волочили гармати всіляких калібрів, а ті ніби опиралися, не хотіли, щоб їх тягли у пекло бою. А люди йшли, не ремствуючи, покірково й мовчазливо. Люди були слухняніші за метал.

Велетенська сіро-зелена ящірка повзла на схід, поширюючи навколо бензиновий згар. Важкі хмари незрушно зависли над землею. Від їх неймовірної, мільйоннотонної ваги тяжко дихалося, а тіло ящірки, яка сунулася дорогою, видавалося пласким, придавленим зверху. Ніхто з тих, що їхали і йшли, не звертав уваги на камуфльовану автомашину, в якій сидів оберст Ланцке. У тисячах очей сіріла позичена у дощового неба байдужість (П. Гурніненко).

- ▶ Виписати науково-термінологічну лексику, визначити, до яких галузей науки може відноситися кожне виписане слово. До яких інших стилістичних груп можуть належати виписані слова чи окремі з них (професійна, ділова)? Показати на прикладах і записати.

На землі є незвичайна наука — ентомологія. Наука про комах. Люди, які вивчають цю науку, називаються ентомологами. Мало хто знає, що роблять вони. Самих ентомологів часто уявляють трохи дивакуватими, неуважними людьми, які бродять із сачками й нічим, крім своїх комашок, не цікавляться. І вже зовсім небагатьом відомо, що до послуг ентомологів мікроскопи і найскладніші прилади — новинки сучасної науки і техніки, їм допомагають авіація і флот, у своїй роботі ентомологи використовують новітні досягнення хімії і фізики, медицини й астрономії. Але й сачки — ті самі сачки, що часом викликають добродушну усмішку (ще б пак — дорослий дядько, а ходить із сачком, як маленький!), лишаються дуже важливим знаряддям виробництва (Ю. Дмитрієв).

- ▶ З'ясувати значення наведеної лексики, користуючись тлумачним словником. До яких стилістичних груп можна віднести подані слова й словосполучення (професійна, ділова, наукова лексика)?

Соборна Україна, суверенітет, незалежність, Президент, тризуб, Конгрес демократичних сил України, День незалежності, парламентська більшість, Народна рада, СНД, соціальний захист населення, чорнобилець, маркетинг, менеджер, комерсант, комерція, комерціалізація, корпорація, бізнесмен, приватизація, комп'ютеризація, популіст, толерантний, ліцей, гімназія, коледж, економічний союз, глобалізація, Міжнародний валютний фонд, офіс.

Розподільне письмо

- ▶ Погрупувати подані терміни залежно від галузі знань, сфери їх використання (педагогіка, психологія, мовознавство, спорт, математика, фізика, логіка, літературознавство, професійно-виробнича лексика, військова лексика, політична лексика тощо). Встановити, користуючись словниками, які з наведених термінів мають українські відповідники.

Розвиток, психоаналіз, інтерлінгвістика, суфікс, фехтування, фільтрування, методика, фініш, узагальнення, натуралізм, диктатура, формування, форсувати, алгоритм, фосфоресценція, алітерація, кореляція, фракціонування, фрезерування, анафора, білінгвізм, концентрація, гімн, конфлікт, перипетія, манускрипт, такт, помпезність, експеримент, шарада, систематизація, типізація, титр.

Вибіркове письмо

- ▶ З уривка твору німецького фейлетоніста В. Еберта «Словесна косметика» виписати політичні й економічні терміни та синонімічні вирази до них. Які функції виконують виписані слова? У яких випадках вживаються?

— Ми живемо головним чином за рахунок державних замовлень, — сказав мені Альфонс Цукор, глава однієї великої фірми. — Наша спеціальність — словесна косметика. Ніхто не обходиться без наших послуг. Адже так часто доводиться підносити населенню доволі гіркі пілюлі. Але гіркота не так відчутна, якщо пілюлі трохи підсолодити. Цим ми й займаємось. Тут потрібні фантазія, добрий смак, творча жилка.

Я оглянувся.

— Бачу, вам роботи вистачає!

— Все залежить від економічної кон'юнктури. Якщо вона викликає занепокоєння, як зараз, наша фірма процвітає.

— Ні, я ніколи не говорю про «підвищення» цін, у нас прийнято вживати термін «прирівнювання» цін до рівня заробітної плати.

— О, вибачте, а як же ви справляєтесь з інфляцією?

— Це неважко. Ми боремось з нею нашими способами. Скажімо, фрази «зниження купівельної спроможності» або «надлишок паперових грошей в обігу» означають те ж саме, що й «інфляція», але не викликають такого хворобливого сприйняття.

— А як подати «безробіття»?

— «Неповна зайнятість». Ми хотіли удосконалити цей винахід, але довелось переключитись на термінове замовлення: «податки». Уряд, звичайно, бажав би взагалі звільнитися від цього неприємного слова...

— Дозвольте ще одне запитання: ваша фірма коли-небудь переживала кризи?

— І як тільки у вас язик повернувся? Краще вже сказали б «спади», якщо не знайшли оптимального варіанта: «поступове зниження ділової активності в заздалегідь визначені строки». Такі слова просто в роті розтають, як леденець.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Бесіда за питаннями

1. Охарактеризувати наукову, професійно-виробничу й ділову лексику.
2. Дати визначення поняттю «термін». Чи можна це поняття застосовувати щодо наукової, професійно-виробничої й ділової лексики?
3. У яких випадках доцільне вживання наукової, професійно-виробничої й ділової лексики?
4. У яких стилях неприпустиме використання ділової лексики?

5. У яких стилях небажано вживати професійно-виробничі слова?
6. У яких стилях використовуються терміни?
7. За наявністю термінів-дублетів іншомовного і власне українського походження, які з них краще використовувати у мовленні?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Записати 10 відомих мовознавчих термінів (або термінів, пов'язаних із математикою, фізикою, психологією, ботанікою, зоологією, анатомією), розкрити їх значення, з'ясувати походження.

Урок № 36

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 13.

КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО

(ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ СТАТТІ)

Мета: поглиблювати поняття про конспект як вид роботи з текстом, удосконалювати вміння аналізувати готовий конспект, зіставляти авторський текст і текст конспекту; розвивати вміння здійснювати змістово-композиційний та мовний аналіз тексту науково-популярного стилю, сприймати прочитаний текст, розуміти його, стисло відтворювати зміст прочитаного; удосконалювати навички редагування складеного тексту; виховувати повагу до українських традицій і звичаїв.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданням уроку

Вступне слово вчителя

Як ви вважаєте, хто розумніший: людина чи комп'ютер? Ви знаєте, що комп'ютерні архіватори архівують рівномірно та прямолінійно, вони скорочують інформацію у 2-3 рази? Людина все-таки розумніше комп'ютера, тому вона не архіває, а конспектує, підкреслюючи одне, пропускаючи друге, підсвідомо запам'ятовуючи третє, у підсумку людина скорочує текст не менше, ніж у 10 раз.

III. Актуалізація мовленнєвознавчих знань учнів

Комунікативний практикум

- Захист презентації «Вчимося писати конспект».

Методичний коментар. Підготовка презентації на цю тему — домашнє завдання для учнів-майбутніх філологів. Учитель напередодні уроку переглядає приготовлені школярами роботи, обирає одну-дві, дає завдання авторам презентацій представити їх на уроці. Презентації можуть бути виконані на ватмані або у комп'ютерній програмі «Power Point». Зразок презентації надано у додатку до збірника. Комунікативне завдання учнів: пояснити восьми-дев'ятикласникам, як потрібно робити конспект прочитаної статті. Тому на уроці презентація оцінюється за такими критеріями: 1) повнота розкриття теми; 2) відсутність фактичних помилок; 3) доступність викладення матеріалу; 4) яскравість виконання; 5) чіткість і доступність захисту матеріалу презентації.

IV. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок

Дослідження-порівняння

- Зіставте текст статті та текст конспекту. Чим вони відрізняються один від одного?

СТАТТЯ

Конспект — це короткий виклад твору; він містить найсуттєвіші факти, положення й висновки книги.

Конспектування — трудомістка, але вдячна праця, яка дає вміння точно мислити і говорити, вибирати лаконічну форму, обдумувати весь прочитаний матеріал. Зміст книжки після такого обдумування й чіткого викладу легше запам'ятовується.

Дуже важливо виробити в собі навички до так званого парти-турного читання, тобто такого ознайомлення з книгою, яке дозволяє за дві-три години одержати правильне уявлення про неї, довідатись, що там найцікавіше, який фактичний матеріал у ній можна знайти (як свідчить практика, протягом двох-трьох годин можна познайомитись з працею обсягом 200–300 сторінок настільки, щоб її зміст залишився в пам'яті як своєрідний резерв).

Конспектувати слід не одразу (при першому читанні). Додільніше спочатку оримати загальне уявлення про твір у цілому, а лише після цього, при повторному його читанні, почати конспектування.

Існує два види конспектів: текстуальний конспект (найважливіші положення виписують у вигляді точно документованих

цитат) і вільний конспект (це стислий переказ праці; у формі цитат включаються лише корінні принципи положення, висновки, формулювання).

Техніка конспектування: головні ідеї й положення книжки виділяти (підкресленням, новим рядком, розміром літер та ін.); цитати супроводжувати позначенням сторінки; на полях робити короткі підзаголовки, що розкривають зміст розділу. Дуже корисно розшукати рецензію на книжку й використати її. Тоді зростає об'єктивність знань, при зіставленні різних точок зору на одну проблему є можливість уникнути повторення перед аудиторією неточностей і хибних положень книги, якщо з'явиться потреба на неї посилається (За А. П. Коваль).

Конспект

1. Що таке конспект?	Конспект — це короткий виклад твору, що містить найсуттєвіші факти, положення й висновки книги
2. З якою метою робиться конспект?	Конспектування дає вміння точно мислити і говорити, вибирати лаконічну форму, обдумувати весь прочитаний матеріал. Зміст книжки після такого обдумування й чіткого викладу легше запам'ятовується
3. «Партитурне читання»	«Партитурне читання» дозволяє за дві-три години одержати правильне уявлення про книгу, довідатись, що там найцікавіше, який фактичний матеріал у ній можна знайти
4. Види конспектів	Існує два види конспектів: текстуальний конспект (найважливіші положення виписують у вигляді точно документованих цитат) і вільний конспект (це стислий переказ праці)
5. Техніка конспектування	Техніка конспектування: головні ідеї й положення книжки виділяти; цитати супроводжувати позначенням сторінки; на полях робити короткі підзаголовки, що розкривають зміст розділу

► Оцініть готовий конспект за такими критеріями:

№ з/п	Критерії	Наявність / відсутність («+» або «-»)
1	Основні положення тексту відтворені повно: <ul style="list-style-type: none"> • викладені послідовно; • зв'язані за змістом; • підкріплені доказами 	

№ з/п	Критерії	Наявність / відсутність («+» або «-»)
2	Головна інформація викладена стисло: <ul style="list-style-type: none"> • використовується перефразування речень з метою скорочення; • передана тільки головна інформація; • думка автора передана своїми словами 	
3	У конспекті використовуються: <ul style="list-style-type: none"> • цитати; • скорочення слів; • умовні позначки; • графічне виділення 	

Складання конспекту прочитаної статті

- Прочитайте текст. Визначте його стильову належність. Доберіть дві-три назви. Запишіть їх, підкресліть найбільш вдалу, на ваш погляд. Аргументуйте свій вибір. Складіть вільний конспект статті.

ШАНУЙ ОДЕЖИНУ, А ЛЮДИ — ТЕБЕ

В усі часи оберегом для людини був одяг. Він прикривав не лише від холоду, а й від недоброго ока.

Раніше вишивалися комір сорочки, низ і манжети рукавів. Таким чином, вишивка обрамляла тіло людини й захищала її від зла. Це ж стосується головного убору: для дівчат вінок, жінок — хустка, очіпок, намітка. За давніх часів люди уявляли світ у трьох вимірах. Верхній світ — небесний, світ богів. І головний убір став наче посередником між людиною та вищим світом.

Відомо, що зображення кола — це магічний знак, оберіг, символ сонця. Начільну пов'язку — стрічку, що служила оберегом і символізувала сонячний диск, дівчата носили з найдавніших часів.

Оберегом від зла був віночок, що плели дівчата. У повному українському вінку було дванадцять квіток, кожна з яких була символом: безсмертник — символ здоров'я, деревій — нескореності, барвінок — життя та безсмертя людської душі, цвіт вишні та яблуні — символ материнської відданості, любисток і волошка — вірності в коханні, ромашка — дівочої чистоти та цноти, ружа, мальва та півонія — віри, надії та любові, хміль (вусики) — гнучкості та розуму.

До віночка в'язали кольорові стрічки. Посередині світло-коричнева стрічка — символ матінки-землі, зліва та справа дві жовті — символ сонця, світло-зелена й темна — символи живої

природи, краси та юності, далі йдуть синя та блакитна — символи неба й води; потім з одного боку оранжева — символ хліба, з іншого — фіолетова — символ розуму, малинова — символ щирості та рожева — символ багатства; по краях вінка в'язали білі стрічки — символ чистоти, на лівій внизу вишивали сонце, на правій — місяць.

Вінок недаремно є одним із основних образів, що фігурують у зразках народної творчості. З ним дівчата ворожили, пускаючи його за водою й т. ін. Він був постійним атрибутом святкового одягу, особливо це стосується весілля.

Як уже зазначалося, магічним знаком-оберегом ще задовго до християнства був хрест. Він уважався символом чотирьох сторін світу — сходу, заходу, півночі та півдня. Намагаючись захистити себе з усіх боків від зла, хвороб, нечистої сили, наносили знак хреста на денце капелюха (на Поділлі), вишивали на крисах (на Львівщині).

А дівчата пришивали до гільця вовняні кульки спереду, ззаду та з обох боків, що теж служило знаком хреста та оберігало з чотирьох боків.

Оберегом у давнину був і пасок. Про це свідчить обряд «зв'язування пояса» для хлопчиків, які досягли трьох років. Недаремно ж дуже часто зустрічаємо й у Біблії нагадування Ісуса своїм учням, щоб «рамена їхні були підперезані».

Хто забуває минуле, той не вартий майбутнього — справедливність цього вислову перевірена часом. Неможливо пробачити сучасному українцю небажання осягнути багатющий шар народної культури. Прикро, коли народ забуває свої духовні традиції, народні звичаї, моральні засади.

Пам'ятайте, що «нащадки пам'ять бережуть». Заповнюючи «білі плями» у своїх знаннях та латаючи порожнечі душі, тобто повертаючись обличчям до духовної культури свого народу, ми повертаємося до джерел, що живлять його дух, ми п'ємо з його душі-криниці.

У кожному з нас живе наш пращур. Тому за відсутності ікони, ми подекуди молимося, повертаючись обличчям до сонця, ми часто пов'язуємо з фазами Місяця не лише зміни погодних явищ, але й власне самопочуття, ми переконані у впливі цих фаз на виконання приписів народної медицини, свідомо чи несвідомо з острахом ставимося до того часу, коли місяць уповні тощо. І хоч на хвилику, але захоплено стріпнеться душа, схвильовано перебираючи найзаповітніші, найпалкіші бажання, та прикипить око до яскравого вогника падаючої зірки — а раптом наші предки не помилялися?.. (За М. Шкодою).

V. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка виконаних робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Завершити складання конспекту.

Урок № 37

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 14.

ВИСТУП ПРОБЛЕМНОГО ХАРАКТЕРУ НА ЗБОРАХ, СЕМІНАРАХ

Мета: ознайомити учнів із вимогами до виступів, поглибити знання про ораторське мистецтво, удосконалювати вміння добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми висловлювання, будувати логічно правильне й композиційно завершене висловлювання; формувати навички аналізу виступу; удосконалювати вміння чітко, аргументовано висловлювати свої думки, вміння слухати; розвивати логічне мислення учнів, вміння аналізувати, зіставляти, порівнювати, узагальнювати матеріал, наводити необхідні приклади, докази, робити висновки; виховувати культуру мовлення.

Міжпредметні зв'язки: виступ проблемного характеру на літературну тему (література).

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

Ораторами стають, поетами народжуються.
Цицерон

III. Робота над формуванням поняттєвого апарату

Вступне слово вчителя

Кожному з вас хоч раз у житті вже доводилося виступати на публічних зібраннях. Чи відчували ви труднощі? Мистецтво публічного виступу — складне мистецтво, але ви повинні оволодіти його основами, тому що у житті кожної людини часто скла-

даються ситуації, коли треба виступити, представити і довести свою точку зору. Тому дуже важливо навчитися прийомам, що роблять промову змістовною, правильною і красивою. Ораторське мистецтво — це мистецтво побудови промови з метою здійснення бажаного впливу на аудиторію. Таким чином, промова — це усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів логічною стрункістю тексту та його емоційною насиченістю. Неможливо стати оратором, не виступаючи, не тренуючись постійно.

Цікавою є думка Цицерона про мету промов: «Найкращий оратор є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них враження. Вчити — обов'язок оратора, давати насолоду — честь, яка надається слухачу, справляти ж сильне враження — необхідно».

**Індивідуальне завдання (Випереджувальне завдання,
що пропонується одному-двом учням на попередніх уроках)**

- ▶ Підготувати розповідь про витоки ораторського мистецтва.

Матеріал для вчителя. Ораторське мистецтво зароджувалось у Давній Греції. Риторіку величали «царицею всіх мистецтв». Ув одній із легенд розповідається про найвидатнішого афінського оратора Демосфена, який довго тренувався, намагаючись навчитися проголошувати публічні промови. Першу його промову публіка зустріла зі сміхом і знуцаннями: Демосфен був малий на зріст, мав слабкий голос, гаркавив, нервово посмикував плечем. Афіняни не дали йому навіть закінчити промову. І Демосфен вирішив подолати недоліки. Аби навчитися голосно говорити, він ходив по берегу моря, заглушаючи своїм голосом шум хвиль, набравши в рот камінчиків, читав напам'ять уривки поетичних творів. Для того, щоб перебороти свою звичку посмикувати лівим плечем, Демосфен ставав під висячий меч.

У Стародавній Греції риторика була вагомою складовою частиною суспільного життя. З того часу кожне століття дарувало людству майстрів публічного виступу. Змінювалися часи і народи, та незмінними умовами успіху ораторів залишалася величезна робота над своїм словом, над наданням йому сили, впливовості та значущості, над удосконаленням вміння виступати перед широким загалом.

Справжнє мистецтво красномовства — це вміння сказати все, що потрібно, не більше, але й не менше. Прикрашають мову образні вислови. Вмілий оратор використовує цікаві порівняння, яскраві метафори, епітети. А застосування крилатих виразів, афоризмів, прислів'їв допомагає утримувати увагу слухачів.

Ознакою культури мовлення є плавність. Не повинно бути невиправданого повторення фраз, мовчання. Потрібно пам'ятати про дикцію. Дикція — чітке, вірне вимовляння звуків. Працюючи над мовленням, потрібно розвивати силу і чистоту звука, гнучкість голосу.

Давньогрецькі оратори виділили п'ять етапів підготовки виступу: 1) підбір матеріалу, фактів і аргументів; 2) складання плану; 3) літературна обробка тексту; 4) вивчення тексту для вільного викладення перед слухачами; 5) відпрацювання художнього виконання, виголошення з відповідною інтонацією, мімікою та жестикуляцією.

М. Ломоносов, А. Коні порівнювали красномовство з поезією й акторською майстерністю. А давньоримський оратор Цицерон писав: «Є два мистецтва, які можуть піднести людину на найвищий шабель пошани: одне — це мистецтво гарного полководця, друге — мистецтво гарного оратора».

Відомим українським оратором був Феофан Прокопович. Прославилися красномовством також І. Франко, О. Довженко, О. Гончар. Справжніми володарями слова сьогодні є Д. Павличко, І. Драч, В. Яворівський та ін.

Дослідження (робота в групах)

- ▶ Подумайте і виділіть два етапи роботи над виступом. Які труднощі виникають на кожному етапі?
- ▶ Об'єднайтеся в групи і на основі власного досвіду розробіть поради людині, яка збирається виступити на зборах.

Матеріал для вчителя. У підготовці виступу можна виділити два етапи: робота над змістом виступу; робота над манерою викладення.

Поради щодо складання змісту виступу

1. Починайте з думки, яка допоможе зразу привернути увагу слухачів (цитата; риторичне питання; факт, що змушує задуматися).
2. В основній частині виступу бажано навести якомога більше переконливих фактів, цифр, прикладів для доказу своєї думки. Не тільки виголосити, а й пояснити свою позицію, навести незаперечні докази на її користь.
3. Ваше завдання — зробити зрозумілим ідеї вашого виступу для всієї аудиторії, тому можна використовувати якісь порівняння, повторювати важливі ідеї різними словами, наводити конкретні приклади. Не треба використовувати складних спеціальних термінів.

4. Кінцівка виступу є важливим елементом, тому що її довше за все будуть пам'ятати слухачі. Вона може містити узагальнення відомих раніше положень, яку-небудь яскраву цитату, спонукання аудиторії до дії, виголошення заклику. Найкращий варіант — коли кінцівка містить кульмінацію виступу.
5. Текст виступу повинен бути змістовним, конкретним, без зайвих описів, які будуть відволікати увагу або створювати складнощі для сприйняття. Мова має бути образною, яскравою, без мовленнєвих штамів.
6. Обмежуйте обсяг матеріалу в залежності від наданого вам часу.

Поради щодо манери викладення

1. Будьте привітними. Якщо ситуація допускає, починайте з посмішки. Говоріть виразно, чітко вимовляючи слова.
2. Ніколи не читайте завчасно підготовлену доповідь з папірця, але й не заучуйте її напам'ять слово в слово.
3. Будьте емоційно відвертими, це викликає довіру аудиторії до вас.
4. Акцентуйте важливі слова.
5. Змінюйте тон голосу і темп мовлення, щоб зосередити увагу слухачів.
6. Робіть паузу до і після важливих думок.
7. Не робіть зайвих, невиправданих жестів.

IV. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок

Спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитайте два тексти виступу на одну тему. Оцініть їх за такими критеріями: 1) зміст, його відповідність темі; 2) послідовність викладення; 3) наявність і переконливість фактів, доказів своєї позиції чи думки; 4) грамотність (лексична, граматична, стилістична сторони виступу); 5) загальний висновок.

Текст 1

ХТО ТАКИЙ ГРОМАДЯНИН?

У шкільних підручниках, художніх книжках, радіо- і телепередачах ми стикаємося з такими термінами, як «країна», «нація». «народ», «держава». Часто трапляється, що ми ці поняття плутаємо, змішуємо в одне або вживаємо у невідповідному контексті.

Ми з вами — громадяни України, великої країни у центрі Європейського континенту і молодій держави, яка, за історичними

мірками, утворилася зовсім нещодавно. Від нас залежить, якою стане наша рідна держава: сильною і розвиненою, з високим рівнем життя її громадян, чи слабкою, залежною від волі інших держав, із незахищеним і малозабезпеченим населенням. Ми обираємо тих людей, котрі управлятимуть державою, ми особисто через громадські організації повідомляємо їм про наші інтереси. Ми, на підставі законів, використовуємо свої права і громадянські обов'язки, зміцнюємо державу, підтримуємо її, допомагаємо подолати кризу. Ось що таке — бути громадянином своєї держави.

Вам відоме. Напевно, і вужче, правове, юридичне значення слова «громадянин» — це громадянин конкретної держави, тобто особа, яка має визначену правоздатність у цій державі чи перебуває під її юрисдикцією. Громадянство — це стійкий правовий зв'язок людини з конкретною державою. У юридичному сенсі всі ми є громадянами України від народження.

Щоб брати реальну участь у житті нашої держави, нам потрібні спеціальні громадянські знання, уміння й навички. Ми маємо розуміти, чого потребує подальший розвиток нашої держави, хто і як керує державою і суспільством, що в житті України залежить від нас, її громадян, чим і як ми можемо допомогти своїй Батьківщині, а отже, самим собі і своїм рідним, близьким, друзям, щоб жити краще і щасливіше. Участь в обговоренні суспільних питань з метою ухвалення обґрунтованих рішень, врегулювання конфліктів, пошуку спільних засад і утвердження власних прав і обов'язків — істотна складова життя громадян у демократичній країні.

Ми повинні виховати в собі таку рису характеру, як громадянськість — усвідомлення власної ролі в житті суспільства, активне прагнення до вдосконалення, розвитку нашої держави відповідно до демократичних норм і цінностей (*За О. Пометун*).

Текст 2

ВІД ЧОГО ЗАЛЕЖИТЬ УСПІШНІСТЬ СПІЛКУВАННЯ ЛЮДЕЙ?

Людина є суспільною істотою. Тисячі невидимих ниточок пов'язують людину із суспільством. Вона навчається і працює, ходить у магазин і в гості до інших, їздить у транспорті, відвідує музеї, театри. У суспільстві ми стаємо людьми й налагоджуємо контакти з іншими, тобто спілкуємося. Жодна діяльність неможлива без координації людських дій, узгодження цілей, обміну думками тощо. Завдяки спілкуванню між людьми формуються їхні почуття та переконання.

Людина здатна нормально розвиватися лише в суспільстві. Тільки спілкуючись з іншими людьми. Відомий вам з дитинства, улюблений герой Робінзон Крузо, силою обставин був відірваний від суспільства. Він важко переживав своє становище й усі роки життя на безлюдному острові мріяв побачити на горизонті корабель, що поверне його до людей.

Саме можливість спілкування з іншими дарує нам радість, хоч інколи й породжує проблеми. Коли проблем багато, дехто спересердя може навіть сказати: «От би втекти зараз на безлюдний острів!» Та через якийсь час, побувши на самоті, ми відчуваємо нездоланну потребу в спілкуванні з іншими людьми.

Правила спілкування мають давні традиції. На згадку про виникнення їх ми натрапляємо задовго до нашої ери: у давніх єгиптян, індійців, китайців, греків та інших народів. У різні епохи їх називали по-різному: правилами пристойності, хорошими манерами, етикетом. Вони охоплюють жести, пози, звичаї, рукостискання, гостинність тощо.

Утім, успішне спілкування залежить не тільки від знання й дотримання звичаїв і традицій, а й від нашої вихованості, ввічливості. Вміння бути ввічливим не передається у спадок, воно розвивається в процесі самовиховання. Дуже важливою є терпимість до інших людей.

Напрочуд важливою є мудрість «золотого правила» поведінки, з яким ми зустрічаємося в Біблії: «Слід ставитися до інших так, як хотілося, щоб вони ставилися до тебе». Яке легке, зрозуміле правило! Саме воно допоможе нам відчувати іншу людину, передбачати. Як людина поставиться до нашого вчинку, слова, погляду.

Пам'ятайте: доброзичлива, вихована людина завжди впевнено почувається у будь-якому товаристві, обирає правильну поведінку між людьми.

Отже, людина, котра хоче бути успішною в спілкуванні, пам'ятає про правила і традиції, вона ввічлива, толерантна до інших, доброзичлива, прагне порозуміння (За О. Пометун).

Заслуховування й аналіз непередготовлених виступів

- ▶ Уявіть, що ви знаходитесь на класних зборах. Зробіть непередготовлений виступ на 3–4 хвилини з теми «Яку професію слід обирати?»
- ▶ Проаналізуйте виступи двох-трьох однокласників. До попередніх критеріїв аналізу виступу слід додати такі: манера викладення й уміння триматися перед аудиторією.

V. Підбиття підсумків уроку

Бесіда за питаннями

1. Як ви вважаєте, що таке риторика: наука чи мистецтво?
2. Поясніть слова Цицерона, що стали епіграфом сьогоднішнього уроку.
3. Що, на ваш погляд, найбільш важливе у виступі: зміст чи манера викладення?
4. Що характеризує непідготовлений виступ?
5. Що найскладніше у непідготовленому виступі?

VI. Домашнє завдання

- ▶ Випишіть із будь-якого збірника афоризмів чи крилатих виразів висловлювання видатних людей про ораторське мистецтво.
- ▶ Підготуйте виступ проблемного характеру на одну з літературних тем:
 1. «Я маю в серці те, що не вмирає» (*Леся Українка*).
 2. Проблема історичної пам'яті народу в поемі М. Вороного «Євшан-зілля».
 3. Пузири в нашому суспільстві (*Актуальність п'єси І. Карпенка-Карого «Хазяїн»*).
 4. Моє ставлення до синів і невісток Омелька Кайдаша (*І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»*).
 5. Чи справді у Гриця Летючого не було виходу? (*В. Стефаник «Новина»*)
 6. Хто такий Чіпка Варениченко: борець проти соціальної нерівності чи злодій і вбивця? (*Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»*)

Примітка для вчителя. Протягом кількох наступних уроків потрібно заслухати і оцінити підготовлені виступи школярів.

Урок № 38

ДІАЛЕКТНІ СЛОВА, СФЕРИ ЇХ УЖИВАННЯ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Мета: повторити відомості про діалектні слова, сфери їх уживання та стилістичні особливості; навчити визначати її стилістичну роль у мовленні; удосконалювати вміння стилістично доцільно вживати лексичні засоби мови, уникати лексичних помилок

у власному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до краси та багатства рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфоенія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Стилістика: стилістична роль діалектних слів.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання художнього й поетичного тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку.

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Чи всі слова є зрозумілими? Пригадати, як називаються слова, що вживаються у певній місцевості.

Чорні ворони вкрили тоді Буковину. І не зеленою вже була вона, а червоною. Од крові людської почервоніла. Бо турки і татари посікли народ, вогнем спалили його оселі. Котрі люди уціліли, у гори відступили. А там, у темних і дрімучих лісах, село заснували.

...І загули турки, що в горах є гуцульське царство-государство. І рушили шукати його.

Цілий ботей турків вийшов на зруб-кичеру. Там постояли, відтак пустилися на худібку, яку випасав Івасик і Маринка.

— Івасику, любий! Біжи хутко в село і дай знати,— сказала Маринка.— А я, мо, забаламучу турків, поки наша фантерія до борони ся зрехтує.

І Маринка тутки забігала по стежечках, поплюскуючи ніжками. То зупиниться на хвильку, набере повні груди гірського повітря, нап'ється водиці, то знову злітає, бо від тої водиці немов крильця виростали і страх пропадав, і летів до верхів, до хмар, до сонця, аби лиш ворога зупинити.

Івасик борзенько через чагарники, через малинники вибрався на плай, а далі блискавицею полетів до свого села, аби донести якнайпрудкіше сумне віданечко.

Заки Івасик біг, Маринка заманила турків у другий бік кичери.

— Веди, бестіє, на дорогу, — покрикували отамани-султани. Та Маринка їх вела туди, де найгустіші зарості, де найглибші вершеді і холодні води... («*Легенди та перекази*»).

- ▶ Дати характеристику діалектизмам та словам, що містять додаткове до основного емоційне забарвлення.

Куди гониш, бісноватий?! —
Світ вже смерком почорнів,
Сумненько пугач запів,
Ні там людей, ні там хати!
Блуд ту свище, туман грає,
В густі ліси заведе!..
Козак на се не зважає,
Гомонить си та й жене.
Станув, к землі припадає
Послухати, де дуднить,
Знов на верх ся вихопляє,
Бистрим соколом летить.
І щез стрілою в густій мряці,
Дудонь замовчас.
Може, ліг вже де в байраці.
Та й вовк доїдає.

(М. Шашкевич)

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

- ▶ Указати, які різновиди діалектизмів (лексичні, фонетичні, словотвірні) можна виділити серед поданих нижче українських назв картоплі.

Бульба, бараболя, буля, бульмани, мандибурка, крумплі, ріпа, біб, картоплі, карчохі, картофель, картошка.

- ▶ Які діалектні назви на позначення продуктів харчування вживають у вашій місцевості?

Вибіркове письмо

- ▶ Із наведених уривків виписати діалектизми (лексичні, фонетичні, словотвірні), пояснити їх значення. До виписаних діалектних слів, де можливо, дібрати синоніми з літературної мови.

Текст 1

Вийшов за село, глянув, — у млині світиться. Я на те світло й прямую. Ішов собі так, ішов, тільки став на гору бейкатися — глядь, а світло кудись униз сунеться, сунеться і зовсім щезло, наче його хто собі в кишеню заховав. Темно зробилося, як під

кобеняком (кобеняк — вид чоловічого плаща), за два кроки поперед себе нічого не видко. Страх мене такий пройняв, що ногами з місця не зрушу (*Г. Тютюнник*).

Текст 2

Пита лукавець: — Як воно жиється?
 — Нормально, — я відказую йому
 (сказати «добре» — скаже «задається»,
 сказати «погано» — поясняй чому).
 Гріх у житті одлежувать,
 Жить хитро та облесно,
 Бо хліб тоді не зле жувать,
 Як він дістався чесно.

(*Д. Білоус*)

- ▶ Із поданих речень виписати в колонку діалектні слова. З'ясувати їх значення, користуючись довідкою та одинадцятитомним «Словником української мови» й «Словарем української мови» Б. Грінченка. Десять із виписаних слів увести у такий контекст, який виявив би їх функціонування в іншому (аніж той, з якого вони виписані) функціональному стилі.

1. Легінь був у червоних гачах, які носять гуцули у свято, у довгій домотканій сорочці. За широким чересом, оздобленим дорогими бляшками і прикрашеним дармовисами, стирчала різьблена мідна люлька, плечі закривав сердак, а в руках мав топірець з різьбленим топорищем (*Ю. Федькович*). 2. Мусимо так собі затамити: най буде спочатку важко, але маємо так робити, щоб швидко збудувати достатнє життє (*Остан Вишня*). 3. З тьмяно-золотястого туманного світла оселі до нього наближається хупава постать матері... принесла з городу прив'ялих чорнобривців, купчаків і паністки, розкидала по хаті... (*М. Стельмах*). 4. Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню (*М. Коцюбинський*). 5. На старій, оброслій скрипухом березі зацокала вивірка. Ми повз вориння побігли до лісу (*М. Стельмах*). 6. У мисливця одразу позимніли не тільки очі, а й усе візькувате обличчя (*М. Стельмах*). 7. Сонце над обрієм — у дві коцюби — ні тепло, ні зимно (*В. Бабляк*). 8. «На добридень, ти, моя голубко!» — «На добридень, мій коханий друже!» — «Що ж за диво снилось тобі, любко?» (*Леся Українка*). 9. Вдягалось найкраще лудіне, писані кептарі, череси і табаківки, багато набивані цвяхом дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече (*М. Коцюбинський*). 10. Ага! От і скажи: чим прикривали своє

грішне тіло Адам і Єва після іскушення дияволом? Мій сусіда по парті, Гриць Вухналь, сьорбав носом, кліпав очима і нарешті бухнув: — Вони, — каже, — прикривалися рядном. — Олук царя небесного! Ступай в куток. Скажи ти! Це до мене. Я довго думав: — Лопухами! — кажу. — Бо мама казала, що ряден в раю не було (О. Ковінька). 11. От і братія сипнула у сенат писати (Т. Шевченко). 12. «Ну, чи з моєї теології і агрономії мала б ти користь, то ще питання, але з філософи — певно!» — подумав собі вуйко (Т. Бордуляк). 13. — Ну, чорта з два, — кинув він і підвів з викликом голову. — Хай спробують. Он Грицько з партизанами забігав поза онту ніч, то казав: «Ми як турнемо німців, то аж у Ірманії оглянуться» (А. Головка). 14. Вишневого кольору крилатий брилик набакир напрочуд личив їй, доповнював оте щось дитяче ще, хоч дівчині з лица можна було дати двадцять три — двадцять чотири роки (І. Ле). 15. Еней в біді, як птичка в клітці, Запутався, мов рибка в сітку; Терявся в думках молодець (І. Котляревський). 16. Цієї зими я собі вишила дуже гарний ясик. Буде дитині під головку у колисочку.

Довідка. *Легінь* — парубок, *гачі* — штани, *черес* — широкий шкіряний пояс, *дармовис* — підвіска, *сердак* — верхній теплий короткий сукняний одяг, *хупава* — красива, тендітна, чепурна, охайна, *купчаки* — повняки (трав'яниста декоративна рослина з запашними квітами жовтого або жовтогарячого кольору), *кресаня* — капелюх, *вивірка* — білка, *вориння* — загорожа з довгих жердин, прибитих до стовпців, *позимніти* — схолонути, *візькуватий* — вузький, *коцюба* — кочерга, *лудіне* — одяга, *кептар* — хутряна безрукавка, *запаска* — фартух, *черлений* — темно-червоний, *гугля* — біла свита, *вуйко* — дядько, *бриль* — крилатий головний убір, *набакир* — з нахилом набік, зсунувши на одне вухо, *ясик* — маленька подушечка.

Стилістичне редагування

- Встановити, чи вмотивоване використання діалектних слів у кожному з наведених речень. У яких випадках діалектизми створюють розмовний колорит? Пояснити значення виділених слів, навести їх відповідники у літературній мові.
- виправити речення й записати їх.

1. Збори триватимуть *зо* дві години, не менше. 2. Коли Шевченкові було дев'ять років, помер *йому* батько. 3. І так мені *банно* (шкода), що не можу з вами *здибатися*, поговорити — мушу роботу *пантрувати* (стежити, доглядати), аби зима не застала. 4. Почекай на мене *пару* хвилин, я зараз звільнюся. 5. Він не шкодував себе, щоб врятувати свого *ліпшого* друга. 6. Тигр *підскакував*

до дерева, щоб схопити хлопчика, який сховався між гіллям. 7. Вчора був *студений* день, а сьогодні уже тепліше. 8. Тато їх *робив* складальником у друкарні, а мама була швачкою. 9. Аби ти знав, який цікавий фільм ми *виділи*! 10. Коли вбивали одного, на його місце ставав інший, *аби* вирвати з корінням бур'яни. 11. Село уже *рихтувалося* ночувати, а до будинку, що розливав із вікон яскраве світло, йшли люди. 12. *Уперед* вивчи вірш напам'ять, а тоді підеш гуляти!

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Бесіда за питаннями

1. Дати визначення поняттю «діалектизм». Які є види діалектизмів?
2. Чи входять діалектизми до складу літературної мови?
3. У яких випадках доцільне вживання діалектної лексики?
4. У яких стилях неприпустиме використання діалектної лексики?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Записати 10 діалектних слів, що вживаються у вашій місцевості. Створюючи для кожного з них у відповідних стилях літературної мови контексти, виявити стилістичні функції цих слів.

Урок № 39

ЗАСТАРІЛІ СЛОВА, ЇХ СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Мета: повторити відомості про застарілі слова, їх стилістичні функції; навчити розрізняти архаїзми й історизми, визначати їх стилістичну роль у мовленні; удосконалювати вміння доцільно вживати лексику обмеженого використання у власному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до історії рідної мови, та народу-носія.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфоенія: читання поетичного твору з дотриманням орфоепічних норм.

Синтаксис: речення, текст.

Стилістика: стилістична роль застарілих слів.

Міжпредметні зв'язки:

Література: виразне читання поетичного тексту.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів десятикласників на основі повторення вивченого

Навчальне дослідження

- Використовуючи одинадцятитомний «Словник української мови» та «Словарь української мови» Б. Грінченка, з'ясувати значення виділених застарілих слів: історизмів (текст 1) та архаїзмів (текст 2), ужитих у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». До архаїзмів дібрати відповідні слова з активного фонду української мови.

Текст 1

1. Вся ця розкішна обстава поїзду нової гетьманши була схожа на обставу поїздів українських католицьких панів та польських *дідичів*, котрих *козак*і тільки що вигнали з України. 2. З'їхались усі полковники і *сотники*. 3. Іван Виговський, випровадивши по-слів за місто, вернувся додому і одпочивав, сидячи на ганку, наче одбувши важку *панщину*. 4. *Гетьман* впізнав *затяжців* Юрія Немирича. 5. За гетьманом їхав на коні *обозний* Носач та кілька полковників, а за ними слідком виступав з-за гори полк *шляхтичів* та найнятих польських *жовнірів*. 6. Вибирайте собі за гетьмана іншого. От вам *булава* і бунчук! 7. На мосту в одну мить блиснули на сонці *шаблі* і гострі *спици*, неначе білі блискавки миготіли понад червоними шапками та *кармазинами*. 8. Червоні *кунтуші* з *вільотами* на рукавах, *жупани* та покривала на конях горіли як жар на білому фоні снігу та інею. 9. Довгі ряди селян в чорних *свитах* чорніли по горах, неначе насовувались чорні хмари.

Текст 2

1. З сіл, з близьких *броварів* найшло багато хлопців, налізло багато голоти. 2. Ті очі ніби дивились на його, доки він не заснув міцним сном чоловіка, стомленого доброю *промашкою* до Києва, вештанням та турботами цілого того дня. 3. Отут може бути задля

вас *притичина*. 4. Чимось закушували після горілки... здається, був *кав'яр*, а там далі був борщ з карасями, а потім... я вже й лік погубив тим *потравам*, бо обід був довгий, як літній день. 5. Польща ще стоїть, ще не впала і буде *сутніти*, доки суду-віку. 6. Вона чула багато оповіданнів про запорожців-*характерників*, про їх чари. 7. Перед ним на невеличкому столикові лежав розгорнутий *фоліант*, старий та поживклий, переплетений в шкур'яні товсті палітурки з застіжками (*І. Нечуй-Левицький*).

Довідка. *Бровари* — пивоварні, *промашка* — прогулянка, *притичина* — перешкода, завада, *кав'яр* — ікра, *потрави* — страви, *сутніти* — існувати, *характерник* — чаклун, *фоліант* — об'ємиста книга великого формату.

- ▶ Пояснити відмінність між історизмами й архаїзмами.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати виразно вірш. Знайти в ньому застарілі слова. Визначити, які з них є історизмами, а які — архаїзмами.

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

В Путивлі-граді вранці-рано
 Співає, плаче Ярославна,
 Як та зозуленька кує,
 Словами жалю додає.
 «Полечу, — каже, — зигзицею,
 Тією чайкою-вдовицею,
 Та понад Доном полечу,
 Рукав бобровий омочу
 В ріці Каялі. І на тілі,
 На княжім білім, помарнілім,
 Омию кров суху, отру
 Глибокії, тяжкії рани...»
 І квилить, плаче Ярославна
 В Путивлі рано на валу:
 «Вітрило-вітре мій єдиний,
 Легкий, крилатий господине!
 Нащо на дужому крилі
 На вої любії мої,
 На князя, ладо моє миле,
 Ти ханові меташ стріли?
 Немало неба, і землі,
 І моря синього. На морі
 Гойдай насади-кораблі.
 А ти, прелютій... Горе! Горе!
 Моє веселіє украв,
 В степу на тирсі розібгав».

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі-граді Ярославна.
І каже: «Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скали,
Текучи в землю половчина,
Носив еси на байдаках
На половчан, на Кюбьяка
Дружину твою Святославлю!..
О мій Словутицю преславний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посилала, —
Сльозами моря не долить».
І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу на брамі,
Святеє сонечко зійшло.
І каже: «Сонце пресвятеє
На землю радість принесло
І людям, і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огнений господине!
Спалив еси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи.
Загинув ладо... Я загину!»

(Т. Шевченко)

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Вибірковий диктант

Перше читання тексту

- ▶ Прослухати уважно текст.

ОБОЛОНЬ

Оболонь! Найстародавніша частина древнього Києва, де жили колись човнярі, рибалки і бортничі, де в сиву давнину тулилися землянки і мазанки смердів і княжих людей.

Древні будівлі, засипані пісками, занесені мулом, знову побачили світ сонця. І своєрідна Київська Помпея глянула на нас почорнілими мурами, дубовими зрубамі, тисячолітнім посудом і зернами жита, яке пролежало в землі віки.

Колись тут протікала ясна і повновода Почайна, на плесах

якої гойдалися човни, що прибули сюди з Херсонеса і Цареграда. Про це засвідчують літописи і знайдені в пісках та мулі рештки човнів, залізні ланцюги і якорі...

Оболонь! Чудове слов'янське слово, що проситься в пісню. Сьогодні воно знову звучить над воскреслими берегами Почайни, над берегами Дніпра. На місці древнього поселення народжується нове місто. Бульдозеристи викопують з глибин землі старожитності, археологи дбайливо зберігають кожну річ, яка красномовно говорить до нащадків, розповідаючи про нелегке життя пращурів наших.

На піщаних берегах Почайни зводяться високі будинки, пролягають вулиці, проспекти і площі. Трудівничий передзвін порушив одвічний сон минувшини.

Оболонь! Новітня Оболонь! Бачу тебе в широті, в ясності, в зеленавості твоїх бульварів і проспектів. Бачу тебе білокам'яну, дзвінку і пісенну. З найстародавнішої частини Києва ти стаєш наймолодшим районом сучасного стольного града.

І зводять тебе нащадки, праправнуки колишніх смердів, рибалок і кожум'як, — люди твердої вдачі, впевнені у своєму майбутньому.

І зводяться дзвінки мости, які перекидаєш ти, Оболонь, через русло Почайни, широку течію Дніпра із славної минувшини в зоряну майбутність, підносячи до сонця нову славу вічно молодого Києва (*І. Цюпа*).

Друге читання тексту

- ▶ Виписати лише застарілу лексику.

Третє читання тексту

- ▶ Самоперевірка.

Розподільне письмо

- ▶ Поділити подані слова на архаїзми та історизми. Дібрати до архаїзмів сучасні слова.

Бранець, грядущий, вікторія, вуста, перси, чоло, гусар, воутріє, городовий, вельми, перст, гряде, вйит, пііт, брань, зигзиця, сотник, тать, соцький, динарій, сардак, сал'янці, ректи, орда, фунт, узріти, аще, віче.

Стилістичний аналіз застарілих слів

- ▶ Переписати речення. Позначити архаїзми та історизми. Пояснити їх значення та мету, з якою вони вжиті письменниками (відтворення колориту епохи, почуттєве забарвлення, мовна характеристика персонажів, стилізація давньої мови).

1. Од молдаванина до фінна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує! (*Т. Шевченко*). 2. А угорі — аероплани. Не доліта й моторів шум (*В. Сосюра*). 3. Він був як вой, сп'янілий від одваги (*П. Тичина*). 4. Прислухається княгиня — тільки сміх, тільки труситься сміх, та шумить, шумить шумище із-під хат, із-під стріх (*П. Тичина*). 5. Залишаю я на столі Святослава, — мовила далі княгиня, — нехай робить суд, дає правду людям, говорить з воеводами, боярами, нехай вчиться (*С. Склярєнко*). 6. З передсвіта до вечора, а з вечора до досвіта летить стріла каленая, бряжчить шабля о шеломи, тріщать списи гартовані в степу, в незнаємому полі, серед землі Половецької (*Т. Шевченко*). 7. На панщині пше-ницю жала. Втомилася... (*Т. Шевченко*). 8. Зелена байова корсетка, з червоними мітками, червона в букетах спідниця, на шії дорогі коралі, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівоцької вроди (*Панас Мирний*). 9. Ти любиш в ній князів, гетьмання, панування, — мене ж болить її відвічне страждання (*І. Франко*). 10. Що ти тут, старосто мій, — тее-то, як його — розглагольствуєш з пришельцем? (*І. Котляревський*).

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Бесіда за питаннями

1. Охарактеризувати застарілу лексику. Дати визначення поняттям «історизм» і «архаїзм».
2. У яких випадках доцільне вживання застарілої лексики?
3. У яких стилях неприпустиме використання застарілої лексики?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Знайти художній віршований твір, у якому вжито застарілі слова. Виписати їх, пояснити значення. Вивчити вірш напам'ять і приготуватися до виразного його читання.

Урок № 40

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 15. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ, ПЛАН (СКЛАДНИЙ)

Мета: поглибити знання учнів про засоби самостійної роботи з текстом, формувати в учнів поняття про тематичні виписки; формувати в школярів уміння й навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови під час сприймання, відтворення

і створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету; розвивати вміння виділяти мікротеми у тексті, знаходити й відокремлювати головну інформацію, удосконалювати навички складання плану (складного) й тематичних виписок, навички складання алгоритму дій; виховувати інтерес до українських народних звичаїв.

Міжпредметні зв'язки: складний план параграфа (історія, географія).

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять

Колективне складання опорної таблиці

- ▶ Складіть опорну таблицю «Види самостійної роботи з літературою».

Методичний коментар. Учитель пропонує учням за допомогою вже набутих знань заповнити другу та третю колонки таблиці.

Види самостійної роботи з літературою	Характеристика	Як оформлюються
План	Послідовний перелік основних питань або мікротем тексту	У вигляді окремих пунктів
Тези	Положення, які коротко викладають ідею, думку	У вигляді цитат або власними словами
Тематичні виписки	Фрагменти тексту, які стосуються якоїсь певної теми	У вигляді цитат
Конспект	Послідовне викладення змісту	У вигляді цитат або власними словами

Бесіда

- ▶ Проаналізувавши складену таблицю, відповісти на питання:
 1. З якою метою використовуються тематичні виписки?
 2. Чим вони відрізняються від інших видів запису?

3. Коли робляться тематичні виписки?
4. Як частіше оформлюються виписки?

IV. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок

Робота з текстом

- ▶ Прочитайте уважно текст. Складіть його план (складний).

ДЕНЬ ІВАНА КУПАЛА

7 липня православні християни святкують Різдво святого пророка Предтечі та Хрестителя Божого Івана. За церковними переказами, батьки Івана Хрестителя — Єлисавета й священник Захарія з міста Хеврон. Вони аж до старості не мали дітей, але одного разу під час богослужіння Захарії явився архангел Гавриїл. Він провістив народження в Захарія сина, і син той стане провісником Спасителя. Захарія спочатку не повірив архангелу, і той покарав його німотою. Коли довгоочікувана дитина народилася, Захарія написав на папері, що сина зватимуть Іваном. І німота відразу спала.

Цар Ірод, розшукуючи Івана, аби вбити його, послав до Захарії в Єрусалим вояків, котрі повинні були дізнатися, де ховається Єлисавета з сином. Оскільки священник у жодному разі не хотів видавати дружину, його було вбито прямо в храмі. Єлисавета з Іваном на той час ховалися в печері посеред пустелі. Пізніше Іван виконав надзвичайно важливу місію — охрестив Ісуса Христа.

Народ має своє уявлення про це свято. У цей день Іван Хреститель освятив воду та прогнав злі сили. Народ дав цьому святу свої, так би мовити, неофіційні назви: Іван травник, Іван-чаклун та ін. Загалом це дуже давнє язичницьке свято, яке було певною мірою переосмислене після запровадження християнства на Русі.

За народним звичаєм, цього дня молодь зі співами й жартами прямує до річки, розкладає вогнища й танцює навколо них. Багато таємниць обіцяє розкрити ніч на Івана Купала. Ось які «правила» передбачає це свято.

Від цього дня можна вже купатися в річках і озерах, вода вже достатньо прогрілася. Це свято — одне з найулюбленіших свят молоді. За народними уявленнями, цього дня сонце має особливу життєдайну силу, а після сходу сонця вода набуває чудодійних властивостей. Оскільки воно в цій воді викупалося. Тому вважається, що надзвичайно корисно викупатися вночі перед Купалом або рано-вранці в річці або навіть у росі — це додає здоров'я та

краси. Ця вода, на переконання знахарів, ще й змиває біль, невдачі, непорозуміння.

Свято припадає на найкоротшу ніч протягом року — з 6 на 7 липня. Спати в цю ніч в жодному разі не можна, тому що відбувається збіговисько-шабаш відьом, чортів, русалок та іншої нечистої сили. Щоб уберегтися від шкідливих витівок нечисті, слід по дому розкласти полин та гілочки осики, які наділяються магічними властивостями. До речі, за народними повір'ями, будь-яка рослина цієї ночі набуває чарівних якостей, саме тому знахарі збирали в цей період цілющі трави — «святоянське зілля». Багато чого дивного відбувається цієї ночі, зокрема дерева можуть розмовляти один із одним і навіть ходити.

Цієї чарівної ночі рівно опівночі розпускається вогненна квітка папороті. Вважається, що той, хто цю квітку побачить, знайде старовинний скарб, а той, хто її зірве, почне розуміти мову птахів і тварин. Старі люди кажуть, що зірвати цю квітку майже неможливо — таке нетривале її життя, але якщо це вже вдасться, то слід підкинути її в повітря — вона впаде прямо на те місце, де закопаний скарб. Можливо, ця легенда виникла тому, що ніхто ніколи не бачив квітку папороті, а це зумовило наділення рослини загадковими властивостями.

Символом свята є мати-й-мачуха. За легендою, колись дуже давно обвінчалися брат і сестра, не знаючи, що вони родичі. Це великий гріх, і тому вони перетворилися на рослину. Ця рослина поєднала в собі два начала: жовте — це сила сонця, Іван Купало, а синє — це вода, богиня Мара.

До речі, саме Купало й Марена є головними атрибутами цього дня. У деяких регіонах України раніше дівчата виготовляли «Купала» з вербової гілки, прикрашали цю гілку квітами та стрічками, а потім водили навколо неї хороводи. Потім хлопці «здійснювали напад» на цю вербову гілку й кидали «Купала» в річку. Після цих розваг можна розкладати вогнища.

Мистецтвом вважається, якщо вдасться розкласти вогонь навколо молодого оздобленого квітами дерева так, щоб дерево не було пошкоджене вогнем. Вогонь наділявся магічними очисними властивостями з давніх-давен. Цієї ночі стрибають через вогнища. Чим вище підстрибнеш над вогнищем, тим будеш щасливішим у коханні та здоровішим. Вогонь очищує, додає сил і наснаги. Закохані пари стрибають разом, узявшись за руки. За повір'ям, якщо вони зможуть разом перестрибнути через вогонь, і при цьому їхні руки не роз'єднаються, то вони одружаться.

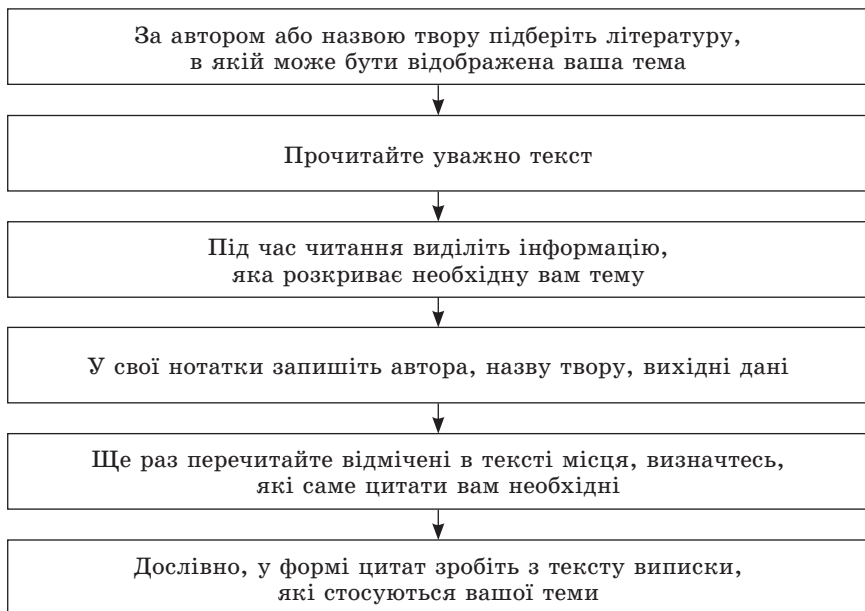
Матеріал для вчителя. Складний план цього тексту може мати такий вигляд:

1. Історія християнського свята:
 - а) звістка, отримана Захарієм;
 - б) загибель батька Івана Хрестителя;
 - в) виконання святої місії.
2. Народні назви дня Івана Купала.
3. «Правила» свята:
 - а) чудодійні властивості води;
 - б) застережливі заходи проти витівок нечисті;
 - в) квітка папороті;
 - г) легенда про мати-й-мачуху;
 - д) Купала й Марена — атрибути цього дня;
 - е) повір'я, пов'язані з купальським вогнищем.

Колективна робота зі складання алгоритму

- Зробіть алгоритм складання тематичних виписок.

Матеріал для вчителя. Алгоритм складання тематичних виписок може мати такий вигляд:

Робота з текстом

- Розділіть аркуш зошита на дві частини. Праворуч випишіть цитати, ліворуч — тему виписки.

Теми виписок:

1. Народні повір'я про квітку папороті.
2. Традиції купальського вогнища.

V. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка виконаних робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Зробіть складний план параграфа, який вам було задано додому, з історії (географії, біології).

Урок № 41

ЗАПОЗИЧЕНІ СЛОВА, ЇХ СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Мета: поглибити знання учнів про запозичені слова, удосконалити вміння пізнавати їх, за допомогою словників тлумачити значення, розвивати вміння визначати стилістичні функції запозичених слів та навички доцільного користування ними; розвивати чуття слова; виховувати почуття патріотизму та полікультурності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикографія: тлумачення значень слів іншомовного походження за словниками.

Орфоенія: вимова слів іншомовного походження.

Орфографія: правопис запозичених слів.

Синтаксис: робота з текстом.

Стилістика: стилістичні функції запозичених слів.

Міжпредметні зв'язки: російська мова, медицина, мистецтво та ін.

Тип уроку: поглиблення знань та засвоєння нових аспектів теми.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація та поглиблення опорних знань

- ▶ Прочитайте текст. Випишіть слова іншомовного походження. Розкрийте їх значення та роль у тексті.

ОЧІ — ДЗЕРКАЛО ЗДОРОВ'Я

Про це говорять із подивом, слухають із недовір'ям: магія якась — подивитись в очі людині і тут же розповісти все не тільки про її здоров'я, а й про звички? Немислимо, розумом не збагнути. Однак це факт. Та якщо ні для кого з давніх-давен не диво, що очі — дзеркало душі, то сьогодні нас переконують і в тому, що очі — дзеркало здоров'я, переконує наука, ім'я якій — іридодіагностика.

Нове слово в медицині? І так, і ні. Ні — тому що хіба можна назвати новим метод, якому понад три тисячі років? Так — тому що знову згадали, заговорили про нього і почали застосовувати в Європі, США, Канаді, Японії лише в середині п'ятдесятих років минулого століття.

Перші, так би мовити, сліди іридодіагностики прийшли до нас з глибокої давнини. Так, у печерах Малої Азії знайдено наскельне зображення райдужки ока та її зв'язків із різними частинами людського тіла. В Індії, Китаї вже більш як три тисячі років тому надавали виняткового значення змінам в очах хворої людини... Про відображення на райдужній оболонці ока (ірисі) стану практично всіх органів людини писали Гіппократ та Філострат.

Основоположником сучасної іридодіагностики є доктор медицини з Угорщини Пекцелі. Ще в дитинстві випадково помітивши, як змінилося забарвлення райдужки ока пораненої сови, майбутній учений зацікавився цим явищем. Пізніше, будучи студентом, а потім працюючи в хірургічному госпіталі, він продовжував накопичувати спостереження, що в майбутньому дало змогу йому систематизувати іридологічні тести і дати перше обґрунтування методу іридодіагностики. Цінність методу полягає в тому, що він не тільки фіксує відхилення в організмі, а й часто дає інформацію про їх причини. Сьогодні офіційна медицина визнає за ним право громадянства. Створено Міжнародну асоціацію іридологів (С. Кузнєцов).

- ▶ Чи вмотивовано використання запозичених слів у тексті? Чим саме?

Тренувальні вправи

- ▶ До наведених слів доберіть іншомовні відповідники, подані в дужках.

Промисловість, рішення, всесвіт, відсоток, краєвид, кіннота, льотчик, водій, воротар, кріпость, уподібнення, обрій, кількісний, розумовий (космос, ландшафт, пілот, асиміляція, резолюція, фортеця, голкіпер, шофер, процент, індустрія, кавалерія, горизонт, інтелектуальний, статистичний).

- ▶ Користуючись словником іншомовних слів, з'ясуйте значення поданих слів, складіть з ними речення, запишіть. З'ясуйте вимову і правопис запозичених слів.
Комюніке, приватизація, толерантність, інновації, алергія, феєрверк, екстраординарний, арія, привілей.
- ▶ Запишіть подані слова українською мовою; з'ясуйте, за якими правилами вони вимовляються і пишуться:
 - а) диета, визит, циклон, пластырь, библиография, вентилятор, цитадель, автоматизация, поливитамины, дезинфекция;
 - б) аттестат, параллель, корреспондент, троллейбус, атташе, иррациональный, иммиграция, финн, аннотация, мадонна;
 - в) Миссисипи, Таллинн, Уссури, Дарданеллы, Ницца, Пикассо, Вирджиния, Торричелли, Россини, Вавилон, Тибет, Голландия;
 - г) виньетка, марсельеза, мадьяр, портьера, карьера, серьёзный, пьедестал, интервью, адъютант, ателье, эскадрилья, вестибюль.

IV. Поглиблення знань учнів про стилістику

- ▶ Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання: 1. Що являє собою стилістика як галузь мовознавства? 2. У чому суть стилістики мови? 3. Що є предметом стилістики мовлення?

Матеріал для вчителя. Стилiстика як галузь знань мовознавства є наука, що вивчає стилі і стилістичну систему літературної мови, функціонування її в різних сферах спілкування, спрямований добір мовних засобів відповідно до мети і змісту мовлення.

Розрізняють стилістику мови і стилістику мовлення.

Стилiстика мови визначає стилістичні засоби на всіх рівнях — фонетичному, лексичному, граматичному (морфологічному і синтаксичному), аналізує смислові і експресивні відтінки синонімічних елементів мови, відмінність в стилістичному забарвленні їх.

Стилiстика мовлення (практична стилістика) — встановлює закономірності функціонування мовних засобів у різних стилях мовлення, дає рекомендації правильного, стилістично доцільного використання їх відповідно до ситуації мовлення в тій чи іншій сфері спілкування, учить мовної майстерності.

- ▶ Визначте стиль тексту із попередньої вправи.
- ▶ Зачитайте уривок тексту художнього твору. Чим характеризується цей стиль?

- ▶ Прочитайте текст і розкажіть про стилістичні особливості слів іншомовного походження.

Лексика за стилістичним використанням поділяється на ряд (низку) груп: 1) суспільно-політичну; 2) термінологічну; 3) іншомовні слова; 4) розмовно-просторічні; 5) діалектизми й 6) жаргонізми.

Слова іншомовного походження прийшли в нашу мову в різні часи, різними шляхами і стосуються різних сфер суспільного життя:

- 1) політики (*агітація, конституція* й ін.— з латинської мови; *політика, прем'єр, бюрократ* і ін.— з французької; *мітинг* і ін.— з англійської);
- 2) освіти (*лекція, університет, екзамен, конспект* і ін.— з латинської);
- 3) культури, мистецтва (*концерт, акорд, піаніно* і ін.— з італійської; *романс, актор, сюжет* і ін.— з французької; *ландшафт, арфа* та ін.— з німецької);
- 4) побуту (*люстра, порт'єра, трюмо* та ін.— з німецької; *гарбуз, ізюм, лапша* та ін.— з тюркської);
- 5) спорту (*чемпіон, бокс, футбол* та ін.— з англійської).

Частина запозичених слів міцно ввійшла до складу **загально-вживаної** лексики — *етика, мемуари, натуральний, інфекція*.

Серед іншомовних слів особливе місце займають **інтернаціоналізми** — *партія, резолюція, філософія*.

На сучасному етапі з'явилося в нашій мові багато запозичених слів, які нерідко ускладнюють взаєморозуміння в спілкуванні.

- ▶ Наведіть приклади запозичених слів у наш час. Чи виправдано їх буяння в українській мові сьогодні?

V. Закріплення здобутих знань і умінь з теми

- ▶ Продовжіть рядки словами іншомовного походження, що стосуються:

- а) суспільно-політичного життя: демократія, ...
- б) науки: географія, ...
- в) культури і мистецтва: театр, ...
- г) торгівлі та фінансів: імпорт, ...

- ▶ Замініть запозичені слова українськими відповідниками-синонімами. Які з них доцільніше вживати в побутовому мовленні?

Констатувати, концентрувати, адекватний, анулювати, аргументувати, дефекти, делегація.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Зробіть аналіз сучасних газетних матеріалів щодо вживання запозичених слів. Чи завжди їх кількість умотивована?

VI. Систематизація й узагальнення знань і умінь, одержаних на уроці

- ▶ За допомогою яких довідників бажано встановлювати значення запозичених слів?
- ▶ Коли вживання слів іншомовного походження є позитивним явищем, а коли — негативним?
- ▶ Як ви можете охарактеризувати використання слів іншомовного походження на сучасному етапі?

VII. Підсумок уроку

- ▶ Відзначити, що учні засвоїли добре, а над чим ще слід працювати майже постійно, бо особливо правопис слів іншомовного походження необхідно часто перевіряти за словником.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть невеличкий твір на одну з тем (на вибір): «У друкарні», «Прем'єра», «Класична музика», «Домашні квіти», «БАДи», доцільно використовуючи слова іншомовного походження.

Урок № 42

НЕОЛОГІЗМИ, ЇХ СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Мета: поглибити знання про неологізми та засвоїти їх стилістичні функції; розвивати розуміння взаємозв'язків між мовними явищами і суспільними реаліями; виховувати прагнення десятикласників до підвищення культури власного мовлення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і стилістика: відповідно до теми.

Словотвір: способи творення нових слів.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Міжпредметні зв'язки: художня література, історія.

Тип уроку: поглиблення та засвоєння нових знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань

- ▶ Прочитайте речення. Знайдіть неологізми. Яку стилістичну роль вони виконують?

1. Повесіння парую, ряхтять і підходить до самої хати; Ти й сам був наструнчений, немов орган... (А. Малишко). 2. Навпомацки в зеленім темновинні він рушив до тебе (М. Вінграновський). 3. Спікер має бути врівноваженим, передбачливим і принциповим.

Матеріал для вчителя. Неологізми — слова, якими оновлюється лексика відповідно до нових потреб суспільства (*парламент, мерія, бізнес-клуб, Інтернет-кафе*) або творчих намірів письменника (*зорехмарний ряд, води сніготалі*); вони не належать до активного словникового запасу мови, принаймні до того часу, поки остаточно не засвояться мовою і не втратять відтінку свіжості й незвичності.

У науковому і публіцистичному стилях неологізми виконують в основному номінативну функцію, а в творах художньої літератури використання неологізмів — авторських новотворів пов'язане з яскраво вираженим стилістичним завданням.

Неологізми бувають двох типів: загальноновживані та індивідуальні.

Індивідуальні неологізми письменників-реалістів збагачують художній стиль мови і його виражальні засоби. Вони творяться в межах словотворчих і граматичних закономірностей загальнонародної мови (*підхмар'я, золотохвильний, розкрилити*).

Стилістично забарвлені неологізми мають художнє, образне спрямування і естетично-виховне значення.

IV. Засвоєння нового матеріалу

- ▶ Прочитайте неологізми. Складіть із ними речення.

Спонсор, менеджмент, вірусологія, лесезнавство, біонавти, багатотиражна, профвідпустка, гвардія.

Тренувальні вправи

- ▶ Прочитайте індивідуальні неологізми. Складіть із ними словосполучення. Запишіть. Визначте стилістичний відтінок неологізмів.

Дзвінкостеблій, живоносне, цвіт, розпрозорилась, колисково, майбуття, широкополий, крутоберегий, самодзвонний, сивінь, високочолий, медоцвіт.

- ▶ Перепишіть речення. Зверніть увагу на авторські неологізми. Як вони впливають на стиль?

1. Не дивися так привітно, *яблуневоцвітно* (П. Тичина). 2. Не милуй мене *шовково*, *Ясносоколово* (П. Тичина). 3. Сестру я Вашу так любив — *Дитинно злотоцінно* (П. Тичина). 4. Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом В своєму *зорехмарному* ряду (М. Вінграновський). 5. Зазимую тут; залітую, В цій великій хаті не своїй. У кутку *відтихну, відлютую*, Намовчусь у темряві німій (М. Вінграновський). 6. Деся на горизонті *хмара-хустка* Манить вдаль, мов дівчина у сад, І *весни* такі *пахучі згустки* Розплескалися об голубий фасад (В. Симоненко).

- ▶ З поданими неологізмами-словосполученнями складіть речення і запишіть. Підкресліть усі члени речення. Проаналізуйте стилістичну роль неологізмів. Яку синтаксичну роль вони відіграють?

Чорнобривий день, серцем кучерявий (П. Тичина), пахуча темрява (М. Рильський), без'язика вулиця (В. Маяковський).

- ▶ Прочитайте текст. Що сказав про неологізми М. Рильського відомий мовознавець академік Л. Булаховський. Випишіть неологізми М. Рильського. З якими словами ви могли б їх поєднати?

Добре виконують естетично-зображальну функцію в поезіях М. Рильського створені ним неологізми зимовозвучий, бурноплинний, веселокрилий, вихрогровий, яносиній, окучерявлений, стополося, лісолуб, розкриляти, празима. Про такі неологізми Л. Булаховський сказав: «Хай вигадані відповідним художником слова нові слова залишаються назавжди тільки його словами, хай вони не надходять до активного фонду загальної мови, — але там, де їх ужито, вони живуть і довго житимуть своїм повним художньо-естетичним життям. На своєму місці вони є збагаченням мови як засобу служити виявом певної дійової образності та емоційності і, подобаючись хоча б певному колу читачів, тим самим виправдовують своє народження і своє існування».

- ▶ Виразно прочитайте речення. Знайдіть у них авторські неологізми. Яка їх стилістична роль? 2–3 речення (на вибір) запишіть. Визначте тип і вид виписаних вами речень.

1. Ходить полем молодистим,
Гонить хвилю з краю й край
Золотистий, колосистий,
Яровистий урожай.

(А. Малишко)

2. Ти нам дав і віру й сили,
Краю мій багрянокрилий.

(В. Сосюра)

3. Послухай пісню, що в блакиті
Летить, як сокіл-яснозір.

(*М. Рильський*)

4. За колоссям яровистим,
За ліском березолистим
Грають сурмачі.

(*А. Малишко*)

5. Слава сонцю молодому
В світоносній вишині.

(*С. Олійник*)

V. Систематизація й узагальнення засвоєного на уроці

1. Що називається неологізмами?
2. Наведіть приклади загальноживаних і індивідуальних неологізмів.
3. Як утворюються неологізми?
4. Яку стилістичну роль вони відіграють?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Підберіть найбільш поширені загальноживані неологізми, що відносяться: а) до громадсько-політичного життя; б) науки і техніки; в) медицини; г) культури.
- ▶ Перепишіть речення. Знайдіть індивідуальні неологізми і поясніть їх стилістичну роль.

1. Україно моя! Чисті хвилі ланів, Променисті міста, голубінь легкокрила (*М. Рильський*). 2. Брати мої любі, милі, Вольні, труднокрилі (*П. Тичина*). 3. Весна, весна! Яка блакить! Який кругом прозор! Садками ходить брунькоцвіт, А в небі злотозор! (*П. Тичина*). 4. Горіло стокомбайнове поле, палахкотіла пуста солома, але коли були вже недалеко, сотні їх снопастих, важких, покірних, стояли по схилу... (*О. Гончар*).

Урок № 43

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: перевірити й оцінити рівень навчальних досягнень десятикласників із розділу «Стилістичні засоби лексикології», з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; розвивати навички

роботи з тестовими завданнями, навички самостійної роботи; виховувати шанобливе ставлення до рідної мови.

Тип уроку: урок перевірки навчальних досягнень учнів

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми

Варіант 1

► Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Позначте речення, в якому неправильно вжито слово *приймати*.

А Їв би очима та душа не приймає (*Народна творчість*).

Б Василь приймає участь у змаганнях з футболу (*З розмови*).

В Юнаки приймають присягу на вірність Україні (*З газети*).

Г Прошу прийняти рішення якнайшвидше (*Із заявок*).

2. Позначте рядок стилістично забарвлених слів.

А Книга, йти, добрий;

Б сигнал, високий, переслідували;

В шкандибати, малесенький, плестися;

Г дорогий, одинокий, коріння.

3. Позначте рядок стилістично нейтральних слів.

А Добренький, лементувати, зодчий;

Б стіл, книга, прапор;

В реготати, заливатися, стяг;

Г синенький, малесенький, дубище.

4. Позначте речення, в якому вжито просторічне слово.
- А Вітер заснув, затих і тільки зрідка колишеться серед зеленого листа (*Б. Грінченко*).
 - Б Усяка волоцюга тут тягається — так і дивись! Ну, народ! (*Б. Грінченко*).
 - В Місяць був ясний, блискучий, як золотий турецький ятаган (*Г. Тютюнник*).
 - Г Шлях — дорога в небокрай веде (*М. Руденко*).
5. Позначте рядок професійних слів.
- А Шприц, ін'єкція, пацієнт, скальпель;
 - Б моряк, штиль, книга, риболовля;
 - В учень, роман, педрада, щоденник;
 - Г рея, камбуз, кубрик, вахта.
6. Позначте речення, в якому є діалектне слово.
- А Гейзери — гарячі джерела, що періодично фонтанують водою або паром (*З підручника*).
 - Б Дощ пройшов шовковою ходою і лишив на місті краплі сліз (*В. Сосюра*).
 - В Десь курився синій димок од ватри (*М. Коцюбинський*).
 - Г Все упованіє моє на тебе, мій пресвітлий раю, на милосердіє твоє, все упованіє моє (*Т. Шевченко*).
7. Позначте рядок запозичених слів.
- А Підлога, ознака, предмет;
 - Б аргумент, генеральний, ліквідувати;
 - В вікно, телефон, олівець;
 - Г Бібліотека, консенсус, знищити.
8. Позначте речення, в якому вжито авторський неологізм.
- А На розмову тихосумну, на раду з тобою опівночі падатиму рясною росом (*Т. Шевченко*).
 - Б Звісна річ, усім тяжка робота з тим, що називається життя (*М. Рильський*).
 - В Над озером пливла м'яка тендітна тиша (*М. Хвильовий*).
 - Г Дивися: серце попелом сиплеться в ніч (*С. Пантук*).
9. Позначте рядок, який складають лише загальноживані слова.
- А Світло, когут, господар;
 - Б урок, плай, ковдра;
 - В доглядати, круглолиций, день;
 - Г ін'єкція, зайвий, козаки.
- Завдання 10–12 мають по шість варіантів відповіді, серед яких два правильні варіанти. Потрібно вибрати два правильні варіанти відповіді.

10. Позначте правильні відповіді.

- А Слова *булава, десниця, пірнач* у сучасному вжитку замінені іншими.
- Б Слова *воєвода, осавул, полковник* є застарілими.
- В Слова *аршин, курінний, очіпок* є словами, що вийшли з ужитку.
- Г Слова *файний, гарний, будинок* є діалектними.
- Д Слова *ланіти, перст, зелейник* у сучасному вжитку замінені іншими.
- Е Слова *чвалати, зеленесенький, лементувати* є стилістично нейтральними.

11. Позначте рядки із стилістично забарвленими словами.

- А Веселощі, хлібина, товариство;
- Б дружба, стаканчик, озорити;
- В лицемірство, старанність, бовдур;
- Г діточки, кулачок, голівонька;
- Д дощ, сонечко, душоугубець;
- Е серденько, теремок, голосочок.

12. Позначте рядки, в яких усі слова є діалектизмами.

- А Смугастий, басаганистий;
- Б легінь, вуйко;
- В ковдра, коць;
- Г когут, півень;
- Д газда, чавунка;
- Е залізниця, вуйна.

► Завдання 13 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, потрібно дібрати відповідник, позначений буквою. Кожна цифра може використовуватися лише один раз.

13. Встановлення відповідності.

1 Запозичені.	А Магістраль, футбол, агент;
2 Діалектні слова.	Б бульба, ріпа, ялина;
3 Професійні слова.	В іменник, префікс, суфікс;
4 Застарілі слова.	Г банити, кендериця, кукуля;
	Д перст, зигзиця, каламар.

► Завдання 14 потребує самостійного розв'язання.

14. Знайдіть у реченнях архаїзми, поясніть їх значення.

- 1 На валах стояли гармати й гаківниці, щоб відбивати наглі напади ворогів (З. Тулуб).

- 2 Ось підвелася одна молодиця, підперезана червоною крайкою (*Панас Мирний*).
- 3 Легка біла газова намітка вкриває її голову з темно-русявим волоссям (*О. Кобилянська*).
- 4 Стрів я діда вельми старого (*Т. Шевченко*).

Варіант 2

► Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Позначте рядок професійних слів.
 - А Учень, роман, педрада, щоденник;
 - Б рея, камбуз, кубрик, вахта;
 - В шприц, ін'єкція, пацієнт, скальпель;
 - Г моряк, штиль, книга, риболовля.
2. Позначте рядок стилістично забарвлених слів.
 - А Дорогий, одинокий, коріння;
 - Б шкандибати, малесенький, плестися;
 - В сигнал, високий, переслідували;
 - Г книга, йти, добрий.
3. Позначте речення, в якому неправильно вжито слово *приймати*.
 - А Василь приймає участь у змаганнях з футболу (*З розмови*).
 - Б Прошу прийняти рішення якнайшвидше (*Із заявок*).
 - В Їв би очима та душа не приймає (*Народна творчість*).
 - Г Юнаки приймають присягу на вірність Україні (*З газети*).
4. Позначте речення, у якому є діалектне слово.
 - А Все упованіє моє на тебе, мій пресвітлий раю, на милосердіє твоє, все упованіє моє (*Т. Шевченко*).
 - Б Гейзери — гарячі джерела, що періодично фонтанують водою або парою (*З підручника*).
 - В Доц пройшов шовковою ходою і лишив на місті краплі сліз (*В. Сосюра*).
 - Г Десь курився синій димок од ватри (*М. Коцюбинський*).
5. Позначте рядок стилістично нейтральних слів.
 - А Стіл, книга, прапор;
 - Б добренький, лементувати, зодчий;
 - В синенький, малесенький, дубище;
 - Г реготати, заливатися, стяг.
6. Позначте речення, в якому вжито авторський неологізм:
 - А Дивися: серце попелом сиплеться в ніч (*С. Пантюк*).
 - Б Над озером пливла м'яка тендітна тиша (*М. Хвильовий*).

- В** Звісна річ, усім тяжка робота з тим, що називається життя (*М. Рильський*).
- Г** На розмову тихосумну, на раду з тобою опівночі падатиму ясною росою (*Т. Шевченко*).
7. Позначте речення, в якому вжито просторічне слово.
- А** Усяка волоцюга тут тягається — так і дивись! Ну, народ! (*Б. Грінченко*).
- Б** Місяць був ясний, блискучий, як золотий турецький ятаган (*Г. Тютюнник*).
- В** Шлях — дорога в небокрай веде (*М. Руденко*).
- Г** Вітер заснув, затих і тільки зрідка колишется серед зеленого листя (*Б. Грінченко*).
8. Позначте рядок запозичених слів.
- А** Вікно, телефон, олівець;
- Б** бібліотека, консенсус, знищити;
- В** аргумент, генеральний, ліквідувати;
- Г** підлога, ознака, предмет.
9. Позначте рядок, який складають лише загальноповживані слова.
- А** Ін'єкція, зайвий, козаки;
- Б** світло, когут, господар;
- В** урок, плай, ковдра;
- Г** доглядати, круглолиций, день.
- Завдання 10–12 мають по шість варіантів відповіді, серед яких два правильні варіанти. Потрібно вибрати два правильні варіанти відповіді.
10. Позначте правильні відповіді.
- А** Слова *булава, десниця, пірнач* у сучасному вжитку замінені іншими.
- Б** Слова *аршин, курінний, очіпок* є словами, що вийшли з ужитку.
- В** Слова *воевода, осавул, полковник* є застарілими.
- Г** Слова *чвалати, зеленесенький, лементувати* є стилістично нейтральними.
- Д** Слова *файний, гарний, будинок* є діалектними.
- Е** Слова *ланіти, перст, зелейник* в сучасному вжитку замінені іншими.
11. Позначте рядки із стилістично забарвленими словами.
- А** Лицемірство, старанність, бовдур;
- Б** веселощі, хлібина, товариство;

- В дружба, стаканчик, озорити;
- Г серденько, теремок, голосочок;
- Д дощ, сонечко, душогубець;
- Е діточки, кулачок, голівонька.

12. Позначте рядки, в яких усі слова є діалектизмами.

- А Ковдра, коц;
- Б смугастий, басаманистий;
- В ґазда, чавунка;
- Г легінь, вуйко;
- Д залізниця, вуйна;
- Е когут, півень.

- ▶ Завдання 13 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, потрібно дібрати відповідник, позначений буквою. Кожна цифра може використовуватися лише один раз.

13. Встановлення відповідності.

1 Діалектні слова.	А Бульба, ріпа, ялина;
2 Запозичені.	Б магістраль, футбол, агент;
3 Застарілі слова.	В банити, кендериця, кукуля;
4 Професійні слова.	Г іменник, префікс, суфікс;
	Д перст, зигзиця, каламар.

- ▶ Завдання 14 потребує самостійного розв'язання.

14. Знайдіть у тексті застарілі слова, поясніть, що вони означають.

Мономах втомлено озирався. Коли б зараз половецька орда могла їх настигнути, то його вої загинули б. І Святополча дружина, і Давида Святославовича ратники полягли б у цьому розгаслому, розм'яклому степу. Але в цю теплу непогодь і половчини на своїх конях не рушать. Мономах задоволено зводиться на стременах, оглядає навколишній затуманений зелений простір. Стільки вже їдуть, а половчинів не видно. З того часу, як Мономахові раті розгромили орду на Сулі, хани бояться зустрічей з русичами (*Р. Іванченко*).

V. Підсумок уроку

- ▶ Організований збір контрольних зошитів.
- ▶ Відповіді на питання, що виникли в учнів під час написання контрольної роботи.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Індивідуальне завдання з повторення вивченого.

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми												Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї правильної відповіді									з вибором кількох правильних відповідей				на встановлення відповідності
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Варіант 1	Б	В	Б	Б	Г	В	Б	А	В	В, Д	Г, Е	Б, Д	1 — А, 2 — Г, 3 — В, 4 — Д	
Варіант 2	Б	Б	А	Г	А	Г	А	В	Г	Б, Е	Г, Е	В, Г	1 — В, 2 — Б, 3 — Д, 4 — Г	
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	4	5

24–23 бали	12 б.	12–11 балів	6 б.
22–21 бали	11 б.	10–9 балів	5 б.
20–19 балів	10 б.	8–7 балів	4 б.
18–17 балів	9 б.	6–5 балів	3 б.
16–15 балів	8 б.	4–3 балів	2 б.
14–13 балів	7 б.	2–1 бали	1 б.

Урок № 44

**ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ СИНОНІМИ ТА ЇХ ВИДИ
(КОНТЕКСТУАЛЬНІ СИНОНІМИ, ПЕРИФРАЗИ;
ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ)**

Мета: поглибити та розширити знання про лексико-стилістичні синоніми, їх різновиди, формувати вміння аналізувати синоніми та творчо використовувати у власному мовленні; розвивати гнучкість і доцільність у використанні мовних засобів; виховувати естетичні смаки учнів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексика і стилістика: в межах теми уроку.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова.

Тип уроку: засвоєння нових знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань і навичок

Фронтальна бесіда

1. Що називається синонімами? Наведіть приклади.
2. Яка їх роль у мові?
3. Чи часто ви користуєтесь словником синонімів?

IV. Поглиблення та розширення знань, умінь і навичок

Матеріал для вчителя. Лексичні синоніми бувають *ідеографічні та стилістичні*. Ідеографічні відрізняються відтінками значення: *назва* — вживається у всіх випадках, *заголовок* — лише в художніх та публіцистичних творах.

Стилістичні синоніми характеризуються належністю до окремих стилів мовлення та різною мірою емоційно-експресивного забарвлення.

Лексичні синоніми бувають *загальномовні*, що не обумовлені жодним контекстом (*швидко, прудко, хутко, жваво*), і *контекстуальні*, що набувають синонімічних значень лише в певному контексті (*Ідучи зеленими вулицями рідного міста, я зустрів свого давнього, замріяного друга*).

Складовою синонімів є описові звороти, за допомогою яких предмет, явище, особа, будь-яка реалія називаються не прямо, а описово, через характерні їх риси, — *перифрази* (людина поважного віку — стара, Великий Кобзар — Тарас Шевченко, легені планети — ліси).

Невичерпним джерелом синонімів є переносні значення, особливо багатозначних слів, у яких виявляються не тільки смислові відтінки, а й стилістичне забарвлення (*правда — істина; говорити — ректи*).

Лінгвістичне спостереження

- Прочитайте речення. Випишіть синоніми і поясніть їх значення. До якої групи синонімів вони належать?

1. Наче зачарований велетень, стояв ліс (*Панас Мирний*).
2. Під гаєм в'ється річенька (*Л. Глібов*).
3. По діброві вітер вие

- (Т. Шевченко). 4. Ой піду я в бір темнений (Леся Українка).
5. Могутнім спокоєм дихає праліс.

V. Закріплення нового матеріалу

Тренувальні вправи

- ▶ До кожного з іменників підберіть по кілька відповідних синонімів, поданих у довідці, і запишіть їх у вигляді 12 синонімічних груп. Поясніть відтінки їх значення.

1. Область. 2. Яр. 3. Бій. 4. Болото. 5. Палиця. 6. Гілка. 7. Глибина. 8. Бідолаха. 9. Нероба. 10. Голяр. 11. Верткість. 12. Огорожа.

Довідка. Яруга. Глибочінь. Баталія. Край. Зона. Байрак. Віти. Кий. Перукар. Мочар. Балка. Битва. Дручечок. Ломака. Гультяй. Паркан. Бідаха. Ледар. Вітка. Галузка. Ограда. Вертлявість. Глибинь. Бідар. Ковінька. Неборак. Сіромаха. Бідняк. Гультіпака. Трясовина. Цирульник. Тин. В'юнкість. Пліт. Драговина.

- ▶ Складіть і запишіть речення з кожним із наведених синонімічних слів. Поясніть, якими відтінками відрізняються ці слова. Чи можуть вони взаємозамінюватись в одному контексті?

Друг, товариш; дружба, братство; розповідь, сказання; вітер, буря.

- ▶ Складіть і запишіть словосполучення з кожним із наведених прикметників-синонімів з урахуванням їх змістових, емоційних і стилістичних відтінків.

Незабутній, вікопомний, безсмертний, великий, величний; сильний, могутній, сміливий, дерзновенний; архаїчний, застарілий; героїчний, звитязний.

- ▶ Спишіть речення, підкресліть синоніми до слова хуртовина (сильний вітер зі снігом). Чим відрізняються ці синоніми — значенням чи емоційним забарвленням?

1. Як не любити зими сніжно-синьої на Україні моїй, саду старого в пухнастому інеї, сивих, веселих завій (М. Рильський).
2. Реве, свище завірюха (Т. Шевченко). 3. Заметіль замела шляхи (І. Нечуй-Левицький). 4. Метелиця засипала землю снігом (І. Нечуй-Левицький). 5. Пурга розгулялася (І. Нечуй-Левицький). 6. Хурделиця плела навколо холодні сіті (М. Стельмах).

- ▶ Прочитайте речення. Знайдіть контекстуальні синоніми. У чому їх особливість?

1. І ось він стає дорослішим, ні, він уже став дорослим, уродливим, розумним і нараз — комусь там потрібним (С. Плачинда).

2. Григір Тютюнник принципово близький до натури зображення, принципово їй вірний, маючи вроджене чуття на дрібниці, на деталі, на колоритні характерності (*Є. Гуцало*). 3. Скажи мені правду, мій добрий козаче, що діяти серцю, коли заболить? Як серце застогне і гірко заплаче, як дуже без щастя воно зацемить? (*Нар. пісня*).

- ▶ Перепишіть текст. Назвіть використані в ньому перифрази. Яка їх роль?

Що не кажіть, не любити кішок просто неможливо. Приходиш додому, а ваша красуня-грація зустрічає біля порога, потреться об ноги, хвіст трубою, промуркоче заспокійливу пісеньку, вмоститься на колінах. Погладиш пухнасте диво — і воно вбере в себе всі денні стреси (*Із журналу*).

VI. Систематизація та узагальнення засвоєного матеріалу

1. Які слова називаються синонімами?
2. Які види синонімів ви знаєте?
3. Наведіть приклади перифразів.
4. Яку стилістичну роль відіграють синоніми?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Перепишіть. У поданих прислів'ях та приказках знайдіть синоніми до слова говорити; поясніть їх смислові й стилістичні відтінки.

1. Меле язиком неначе з гарячки. 2. Ляпає язиком, як постолом. 3. Городить ні те ні се. 4. Язык без кісток: що хоче — лопоче. 5. Нема чого говорити, а є що балакать. 6. Таке верзе, що й купи не держиться. 7. Переливає з пустого в порожнє. 8. Плети, плети! Я чув таких, як ти.

Урок № 45

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 16.

ТЕЗИ

Мета: повторити вивчене про види самостійної роботи з літературою; уточнити відмінності понять: план, тези, виписки, конспект; розвивати навички сприйняття й розуміння прочитаного тексту, вміння визначити мікротеми в тексті, відокремлювати головну інформацію від другорядної; удосконалювати

навички аналізу тексту публіцистичного стилю, уміня складати тези, розвивати грамотність учнів; виховувати інтерес до культурної спадщини українського народу.

Міжпредметні зв'язки: тези літературно-критичних статей (література), тези окремих розділів підручників (історія, географія та ін.).

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять

Тестове завдання

- ▶ Виконайте тестове завдання на співставлення стилів і мовних засобів, що в них використовуються.

1 Публіцистичний.	А Використання розмовної лексики та фразеології;
2 Офіційно-діловий.	Б вживання емоційно-експресивної лексики;
3 Науковий.	В тенденція до використання складних синтаксичних конструкцій;
4 Розмовний.	Г використовуються усі мовні засоби;
5 Художній.	Д повна відсутність експресивних мовленнєвих засобів.

Відповідь. 4 — А, 1 — Б, 3 — В, 5 — Г, 2 — Д.

- ▶ Складіть подібне тестове завдання.

Монологічне висловлювання

- ▶ За допомогою опорної таблиці (див. урок 40) складіть монологічне висловлювання на тему «Види самостійної роботи з літературою».
- ▶ Зробіть висновок, чим відрізняються тези від тематичних виписок, конспекту, плану.

Коментар учителя. Тези — стисло сформульовані основні положення прочитаного тексту. Тези розкривають суть усієї текстової інформації. Тези поділяються на такі види: цитатні (відбір і запис авторських тез), вільні (формулювання основних поло-

жень власними словами) і змішані. Тези бувають простими (записуються тільки твердження автора) і складними (відображена аргументація тверджень).

IV. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на розвиток комунікативних умінь

Опрацювання пам'ятки до складання тез

▶ Робота за варіантами:

Варіант 1 — записати порядок роботи над складанням тез;

Варіант 2 — написати вимоги до складання тез.

Матеріал для вчителя. Порядок роботи над складанням тез:

1. Прочитати весь текст, якщо він невеликий, або розділ, якщо твір великий за обсягом.
2. Продумати зміст тексту, знайти і проаналізувати основні мікротеми.
3. Викласти основні авторські думки у вигляді послідовних пунктів.

Вимоги до складання тез

1. Чітке і стисле формулювання думок при збереженні своєрідності форм джерела.
2. Кожне положення має містити одну думку.
3. Складання тез за мікротемами (іноді одна теза може об'єднувати кілька абзаців).
4. Виділення у кожній тезі головного слова, словосполучення.
5. Обов'язкове посилання на джерело викладу у кінці або на початку роботи.

Творча робота

- ▶ Записати відмінності тез від інших видів роботи з текстом, використовуючи подані конструкції.

Конспект — стислий ... , а тези коротко У конспекті відображається у скороченому вигляді ... , а тези передають Тематичні виписки — фрагменти тексту, які ... , а тези План — це послідовний ... , а тези —

Робота з текстом

- ▶ Прочитайте уважно текст. Визначте його стильову належність, тему і головну думку тексту.

ЯБЛУНЕВОЦВІТНИЙ ГЕНІЙ УКРАЇНИ

З ім'ям Тичини пов'язані в нашій літературі відкриття епохальні, він приніс нам образність нового часу, поезику, здатну відтворити музику космічних оркестрів, найніжнішу красу

людського почуття і грозову, вкрай наелектризовану атмосферу творення нового світу. Тичина для нас — співець гуманізму, співець високого й людяного «чуття єдиної родини».

Не перестають дивувати властивості його слова. У ньому, ніби вперше мовленому, виникають раніше не знані ритми й видіння, що можуть сприйматись як первопочатки буття, як образ одвічного руху.

Прокинувся я — і вже Ти:
Над мною, піді мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

Жага осягнення світу й людини — чи не це становить душу його поезії? І чи не цим пояснюється такий тривалий інтерес автора «Сонячних календарів» до того мандрівного українського Сократа, ім'я якому — Григорій Сковорода?

Кожна поетична індивідуальність тому й індивідуальність, що в чомусь вона виявить себе найприкметніше. Тичина — це музика й барви, це чистота душі. Так принаймні мав би сприймати його творчість кожен, кому вона відкривається вперше.

Ясноока поетова муза з дитинною мудрістю прагне зазирнути в глибини й праглибини сутнього, все довколишнє її щиро дивує, бо ж стільки життя таїть у собі речей значних, загадкових, бо ж, якщо уважніше вглядітись, вслухатись, то взагалі в житті нічого нема неістотного... «Ви знаєте, як липа шелестить?» А це ж, виявляється, диво, це рідкість, це те, що завдяки поетові може стати й для вас відкриттям!

«Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася короткості трав...» Яким треба було володіти чуттям естетичним, психологічним, щоб рідне слово, ледь торкнуте, враз сяйнуло такою красою свіжості і новизни!

Мова народу була для Тичини силою невичерпно творчою. З чутливістю диригента вловлював він живі її тони й могутнє багатоголосся, з розмаїтих її звучань поет видобував злагожденість симфоній.

Навряд чи кому іншому було під силу те, що брала на себе тендітна муза українського Орфея. Поет, що словами пелюсткової ніжності виспівав найтонші порухи людської душі, її прагнення до ідеалу, зачарованість красою життя, Тичина, однак, ніколи не був поетом інтимних затишків, він не малював нам ідилій, його поезія, виповнюючись революційною пристрастю, не уникала найдраматичніших конфліктів епохи. Слово Тичини то з болем, то з прокляттям чи захватом відтворювало грізні дисонанси

життя, і навіть тоді, коли інші «тікали в печери, озера, ліси», його муза, хай навіть зранена, кров'ю облита, мужньо й відкрито виходила навстріч ураганам часу, навстріч найпотужнішим бурям та борінням епохи:

Хто має право примусить людину?
 Хто може ніч обернути на днину?
 І хто такий мудрий, щоб зразу нас всіх
 Повісив за правду, єдиний наш гріх?
 (*«Паліть універсали»*)

Дух невтоленності, це він був рушійною силою всіх поетичних новацій Павла Тичини. Носячи в собі суцільний неспокій, поет постійно прагнув мистецьких оновлень, він не мислив себе інакше, як у ролі першопрохідця, у ролі майстра, чиї зусилля спрямовані на те, щоб розширити свої поетичні плацдарми, видобути з рідної мови нову художню якість. І читач почуває, як музи Тичини раз у раз прагнуть спозирнути в незвідане, в заобрійне, де, може, їй відкриються нові поетичні світи. Свідченням цих безнастанних експериментувань митця є більшість його книг, і зокрема ця його посмертна велична симфонія «Сковорода», твір, до якого ще не раз буде звертатися думка дослідників.

Не все в його творчості рівноцінне, з відстані часу нині це видно кожному. Новаторство Павла Тичини найплідніше виявлялося там, де воно природно виростало з народної поезії, з народнопісенної стихії, де його живила вся багатюща художня творчість українського народу. На ґрунті національної поезики якраз і формуються великі художники. Могутній дух шукань єднає Тичину з такими поетами, як Елюар, Лорка, Незвал, Хікмет, з усіма тими, ким пишається світова поезія нинішнього століття. Авторіві книг «Плуг», «Вітер з України», як небагатьом, вдалось у своїй творчості поєднати найкращі досягнення сучасної світової поезії з українською національною традицією, і саме в органічності цього художнього синтезу маємо вбачати суть новаторства нашого славетного поета. Змінювались ритми доби, зазнавала відповідно до цього змін і поезія Павла Тичини. Незмінною лишалася тільки безмежна любов поета до свого народу, гуманістична сила і пристрасть його духовних устремлінь. З'явилися речі, що вражали місткістю своїх художніх узагальнень: такі твори, як «Чуття єдиної родини», «Похорон друга», як сповнений незламної віри в народ вірш «Я утверждаюсь», ставали суспільними подіями, знаменням часу. Визначаючи глибинні почуття, поет вистраждав своє право сказати за всіх, сказати від імені цілого народу:

Яка біда мене, яка чума косила! —
А сила знову розцвіла.

Павло Григорович як людина був мовби продовженням своєї поезії. Обдарований винятковим артистизмом, співець отієї яблу-невоцвітності, яка, переходячи з покоління в покоління, і нині здатна хвилювати підрастаючу юнь, очищати й наснажувати кожного, чия душа сприйнятлива до прекрасного.

Хтось назвав Тичину останнім поетом Розстріляного Відродження, поетом, розстріляним хай не фізично, але морально. Важко з цим не погодитись. В моєму сприйнятті автор «Сонячних кларнетів» — постать глибоко трагічна. Від спілкування з ним залишалось враження, що ця людина постійно носить у собі якийсь незникаючий біль, думки, що вічно тривожать.

Одного разу після якогось засідання Павло Григорович запрошує мене проїхатись на схили Дніпра. Зупинилися десь біля Аскольдової могили, вийшли з машини. Вечоріло. Тихо було, безлюдно. Все небо в хмарах. Павло Григорович, як завжди внутрішньо напружений, по-пташиному сторожкий, до чогось прислухається.

Раптом каже:

— Чуєте? Дзвонять...

Я глянув нагору, в бік Лаври — може, звідти? Однак нічого не чути.

— Таж таки дзвонять, — повторює він. — Десь отам...

Погляд його спрямований на Аскольдову могилу.

Було це ще задовго до того, як люди мого покоління дізнались про бій з військами Муравйова під Крутами і що загиблих у тім бою київських студентів було пізніше поховано саме на Аскольдовій могилі та що на уславлення їх молодий Тичина написав хвилюючі рядки:

На Аскольдовій могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ!

То, може, дзвони з тих трагедійних літ вчуваються поетові й тепер, відлунням болю озвавшись у його чулому серці?

Цей поетичний реквієм його після 1918 року ніколи більше не друкувався. Вульгарно-соціологічна критика епохи тоталітаризму зробила все, щоб збіднити творчість Тичини, щоб його замовчати або спотворити його шедеври, окарікатурено виставляючи

в школі, перед школярські наївні очі якісь і справді невдалі рядки поета. Певне, нікому в українській поезії фальсифікатори не завдали більшої шкоди, як авторові «Сонячних кларнетів», вилучаючи, безсоромно окрадаючи багатство його ранніх невмирущих поезій, де увічнено золотий гомін визвольної боротьби українського народу.

Сьогодні, на щастя, поет повертається до читачів неушкодженим, не знівеченим, повертається до нас той, кому доступно було пізнати божественну красу гармонійності світу, відчутти весь трагізм епохи, зіткнення сил світлих, творчих и чорних, руйнівних в їх вічнім борінні.

Вічно молодим, непорочно-чистим повертається до нових поколінь наш найчутливіший поет, сонячний, яблуновоцвітний геній України (*О. Гончар*).

- ▶ Ще раз уважно прочитайте текст. Виділіть мікротеми. Розподіліть сторінку зошита на дві частини. У першій запишіть план тексту, у другій — тези.

V. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка виконаних робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Складіть тези окремого розділу підручника з історії (географії, фізики та ін.).

Урок № 46

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ СИНОНІМИ ТА ЇХ ВИДИ

Мета: закріпити, розширити та поглибити знання і вміння десятикласників про синоніми; формувати навички ефективно їх використовувати; розвивати навички культури мовлення; виховувати мовне чуття, естетичні смаки учнів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексика і стилістика: у межах теми уроку.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Культура мовлення: виразне читання, стилістично забарвлене письмо.

Міжпредметні зв'язки: художня література.

Тип уроку: закріплення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок**

- ▶ Наведіть приклади лексико-стилістичних синонімів.
- ▶ Виразно прочитайте речення. До виділених слів підберіть синоніми. Поясніть авторський їх добір.

1. Зійди, сонце, під моє віконце та й засвіти ясно, позолоти мої чорні терни, нехай буде *красно*. 2. Сонечко встало, прокинулось ясне, грає вогнем, пломеніє і по степу розлива своє світлонько *красне*. 3. Онде балочка весела, в цій хоромі, *красні* села (*Із творів Лесі Українки*).

IV. Поглиблення і розширення знань про лексико-стилістичні синоніми

Матеріал для вчителя. Стилістична синонімія охоплює експресивно-сміслові відтінки підвищеного значення — *урочистість, повага, ввічливість* та зниженого — *зневага, презирство*, а також функціонально-мовні синоніми.

Стилістичний ефект нерідко досягається шляхом вживання слів у непрямому значенні, на базі чого утворюються тропи — метафора, метонімія, синекдоха, оксюморон (*зависла думка, дзвінка тиша*).

- ▶ Виразно прочитайте речення. Визначте стилістичну роль переносного слововживання. Які тропи зустрілися в реченнях? Запишіть речення і поясніть розділові знаки.

1. Ліс співа то грізно, то шовково, Як морська безсмертна глибина, — Не одно ж там розцвілося слово, Запалала пісня не одна (*М. Рильський*). 2. Він Глінку й Лисенка заграє і Гулака, І усміхнулись люди так гостинно (*М. Рильський*). 3. Ридма ридають хвилі, а морю пишуть ріки, що води їх сміються від сонця і вітрів (*П. Тичина*).

V. Закріплення і систематизація засвоєного матеріалу

- ▶ До поданих слів підберіть функціонально-мовні синоніми; вкажіть стиль. Складіть 3–4 речення і запишіть. Поясніть роль синонімів.

Зразок. Записувати — фіксувати (наук.)

Спілка, залишок, наказ, дія, відпускати (гроші), час, підрахунок, співець, вигадка, з'єднувати, вимова, співочий, обличчя.

- ▶ До поданих слів підберіть синоніми-перифрази офіційно-ділового стилю.

Рішити, телята, було, передплачено, нафта, комбайн.

- ▶ Прочитайте речення. Зверніть увагу, як М. Коцюбинський працював над словом, зокрема, підбираючи синоніми (у дужках подано перший варіант). Поясніть доцільність такої заміни.

1. По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін *однаковим тоном* (одним голосом), знялася ціла буря голосів. 2. Вечір за вечором просиджували вони з Гафійкою у *прибраній* (чистій), немов на Великдень, хаті, в чистій одежі. 3. Тимчасом рій згадок викликав у пам'яті давно забуті обличчя й події, колись пережиті *почуття* (емоції). 4. Вона не могла з певністю сказати, чи то був сон, чи *привид* (галюцинації). 5. При *повній* (абсолютній) тиші в повітрі, густий гай легко затримав зібране за день тепло.

- ▶ Перепишіть речення. Які тропи з стилістичною метою використані в них? Складіть схему останнього речення.

1. Вмирає все в житті, та не вмирає слово... Із небом розмовля, з землею гомонить (*А. Малишко*). 2. Думаю, що у сильних духом людей страждання повинні перековуватись у мужність. Читаю Лесю Українку. І якось глибше розумію її, ніж розумів до цього часу (*С. Будний*). 3. Слався ж вовіки на селах і в городах Бронзовим сяйвом у древнім гербі хліборобів — Найіменитіших аристократів труда (*С. Олійник*). 4. На білі озера цвіту Лебедем вплив світанок, Струшує з крил росу (*Л. Клименко*). 5. Де хвиля в берег б'є дзвінка, там, де Дніпро гримить і лине, уже поставила турбіни міцна робочого рука (*В. Сосюра*).

- ▶ Користуючись довідкою, до кожного з поданих прикметників підберіть по кілька синонімів і запишіть їх у вигляді синонімічних груп. Поясніть відтінки в їх значеннях, утворіть з кількома групами словосполучення.

1. Гарний. 2. Ненадійний. 3. Старий. 4. Гілястий. 5. Сумний. 6. Чудовий. 7. Товстий. 8. Старанний. 9. Змерзлий.

Довідка. Красивий. Крилатий. Давній. Дивний. Вродливий. Хиткий. Журливий. Чудесний. Хисткий. Жирний. Смутний. Прекрасний. Дорідний. Зажурений. Колишній. Непевний. Стародавній. Журний. Ретельний. Тучний. Задубілий.

VI. Систематизація і узагальнення засвоєних знань, умінь і навичок

- ▶ Запишіть речення, підбравши синоніми (що стоять у дужках), які найбільше підходять за змістом.

1. Усі (трудящі, працівники, трудівники) нашої фірми своєчасно подали звіти. 2. За статтю до молодіжної газети я одержав (плату, гонорар). 3. Дрохви дуже (боязливі, лякливі, похлопиви, боязкі).

- ▶ Перерахуйте групи лексико-стилістичних синонімів.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання (на вибір)

- ▶ Письмово доведіть (з наведенням прикладів), що наявність синонімів допомагає урізноманітнити мовлення, уникнути повторів слів, найточніше і виразніше висловити думки і почуття.
- ▶ Творчо використовуючи лексико-стилістичні синоніми різних видів, напишіть міні-твір на вільну тему.

Урок № 47

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ СИНОНІМИ ТА ЇХ ВИДИ. ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Мета: закріпити знання і навички з теми; навчити доцільно використовувати синоніми у власному мовленні; розвивати гнучкість мислення і мовлення; виховувати шанобливе ставлення до слова, до мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Словотвір і стилістика: на рівні синонімів.

Морфологія: частини мови.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Пунктуація: розділові знаки.

Розвиток мовлення: види мовленевої діяльності.

Міжпредметні зв'язки: художня література.

Тип уроку: формування практичних умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

- ▶ Що таке синоніми? Яке значення вони мають?
- ▶ Які різновиди лексико-стилістичних синонімів ви знаєте? Наведіть приклади.

- ▶ До якого виду лексико-стилістичних синонімів належать подані нижче словосполучення? Уведіть їх у речення і поясніть стилістичний ефект.

Вільна неволенька, солодкий плач, слізна радість, надія рветься, захмарена блакить, ніжні погрози, щасливий смуток, мовчазна музика, безмовний крик, посріблені скроні.

IV. Формування й удосконалення практичних умінь і навичок

Тренувальні вправи

- ▶ Виразно прочитайте тексти. Які мовні стилістичні засоби забезпечують їх виразність? Поясніть розділові знаки.

Тихо звечоріється в полях.
Гасне в небі полум'я черлеве.
І веде додому сивий шлях,
І говорять сутінки до мене
(М. Братан)

Ходять ночі без словечка,
І дні не говорять,
Виллялися з відеречка
Із водою й зорі
(М. Вінграновський)

Робота в групах

- ▶ До кожного з наведених нижче дієслів підберіть по кілька відповідних синонімів, поданих у довідці. Складіть три речення з однією із груп синонімів, запишіть їх і підкресліть члени речення.

1. Тривати —	2. Бурхливо —
Благати —	Раптово —
Віднітися —	Завжди —
Робитися —	Всенародно —
Втручатися —	Нишком —

Довідка. 1. Бовваніти, молити, чинитися, творитися, продовжуватися, маячити, встрявати, коїтися, тягнутися. 2. Несподівано, прилюдно, тишком-нишком, безнастанно, зненацька, буряно, вічно, враз, раптом, бурно, крадькома, привселюдно, потай, таємно, буйно, раз у раз, повсякчас.

- ▶ Спишіть, замінюючи слово *край* синонімами, поданими в довідці. Який варіант, на вашу думку, більш виразний?

1. Відлітають журавлі в теплий край.
2. У нашому краю багато лісів.
3. Лісник жив десь на краю села.
4. Вода полилася через край склянки.
5. Добре грають наші футболісти, особливо правий край.
6. Повернувся в рідний край.

Довідка. Права сторона, в кінці, на батьківщину, вінце, місцевість, у вирій.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитайте текст. Знайдіть у ньому перифрастичні звороти (загальномовні, концептуальні, експресивно-сміслові, функціонально-мовні, перифрази, переносне значення). Визначте їх стилістичну роль. Випишіть їх.

Про рибалок та рибальство написано безліч наукових статей, брошур і навіть монографій. Але гумористичних оповідань на цю вдячну і вічну (поки що) тему написано ще більше. Тому автор цього твору про лицарів гачка та наживки аж ніяк не ризикує, що його звинуватять у бажанні бути занадто вже оригінальним. Не ризикує він і тим, що йому заікримінують намір висміяти славне плем'я (*Ю. Шанін*).

V. Систематизація і узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Серед яких частин мови найчастіше зустрічаються лексико-стилістичні синоніми? Чим, по-вашому, це можна пояснити?
 - ▶ Перепишіть речення. Підкресліть синоніми. До якого виду вони належать? Яка їх стилістична роль? Поясніть розділові знаки.
1. Серед нашого народу, скажу вам, трапляються всякі прізвища — чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні.
 2. Ми з вами знаємо, що значить кричати, що значить галасувати, лементувати — але те, що робиться, коли — гол! — цього описати не можна (*Остан Вишня*).
 3. Срібнив крильми залітний голуб осінь І трепетно снував у небі кола, Мені на дзьобі промені носив... (*В. Ткаченко*).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть твір на тему «Чарівна зима», використовуючи лексико-стилістичні синоніми різних видів.

Урок № 48**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 17.****КОНСПЕКТ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ
ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ЩО СПРИЙМАЮТЬСЯ НА СЛУХ**

- Мета:** закріпити знання учнів про види самостійної роботи з текстом, удосконалювати вміння складати конспект як різновид стислого переказу, вміння працювати з тлумачним словником; розвивати вміння сприймати текст на слух, мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз тексту публіцистичного стилю; виховувати шанобливе ставлення до книги як скарбниці знань.
- Тип уроку:** урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів із темою,
метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять****Бліц-опитування**

- ▶ Сформулюйте правильне визначення понять.
Види самостійної роботи з текстом: ...
План — це ...
Тези — це вид самостійної роботи з текстом, що ...
Тематичні виписки — це...
Конспект — це...

Дослідження-моделювання

- ▶ Сформулюйте визначення публіцистичного стилю з метою використання:
 - а) у науковій статті;
 - б) у поясненні на уроці учням 5–6-х класів.

**IV. Виконання системи практичних завдань
дослідницького характеру, спрямованих
на розвиток комунікативних умінь****Лексична робота (в парах)**

- ▶ Знайдіть значення слів у тлумачному словнику. Складіть одне речення з усіма наведеними словами.

Сприймати — осягати розумом сенс чого-небудь, осмислювати щось, усвідомлювати.

Розуміти — сприймати, осягати розумом, усвідомлювати ідею, зміст, значення чого-небудь.

Засвоювати — зрозуміти, вивчати щось.

Сприймаючи висловлювання на слух, треба вчитися не тільки розуміти, але й засвоювати його.

Дослідження-аналіз готового конспекту

- ▶ Прослухайте уважно текст.

КОМП'ЮТЕРНА ЕРА

Книжки... Товщі й тонші томи, з малюнками й без них, по-жовклі від часу й тільки-но видані, які ще пахнуть друкарською фарбою... Ні, не дарма казав у свій час великий Гессен про магію книжки, оспівував її протягом усього свого життя.

Ще недавно святість і безсмертя книжки не підлягали жодним сумнівам. І навіть тоді, коли розквіт комп'ютерної ери вже був очевидним, книжку з тріумфом продовжували розхвалювати як найзручніший, мобільний, надійний і компактний спосіб збереження інформації.

Однак із плином часу постало запитання: а чи не застаріла книжка в наш вік персональних комп'ютерів, глобальних мереж і гіпертекстів? Чи зберегла вона в собі певний потенціал для протистояння натиску комп'ютерних технологій? І, нарешті, чи не пора зовсім відмовитися від випуску книжкової продукції й перейти на «електронно-видавничу діяльність»?

Адже з погляду людини інформаційної епохи, книжка — це певна сукупність знань, відомостей. При цьому абсолютно не важливо, якого плану ця інформація: довідкового, навчального чи духовного. Звичайно, не можна не зважати на згадану вище магію книжки з її естетичною цінністю саме як об'єкта культури. Проте, як стверджують скептики, важливість книжки в наш час втрачається порівняно з можливостями комп'ютерних технологій. Термін життя таких книжок — понад місяць-два, після чого їм судилося канути в небуття.

Друга проблема — проблема місця. Мало хто із сучасних мешканців Землі може мати вдома всі ті книги, які він вважає потрібними. Врешті-решт вони можуть вижити свого господаря з квартири.

Третя проблема — екологічна. Чи замислювалися ви коли-небудь, скільки дерев полягло, щоб дати життя якомусь новому роману? Чи не злочин знищувати зелені легені нашої планети?

Четверта проблема — проблема пошуку. За даними статистики, сучасна людина читає в основному так звану «практичну літературу»: цивільний кодекс, збірник кулінарних рецептів, телефонний довідник тощо. А спробуйте знайти потрібну вам інформацію в товстому томі! До того ж книжка не завжди фізично спроможна представити цікаве для вас явище в тісному взаємозв'язку з іншими, що з легкістю вдається зробити засобами комп'ютерної технології. Також інформація просто зобов'язана регулярно оновлюватися, що практично неможливо під час використання книжкової технології.

Отже, основу експансії на книжковий ринок було закладено 1969 року. Саме тоді завдяки Теду Нельсону на світ з'явилась революційна ідея гіпертексту, що невдовзі була пов'язана з іншою статтею, у якій докладно розкривався зміст цього терміна. Так народилась ідея інформаційної мережі, яка вдало реалізувалася в кінці вісімдесятих років двадцятого століття у вигляді Інтернету.

Далі постала проблема об'єднати в одному просторі інформаційні ресурси відео, аудіо й тексту. Це зроблено засобами мультимедіа. Плата ж за використання мультимедіа була дуже дорогою: для збереження мультимедійних даних потрібні були великі ємності. Тому спеціально створено лазерний компакт-диск великої ємності, який уміщує до 670 мегабайт даних.

До кінця вісімдесятих років гіпертекст і мультимедіа відігравали вже істотну роль на світовому інформаційному ринку. Залишилося тільки об'єднати їх, щоб на світ з'явилася мультимедійна енциклопедія (*В. Леонт'єв*).

- ▶ Ознайомтесь із конспектом цього тексту (на картках). Проаналізуйте складений конспект: чи всі головні думки тексту відображені, чи збережені мова тексту, логіка викладення; які помилки допущені.

Картки

КОНСПЕКТ СТАТТІ В. ЛЕОНТЬЄВА «КОМП'ЮТЕРНА ЕРА»

Недарма у свій час великий Гессен казав про магію книжки, оспівував її все життя. Однак постало питання: чи не застаріла книжка в наш вік персональних комп'ютерів? Чи не пора зовсім відмовитися від випуску книжкової продукції? Ще недавно святість і безсмертя книжки не підлягали сумнівам. Проте важливість книжки в наш час втрачається порівняно з можливостями комп'ютерних технологій. Друга проблема — проблема місця,

бо мало хто може мати вдома всі ті книжки, які йому потрібні. Третя проблема — екологічна, бо багато дерев полягло, щоб дати життя якомусь роману. Четверта проблема — проблема пошуку, бо важко знайти в товстому томі потрібну вам інформацію. Також інформація просто зобов'язана постійно оновлюватися, що неможливо під час використання книжкової технології. Основу експансії на книжковий ринок було закладено 1969 року, коли Тед Нольсон висловив ідею гіпертексту. Потім народилась думка про інформаційну мережу. А об'єднання в одному просторі ресурсів відео, аудіо й тексту було зроблено засобами мультимедіа. Потім був створений лазерний компакт-диск великої ємності для збереження мультимедійних даних.

Матеріал для вчителя. У запропонованому конспекті допущені такі помилки й недоліки:

1. Порушена логіка викладу: у тексті спочатку йшлося про те, що донедавна святість книжки не підлягала сумніву, а потім про питання, чи не застаріла книжка в еру персональних комп'ютерів.
2. Текст конспекту взагалі не поділений на абзаци, що створює складнощі у сприйнятті змісту.
3. У статті В. Леонтьєва вказано, що теза про те, що важливість книжки в наш час втрачається порівняно з можливостями комп'ютерних технологій, належить скептикам, а у конспекті ця теза приписана автору статті.
4. Автор конспекту використовує однакові синтаксичні конструкції в 6, 7, 8 реченнях, що суттєво збіднює мову складеного тексту і негативно впливає на процес сприйняття.
5. Неправильно записано ім'я автора ідеї гіпертексту.
6. Не вказаний важливий факт про те, що ідея інформаційної мережі здійснилася у вигляді Інтернету в кінці вісімдесятих років двадцятого століття.
7. Не відображена в конспекті остання думка автора статті про створення мультимедійної енциклопедії.

V. Складання конспекту почутого висловлювання

Аудіювання

- ▶ Прослухайте уважно текст. Визначте його стильову належність, виділіть головну інформацію.

«ЖИВІ КНИГИ» ТА КОМП'ЮТЕРНІ ПІДРУЧНИКИ

Книга й комп'ютер сприяли появі такого виду мультимедійних видань, як «жива книга».

Чи не іділія, коли в ролі бабусі, яка задушевно розповідає онукам улюблені казочки, виступає комп'ютер? Адже комп'ютер не тільки читає, а й показує казки, водночас голос читця супроводжується не якимись статичними комп'ютерними слайдами, а цілком повноцінними мультиками, що дуже люблять діти.

До того ж і мультики ці не прості, а інтерактивні: граючи курсором мишки, дитина може активно втручатися в перебіг подій, додаючи свій візерунок у розкішний казковий килим. Звичайно, не всі живі книги дають дитині змогу кардинально змінювати хід подій. Казка завжди залишається казкою, і кінець її завжди має бути щасливим.

Є в живих книжок ще одна корисна якість: текст може звучати не тільки рідною мовою, а й іноземними, а також супроводжуватися титрами. Кращого способу підштовхнути дитину до вивчення мов не придумати!

Серед мультимедійних книг існують як книги для дітей, так і для дорослих, наприклад, комп'ютерні варіанти Біблії, деяких творів світової класики. За структурою такі книги близькі до електронних енциклопедій. Крім тексту самого твору, вони зазвичай мають пошуковий механізм, додаткові статті та коментарі.

А як же бути, якщо із «живих книг» дитина вже виросла, а до серйозних енциклопедійних ще не доросла?

Тут на допомогу прийдуть мультимедійні підручники.

Хоча такі підручники вже близько десяти років активно використовуються в навчальному процесі на Заході, у нашій країні подібні проекти поки що нездійсненні. Адже комп'ютер нині є навіть не в кожній десятій сім'ї, а школи також часто мають застарілі вироби комп'ютеротехніки. І це в кращому випадку. Так що замінити шкільний підручник компакт-диском поки що не виходить. А ось доповнити традиційний курс — це просто.

Мультимедійний підручник практично не відрізняється від звичайної мультимедійної енциклопедії — той самий зручний гіпертекстовий принцип, та сама інтеграція тексту, аудіо, відео й анімаційних матеріалів. Ось тільки згруповано відомості не за алфавітом, а за тематичними уроками.

Першими мультимедійними підручниками, що з'явилися на ринку, звичайно ж, були підручники з іноземних мов. Представлений у них комп'ютерний курс, на відміну від книжки, збагачує не тільки словниковий запас і граматику, а й вимову. У більшості таких сучасних підручників користувач бачить на екрані речення чи цілий діалог, одночасно слухає його у виконанні носія цієї мови, а після прослуховування може спробувати повто-

рити ту саму фразу в мікрофон. Програма зіставить акцент користувача з еталонною фразою й одразу ж вкаже, які саме звуки варто вимовляти інакше. Плюс до цього — годину-другу живого відео чи караоке...

Проте далеко не в усіх курсах ці приємні зручності реалізовано на належному рівні. Особливо в старих програмах, які вийшли 5-6 років тому. А саме вони і штампуються «піратами», оскільки нові розробки надійно оберігаються виробниками.

Отже, користуйтеся новими, досконалими програмами, і ви переконаєтеся, що в Інтернеті легко можна знайти чимало цікавого, пізнавального (*За В. Леонтьєвим*).

Самостійна робота

- ▶ Оформіть письмово прослухане висловлювання у формі конспекту.

VI. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка декількох робіт.
- ▶ Колективна робота з редагування складеного учнями тексту.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть твір-мініатюру на тему «Роль книжки в еру комп'ютерних технологій».

Урок № 49

АНТОНІМИ. ПАРОНІМИ.

ПРАВИЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПАРОНІМІВ У МОВЛЕННІ

Мета: поглибити знання учнів про синоніми; дати поняття про пароніми; формувати навички доцільного використання антонімів та правильного — паронімів; розвивати творчі мовленнєві здібності; виховувати вдумливе ставлення до слова та вміння ефективно його використовувати.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Словотвір і стилістика: доцільне використання мовних одиниць.

Морфологія: частини мови.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Зв'язне мовлення: види мовленнєвої діяльності.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова, фольклор.

Тип уроку: поглиблення та засвоєння нових знань.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань і вмінь

- Прочитайте групи слів. За яким принципом вони згруповані? Чим відрізняються синоніми і антоніми між собою? А що в них спільного?

Де-юде — формально, на папері — юридично.

Схід — захід, минулий — майбутній, радіти — журитися.

IV. Поглиблення та засвоєння знань, умінь і навичок

Матеріал для вчителя. Антоніми, як пари слів із протилежним значенням, бувають також загальномовні (*щастя — горе, млявий — жвавий, хвалити — гудити, тихо — голосно, швидкий — повільний*), контекстуальні (*Бо що свої боли — пусте. Світове горе важке. Він надививсь на нього і вдома, і по світах (М. Коцюбинський)*).

Антоніми виконують стилістичні функції протиставлення та зіставлення (*У щастя людського два рівних є крила: Троянди й виноград, красиве і корисне (М. Рильський)*), антонімічної іронії (*Любить, як вовк порося*).

Антоніми збагачують нашу мову, роблять її точною, образною і яскравою.

- Перепишіть подані прислів'я та приказки. Знайдіть у них антоніми, поясніть їх стилістичне значення. До якої частини мови належать використані антоніми?

1. Молоде орля та вище старого літає.
2. Слова масні, а пироги пісні.
3. На чорній землі білий хліб родить.
4. Правда та кривда — як вогонь та вода.
5. Добре говорить, але зле робить.
6. Слухай тисячу разів, а говори один раз.

Крім однозвучних слів, що мають різне значення, тобто омонімів, у мові існують слова, близькі за звучанням, але різні за своїм значенням. Такі слова називаються **паронімами**. Наприклад: *здравиця (здравний тост) і здравниця (санаторій), ефектний (виразний) і ефективний (продуктивний)*.

Правильне слововживання паронімів забезпечує точність висловлювання.

- ▶ Розкрийте дужки, вибираючи потрібне слово. Свій вибір обґрунтуйте. Запишіть речення.
- 1. Продавець розповів про правила і умови (ефектного, ефективного) використання кухонного комбайна.
- 2. Ця земельна (дільниця, ділянка) була передана дитячому будинку.
- 3. Порядок утворення (виборного, виборчого) округу визначається законами про вибори до відповідних органів.

V. Формування практичних умінь і навичок

Тренувальні вправи

- ▶ За зразком доберіть і допишіть по 2–3 пари антонімів, які виражають такі поняття:
- 1. *Простір*: верх — низ, ...
- 2. *Час*: день — ніч, ...
- 3. *Почуття*: любов — ненависть, ...
- 4. *Явища природи, стан*: холодно — тепло, ...
- 5. *Стан, діяльність людини*: працює — відпочиває, ...
- 6. *Соціальні явища, становище людей*: воля — рабство, ...
- 7. *Назви творів, заголовки*: «Війна і мир!» (*Л. Толстой*).
- ▶ Доберіть антоніми до іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Складіть 4 речення (з антонімами із кожної названої частини мови) і запишіть. Яке стилістичне забарвлення надають мовленню антоніми?
- 1. Сила, перемога, північ, початок, розвиток, прогрес.
- 2. Хоробрий, далекий, похмурий, дорогий, широкий.
- 3. Брати, говорити, купити, радіти, молодіти, світати.
- 4. Широко, сухо, зранку, корисно, ясно, там, туди, рано.
- ▶ Перепишіть речення. Підкресліть антоніми і визначте їх стилістичну роль. До яких частин мови вони відносяться?
- 1. Гнів і жаль, огонь і холод, несамовита радість і гірка туга разом охопила Петрове серце (*Панас Мирний*).
- 2. Одна гора високая, а другая низькая... Одна мила далекая, а другая близька (*Народна пісня*).
- 3. Ні туди — ні сюди (*Приказка*).
- 4. Зерно і камінь, суша і вода достойні бути зображені в картині (*А. Малишко*).
- 5. Хто високо літає, той низько сідає (*Народна творчість*).
- ▶ Виразно прочитайте прислів'я, приказки, жарти. Визначте в них приховане протиставлення, що створює іронію. Запишіть (на вибір) 2 речення, визначте їх вид.

1. Хороший, як Микитина свита навиворіт.
2. Такий добрий, що в ложці води втопив би.
3. Казав сліпий: «Побачимо!»
4. Вона співає, як муха в глечику.
5. Жалів яструб курку, доки всю обскуб.

- ▶ Перекладіть українською мовою. Знайдіть антоніми, поясніть їх стилістичну функцію.

ЦВЕТУТ БЕРЕЗКИ

Когда старые березы цветут и золотистые сережки скрывают от нас наверху уже раскрытые маленькие листы, внизу на молодых везде видишь ярко-зеленые листики величиной в дождевую каплю, но все-таки весь лес еще серый или шоколадный, — вот тогда встречается черемуха и поражает: до чего листья ее на сером кажутся большими и яркими (*М. Пришвин*).

- ▶ Поясніть значення поданих співзвучних слів — паронімів. Складіть із ними 3–4 речення. Запишіть.

Авторитарний — авторитетний, адресант — адресат, видатний — відомий, запитання — питання, збірна — збірник — зібрання.

- ▶ Пов'яжіть кожний прикметник із відповідним іменником, що в дужках. Як називаються близькі за звучанням, але різні за значенням слова?

1. Димовий, димний, димучий, димчастий (порох, труба, камінь, вулкан).
2. Водний, водянистий, водяний (чорнило, шлях, жук).
3. Діловий, діловитий (людина, розмова).
4. Особливий, особовий, особистий (присутність, займенник, випадок).

- ▶ Перекладіть українською мовою. Перевірте за словником правильність вибору вами паронімів.

Домашний адрес — поздравительный адрес; военная кафедра — военный конфликт — воинские почести; дружеский визит — дружный коллектив; первоочередная задача — математические задачи; книжный магазин — книжные выражения; музыкальный слух — музыкальное училище — музыкальное общество.

VI. Систематизація та узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Які слова називаються антонімами, паронімами?
- ▶ Яку стилістичну роль вони виконують у мові та мовленні?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Підберіть 5–6 прислів'їв і приказок, в яких би використовувались антоніми. Як це впливає на стилістичне забарвлення прислів'їв і приказок?
 - ▶ Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть особливості паронімів.
1. До (реестру, реєстру) словника не входять стилістично замінені слова.
 2. Номер, ім'я і тоннажність траулера занесені до більшості (реєстрів, реєстрив) світу.
 3. Встановлення газових лічильників стимулює (економічне, економне) витрачання газу.
 4. Міжнародне право є незмінним інструментом організацій міжнародних економічних (відношень, стосунків).
 5. Працівникові, який дістав виробничу травму, встановлено 45 % втрати (професійної, професійної) працездатності.

Урок № 50

ОСНОВНІ ГРУПИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета: ознайомити десятикласників із основними групами фразеологізмів; збагатити мову учнів фразеологізмами; розвивати уважне ставлення до мови, до її якостей; виховувати навички самоосвіти і самовдосконалення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексика: значення фразеологізмів.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Стилістика: функціональні стилі.

Культура мовлення: виразність, образність мови.

Міжпредметні зв'язки: художня література.

Тип уроку: поглиблення і засвоєння знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

- Прочитайте словосполучення і визначте, які з них вільні, які нероздільні, стійкі. Як називаються стійкі словосполучення? Випишіть їх і поясніть значення.

Сказати слово, слово в слово; бере ручку, бере за живе; вода потекла, як вода змила; високий сміх, на сміх брати.

IV. Поглиблення знань, умінь і навичок та засвоєння основних груп фразеологізмів

Матеріал для вчителя. *Фразеологізм* (гр. *phrasis* — вислів, зворот; *logos* — поняття, вчення — особлива одиниця мови, що складається з двох або більшої кількості слів і характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови).

За способом з'єднання слів (компонентів) фразеологізми поділяються на фразеологічні зрощення (ідіоми), значення яких не впливає із значення складників (розбити глек, пекти раків) і фразеологічні звороти, слова в яких певною мірою зберігають свою смислову і граматичну самостійність (сім п'ятниць на тиждень, танцювати під чужу дудку) і ін.

Окрему групу фразеологізмів складають прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми.

Групується фразеологізми і за походженням, а саме: на основі фольклору (*промовка про вовка*), професіоналізмів (*грати першу скрипку*), іншомовних запозичень (*дивитись крізь пальці, апетит приходить під час їди, вавилонське стовпотворіння*), різних стилів (*надати слово, на точці замерзання*) і ін.

Фразеологізмам властиві такі виразові якості, як образність, емоційність, оцінність, експресивність. Образність становить їхню естетичну цінність.

- Випишіть в один стовпчик фразеологічні зрощення, в інший — фразеологічні звороти. Поясніть їх значення.

Розбити глек, прикусити язика, дивитися вовком, от тобі й на!, задерти ніс, бути на сьомому небі, і вухом не веде, не нюхати порошу, благословлятися на світ, і слів нема, голова кругом ходить.

- Перепишіть. У дужках напишіть походження фразеологізмів, розкрийте їх зміст.

Зразок. Відкрити збори (офіційно-діловий), під кутом зору (науковий), діяти тихою сапою (професіоналізм).

Загострити питання; говорити ні те ні се; надати слово; ви-
мушена посада; з'явитись на арені; як з гуся вода; берегти, як
зіницю ока; дамоклів меч; по перше число.

V. Формування практичних умінь і навичок

Тренувальні вправи

- ▶ Поясніть значення таких фразеологічних виразів. З 3–4 із них складіть речення і запишіть. Підкресліть усі члени речення. Яким членом речення є фразеологічний зворот у кожному із них?

П'ятами накивати. Викинути колінце. Крізь зуби. Замилювати очі. Вилами по воді писано. Ні риба ні м'ясо. Витрішки купувати. Бити байдики. Товкти воду в ступі. Кінці в воду. Води багато утекло.

- ▶ Запишіть фразеологізми з українськими відповідниками. Скориставшись довідкою, поясніть їх значення.

Зразок. Совершить покушение — вчинити (зробити) замах.

Сломя голову. И след простыл. Переменить гнев на милость. Смех да и только. Ни пава ни ворона. Стереть в порошок. Было да сплыло.

Довідка. Стрімголов. Змінити гнів на ласку. Сміх та й годі. І сліду не лишилось. Ні пава ні гава. На порох стерти. Було та за водою пішло (або було та загуло).

- ▶ Запам'ятайте значення і походження наведених фразеологізмів. З 3–4 із них складіть речення і запишіть. Підкресліть усі фразеологізми як члени речення.

Гомеричний сміх — невтримний, громоподібний, подібних до сміху старогрецьких богів, описаного Гомером в його «Іліаді» й «Одісеї».

Лебедина пісня — останній прояв якої-небудь діяльності (від повір'я, що ніби лебідь співає один раз у житті — перед смертю).

Проходить червоною ниткою — про яку-небудь думку, ідею, що чітко виділяється, панує (в англійському флоті, щоб запобігти крадіжкам, в середині канатів впліталась червона нитка).

Аріаднина нитка — дороговказівна нитка, спосіб вийти зі скрутного становища (за ім'ям Аріадни, яка згідно з грецьким міфом, дала Тезею клубок ниток і цим допомогла йому вийти з лабіринту).

Сізіфова праця — безкінечна і безплідна робота (по імені старогрецького міфічного царя Сізіфа, покараного за зневагу до богів тим, що повинен був викочувати на гору великий камінь, який зараз же скочувався вниз).

- ▶ Виразно прочитайте речення. Визначте в них фразеологізми і поясніть їх стилістичну роль. Запишіть (на вибір) кілька речень.
 1. Коні ставали дйба і не хотіли іти (*О. Кобылянська*).
 2. І гнало ним назад так, що він землі під ногами не чув від страху (*О. Кобылянська*).
 3. І хто це тобі на нас намотав? І ти віриш? Намотав собі на ніс, що я з ним говорила (*О. Кобылянська*).
 4. Вік прожити — не ниву пройти гомінливу. Ну, а ти вже із нами пройди тую ниву! (*А. Малишко*).
 5. Удова, не плачте з туги, правди у сльозах нема (*Д. Павличко*).
- ▶ Перепишіть речення — крилаті вирази. Допишіть до них ще кілька прикладів.
 1. Людина — це звучить гордо (*М. Горький*).
 2. Бути або не бути (*В. Шекспір*).
 3. Учїтеся, брати мої, думайте, читайте (*Т. Шевченко*).
 4. Послухали лисичку — і щуку кинули в річку (*Л. Глібов*).

VI. Систематизація та узагальнення засвоєного матеріалу

- Що називається фразеологізмами? Наведіть приклади.
- Назвіть джерела походження фразеологізмів.
- Яку роль вони відіграють у мові?
- Наведіть приклади фразеологізмів із дієсловом *грати* (допоміжні слова — *мовчанка, схованка, вогнем, роль, перша скрипка, комедія, на руку* і ін.).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Користуючись фразеологічним словником, доберіть по кілька фразеологізмів зі словами *голова, серце, слово, око*. Запишіть їх. Складіть з окремими із них (на вибір) 6–7 речень, запишіть, підкресліть усі члени речення.

УРОКИ № 51–52

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 18–19.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕКАЗ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

- Мета:** оцінити рівень сформованості вмінь і навичок учнів сприймати на слух текст публіцистичного стилю, усвідомлювати тему й основну думку, письмово докладно відтворювати зміст прослуханого тексту;

удосконалювати вміння і навички учнів письмово докладно відтворювати зміст прослуханого тексту, розвивати навички складання власного монологічного висловлювання, пов'язаного зі змістом прослуханого тексту; виховувати шанобливе ставлення до Землі як колиски людства, усвідомлення необхідності гармонії між усім живим на планеті.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою і завданнями уроку

III. Робота з текстом. Сприйняття і відтворення змісту

Перше прослуховування тексту

- ▶ Прослухайте уважно текст. Намагайтеся усвідомити його зміст, тему й основну думку, запам'ятати послідовність викладу матеріалу.

ПРИВИДИ КАТАСТРОФ

Розкопана до мертвого піску, загиджена хімічними відходами, наша земля викликає співчуття, наче вона жива істота. Так воно і є — земля жива. Чого б тоді її називали матір'ю і сестрою? Відмовляючи в розумі всім іншим істотам, люди не можуть собі цього уявити, але ті, хто працює коло землі, зауважили: якщо любиш землю, вона тобі віддячить. Ми залежні від землі більше, ніж вона від нас, і, зрештою, спільно переживаємо природні катаклізми, смертельно небезпечні для таких маленьких істот, як люди, хоча найменші, комахи, черв'яки, бактерії, не так потерпають.

Людство терпить через повені, пожежі, землетруси, урагани так само, як внаслідок воєн. Результатом цього є голод, мор, бездомність. Тільки любов до життя дає людині змогу, оплакавши рідних, побудувати новий дім. Треба бути постійно готовим до стихійного лиха, вміти рятуватись від нього. Це не війна природи проти людини і не слід її проклинати. Також не помста. Земля також страждає, коли її обличчя спотворюється. Сили космосу стирають з планети цілі країни, знищують острови. Якби земля була лише кам'яною кулею, що б змушувало її вибухати вулканами, рухати материками, опускати й піднімати морське дно?

Людина нині здатна спотворити лице землі, цю тонесеньку плівку, що зветься ноосферою, але їй не дано проникнути до самого серця. Але людина може вийти на контакт із усіма свідомостями Всесвіту, вийшовши з мушлі власної свідомості. Не технічний прогрес і доброта зроблять її щасливою, а гармонія з усім живим.

Фантастика видається мені компенсацією неспроможності людини вийти за межі п'яти відчуттів. У звичайній людині ще з дитинства паралізують бажання потрапити в майбутнє всілякі антиутопічні історії. Знищивши людську гідність на Землі, суспільство починає воювати з космосом. Не думаю, що нам щось загрожує. Ті інші, мабуть, зичать нам тільки добра, вони не в змозі подолати величезні відстані фізично, лише духовно, бо дух і думка найшвидші в світі, коли вони вільні. А ми, на жаль, не знаємо законів Всесвіту, хоча, безперечно, вони захищають кожну істоту. Ми матимемо колись прекрасний світ. Він коштуватиме нам неабияких страждань, катастроф. Але це буде справді царство Боже, куди увійдуть спершу чисті душею діти і ті, хто багато любив.

Нам треба позбутися ненависті до цього світу. Він вартий співчуття (З журналу).

- ▶ Занотуйте до своїх чернеток план або тези тексту (5–7 хвилин).
- ▶ Прочитайте творче завдання до переказу (на дошці) і визначтесь, у якому напрямі повинні розвиватися ваші роздуми:

Доповніть переказ своїми міркуваннями стосовно проблем: людина і природа, людина і Земля, людина і Всесвіт. Як, на вашу думку, людині досягти гармонії з усім живим?

Повторне прослуховування тексту

Методичний коментар. Методика проведення контрольного переказу не передбачає лексичної, орфографічної та інших видів робіт, усного колективного переказу тексту. Проводиться контрольний переказ на здвоєних уроках мови.

IV. Підготовка чорнового варіанта докладного переказу

- ▶ Напишіть докладний переказ прослуханого тексту.

V. Написання докладного переказу публіцистичного стилю з творчим завданням

- ▶ Самостійна робота учнів.

VI. Підсумок уроку

Організований збір зошитів.

VII. Домашнє завдання

- Знайдіть афоризми та цитати, які могли б доповнити та проілюструвати складене вами на уроці монологічне висловлювання.

Додаток

Г. Тютюнник: «Я не знаю, чи там угорі наді мною є життя, але я добре бачу, що вся краса тут, на землі».

О. Гончар: «Природа вклала в людину потребу турбуватися про всіх людей».

М. Пришвін: «Природа підкоряється лише тому, хто сам підкоряється їй».

Й. Гете: «Природа — єдина книга, кожна сторінка якої вповнена глибокого змісту».

Цицерон: «Творіння природи досконаліші за творіння мистецтва».

Ж. Руссо: «Спостерігайте природу і прямуйте дорогою, яку вона вам вказує».

Д. Менделєєв: «Природа завжди діє не поспішаючи і по-своєму економно».

М. Чабанівський: «У природи чисте серце».

М. Познанська:

Спасибі людям, що зростили ліс:
За всі дуби, ялини в пишнім гіллі
І за красу отих зелених кіс,
В яких стоять гнучкі берізки білі.

Г. Сковорода: «Не досить, щоб сяяло світло денного сонця, коли світло твоєї голови затьмарене».

Г. Сковорода: «Ніхто не може вбити в собі зло, коли не втямить спершу, що таке зло, а що добро. А не визнавши сього у себе, як можна знати і вигнати його в інших».

Урок № 53

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ БАГАТОЗНАЧНОСТІ, СИНОНІМІЇ ТА АНТОНІМІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета: розкрити багатство стилістичних можливостей фразеологізмів; розвивати естетичні смаки десятикласників; виховувати повагу до народної мудрості, до творчості майстрів слова.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексика і стилістика: функціональні стилі.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Пунктуація: розділові знаки.

Культура мовлення: точність, багатство і образність мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська та іноземні мови.

Тип уроку: формування умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення учнів із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок****Обмін інформацією**

- ▶ Зачитати фразеологізми, підібрані дома з допомогою фразеологічного словника.
- ▶ Прочитайте фразеологізми з іменником *рука*, поясніть їх значення; доповніть своїми прикладами 5–6 стійких словосполучень, що привернули вашу увагу, запишіть.

Валитися з рук. Волю дати рукам. Гріти руки. Брати голими руками. Важка рука. Ламати руки. Махнути рукою. Не чистий на руку. Не покладати рук.

IV. Опрацювання нового матеріалу**Вступне слово вчителя**

На фразеологію поширюються семантичні категорії і процеси лексики — багатозначність, синонімія, антонімія, омонімія, переносне значення та ін.

Багатозначністю називають властивість слова чи фразеологізму виступати в контексті з різними значеннями. Наприклад, *Іншим разом я б, роззявивши рота, витріщився на цей дім, бо такого дома ніде в світі нема (В. Нестайко)*. А в іншому контексті вираз може означати також і «починати говорити», і «починати лаяти когось», і «бути неуважним».

Чотири значення у фразеологізмі — велика рідкість; зазвичай їх два.

- ▶ Уведіть у речення інші багатозначні фразеологізми, наведені в тексті.

V. Формування правописних умінь і навичок

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Стієке словосполучення *бабине літо* має два значення: 1) погожі дні на початку осені, 2) павутиння, що літає в цей період. Поясніть його значення в кожному з наведених речень. Випишіть по одному реченню з кожним із значень.

1. День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо (*І. Нечуй-Левицький*). 2. «Бабине літо» висіло на віттях, як прядиво (*Леся Українка*). 3. Аеродром обснували білі антени бабиного літа (*Ю. Гагарін*). 4. Ми... складали вірші — про минуле літо, про журавлів, про теплі дні «бабиного літа» (*В. Сухомлинський*). 5. Він [вересень] причепив до свого бриля ... нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін (*М. Стельмах*).

- ▶ Підкресліть члени речення. Яким членом речення виступає фразеологізм? Поясніть розділові знаки.

Творча робота (у групах)

- ▶ Прочитайте початок IV розділу повісті М. Стельмаха «Щедрий вечір» («Літо збігло, як день...») для створення творчого фону. Складіть колективно невелике оповідання «Літо восени», увівши до нього вираз *бабине літо* в обох значеннях.
- ▶ Прочитайте фразеологізми. Розділіть за темами — «Наш клас», «Хуртовина», «Доц над полями». Напишіть короткі твори, використавши фразеологізми. Якого стилістичного забарвлення вони надають тексту?
- ▶ Прочитайте текст. Зверніть увагу, які розгалужені синонімічні ряди фразеологізмів можуть бути. Поясніть їх значення.

В уста малого Михайлика, наприклад, М. Стельмах вкладає підряд аж 10 фразеологічних зворотів, почутих від дорослих і сказаних про дорослих: *«І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якийсь втулявся аж униз і на в'язах стирчала макітра»* («Гуси-лебеді летять»).

- ▶ Розподіліть названі синоніми за значенням на дві групи і запишіть їх. Поясніть значення. Складіть по одному реченню з фразеологізмом кожної групи.

Зуб на зуб не попадає, пекти раків, мороз проймає, зайнятися рум'янцем, червоніти по самі вуха, пробирають дрижаки.

- ▶ У яких зв'язках між собою подані пари фразеологізмів? Складіть з ними речення й запишіть.

Хоч лопатами загрибай — як кіт наплакав; тримати язик за зубами — розпустити язика; хоч до рани прикладай — хоч кіл на голові теши; з усіх ніг — нога за ногою; вести перед — пасти задніх.

- ▶ Прочитайте приказки і прислів'я. Які значення (синонімічні чи антонімічні) вони виражають?

Ні холодно ні жарко; старі й малі; день і ніч; правда кривду переважить; добре говорить, та зле робить; хто високо літає, той низько сідає.

- ▶ Замініть фразеологізми-синоніми одним словом. Запишіть.

Зразок. Хліб насущний, шматок хліба, хліб-сіль — харчі.

Співати дифирамби, кадити фіміам, співати хвалу, підносити до небес; як на голках, як на вогні, як на терню, як на ножах; без ліку, кури не клюють, лопатою горни, аж кишить, як маку, до біса, як піску морського, ні проїхати ні пройти, по горло, по самісінькі вуха, по шию, з головою, по зав'язку, ціла купа, як цвіту в городі; ні в казці сказати, ні пером описати; хоч з лица воду пий, хоч картину малюй, хоч ікону малюй, хоч куди, як сонце, як зоря, очей не відірвати, брати на себе очі.

- ▶ Перекладіть фразеологізми українською мовою, користуючись українсько-російським і російсько-українським словником І. С. Олійника і М. М. Сидоренка. Поясніть їх значення і запишіть українські відповідники.

До зари; куй железо, пока горячо; куда ни шло; разводить тары-бары; ранняя птичка носок прочищает, а поздняя глаза продирает; с незапамятных времен; я про сапоги, а он про пироги.

VI. Систематизація й узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Прочитайте текст і скажіть, до якого стилю він належить. Яку роль у стилістичній виразності мовлення відіграють фразеологізми — їх багатозначність, синонімія й антонімія? Наведіть приклади.

Правильним слід визнати усне або писемне мовлення, що відповідає граматичним, лексичним, стилістичним і вимовним нормам літературної мови. Проте правильність мовлення ще не засвідчує справжнього опанування мови. Можна говорити або писати досить правильно, але надто одноманітно. Такому

мовленню бракує творчого підходу, стилістичної виразності. А мовленнєве мистецтво досягається вмiлим і доцiльним вживанням слiв рiзних стилiв, рiзноманiтних синтаксичних конструкцiй, а також в усному мовленнi — багатством iнтонацiй. Знання виражальних засобiв мови i вмiння використовувати їх залежно вiд ситуацiї мовлення — вищий ступiнь опанування мовної культури. Щоб досягти його, треба досконало знати про рiзне призначення мовних засобiв.

Стилістична доцiльнiсть вживання мовних засобiв, їх вiдповiднiсть потребам спiлкування є ознакою високої культури мовлення (І. Вихованець).

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Прочитайте текст. Розкажіть про значення прислів'їв. До поданих нижче прислів'їв допишіть другу їх частину. Які життєві ситуації розкривають ці прислів'я? Допишіть ще 4–5 прислів'їв, які вам подобаються.

Прислів'я — складова частина культури народу, його нецiненний скарб, яким він володiє з незапам'ятних часiв i яким збагачувалися майбутнi поколiння людства. Усi види словесного мистецтва пов'язанi з народним афористичним словом, яке робить наше мовлення влучним, точним, дотепним. Народнi вислови проникають у мову публiцистики, науки i навiть мiжнародної дипломатії.

Дослiдження прислів'їв зараз активно проводиться у всiх краiнах свiту, створюються численнi фундаментальнi i популярнi збiрки, видаються науковi працi (*З пiдручника*).

1. Праця чоловiка годує, а ...
2. Вченому свiт, а ...
3. Наука в лiс не веде, а ...
4. Гiрко заробиш — ...

Урок № 54

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 20.

БІБЛІОГРАФІЯ. АНОТАЦІЯ

Мета: ознайомити учнів з елементами довідкового апарату книги — її вихiдними даними та анотацiєю; навчити складати бiблiографiчний опис книги, статiї;

формуванню поняття про анотацію й уміння складати анотацію на книгу; показати практичне значення цього жанру, його особливості, структурно-сміслові частини; розвивати пам'ять, увагу, уміння працювати в групі; виховувати бережливе ставлення до книги.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

*Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.*

І. Франко

Вступне слово вчителя

Олександр Герцен писав: «Усе життя людства послідовно накопичувалося в книзі: племена, люди, держави щезали, а книга залишалась». Кількість книг збільшується щоденно. Книга сьогодні — це скарбниця знань. Протягом свого життя людина постійно звертається до книги — за досвідом, за знаннями, за мудрістю. Книги — володарі простору.

Як розібратися у безмежному морі книг?

На допомогу нам приходять довідковий апарат, що складається з багатьох елементів: зміст, вихідні дані, передмова, примітки, покажчики імен, географічні покажчики, списки скорочень, коментарі, бібліографічні коментарі, анотації тощо.

Ще в 250 р. до н. е. в найбільшій бібліотеці — Олександрійській — була складена «Таблиця тих, хто прославився в усіх галузях знань, і того, що вони написали». Цей каталог є першим із бібліографічних посібників. Автор цих таблиць — видатний учений, поет Каллімах. Сам каталог складався зі 120 книг.

- ▶ Як ви вважаєте, скільки книг займають сьогодні бібліографічні видання?
- ▶ Яке значення мають бібліографічні видання у сучасному житті?
- ▶ Поясніть слова В. Брюсова: «Кожна наука ґрунтується на бібліографії».

III. Засвоєння теоретичного матеріалу в процесі виконання завдань і вправ творчого характеру

Робота зі словником

- ▶ Знайдіть у словнику визначення понять «бібліографія», «анотація». Прочитайте і поясніть своїми словами.

Бібліографія — 1. Науковий, систематизований опис книг та інших видань, де вказуються всі вихідні дані про книгу. 2. Список літератури на будь-яку тему або з якої-небудь галузі знань. 3. Наука про способи систематизованого опису книг та інших видань. Прикм. Бібліографічний, -а, -е.

Анотація (спец.) — стисла бібліографічна довідка, характеристика змісту книги, статті.

Дослідження-спостереження

- ▶ Прочитайте наведені вихідні дані книг. Що ви узнали про книгу?

Книга індивідуального автора

Візінська М. С. Шкільний календар : родинні свята. — Х. : Вид. група «Основа», 2007. — 192 с. — (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу» ; Вип. 2).

Книга під назвою

Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. — Донецьк : ТОВ ВКФ «ВАО», 2009. — 544 с. : іл.

Стаття з газети чи журналу

Що таке український бестселер? // Слово і час. — 2003. — № 2. — С. 41–45.

Твір із багатотомного видання

Грушевський М. С. Лаврський гурток і його книжна продукція // Історія української літератури : Зб. творів. У 9 т. — К. : Либідь, 1998. — Т. 1. — С. 294–302.

Коментар учителя. Вихідні дані містять обов'язково таку інформацію: прізвище автора, назву книги, видавництво, рік видання, обсяг книги. Додатково може бути вказано: прізвища редакторів, наклад, у якій серії була видана книга. В бібліографічній пунктуації потрібна особлива точність. Ця пунктуація — результат домовленості, положення про оформлення книг, вона єдина для всього світу, зрозуміла кожній освіченій людині з будь-якого куточка планети. Окрім того, така точність робить можливою комп'ютерну обробку інформації про книги.

Групова робота — складання списків рекомендованої літератури

- ▶ На кожну групу вчитель роздає по п'ять книг та одну-дві журнальних статті на конкретну тему і пропонує скласти список рекомендованої літератури — записати усі книги в алфавітному порядку з усіма вихідними даними, чітко зберігаючи відповідну пунктуацію.

Дослідження-спостереження

- ▶ Прочитайте декілька анотацій. Зробіть висновок про їхню структуру.

1. Учіться висловлюватися (П. І. Білоусенко, Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр та ін.) — К. : Радянська школа, 1990. — 126 с.

У книзі в популярній формі подані поради й цікаві вправи творчого характеру до написання переказів, творів, доповідей (рефератів), виступів, ділових паперів — жанрів усного і писемного мовлення; розглядаються численні приклади практичного застосування набутих знань. Для учнів середнього і старшого віку.

2. Візінська М. С. Шкільний календар: родинні свята. — Х. : Вид. група «Основа», 2007. — 192 с. — (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу» ; Вип. 2).

Навчальний посібник містить сценарії родинних свят, присвячені матері й батькові, братам і сестрам, бабусі й дідусеві, родині й родинній педагогіці, рідній хаті та пам'яті родоvodu. Окреме місце посідають сценарії уроків, спрямовані на національно-родинне виховання школярів засобами літератури. Для вчителів української мови та літератури, організаторів позакласної роботи, керівників методичних об'єднань, студентів вищих навчальних закладів.

3. Шкода М. Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. — Донецьк : ТОВ ВКФ «ВАО», 2009. — 544 с. : іл.

Світ українських традицій нескінченно багатий. Століттями складалася гармонійна система обрядів та вірувань, які на сучасному історичному етапі знову набувають популярності. Книжка розповідає про народні традиції, обряди і свята. Матеріали з української міфології та історії культури не залишать байдужим жодного читача. Безліч цікавих фактів, захоплива манера розповіді роблять видання справжнім подарунком для всіх шанувальників української культури.

Коментар учителя. Складові частини анотації: опис бібліографічних ознак книги, короткий переказ тексту, вказівка, кому

ця книга адресована. Анотація зазвичай розміщується на другій сторінці книжки. У довідковій анотації можливі такі елементи: уточнення заголовка, відомості про автора, про обсяг матеріалу, про форму, зміст, жанр, призначення та структуру видання й інші особливості книги.

Загальна анотація характеризує друкований твір у цілому. Аналітична — окрему частину твору або якийсь аспект його змісту. Групова анотація є узагальненою характеристикою двох і більше творів, що близькі за тематикою.

Анотація

Бібліографічний опис	Текст анотації
Автор	Жанр твору
Назва	Діючі особи
Видавництво	Стислий зміст
Рік видання	Тема, проблематика
Кількість сторінок	Адресат
Наявність ілюстрацій	Відомості про автора

Слід визначити, що в анотаціях частіше за все зустрічаються шаблонні (стандартні) вирази:

- У книзі зібрані...
- До книги увійшли...
- Книга адресована...
- Книга розрахована на широке коло читачів...

Але з метою зацікавлення читачів (особливо у художній літературі) можуть використовуватися й нестандартні вирази:

- Чому так трапилось, ви узнаете, прочитавши книгу...
- Яку таємницю приховує герой?
- Що з ним сталося?

Групова робота — складання анотацій

- ▶ Скориставшись набутими знаннями та зразками, складіть таку анотацію на прочитану вами нещодавно книгу, яка б викликала у читачів бажання прочитати цю книгу.

IV. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка виконаних робіт, аналіз анотацій, створених групами, оцінювання роботи учнів на уроці.

Методичний коментар. Оцінити роботу кожного учня на уроці можна за допомогою таблиці:

**Оцінювання
роботи учнів групи № ____**

№	Прі- звище, ім'я учня	Мій внесок у роботу групи, моє оціню- вання своєї роботи	Судження членів групи про мою роботу, їхнє оцінювання	Оцінка вчителя

- ▶ Мені вдалося гарно попрацювати впродовж уроку;
- ▶ Під час роботи групи я читав, вносив пропозиції, виступав, записував пропозиції інших;
- ▶ Відповідав на питання;
- ▶ Я не зміг відповісти на питання щодо...;
- ▶ Невеликий внесок;
- ▶ Тільки слухав, нічого не робив;
- ▶ Заважав роботі групи, говорив не за темою, говорив голосно, відволікав інших.

V. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть анотацію на улюблену книжку.
- ▶ На уроках розвитку мовлення в 10 класі ви оволодівали навичками роботи з книгою. Підсумуйте вивчене, склавши статтю «Як працювати з книгою». Бажано у ній висвітлити такі питання:
 1. Чому кожна людина повинна оволодіти навичками роботи з книгою?
 2. Як знайти потрібну книгу в бібліотеці?
 3. Що таке бібліографія?
 4. Що таке анотація?
 5. Які види самостійної роботи з книгою існують?
 6. Що таке план? Яким він буває?
 7. Що таке тези?
 8. Що таке тематичні виписки? Коли вони використовуються?
 9. Що таке конспект?

Матеріал для вчителя. Зразок статті поданий у додатку.

Додаток до уроку

ЯК ПРАЦЮВАТИ З КНИГОЮ?

Одна із основних навичок сучасної людини — вміння орієнтуватися в безмежному інформаційному просторі. Аби користуватися накопиченими людством знаннями й досвідом, кожна людина повинна насамперед оволодіти навичками раціональної організації роботи з книгою.

Що це означає? Перш за все — уміння швидко знайти потрібну інформацію чи книгу. За допомогою бібліографії та анотації кожен може швидко підібрати необхідну літературу. Якщо вам прізвище автора невідоме, а відома тільки назва книжки, треба звертатись до систематичного каталогу. Він розкриває фонд бібліотеки за змістом. *Систематичний каталог* — це каталог, у якому бібліографічні картки розташовані за певними галузями знань (з математики, фізики, географії і т. д.). Каталог складається зі спеціально розграфлених каталожних карток. У лівому кутку проставляється шифр, який показує, до якої галузі знань належить певна книжка. У картці вказується прізвище автора, повна назва книги, видавництво, рік видання, кількість сторінок.

Кожна галузь наук відокремлюється одна від одної за допомогою роздільника — це картка з товстого картону, яка має зверху виступ. На цьому виступі вказується назва відділу. Всі дані каталогу записуються друкованим шрифтом. Усі картки вміщуються у скриньки, на кожній із них вказується, картки з якого відділу входять до її складу. Усі скриньки розставляються послідовно за каталожними індексами. Над скриньками підписують «Систематичний каталог».

Якщо прізвище автора вам відоме, зверніться до *алфавітного каталогу*. У цьому каталозі, на відміну від систематичного, каталожні картки розташовані в алфавітному порядку за прізвищами авторів, а якщо книга без автора, тобто збіркою творів — тоді за алфавітом назв. При цьому галузі наук не враховуються.

Знайшовши потрібні книги, треба вивчити їхній бібліографічний опис та анотацію. *Бібліографія* — це науковий, систематизований опис книг та інших видань, де вказуються всі вихідні дані про книгу. Вихідні дані містять обов'язково таку інформацію: прізвище автора, назву книги, видавництво, рік видання, обсяг книги. Додатково може бути вказано: прізвища редакторів, наклад, у якій серії видана книга.

Анотація — це стисла бібліографічна довідка, характеристика змісту книги, статті. Анотація допомагає швидко створити уявлення про зміст і особливості, знайдених за допомогою бібліографії книжок, виділити з них ті, які треба опрацювати в першу чергу й ґрунтовно, а які достатньо тільки переглянути.

Розподіливши за допомогою анотації книги на дві категорії, починаємо працювати. Якщо обраний текст:

- 1) повністю відповідає темі, яку потрібно детально вивчити — складаємо тези або детальний конспект;

- 2) розкриває тему, яку потрібно знати оглядово — записуємо план;
- 3) містить деяку інформацію стосовно необхідної теми — робимо тематичні виписки.

Конспект — це стислий виклад основних ідей, положень та висновків твору, з наведенням фактів, доказів. Уміння правильно вести конспект, правильно його оформити має неабияке значення. Записи повинні бути компактними, їх корисно розподіляти різними способами. При правильному здійсненні конспектування, крім кращого засвоєння матеріалу, виробляється також уміння точного викладу на папері теоретичних і практичних положень науки.

Тези — стисло сформульовані основні положення прочитаного тексту, що вибирають суть висловленого. Тези розкривають суть усієї текстової інформації. Тези поділяються на такі види: цитатні (відбір і запис авторських тез), вільні (формулювання основних положень власними словами) і змішані. Тези бувають простими (записуються тільки твердження автора) і складними (відображена аргументація тверджень).

План — послідовний перелік основних питань або мікротем тексту. План дає оглядове уявлення про книжку.

Тематичні виписки — фрагменти тексту, які стосуються якоїсь певної теми. Виписки робляться у вигляді цитат.

Навички раціональної організації роботи з книгою обов'язково стосуються і дбайливого ставлення до книги як до скарбниці знань людства.

Пам'ятайте, уміння працювати з книгою — це, мабуть, головне навчальне вміння, яким потрібно оволодіти у школі, бо воно лежить в основі компетентності людини.

Урок № 55

СИНОНІМІЯ І АНТОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета: розкрити синонімічні й антонімічні можливості фразеологізмів; розвивати навички доцільного використання фразеологізмів у своєму мовленні; виховувати творче ставлення до викладу думок.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексика і стилістика: у межах теми.

Синтаксис і пунктуація: словосполучення, речення, текст, розділові знаки.

Культура мовлення: образність мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова.

Тип уроку: поглиблення і закріплення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

- ▶ Прочитайте речення і поясніть розділові знаки в них. Визначте в першій частині синоніми, а в другій антоніми. Визначте їх стилістичну роль. Випишіть два речення з синонімами і одне речення з антонімами.

1. Пишно займаються багрянні зорі колись навесні (*Леся Українка*). 2. Хай цвітуть прапори пурпурові, як сади, як весна молода (*В. Сосюра*). 3. Пишається над водою червона калина (*Т. Шевченко*). 4. Клепальник в багровому горні прозоре залізо пече (*М. Бажан*).

1. Темна хмара, а веселка ясна (*Леся Українка*). 2. Ластівка день починає, а соловей кінчає (*Прислів'я*). 3. Маленька праця краща за велике безділля (*Прислів'я*). 4. З новими друзями не забувай старих (*Прислів'я*).

IV. Поглиблення знань про фразеологізми

Фразеологічним сполученням властива широка синонімія й антонімія, що зумовлює їх значні стилістичні можливості. Наприклад, віч-на-віч — сам на сам — один на один; кинути оком — кинути поглядом (синоніми). Більше діла — менше слів (антоніми).

- ▶ Прочитайте фразеологізми-синоніми. З одним із кожної групи складіть речення і запишіть. Підкресліть члени речення. Яким членом речення виступають фразеологізми?

Вибухнув гнівом, скипіти гнівом, запалати гнівом; ні риба ні м'ясо, ні те ні се; чортзна-що, бозна-що, казна-що, хтозна-що.

- ▶ Прочитайте речення. Скажіть, де найчастіше вживаються фразеологізми — антоніми. Запишіть 1–2 речення і підкресліть у вибраних вами прислів'ях як одному із різновидів фразеологізмів антоніми.

1. Праця людину годує, а лінь — марнує. 2. Робота учить, а лінь мучить. 3. Хто забуває про малу послугу, не вартий великої.

V. Формування практичних умінь і навичок

- ▶ Згрупуйте фразеологізми за синонімічними значеннями у три групи. Випишіть спочатку перший ряд, потім — другий і третій.

Як зайцю шпори. Суха верба довго скрипить. Шкіра та кості. Скрипуче дерево довго стоїть. Як торішній сніг. Як сушений гриб. Як рибі зонтик. Лиш ніс та очі. Як корові сідло. Скрипуче колесо довше ходить. Мов з хреста знятий.

- ▶ Серед поданих слів і фразеологічних виразів є синонімічні. Об'єднайте їх у п'ять смислових груп і запишіть. Поясніть стилістичну роль фразеологізмів.

Ні взад ні вперед; на швидку руку; сам на сам; для годиться; з діда-прадіда; абияк; один на один; ні сюди ні туди; похащем; зроду-віку; нашвидкуруч; про людське око; з давніх-давен; ні так ні сяк; віч-на-віч; з давнього давна.

- ▶ Фразеологічні звороти замініть синонімічними словами, поданими у довідці. Складіть кілька речень із фразеологізмами і запишіть. Якими членами речення виступають фразеологічні сполучення? Підкресліть їх.

Висадити в повітря. Не тямлячи себе. Скипіти гнівом. Дим коромислом. Втратити свідомість. Мусолити очі. Від землі не видно. Як риба у воді. Вивести на чисту воду. Водити за ніс.

Зразок. Втратити свідомість — знепритомніти.

Довідка. Розлютуватися. Добре. Дурити. Підірвати. У нестямі. Буча (сум'яття, гармидер). Надокучати. Маленький. Викрити.

- ▶ Перекладіть українською мовою, використавши матеріал, поданий у довідці. Складіть із окремими фразеологізмами кілька (2-3) речень. Запишіть їх. Поясніть стилістичну роль стійких словосполучень.

Ни в коем случае. Что ни на есть лучший. Ни в жизнь. Не в добрый час. Не будь этого. Не к месту. Не по вкусу. Не по правде. Ни на миг. Какой ни есть.

Довідка. Ні на мить. Не до смаку. Коли б не це. Щоякнайкращий. Ні за що в світі. Лихої години. Ні в яким разі (або в жодному разі). Не до речі. Не до вподоби. Хоч би там який.

- ▶ Введіть у речення фразеологізм зі словом *рука*. Запишіть, поясніть значення і роль кожного фразеологізму.

Носити на руках. Не здригнеться рука. Обома руками (підписатися, ухопитися). Опускаються руки. Написано від руки. Подати

руку допомоги. Під рукою (працювати). Прикласти руку. Права рука.

- ▶ Перепишіть речення — крилаті вирази. Доповніть своїми прикладами. Яку роль вони відіграють у нашому мовленні?

1. Все йде, все минає і краю немає (*Т. Шевченко*). 2. Людина в футлярі (*А. Чехов*). 3. Воно, звичайно, Олександр Македонський — герой, але для кого ж стільці ламати (*М. Гоголь*). 4. Стою, мов скеля, непорушний (*П. Тичина*). 5. Сидіння між двома стільцями (*М. Салтиков-Щедрін*). 6. Чуття єдиної родини (*П. Тичина*).

VI. Систематизація та узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Які особливості лексики властиві фразеологізмам?
- ▶ Наведіть приклади фразеологізмів — синонімів і антонімів.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть лінгвістичний твір на тему «Фразеологізми та їх стилістична роль».

Урок № 56

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: перевірити й оцінити рівень навчальних досягнень десятикласників з розділу «Стилістичні засоби лексикології та фразеології», з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; розвивати навички роботи з тестовими завданнями, навички самостійної роботи; виховувати шанобливе ставлення до рідної мови.

Тип уроку: урок перевірки рівня навчальних досягнень учнів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання тестових завдань за закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми

Варіант 1

- Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.
- У якому рядку всі словосполучення є фразеологізмами?
 - П'ятами наживати, швидко втекти, хапати дрижаки;
 - ні пари з уст, комарика придушити, як кіт наплакав;
 - стояти як пень, весела людина, зуб на зуб не попадає;
 - сидіти склавши руки, дбайливо доглядати, бігти стрімголов.
 - Позначте рядок, у якому є контекстуальні синоніми.
 - Шлях лежав на вододілі Дніпра й Бугу, лежав високо і рівно. Турчанська могила присядькуватого чапіла над чорним шляхом прибіленою копицею (*С. Колесник*).
 - Тут було створено Кирило-Мефодіївське товариство, революційне крило якого очолив Т. Г. Шевченко (*З журналу*).
 - Минуло кілька днів, як Озиваймо не чув і не бачив вовка. З його володінь принаймні сіроманець зник. Лісовичок навіть хвилюватися почав — все-таки живе створіння пропало (*А. Давидов*).
 - Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то ховаються по байраках і котловинах (*О. Стороженко*).
 - З'ясуйте, якими лексичними одиницями є виділені слова в реченні *Взимку віє хутровина, влітку прийде тепла днина* (*П. Воронько*).
 - Омонімами;
 - паронімами;
 - антонімами;
 - синонімами.
 - У якому рядку всі словосполучення містять омоніми?
 - Розгорнути книгу — закрити книгу, мітити крейдою — мітити в серце;
 - піщана коса — дівоча коса, веселі люди — сумні люди;
 - материнська ласка — хижа ласка, маскарадний бал — високий бал;

- Г плакати від щастя — сміятись від щастя, написати листа — одержати листа.
5. У якому рядку всі фразеологізми становлять синонімічний ряд?
А Зуби з'їсти, мов муха в окропі, як білка в колесі;
Б кривити душею, крутити хвостом, надягати овечу шкуру;
В горло дроти, криком кричати, милити шию;
Г лежати лежнем, дурня валяти, брати на сміх.
6. У якому рядку фразеологізми мають значення *молодий*?
А Ні пари з уст, мало ще каші з'їв;
Б молоко на губах, курча жовтороте;
В горобеня жовтодзьобе, наробити галасу;
Г немає гаразду в голові, жуки в голові.
7. Якими лексичними одиницями є виділені слова: *з'їздписьменників* — *кінний заїзд*?
А Синонімами;
Б антонімами;
В паронімами;
Г омонімами.
8. У якому рядку фразеологізм має значення *говорити щось беззмістовне*?
А Ковтати слова, відкривати душу, сон рябої кобили розказувати;
Б різати правду у вічі, кидати слова, розводити балачки;
В точити балачки, на весь голос, не своїм голосом;
Г городити теревені, смаленого дуба плести, химині кури розводити.
9. Укажіть рядок синонімів до слова *дискусія*.
А Говоріння, балакання, балачка, погроза;
Б сперечання, суперечка, словесний бій, обговорення;
В багатослів'я, незгода, дорікання, докір;
Г базікання, звинувачення, колотнеча, спір.
- Завдання 10–12 мають по шість варіантів відповіді, серед яких два правильні варіанти. Потрібно вибрати два правильні варіанти відповіді.
10. Позначте рядки, у яких слова утворюють синонімічний ряд.
А Дбати, піклуватися, турбуватися, клопотатися;
Б любо, мило, весело, приємно;
В горизонт, обрій, небосхил, височина;
Г рясний, густий, буйний, розкішний;
Д слабкий, нечутний, добрий, сумирний.

11. Позначте рядки, куди входять фразеологізми-синоніми до слова *втєкти*.

А Дремнути навікача, зачепити за живе, робити публіку;

Б п'ятами наживати, дати драла, дати ногам знати;

В дати лиха закаблукам, мов горохом сипати, ще прийде коза до воза;

Г розводити боби, збігло за водою, розводити теревені;

Д дати ногам волю, дати тягу, намастити п'яти салом.

12. Позначте речення, у яких вжиті слова-антоніми.

А Решта байдаків розсипалась без ладу, пливуть — котрий попереду, а котрий десь позаду (*М. Пригара*).

Б Ледве зійшло сонце, козаки сипнули на берег (*М. Пригара*).

В Тридцять весел зліта вгору одним помахом, падає, не хлюпнувши (*М. Пригара*).

Г Байдак сидить у воді глибоко: сім десятків козаків у кожному й вантажу багато (*М. Пригара*).

Д Човни летіли по бистрині, мов чудернацькі птахи (*М. Пригара*).

► Завдання 13 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, потрібно дібрати відповідник, позначений буквою. Кожна цифра може використовуватися лише один раз.

13. Встановити відповідність між фразеологізмами та їх значеннями.

1 Гарний А У чорта на болоті;

2 Відстати Б ні за цапову душу;

3 Далеко В ні в казці сказати, ні пером описати;

4 Даремно Г класти зуби на полицю;

Д пасти задніх.

► Завдання 14 потребує самостійного розв'язання.

14. Пояснити значення фразеологізмів, з двома скласти речення.

Росинки в роті не мати; обводити поглядом; не по кишені; міряти поглядом; як по писаному; стріляна птиця.

Варіант 2

► Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. У якому рядку всі словосполучення є фразеологізмами.
 - А Сидіти склавши руки, дбайливо доглядати, бігти стрімголов;
 - Б п'ятами накивати, швидко втекти, хапати дрижаки;
 - В ні пари з уст, комарика придушити, як кіт наплакав;
 - Г стояти як пень, весела людина, зуб на зуб не попадає.
2. Позначте рядок, у якому є контекстуальні синоніми.
 - А Минуло кілька днів, як Озиваймо не чув і не бачив вовка. З його володінь принаймні сіроманець зник. Лісовичок навіть хвилюватися почав — все-таки живе створіння пропало (А. Давидов).
 - Б Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то ховаються по байраках і котловинах (О. Стороженко).
 - В Шлях лежав на вододілі Дніпра й Бугу, лежав високо і рівно. Турчанська могила присядькувато чапіла над чорним шляхом прибіленою копицею (С. Колесник).
 - Г Тут було створено Кирило-Мефодіївське товариство, революційне крило якого очолив Т. Г. Шевченко (З журналу).
3. З'ясуйте, якими лексичними одиницями є виділені слова в реченні *Взимку віє хутовина, влітку прийде тепла днина* (П. Воронько).
 - А Синонімами;
 - Б омонімами;
 - В паронімами;
 - Г антонімами.
4. У якому рядку всі словосполучення містять омоніми?
 - А Піщана коса — дівоча коса, веселі люди — сумні люди;
 - Б розгорнути книгу — закрити книгу, мітити крейдою — мітити в серце;
 - В плакати від щастя — сміятись від щастя, написати листа — одержати листа;
 - Г материнська ласка — хижа ласка, маскарадний бал — високий бал.
5. У якому рядку всі фразеологізми становлять синонімічний ряд?
 - А Кривити душею, крутити хвостом, надягати овечу шкуру;
 - Б горло драти, криком кричати, милити шию;
 - В лежати лежнем, дурня валяти, брати на сміх;
 - Г зуби з'їсти, мов муха в окропі, як білка в колесі.

6. У якому рядку фразеологізми мають значення *молодий*?
- А Немає гаразду в голові, жуки в голові;
 - Б горобеня жовтодзьобе, наробити галасу;
 - В молоко на губах, курча жовтороте;
 - Г ні пари с уст, мало ще каші з'їв.
7. Якими лексичними одиницями є виділені слова: *з'їзд письменників — кінний заїзд*?
- А Антонімами;
 - Б синонімами;
 - В омонімами;
 - Г паронімами.
8. У якому рядку фразеологізм має значення *говорити щось без змістовне*?
- А Городити теревені, смаленого дуба плести, химині кури розводити;
 - Б ковтати слова, відкривати душу, сон рябої кобили розказувати;
 - В різати правду у вічі, кидати слова, розводити балачки;
 - Г точити балачки, на весь голос, не своїм голосом.
9. Укажіть рядок синонімів до слова *дискусія*.
- А Багатослів'я, незгода, дорікання, докір;
 - Б базікання, звинувачення, колотнеча, спір;
 - В говоріння, балакання, балачка, погроза;
 - Г сперечання, суперечка, словесний бій, обговорення.
- Завдання 10–12 мають по шість варіантів відповіді, серед яких два правильні варіанти. Потрібно вибрати два правильні варіанти відповіді.
10. Позначте рядки, у яких слова утворюють синонімічний ряд.
- А Горизонт, обрій, небосхил, височина;
 - Б слабкий, нечутний, добрий, сумирний;
 - В дбати, піклуватися, турбуватися, клопотатися;
 - Г рясний, густий, буйний, розкішний;
 - Д любо, мило, весело, приємно.
11. Позначте рядки, куди входять фразеологізми-синоніми до слова *втєкти*.
- А Розводити боби, збігло за водою, розводити теревені;
 - Б дати ногам волю, дати тягу, намастити п'яти салом;
 - В дремнути навікача, зачепити за живе, робити публіку;
 - Г п'ятами накивати, дати драла, дати ногам знати;
 - Д Дати лиха закаблукам, мов горохом сипати, ще прийде коза до воза.

12. Позначте речення, у яких вжиті слова-антоніми.

А Ледве зійшло сонце, козаки сипнули на берег (М. Пригара).

Б Тридцять весел зліта вгору одним помахом, падає, не хлюпнувши (М. Пригара).

В Байдак сидить у воді глибоко: сім десятків козаків у кожному й вантажу багато (М. Пригара).

Г Човни летіли по бистрині, мов чудернацькі птахи (М. Пригара).

Д Решта байдаків розсипалась без ладу, пливуть — котрий попереду, а котрий десь позаду (М. Пригара).

13. Встановити відповідність між фразеологізмами та їх значеннями.

1 Відстати. А У чорта на болоті;

2 Даремно. Б ні за цапову душу;

3 Гарний. В ні в казці сказати, ні пером описати;

4 Далеко. Г класти зуби на полицю;

Д пасти задніх.

► Завдання 14 потребує самостійного розв’язання.

14. Пояснити значення фразеологізмів, з двома скласти речення.

Стріляний вовк; діймати до серця; виводити з терцю; сам не свій; викинути з голови; прикусити язика.

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми												Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї правильної відповіді									з вибором кількох правильних відповідей				на встановлення відповідності
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Варіант 1	Б	В	В	В	Б	Б	Б	Г	Б	А, Г	Б, Д	А, В	1 — В, 2 — Д, 3 — А, 4 — Б	
Варіант 2	В	А	Г	Г	А	В	Г	А	Г	В, Г	Б, Г	Б, Д	1 — Д, 2 — Б, 3 — В, 4 — А	
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	4	5

24–23 бали	12 б.	12–11 балів	6 б.
22–21 бали	11 б.	10–9 балів	5 б.
20–19 балів	10 б.	8–7 балів	4 б.
18–17 балів	9 б.	6–5 балів	3 б.
16–15 балів	8 б.	4–3 балів	2 б.
14–13 балів	7 б.	2–1 бали	1 б.

V. Підсумок уроку

- ▶ Організований збір контрольних зошитів.
- ▶ Відповіді на питання, що виникли в учнів під час написання контрольної роботи.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Індивідуальне завдання з повторення вивченого.

СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ

Урок № 57

СТИЛІСТИЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ЗНАЧУЩИХ ЧАСТИН СЛОВА: ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

Мета: розкрити стилістичні можливості префіксів і суфіксів; формувати навички стилістично доцільно використовувати значущі частини слова; розвивати гнучкість у використанні мовних одиниць; виховувати дбайливе ставлення до слова.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Будова слова і стилістика: у межах теми уроку.

Лексика: значення слів.

Морфологія: частини мови.

Орфографія: правопис префіксів і суфіксів.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Культура мовлення: точність, багатство та виразність мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова.

Тип уроку: поглиблення та засвоєння нового матеріалу.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

- ▶ Виразно прочитайте крилаті вислови. Як ви розумієте їх зміст? Поясніть розділові знаки. У виділених словах виділіть префікси та суфікси і поясніть їх значення і правопис.

1. Хто бере — усе той тратить, хто дає — усе придбав (*III. Руставели*). 2. Умій відгадати, де треба виявити любов, а де — справедливість, це — велика мудрість (*I. I. Огієнко*).

IV. Поглиблення і розширення знань, умінь і навичок та засвоєння нового матеріалу

Матеріал для вчителя. Словотвір як творення нових слів має і стилістичне значення. Так, суфікси *-ння*, *-ття* надають словам здебільшого книжного забарвлення (*становлення, забуття*),

а також старослов'янські суфікси *-ств(о)*, *-зств(о)*, *-цств(о)* та *-ість* (*людство, посередництво, дійсність*) та греко-латинського походження *-ізм (-изм, -їзм)* — *історизм, архаїзм, українізм*).

Слова із суфіксами здрібності-пестливості та згрубілості-збільшеності частіше вживаються в розмовному і художньому стилях (*рівнесенький, теплісінький; лапиці, хижачка*).

Емоційно насиченими є і слова, утворені без суфіксів (*вись, блакить*).

Стилістичні можливості префіксів поступаються перед суфіксами. Відтінок урочистості надають застарілі префікси *па-, пра-, уз-* (*узлісся, паморозь, прабатьківщина*), книжний характер забезпечують запозичені префікси *анти-, архі-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра-* і подібні (*антитіла, псевдонародність, контраргументи, ультразвуковий*).

Стилістичні можливості мають і інші способи словотвору — основоскладання (*самоаналіз, мовознавство* — книжний характер); словоскладання (*цар — жайворонок* — художній стиль, *кіловат-година* — науковий стиль).

V. Формування практичних умінь і навичок

- Прочитайте текст. Випишіть виділені слова, виділіть у них суфікси і визначте, якого стилістичного забарвлення вони надають словам і тексту.

Перекладав Лукаш найбільше з німецької, французької, англійської, італійської, іспанської, польської, угорської. Переглядаючи ці приклади, можна впевнитись, що *універсальність* перекладацької праці Лукаша, широчінь її діапазону характеризується не лише *кількістю* мов, а також і тематичною різноманітністю. Я мав на увазі *розмаїтість* мовних стилів, манер, інтонацій. Читаючи Бернсові пісні в Лукашевих перекладах, доходиш до *переконання*, що народнопісенні лірика — справжня стихія Лукаша, людини, обдарованої музично, знавця й ентузіаста народної пісні. Але береш до рук патетичного Гюго, схильного не так до слова, як до піднесеної декламації, і згадуєш, що Лукаш — театральна людина, що ораторська *театральність* та напушистість — це таки його стихія і що де в чому ці риси й збігаються (*Г. Кочур*).

- Виразно прочитайте текст. До якого стилю він належить? Як цьому сприяють суфікси у виділених словах? Наведіть із цими суфіксами свої приклади і запишіть їх, виділіть суфікси.

Зорять усі на *бабусю*, чогось сподіваються. Побідкалась *старенька*, стала жалувати дітей.

— Гарні, любі *діточки*... — а гостинчика немає, *ластів'ята*, — не купила. — Почала гладити по *голівці* хлопчика.

Хлопчик приплющив очі й радісно засміявся.

— І його! — показав він ручкою на *меншенького*, що недавно навчився ходити й насилу стояв на *тоненьких*, як цівки, *ноженьках* (С. Васильченко).

- ▶ Перепишіть речення. Поясніть у них розділові знаки. Якого відтінку надають суфікси у виділених словах?

1. З якого ти саду, чудова роже? Тебе й *морозище* зв'янути не може! (А. Кримський). 2. *Коники*, коні, чого ви варті? Ти до *коняги* був схож не в жарті (А. Малишко). 3. По вузькому *довжелезному* насипу дамби кількома рядами розтяглася людська стіна (Я. Баш). 4. А наш *Рябко*, кажу, все *спатки* не вкладався (П. Гулак-Артемівський). 5. Марія, Мріє, Мрієчко моя, Моя Марієчко тривожна, Твоїм гірким, як світ, ім'ям Мені звучить хвилина кожна (М. Вінграновський).

- ▶ Прочитайте речення. Назвіть префікси у виділених словах. Яким стилістичним забарвленням вони характеризуються? Утворіть з ними та подібними префіксами інші слова, складіть із ними речення і запишіть.

1. Вітер і павітер дме там у височині, обриваючи біле гауззя розквітлих вишень (Ю. Яновський). 2. *Паморозь* розкішним мереживом покрила нерухомі дерева (М. Стельмах). 3. Високо на Дніпрових кручах над *прадавньою* рікою піднімається. Канів, і гордий Славутич біля його підніжжя котить і котить свої срібно-сині хвилі (З газети). 4. Погода в антициклонах буває малохмарна, суха; на рівнинах вона жарка влітку і холодна взимку (З журналу).

- ▶ Перепишіть речення. Підкресліть префікси, які виконують стилістичні функції; визначте, які саме.

1. Пронісся вітер над гримучим дахом, застукотів, задеренчав, затих.. (М. Бажан). 2. Роздзюрчалось навколо, Розспівалася весна, стали верби в дружне коло, І пішла ставком луна (І. Муратов). 3. Відгриміло грозою, відблискало, розлилося в гаряче проміння. І над сивими обелісками Молоде піднялось покоління (А. Малишко). 4. Народ — як шукач золота, він вибирає, зберігає й несе, шукаючи протягом багатьох століть, тільки найцінніше, найгеніальніше (З газети).

VI. Систематизація та узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Яку стилістичну роль можуть виконувати суфікси і префікси? Наведіть приклади.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть міні-твір або окремі 6–7 речень, використавши слова з префіксами і суфіксами, стилістично забарвленими.

Урок № 58

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 21.

УСНИЙ ВІДГУК ТВІР МИСТЕЦТВА

В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Мета: поглибити знання про види мистецтва, повторити поняття відгуку як зразка оцінного висловлювання, удосконалювати вміння аналізувати тексти публіцистичного стилю, навички складання монологічного висловлювання в публіцистичному стилі; розвивати вміння викладати матеріал послідовно, логічно, з дотриманням стильових ознак, збагачувати словниковий запас мовлення учнів засобами оцінки, розширювати кругозір учнів; виховувати інтерес до творів мистецтва.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

Вступне слово вчителя

Як ви гадаєте, для чого людина народжується на світ? Багато філософів, відповідаючи на це питання, проголошують, що найважливіша мета людини — пізнати світ, який її оточує. Як людина пізнає навколишній світ?

Існує два засоби пізнання світу: наука і мистецтво. Кожен із них дозволяє людині щось відкрити не тільки в оточуючому просторі, але й у собі самому. У школі ви багато уваги приділяєте вивченню основ наук, але потрібно завжди пам'ятати, що є речі, які не вивчає наука. Яким буває світанок на річці? Що відчуває закохана людина? Що таке горе? Що таке кохання? Саме на ці питання ми шукаємо відповіді в мистецтві. Сьогодні на уроці ми будемо з вами намагатися зрозуміти й оцінити твори мистецтва.

III. Актуалізація опорних знань учнів з теми

Бесіда за питаннями

1. Які види мистецтва ви знаєте?
2. Чи доводилося вам складати відгуки?
3. Які труднощі у вас виникали?
4. Яким вимогам має відповідати відгук на твір мистецтва?

Матеріал для вчителя. Види мистецтва: література, живопис, музика, театр, скульптура, хореографія, кінематографія, архітектура, декоративне мистецтво та ін. Кожен із них відтворює навколишній світ різними засобами: література — за допомогою слова, музика — звуку, танець — руху і т. ін.

Відгук — текст, у якому наводиться оцінка прочитаного, почутого, побаченого, висловлено ставлення автора до нього. Мовленнєве оформлення відгуку залежить від ситуації мовлення (адресата, мети). Головна ознака відгуку — оцінність висловлювання. Мета відгуку — розповісти особисті враження про прочитане, побачене, почуте.

IV. Виконання практичних вправ творчого характеру з метою розвитку комунікативних умінь

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухайте уважно текст. Визначте стиль мовлення. Під час слухання складіть план тексту.

Кожній людині притаманна властивість ділитися своїми враженнями і думками, що викликані прочитаним твором, побаченим фільмом чи спектаклем та ін. Іноді одна й та сама книга, один той самий фільм викликають у різних людей різні враження. Це породжує дискусії, і вони бувають цікавими тільки в тому випадку, коли співрозмовники не тільки висловлюють свою точку зору, але й можуть довести її. Це робиться за допомогою відгуку або рецензії. Рецензія будується на аналізі твору мистецтва.

Відгук — це обмін думками, висловлення свого ставлення до вчинків героїв і зображених подій, своєї думки про ставлення автора до героїв. У відгуку можна виділити такі частини: 1) висловлення думки про твір мистецтва; 2) доведення, аргументація своєї думки. Але, звичайно, зміст відгуку, як і його форма, залежить від того, хто його адресат, яка його мета, завдання.

Якщо мета відгуку — привернути увагу до твору, вплинути на думку інших людей, подискутувати про зміст твору, то такий відгук може бути написаний у формі статті, в публіцистичному стилі. Якщо мета відгуку — бажання поділитися враженнями,

а адресат далеко, то формою такого відгуку може стати лист. Лист відрізняється більшою невимушеністю, «розмовністю» у порівнянні зі статтею.

Відгук, мета якого — допомогти розібратися у творі, ближче до рецензії. У ньому дається не тільки оцінка твору, але й частково аналіз: звертається увага на засоби розкриття ідейного змісту твору, роль художньо-виражальних засобів.

Іноді у відгуку буває стислий переказ змісту або переказ цікавого епізоду (*За Г. Богдановою*).

Ситуативні вправи

► Складіть відгуки за ситуаціями:

1. Адресат мовлення — ваш одноліток, мета — висловити своє враження від кінофільму.
2. Адресат мовлення — ваші батьки, мета — пояснити свій вибір улюбленої музичної групи.

Аналіз складених відгуків

- Прослухайте кілька відгуків, складених однокласниками, і скажіть, які мовленнєві засоби вони використовували. Що означає цей вибір?

Творче спостереження публіцистичного тексту з елементами аналізу

- Прослухайте відгуки на твір живопису. Доведіть їхню належність до публіцистичного стилю. Знайдіть у текстах речення, в яких дається опис картин.

Відгук про картину Т. Яблонської «Літо»

З багатьох картин Тетяни Яблонської найбільше враження на глядачів справляє «Літо». Це — пейзаж: білі хати-мазанки під високими кривлями, дерева в садах. Верби над водами неширокої річки. Смугасті городи. За селом на пасовищі стадо корів. На передньому плані — дівчинки у білому.

Скільки таких селищ в Україні! Не порахувати! Але, на наш погляд, художниця не намагалася зобразити якесь конкретне село. Для неї, мабуть, важливим було показати взагалі село, взагалі літо. Це наше загальне літо, спогад про нього. Можливо, навіть не спогад, а настрої — гарний настрої від усіх гарних літніх днів, які були в нас у житті, але поодинці навіть не запам'яталися.

Відгук про картину Т. Яблонської «Життя»

Нещодавно з'явився у продажу альбом репродукцій картин художниці Тетяни Яблонської. Особливо вражає глядача картина під назвою «Життя». Чому художниця так назвала своє творіння? Про це треба подумати.

Картина, звичайно, про те, що стара жінка довге життя прожила, і прожила недаремно, про те, що у її онука все життя попереду. Життя не зупиняється. Кожна людина продовжує діло, яке розпочали інші. Про старих жінок, які усе життя важко працювали, про наших матерів та бабусь розповідає картина Яблонської «Життя». Стара разом із онуком сидить біля стіни, яка завішана фотографіями. Вони звать нас подумати не тільки про життя однієї селянської родини, а про життя всього народу, про його минуле та майбутнє.

Велику роль у картині відіграє світло. Художниця навмисно спрямувала його на ту стіну, де висять фотографії. Автор картини говорить нам: ця стіна найважливіша для старої селянки, нехай і перед нами відкриється життя, про яке розповідають фотографії.

Картина «Життя» біла, мовчазна. Вона заповнена рівним, спокійним світлом. Білі стіни, на них — білі рушники. Біла хустина на голові старої. Біла сорочка онука. Художниця вмело підбрала відтінки одного кольору. Картина показує нам велику силу природи, призначення людини на землі.

Колективна робота

- ▶ За допомогою цього тексту та власного досвіду складіть орієнтовний план відгуку на твір мистецтва.

Матеріал для вчителя. Для відгуку як жанру публіцистики характерні такі композиційні частини: зачин, стислий переказ твору або опис твору обов'язково з елементами оцінки в основній частині та невеличкий висновок.

Орієнтовний план

1. Мій улюблений художник / композитор / режисер.
2. Найбільш відома картина / твір. Історія створення. Тема.
3. Опис картини / твору.
4. Які кольори використовує художник? Чому?
5. Мої враження від картини / твору.
6. Які думки пробуджує ця картина / твір? Загальний висновок щодо ідейного змісту та естетичності твору.

Лексична робота

- ▶ Запишіть вирази, які можна використовувати у відгуку в публіцистичному стилі. Доповніть цей перелік.

Особливо цікаво ... , дуже вразило ... , на жаль, автор ... , стверджується думка ... , основна думка розкривається ... , автор вдало ... , особливо запам'яталось ... , картина вразила ... , одержав визнання ... , глядачу здається ... , на наш погляд, ... , у творі ставиться така важлива проблема ... , на жаль, герой

Коментар учителя. У публіцистичному стилі об'єднуються функція впливу (агітації та пропаганди) й інформативна функція. Особливості: широке використання багатозначності слова, використання емоційно-експресивної лексики, неологізмів, лексики і фразеології інших стилів (навіть розмовного), використання засобів стилістичного синтаксису (риторичні питання, повтори, інверсія, паралелізм побудови та ін. Публіцистичний твір характеризується точністю, послідовністю викладення думок, логічністю, а також виразністю, емоційним забарвленням. Відгук нагадує відкритий ліричний лист. Його тон — щирий та дружній. Обов'язковим є стриманість, тактовність. Як кожен газетний жанр, відгук повинен бути стислим. Важливе значення має заголовок, у якому відбито тему або основну думку.

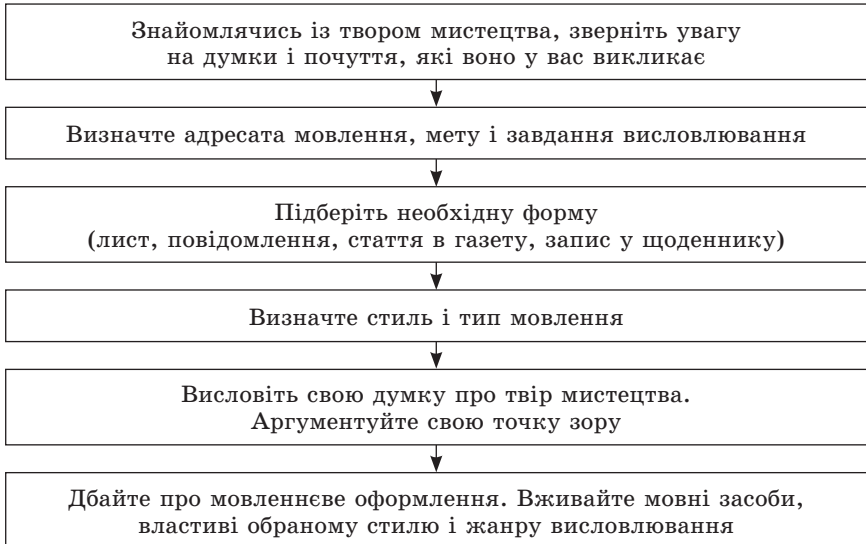
V. Усне складання твору-відгуку в публіцистичному стилі

- Складіть відгук на улюблений музичний твір або картину. Розкажіть про асоціації, роздуми, власні почуття, викликані твором мистецтва.

VI. Підсумок уроку

Колективна робота — складання алгоритму написання відгуку

Як складати відгук на твір мистецтва

VII. Домашнє завдання

- Оформіть письмово складений на уроці відгук.

Урок № 59**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 22.
ПИСЬМОВИЙ ВІДГУК НА ТВІР МИСТЕЦТВА**

- Мета:** оцінити рівень сформованості вмінь та навичок грамотного письма; удосконалювати вміння складати текст у публіцистичному стилі, навички складання власного монологічного висловлювання, вміння здійснювати змістово-композиційний аналіз тексту публіцистичного стилю, розширювати кругозір учнів; виховувати інтерес до творів мистецтва.
- Тип уроку:** урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення десятикласників
із темою, метою і завданнями уроку****III. Уведення учнів у поняттєво-термінологічний
простір уроку****Робота з текстом**

- Прослухайте уважно відгук на картину А. Куїнджі. Виконайте завдання за варіантами:

Варіант 1 — виділіть мікротеми наведеного тексту.

Варіант 2 — складіть план тексту.

Варіант 3 — запишіть у зошит словосполучення, які характерні для відгуку, складеного в публіцистичному стилі.

МАЙСТЕР ЛІРИЧНОГО ПЕЙЗАЖУ

Архип Іванович Куїнджі — відомий художник-пейзажист. У мариупольському передмісті Карасу зародилася у Куїнджі любов до простору, світлових ефектів на білих хатах. Тут же він удивлявся у фарби південного ранку або сонця, що заходить над рікою.

У 1880 році Куїнджі написав «Місячну ніч на Дніпрі». Заради цієї картини художник улаштував свою персональну виставку й показав на ній тільки одну цю картину.

«Чи знаєте ви українську ніч? — писав М. Гоголь.— Вдивіться в неї. Із середини неба дивиться місяць. Неосяжний небесний звід роздався, розсунувся, став ще недосяжніше... Земля вся в срібному світлі... Весь ландшафт спить. А вгорі все дихає, усе дивно, все урочисто...»

Образ, створений Куїнджі, перегукується з цією хвилюючою поетичною картиною природи. Він так само проникливий і лірично пережитий художником.

На картині зображена ніч. Уся природа занурилася в сон. Широкий Дніпро розпластався стрічкою по рівнині. Сріблясте світло місяця летить з небес на землю. Художник зачарований красою оксамитової ночі. Куїнджі писав пейзаж ніби з висоти пташиного польоту.

«Місячна ніч на Дніпрі» вразила публіку в Петербурзі. До картини почалося паломництво. На виставку стояли довгі черги глядачів, які ждали побачити прославлене полотно. У газетах і журналах з'явилася безліч відгуків. Про пейзаж писали не тільки критики й рецензенти, але й філософи, поети. Художник одержав повне визнання.

Перевірка виконаних робіт

Матеріал для вчителя. Під час перевірки вчитель ще раз наголошує на основних стильових ознаках публіцистичного твору, дає поради учням щодо складання власного відгуку.

Опрацювання додатку до уроку

- ▶ Прочитайте додаткові відомості про художника Куїнджі та його творчість. Які факти для вас були новими, що вразило? Ця інформація буде вам необхідна під час складання власного висловлювання.

IV. Написання відгуку в публіцистичному стилі на твір мистецтва

- ▶ Складіть твір-відгук в публіцистичному стилі на картину (для шкільної стіннівки).

Матеріал для вчителя. Можна запропонувати учням ознайомитися з репродукціями картин А. Куїнджі і написати відгук на одну з них.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Завершити написання відгуку.

Додаток

Архип Іванович Куїнджі — відомий пейзажист, народився 15 січня 1841р. у бідній сім'ї. Рано залишився без батьків, сам заробляв собі на хліб. Захоплювався живописом, малював змалку.

Навчався у К. Айвазовського в Академії мистецтв. Пізніше став членом ради цього престижного закладу і був обраний професором — керівником пейзажної майстерні.

Перші його картини: «Татарське селище у місячному сяйві», «Ісаковський храм у місячному сяйві». Велику популярність принесли картини «Залишене село», «Місячна ніч в Україні», які зараз знаходяться в Третьяковській галереї у Москві.

За картину «Сніг» отримав бронзову медаль у Лондоні. Великий успіх мала картина «Березовий гай».

У 1882 році Куїнджі зробив останню виставку, на якій були виставлені вже відомі картини — «Ніч на Дніпрі», «Березовий гай», «Дніпро вранці». Після цього вже картин не виставляв.

Кілька разів протягом життя Куїнджі вносив значні пожертвування для призначення стипендій бідним студентам Академії мистецтв. Помер у 1910р.

За цілісністю враження Куїнджі нагадує Айвазовського. У своїх картинах Куїнджі представляє дивовижні градації напівтонами, чим досягає оптичної ілюзії.

Урок № 60

СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СЛОВОТВОРУ

Мета: закріпити знання, уміння і навички стилістичного використання засобів словотвору; розвивати вміння встановлювати внутрішньо- та міжпредметні зв'язки; виховувати художні смаки.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Словотвір і стилістика: на рівні теми уроку.

Морфологія: частини мови.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Культура мовлення: виразне читання; виразність мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література.

Тип уроку: закріплення та поглиблення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою та завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

► Згрупуйте і запишіть слова за способами словотвору:

- а) за допомогою суфіксів;
- б) префіксів;
- в) основоскладання;
- г) словоскладання.

Лікар-терапевт, малоземелля, багатоплановість, інформування, зітхання, натуралізм, мовознавець-лексикограф, антропологія, братик-голубчик.

IV. Розширення і поглиблення засвоєного матеріалу

► Прочитайте речення. Назвіть стилістичні засоби словотвору. Випишіть речення, в яких є слова, утворені способом основота словоскладання... Поясніть стилістичну роль цих засобів.

1. Ані хмарки на небі — лише височінь, глибочінь (*Л. Первомайський*). 2. Сонечко племенисто гралося у небі, вітерець жвавенько хитав деревами, що попадалися де-не-де по дорозі, і шумів у міських садочках (*Марко Вовчок*). 3. Сосни махали кошлатими лапищами (*О. Донченко*). 4. Паморозь розкішним мереживом покрила нерухомі дерева (*М. Стельмах*). 5. У Сквирі, в тихій, Живе мій друг, старий казкар вечірній (*М. Рильський*). 6. Не пустоцвіту барви золоті нас ваблять і чарують у житті, Ми квітку жита любимо за те, що в ній зачато зерно золоте (*О. Ющенко*). 7. Спом'янула Олеся: вона в своєму селі йде, — той привітає, другий про здоров'я питає, декотрий пожартує, інший стане та свій смуток-жаль повістить (*Марко Вовчок*).

► Виразно прочитайте текст. Які стилістичні відтінки мають виділені слова? Завдяки чому? Знайдіть й інші стилістичні засоби у вірші. Поясніть розділові знаки.

Там сонце, як серце, *дзвенить-виграє*,
 Кленовий *листочку*, *дівчатко* моє!
 Злотава *доріжка* од сонця до вій...
 Кленочок-листочок танцює на ній.
 Там *Лади-Ладусі* співають пісень,
 Там ночі блакитні й фіалковий день,
 Там срібні *ковалики* квіти кують,
 Там *зорі-комарики* в небі снують.
 Ой тіні рожеві, ой сон золотий,
 Ой *стежка-мережка* й дівчатко на ній —
 Дівчатко-кленчатко, злотава струна...
 Ой пісня блакитня, ой срібна луна...

(*С. Тельнюк*)

- ▶ До якого функціонального стилю тяжіють подані слова? За допомогою чого ви це визначили? Складіть із ними кілька речень і запишіть.

Концертмейстер, лебідка, невдаха, недовершеність, осьдечки, контрамарка, лежбище, лишечко, манаття, звірюга, мюзик-хол, місяченько, зеренце.

- ▶ Перепишіть речення. Які стилістичні відтінки мають використані в них складні слова? Підкресліть їх як члени речення.

1. І він хвилюється. Солодкозвучна мова, скорившись розміру віршованих дворядь, розполивалася... (М. Бажан). 2. Хліб-сіль, вода і світанковий світ, Шовки небес і сині очі квітня (А. Малишко). 3. А коси у неї були чорні-пречорні, а очі вона мала сині-пресині, а найбільша уroda її добре-предобре серце (Народна творчість). 4. Однак такі написання можуть бути і традиційними, що відбивають правопис кирило-мефодіївського періоду (З підручника).

Творча робота в групах (3 групи)

- ▶ Напишіть по 10 слів з стилістично забарвленими суфіксами (група 1), префіксами (група 2), складними словами (група 3).

V. Систематизація й узагальнення засвоєного матеріалу

- ▶ Складіть речення, використавши слова з суфіксами, префіксами, стилістично забарвленими. Які ще стилістичні засоби словотвору ви знаєте? Наведіть приклади усно.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Підберіть і запишіть по 3 речення, в яких би знайшли відображення стилістичні засоби суфіксів, префіксів та складних слів.

Урок № 61

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 23.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

Мета: розвивати навички аналізу ділової документації, поглиблювати знання про офіційно-діловий стиль мовлення, навчити складати звіт (усний і письмовий) про виконану роботу, оформлений у вигляді зв'язного тексту; сприяти збагаченню словникового запасу, удосконалювати грамотність учнів; розвивати

навички роботи у колективі, виховувати культуру ділового мовлення.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Уведення учнів у поняттєво-термінологічний простір уроку

Вибіркова робота

- ▶ Виберіть із наведених характеристик стилів те, що стосується офіційно-ділового стилю і складіть монологічне висловлювання про офіційно-діловий стиль мовлення.

Чітке дотримання усталених у суспільстві форм; використання багатозначності слова; уникнення розмовних, просторічних, емоційно забарвлених слів і висловів; використання засобів стилістичного синтаксису (риторичні питання й оклики, інверсія тощо); широке використання термінології та абстрактної лексики; точність, ясність, стислість у викладі думок; вживання слів лише в прямому значенні; вживання слів із переносним значенням; використання всіх мовних засобів.

Лексична робота

- ▶ Перекладіть українською мовні кліше, що вживаються в офіційно-діловому мовленні.

Пользуюсь случаем — маючи нагоду, за пределы организации — за межі підприємства, ученая степень — науковий ступінь, заверить подписью — засвідчити підписом, соблюдают закон — дотримуватися закону.

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на розвиток комунікативних умінь

Бесіда за питаннями

- ▶ Спираючись на власний досвід і знайомство з діловою документацією, спробуйте відповісти на питання:

1. Що таке звіт?
2. У яких випадках він складається?
3. З якою метою?

Коментар учителя. Звіт — це документ, в якому в письмовій формі подається повідомлення про виконання якоїсь роботи. Звіти бувають статистичні (цифрові) й текстові, разові та періодичні. Періодичні затверджуються керівником, який підписав план подання звітів; разові адресуються посадовим особам, від яких одержано завдання. Матеріал звіту може бути поділений на частини, які нумеруються арабськими цифрами.

Колективна робота

- ▶ Порівняйте зразки звітів. Складіть орієнтовний план звіту.

ЗВІТ

про відрядження експертної комісії

З 12 по 24 червня 2010 року експертна комісія у складі: Павлюченко І. В., Ружицька Л. А., Сусь О. П., Молодчина О. О. — знаходилася у відрядженні в м. Херсоні для ознайомлення зі станом зберігання архітектурних пам'яток.

Ми дослідили стан таких пам'яток:

- 1) Очаківська південна брама фортеці, пам'ятка архітектури кінцею XVIII ст.
- 2) Свято-Єкатерининський собор, пам'ятка архітектури 1782–1787 рр.
- 3) Арсенал, пам'ятка архітектури, 1784 р.

Вважаємо необхідним зазначити наступне:

1. Старовинні будівлі знаходяться в основному у задовільному стані.
2. У дуже гарному стані знаходиться Свято-Єкатерининський собор, пам'ятка архітектури 1782–1787 рр., де встановлено спеціальне обладнання, що слідує за кондиціонуванням повітря.
3. Будівля Арсеналу використовується під місцеву телевізійну студію і знаходиться у гарному стані.
4. На окремі випадки недбалого ставлення до зберігання історичних пам'яток складені акти.

25.06.2010 р.

Підписи усіх членів експертної комісії

ЗВІТ

старости 10-А класу Перебийніс Л.

про стан зберігання підручників

учнями 10-А класу школи № 2 м. Нової Каховки

З 1 по 15 січня 2010 року були перевірені підручники 10-А класу.

Мета перевірки: визначити стан зберігання підручників учнями 10-А класу.

Перевіркою встановлено, що більшість учнів зберігають підручники у гарному стані. Підручники обгорнуті, немає ніяких поміток. Краще за всіх зберігають підручники учні: Мартиник Т., Іванова Т., Уманець Н.

Перевіркою зафіксовані також факти неохайного використання підручників: м'яті сторінки підручників Петрової Р, Скариніної В., зроблені позначки в підручниках Жгуна О., Зайцевої А.

Пропозиції:

1. Не видавати підручники учням, які несумлінно ставляться до їх зберігання.
2. Розробити систему стягнень за названня підручників.

15 січня 2010 р.

Підпис

ЗВІТ

класного керівника 10-Б класу Мельниченко О. В.

про екскурсію учнів школи до краєзнавчого музею міста

20 березня 2010 р. учні 10-Б класу (25 осіб) перебували на екскурсії у краєзнавчому музеї міста.

Мета проведення екскурсії — прослухати лекцію «Наше місто у роки Великої Вітчизняної війни», переглянути виставкові зали.

Лекція для учнів була змістовною, цікавою. Діти мали змогу протягом двох годин роздивитися всі експонати виставкового залу, присвяченого Великій Вітчизняній війні.

Пропозиції:

1. На уроках історії провести бесіду з учнями, перевірити засвоєння матеріалу.
2. На уроці української мови скласти письмовий звіт про екскурсію.

20 березня 2010 р.

Підпис

Методичний коментар. План звіту може мати такий вигляд:

1. Назва документа.
2. Назва закладу, організації, посади особи або осіб, які звітують.
3. Визначення терміну, за який проводиться звіт.
4. Текст звіту (висвітлюються позитивні й негативні сторони роботи, наводяться факти, пояснюються причини невиконання, робляться висновки і вносяться пропозиції).
5. Дата складання звіту.
6. Підпис особи, яка складала звіт.

Самостійна робота

- ▶ За поданим початком складіть звіт, який відображав би якість проведення запланованих заходів із зазначенням позитивних і негативних прикладів; зробіть висновки і внесіть пропозиції.

ЗВІТ

класного керівника 10-В класу ...
про участь учнів 10-В класу у шкільному конкурсі...

V. Підсумок уроку

- ▶ Перевірка виконаних робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Складіть письмовий звіт за вибором: про виконання якогось громадського доручення, про проведення культпоходів тощо.

Урок № 62**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 24.
ДІЛОВІ ПАПЕРИ. СУБСИДІЯ, ВАУЧЕР,
ПРИВАТИЗАЦІЙНИЙ СЕРТИФІКАТ**

Мета: узагальнити та систематизувати знання про офіційно-діловий стиль та про ділове спілкування, ознайомити учнів із призначенням й особливостями вказаних у темі документів; розвивати логічне мислення, пам'ять та мовлення; продовжувати роботу щодо удосконалення усного і писемного мовлення; виховувати культуру ділового мовлення, любов і шанобливе ставлення до української мови.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Уведення учнів у поняттєво-термінологічний простір уроку****Творча робота «Закінчіть речення»**

- ▶ Складіть зв'язне монологічне висловлювання про особливості офіційно-ділового стилю, закінчивши речення:

Офіційно-діловий стиль використовується в Мета — Висловлювання відрізняються Використовуються ... слова, переважають ... речення. Основною рисою офіційно-ділового стилю є ... , заміни термінів синонімами і займенниками у ділових паперах Серед інших ознак офіційно-ділового стилю можна назвати

Бесіда за питаннями

1. Що таке документ?
2. Який документ називається оригіналом?
3. Чим відрізняється копія від оригіналу?
4. До якого стилю належить будь-який документ?
5. Які ви знаєте вимоги до документів?
6. З яких елементів складається документ?

Коментар учителя. Документ — це діловий папір, що закріплює інформацію про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людей. Будь-який службовий документ належить до офіційно-ділового стилю. Важливими вимогами документів є достовірність, повнота, точність, переконливість. Стислість документа забезпечується відсутністю зайвої інформації. У документі не повинні вживатися стилістично знижені або емоційно-експресивні слова. Будь-яка фраза у документі повинна тлумачитися однозначно. У документах можуть повторюватися слова і фрази. Важливою ознакою є використання стандартних форм висловлювання.

Будь-який документ складається з окремих елементів, які називаються реквізитами. До реквізитів належать код організації, назва виду документа, дата, резолюція, печатка тощо.

IV. Вивчення нових понять

Опрацювання таблиць

Види ділових паперів

Критерії	Види документів
За стадіями виготовлення	<ul style="list-style-type: none"> • оригінали (<i>перший або єдиний примірник</i>); • копії
За ступенем гласності	<ul style="list-style-type: none"> • звичайні; • для службового користування; • таємні
За місцем складання	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішні (<i>фіксують внутрішні питання підприємства</i>); • зовнішні (<i>вхідна та вихідна документація</i>).

Критерії	Види документів
За походженням	<ul style="list-style-type: none"> • службові; • особисті
За змістом	<ul style="list-style-type: none"> • організаційні (<i>положення, правила, статuti тощо</i>); • розпорядчі (<i>постанови, ухвали, рішення, розпорядження тощо</i>); • довідково-інформаційні (<i>пояснювальні, доповідні, службові листи, оголошення, довідки, акти, плани роботи тощо</i>); • документи особового складу (<i>автобіографії, резюме, характеристики, контракти, трудові книжки та ін.</i>); • особисті офіційні документи (<i>доручення, розписки, заяви, пропозиції, скарги та ін.</i>)

Характеристика ділових паперів

Назва документа	Визначення	Особливості
Субсидія	Вид допомоги, в основному грошової, що надається державою або якою-небудь установою	Найуживаніша субсидія — допомога держави, здійснювана з метою відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг малозабезпеченим сім'ям
Ваучер	Державний цінний папір, що підтверджує право власності або документ, що підтверджує оплату товарів та послуг	Використовується для придбання предметів приватизації. Квитанція, що дає можливість отримувати сплачені товари та послуги
Приватизаційний сертифікат	Державний цінний папір, що засвідчує право власника на власність	У 1992 р. державні сертифікати дорівнювали одній п'ятдесятидвохмільйонній усього державного майна

Коментар учителя. Субсидії використовуються для фінансування фундаментальних наукових досліджень (гранти). З одного боку, субсидії можуть допомагати розвитку перспективних галузей, з іншого — підтримувати нерентабельні, але стратегічно важливі галузі. Крім того, субсидії — це допомога «покупцю», тобто суб'єкту, який не має достатньо коштів, аби придбати якісь

ресурси. Субсидія — це адресна допомога від держави для сім'ї з метою оплати житлово-комунальних послуг. Це гроші з державного бюджету, які не підлягають поверненню і користування якими не вплине на право власності на житло. Субсидія є безповоротною та її отримання не пов'язане і не тягне за собою зміни форми власності житла.

Приватизація — процес передання державної власності приватним особам. У процесі приватизації державного майна кожному громадянину видавалися безкоштовні приватизаційні сертифікати, за якими громадянин міг отримати майно одним із нижченаведених способів: вкласти приватизаційний майновий сертифікат у підприємство, на якому він працював, вкласти приватизаційний сертифікат на аукціоні у невідомий об'єкт за деяку кількість акцій; вкласти свій майновий приватизаційний сертифікат у будь-яку інвестиційну компанію або фонд, отримавши взамін немайновий сертифікат. Саме тому більшість громадян України продали свої ваучери, але значно нижче зазначеного у сертифікаті номіналу.

V. Виконання творчих завдань, спрямованих на розвиток комунікативних умінь

Спостереження-аналіз документу

- Ознайомтесь зі зразком туристичного ваучеру. Зверніть увагу на реквізити. Підтвердженням права на які послуги є наведений ваучер? Доведіть, що перед вами зразок ділового документа. (*Див. додаток*)

Ситуативні вправи

- Поясніть значення терміну «субсидія» у поданих мовленнєвих ситуаціях.

Ситуація 1

Адресат мовлення — ваш однокласник, який був відсутній на уроці з цієї теми. Мета — пояснити вивчений на уроці матеріал.

Ситуація 2

Адресат мовлення — старенька сусідка, яка жаліється на високі тарифи оплати комунальних послуг.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Повторити теоретичний матеріал, що вивчався на уроках розвитку комунікативних умінь протягом року.

Додаток

Зразок туристичного ваучера

Агенція /
agency:«Агенція»
Тел. (3832) 123-456

Тур/Tour:

Відпочинок на г/к Ареда-1 — 2 дні — з доставленням
Барнаул–ЧемалДата початку тура /
Arrival:

02.07.2010

Дата закінчення тура /
Departure:

04.07.2010

Відомості про туристів:

№	Стать/ Sex	ПІБ	Паспорт / Passport	Вік / Years
1	Ч	Петренко Іван		34
2	Ж	Петренко Ольга		34
3	Ж	Шевченко Петро		34
4	Ж	Петренко Тетяна		34
5	Д	Петренко Сергій		15

Проживання:

Готель / Hotel:	Засе- лення в номер:	Звіль- нення номера:	Категорія / Caterogy	Номер / Number	Кільк. люд.
Ареда-1, г/к	02.07.10	04.07.10	DBL(2,2), Люкс		2
Ареда-1, г/к	02.07.10	04.07.10	DBL(2,2), П/Люкс		3

Харчування:

Готель / Hotel:	Дата початку:	Дата закінчення:	Вид питания	Кільк.
Ареда-1, г/к	02.07.10	04.07.10	Сніданок, обід, вечеря	10

Трансфер / Transfer:

Марш- рут	Дата	Тип білету	Пункт відправлення — Пункт прибуття	Кільк.
Барнаул– Чемал	02.07.10	дор. в обидві сторони	Барнаул (гот. Централ., 08:00)–Ареда-1	4
Барнаул– Чемал	02.07.10	дит. в обидві сторони	Барнаул (гот. Централ., 08:00)–Ареда-1	1
Чемал– Барнаул	04.07.10	дор. в обидві сторони	Ареда-1 (14:15)–Барнаул	4
Чемал– Барнаул	04.07.10	дор. в обидві сторони	Ареда-1 (14:15)–Барнаул	1

Урок № 63.**ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ В КОРЕНЯХ**

Мета: закріпити навички правопису голосних і приголосних у коренях слів; розвивати творчі здібності та навички самостійної роботи учнів; виховувати прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, самоаналізу та самоконтролю, до самовиховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфопеія: вимова голосних і приголосних у коренях слів, наголос.

Будова слова і словотвір: спостереження над морфемами слів.

Синтаксис: робота зі словосполученнями, реченнями та текстами.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова.

Тип уроку: урок поглиблення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація пізнавальної діяльності учнів****Бліц-опитування**

- ▶ Назвіть значущі частини слова. Наведіть приклади.
- ▶ Яка значуща частина слова називається коренем? Наведіть приклади спільнокореневих слів.

Вправа-пошук

- ▶ Прочитайте слова і скажіть, за яким принципом правопису коренів вони згруповані.

I. Первинний, зупинятися; минулий, кишеня; восени — осінь, кінь — коня, водити — вести, сідати — садити — сидіти; чистий, щит, шість.

II. Боротьба, молотьба, легко; життя, гілля, лляний; молоддю, матір'ю; віддати, міськком, юннат; проїзд — проїзний; тиждень — тижневий, щастя — щасливий; шістнадцять, хвастливий; око — на оці; друг — дружити; батько, близько; кінчик, літне.

- ▶ Узагальніть правила про написання в коренях слів голосних та приголосних.

IV. Закріплення й удосконалення орфографічних навичок щодо написання коренів слів

Виконання системи практичних завдань

- ▶ Перепишіть, вставляючи пропущені букви *е, и, о* і поясніть їх правопис. Поставте наголос у словах.

Бл..скати, хв..люватися, пл..нарний, скр..піти, заст..лати, р..зультат, в..л..чати, к..жух, мат..мат..ка, зап..тання, с..мінар, защ..міти, д..сц..плінарний, розв..вати, страт..гічний.

- ▶ Доберіть і напишіть спільнокореневі слова чи інші форми слів, щоб було видно чергування приголосних. Підкресліть слова, в яких чергування приголосних відбувається і в російській мові.

Вухо, возити, книга, ходити, сохнути, поріг, пекти, просити, універмаг, бібліотека, ловити, бік, пух, хотіти, сікти, могти, сте-регти.

- ▶ Перекладіть слова українською мовою. В один стовпчик ви-пишіть слова, в яких приголосні подовжуються, в інший — без подовження.

Предместье, соцветье, бытие, счастье, листья, Илья, столетие, судья, стойкостью, Поволжье, Закарпатье, соленье, вечность, не-жностью.

- ▶ Перекладіть слова українською мовою; запишіть їх, увівши до словосполучень; порівняйте вимову і написання груп при-голосних у коренях слів двох споріднених мов.

Поздний, костлявый, участник, доблестный, проездной, сердце, честность, буревестник, гигантский, целостный, контрастный, ненавистный, туристский.

- ▶ Виразно прочитайте речення. Знайдіть слова, в яких відбу-лося спрощення в групах приголосних. Запишіть кілька ре-чень (на вибір) і підкресліть усі члени речення в них.

1. Ти не був на нашій Україні, Хліба-солі з нами не ділив, Але знай, що серцем ми єдині, що навек не розбратать братів (*М. Рильський*). 2. Мати увечері своїм пестливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (*Панас Мирний*). 3. Художнє скло — одна з наймолодших галузей декоративного мистецтва західних областей України (*З журналу*). 4. Осінь слала по землі свій золотий килим (*Ю. Збанацький*). 5. Щоб ти був щасливим, Не впав у біду, Найкращому вчися, мій друже, — труду (*М. По-знанська*).

Пояснювальний диктант

- ▶ Поясніть розділові знаки. У виділених словах визначте корінь і з'ясуйте в ньому правопис голосних і приголосних.

ХЛІБ

Яке *щастя*, яке добро, що є хліб на світі! Спочатку він у землі, потім у борошні й, нарешті, на столі — зарум'янений, *пахучий*, вірний наш годувальник, *смачний* хліб. *Народжений* працею.

Розкажімо дитині про хліб. Заспіваймо їй пісень, розмалюймо фарбою колоски, нагадаймо вкотре: мий руки, коли *берешся* за хліб! І ви *збагатите* її, *допоможете* суспільству виростити *працьовиту* й *чесну* людину.

Якби в нас було хліба стільки, що могли ним прогодувати весь світ, ми все одно *сказали б*: *бережіть* кожну скибочку хліба, кожний колосок, кожну *зернину*, бережіть не тому, що ми скупі, а тому, що це наш хліб!

Споконвіку називали хліб *святим*. Епітет цей у нас у *щирій* пошані й тепер. І, певно, залишиться він при слові «хліб» на вічні часи в усіх народів. Ще з давніх-давен люди *складали* на честь хліба радісні й *бентежні*, повні *відданості* й любові пісні, де *говорилося* про святість хліба, про його велич. Дідусі й бабусі, батьки й матері, співайте цих пісень дітям. Малюйте колоски на *полотні*, *кладіть* їх в узорі. *Прославляйте* хліб та людей, які *виращують* його (М. Польовий).

- ▶ Як ставляться до хліба у вашій сім'ї?
- ▶ До якого стилю належить цей текст? Доведіть.

V. Підсумок уроку

Звернути особливу увагу учнів на правопис ненаголошених голосних у корені, що не перевіряються наголосом.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Напишіть твір на одну з тем:

1. «Моє покликання», використавши такі слова: питання, життя, роздоріжжя, навчання, дозвілля, утвердження, знання, невіддільний, бездоганно, передбачення, чуття, зусилля, надбання, незрівнянно, напруженість, радісний, завзяття, повністю, безліччю, мудрістю, щоденно, сумлінно, навмання;
2. «Осінь мелодія», вживаючи слова: спросоння, зрання, бездоріжжя, верховіття, гілля, узбережжя, вдячністю, павутиння, надвечір'я, листя, узлісся, затишшя, беззахисні, несподіваністю, мелодійністю.

Урок № 64.**ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ В ПРЕФІКСАХ**

Мета: повторити та узагальнити знання учнів про правопис префіксів; закріпити й удосконалити відповідні орфографічні навички; розвивати логічне мислення, навички самоконтролю та самонавчання; виховувати культуру письма, естетичні смаки.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Будова слова та словотвір: морфемний склад слова, способи творення слів.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Культура мовлення і стилістика: виразність читання, функціональні стилі мовлення.

Міжпредметні зв'язки: російська мова, художня література.

Тип уроку: систематизації й узагальнення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок**

Повідомлення з теми уроку з наведенням прикладів:

1. Префікс і його роль у будові слова.
2. Префікси, правопис яких співпадає з вимовою (*пра-, за-, на-, по-, ви-, про-, за-, до-, най-* та ін.).
3. Префікси *пре-, при-* та *прі-*, їх правопис.
4. Написання префіксів *пере-, пред-, не-*.
5. Вимова і правопис префіксів, що закінчуються на приголосний (*роз-, без-, від-, між-, перед-, з- (с-)* та ін.).

Словниковий вибірковий диктант

- ▶ Спочатку виписіть слова з префіксами, що не мають особливостей у написанні, а потім з префіксами, що пишуться за правилами.

Прабатьківщина, пролісок, забагато, пречудово, спитати, зверху, зчепити, стишити, прірва, відсвяткувати, намальований, найлегший, доплата, винагорода, позбирати, зачарований, прізвище.

IV. Закріплення й удосконалення орфографічних навичок

Тренувальні вправи (у групах)

- ▶ Прочитайте, поставте наголос; перепишіть, виділіть префікси, з'ясуйте їх значення, вимову і правопис. З виділеними словами складіть речення і запишіть. Підкресліть граматичну основу в них.

Презавзятий, *преспокійно*, пречудово, предивний, *Придніпров'я*, примовляти, прикласти, прибути, передвиборний, *пред'явлений*, перевіряючий, переказ, передвесняний, *передбачити*.

- ▶ Визначте, в яких словах виділені частини є префіксами, а в яких належать до кореня. Запишіть по 3–4 слова кожної групи. Поясніть правопис префіксів.

Принцип, *приємний*, *пристрій*, *привілей*, *придорожній*, *приблудилось*; *преміальний*, *прекраснодушний*, *премудрість*, *передній*, *преса*, *предки*, *предмет*, *передвечірній*, *представити*.

- ▶ Перепишіть, вставляючи букви; виділіть префікси, поясніть їх правопис і значення. З усіма словами усно складіть словосполучення.

Пр..хороший — пр..хорошити, пр..глухий — пр..глушений, пр..малий — пр..меншений, пр..добрий — пр..добрити, пр..білий — пр..білити, пр..тихий — пр..тихлий, пр..гіркий — пр..гірклий, пр..мудрий — пр..мудрість, пр..світлий — пр..світити.

- ▶ Від поданих слів утворіть нові за допомогою префіксів *пре-*, *при-*, *пере-*; з'ясуйте вживання префіксів.

Морський, деснянський, смачний, гарний, міський, високий, думати, їздити, єднати, міряти, класти, казати, писати, смачний.

- ▶ Перепишіть. Замість крапок поставте потрібний префікс, проаналізуйте його вимову, правопис, значення. У першому реченні підкресліть усі члени речення, визначте його тип.

1. Єсть там дивний-пр..дивний край, де панує дід Урай (*Леся Українка*). 2. Примруживши очі, хлопець поглядає на ..західне сонце, потім ..водить погляд на річку. 3. Я — селяк, і мені спокую нема, як ..ходить пора ..жнив'я (*Д. Луценко*). 4. Батько ..тишив ходу, ..став під бузковою гущавиною ..почити. 5. Шкода стало мені батька в його покірності та ..часній зістареності, до якої вона також була ..четна і за яку почувала себе винуватою (*О. Гончар*).

- ▶ Від поданих слів утворіть нові слова з префіксом *з-* чи його варіантами *с-*, *зі-*; поясніть уживання кожного з них.

Формувати, рвати, їсти, жарити, лити, будити, кріпити, косити, творити, гнути, явитись, ховати, питати, псувати, спочити, гріти, ставити, формулювати, фотографувати, хилитися, в'ялий.

- ▶ Перекладіть слова українською мовою. Виділіть префікси. Порівняйте їх правопис у російській та українській мовах.

Зразок. *Бесстрашный* — *безстрашный*.

Рассеять, росписи, бескрайний, бесшумный, отстоять, беспрерывный, расширять, сделать, стореть, бессистемный, рассказать, международный, подтянуть, предисловие, предъявитель.

- ▶ Перепишіть прислів'я. Як ви розумієте їх смисл? Виділіть у словах префікси. Поясніть правопис.

1. Бережи честь змолоду. 2. Краще честь, ніж безчестя. 3. Віділлються вовкові овечі сльози. 4. Душа в п'яти сховалася. 5. Широко ворота увійти, та вузькі вийти.

Творча робота

- ▶ Прочитайте текст. Яке враження він справив на вас у зв'язку з Днем Великої Перемоги? Випишіть слова з префіксами, виділіть їх і поясніть правопис. Напишіть вільний диктант.

Брянського поховали того ж вечора на самому шпилі тільки що здобутої безіменної висоти 805. Як ветерана полку, його ховали з усіма військовими почеснями, які тільки були можливі в цих умовах.

У суворій задумі стояли бійці навколо могили, слухаючи прощальне слово гвардії майора Воронова. Він справедливо вважався найкращим оратором у дивізії. Але і тепер це говорив не лише оратор. Воронцов стояв у своїй розстібнутій фуфайці, з якою майже ніколи не розлучався, і ліва рука його була підв'язана на грудях. Майор сам брав участь у штурмі висоти, і його легко поранило. Лисий, з відстовбурченими вухами, трохи зсутулившись, він стояв над могилою, як старий батько серед своєї родини. Для Воронцова Брянський був більше, ніж тільки командир однієї з мінометних рот.

Черниш стояв з планшеткою Брянського через плече, стискаючи в руці пістолет, наготовлений для салюту, і дивився на далекі верховини, що чітко окреслювалися під мертвим сяйвом місяця. Часом здавалося Чернишеві, що звідси можна побачити і ту висоту, на якій залишився боець його взводу Гай. Між цими сопками для Черниша встановлювався якийсь невидимий таємничий зв'язок, як між тими придорожніми білими стовпами з розп'яттями, що він їх бачив у Румунії.

Було надзвичайно світло навкруги. Повний місяць, як матове сонце, осявав океан хребтів, що розходились у всі боки, скільки сягав зір. Чернишеві пригадалися вичитані в дитинстві фантазії про далеке майбутнє, коли згасатиме сонце. Захолоне земля, позамерзають у ріках риби... Серед грандіозних льодовиків блукатимуть останні люди, не знаходячи ні тепла, ні їжі, ні води. Верховини гір стояли кругом, схожі на фантастичні льодовики, а місячна, напрочуд ясна ніч нагадувала такий згасаючий день, що носить уже в собі смеркання вічності (*О. Гончар*).

VI. Систематизація й узагальнення матеріалу з теми уроку

- ▶ Назвіть префікси, правопис яких опрацьовувався на уроці.
- ▶ Напишіть по три приклади на правопис різних префіксів і організуйте взаємоперевірку з товаришем по парті.

VII. Підсумок уроку

- ▶ Підкреслити значення і вміння працювати самостійно.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Перепишіть речення, розкриваючи дужки і вставляючи замість крапок потрібні букви префікса. Охарактеризуйте вимову і правопис префіксів. Поясніть розділові знаки. Накресліть схему першого речення.

1. Сили війни (з, с)чепилися на переправах, Дніпро кипить, береги (з, с)дрігаються від бомбових ударів. 2. Схід ро..жеврюється, море даленіє, ось-ось сонце ..йде (*О. Гончар*). 3. У великій рамці були (з, с)фотографовані на весіллі мати з батьком (*О. Міщенко*). 4. Ходить Сон-Дрьома в тихий пізній час. Ві..чинім ворота — хай іде до нас (*М. Познанська*). 5. Такий добрий, хоч до рани пр..кладай (*Народна творчість*). 6. А сам Телесик замкнув хату, заліз на пр..височенного явора та й сидить (*Народна творчість*).

Урок № 65

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 25.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ФІНАНСОВА ІДЕНТИФІКАЦІЙНА КАРТКА, ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ КОД

Мета: перевірити знання учнів, отримані на уроках розвитку комунікативних умінь протягом року; ознайомити учнів із призначенням й особливостями вказаних документів; розвивати логічне мислення

та мовлення, пам'ять, продовжувати роботу щодо удосконалення усного і писемного мовлення, збагачувати словниковий запас школярів; виховувати культуру ділового мовлення, любов і шанобливе ставлення до мови рідної держави.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Вивчення нових понять

Спостереження-аналіз документу

- ▶ Ознайомтесь зі зразком довідки про надання ідентифікаційного коду. Які дані містяться у довідці? Як ви вважаєте, для чого вони необхідні?

Зразок довідки

ДОВІДКА

про присвоєння ідентифікаційного номера

ДПА м. Херсона

повідомляє, що Петренко Іван Васильович одержав ідентифікаційний номер 1453678927, наданий Державною податковою адміністрацією України, згідно з даними, заповненими в обліковій картці.

Дата внесення до Державного реєстру фізичних осіб — 10/09/2010

Довідка видана для пред'явлення в органи державної реєстрації, установи банків та інші.

М. П. _____ Семко В. П.
(підпис) (прізвище та ініціали голови
Державної податкової адміністрації)

10/09/2010

(дата видачі довідки)

Коментар учителя. Ідентифікаційний код — набір чисел, наприклад: 56756758, рідше — символів таблиці ASCII: asjkdh або змішаний, що присвоюється комусь (чомусь) для закріплення у системі.

Фінансову ідентифікаційну картку заповнює кожний громадянин України, який досяг 18 років, і подає до Державної податкової адміністрації за місцем проживанням. Картка заповнюється на графаретному бланку. У ній зазначається прізвище, ім'я та по батькові громадянина, дата і місце народження, реквізити паспорта, адреса, телефон, місце роботи або навчання. Згідно з даними, поданими громадянином у картці, йому присвоюється ідентифікаційний номер. Видана районною Державною податковою адміністрацією довідка про надання ідентифікаційного номера (коду) видається для пред'явлення в органи державної реєстрації, установи банків тощо.

Крім того, ідентифікаційними фінансовими картками є всі види платіжних банківських пластикових карт. Виготовлення ідентифікаційних карт потребує нанесення магнітної смуги або чипа, смуги для підпису, індивідуальних даних, кодування картки. Існують міжнародні стандарти, що визначають усі якості пластикових карт (від матеріалу до розміру та інформації, що розміщується).

Навчальне аудіювання

► Прослухайте уважно текст. Визначте тему і основну думку.

Ідентифікаційний код. Думаю, що кожна повнолітня людина знає, що це таке. Він видається кожному громадянину України при досягненні ним повноліття (18 років). Без цього коду не можливо ні відкрити банківський рахунок, ні влаштуватися на роботу, ні зареєструвати підприємницьку особу і так далі. Без ідентифікаційного коду нікуди.

Що таке ідентифікаційний номер, знає вже, напевне, кожен в Україні. Відомо, що без нього вам не виплатять зарплату, пенсію, відмовлять у прийомі на роботу, не нададуть соціальні субсидії, не візьмуть речі на реалізацію в комісійному магазині. Набір цифр у певній послідовності, що визначається уповноваженим на те органом державної влади, став необхідною умовою для доступу громадян України до широкої сфери соціальних послуг, а фактично — для фізичного існування.

Йдеться про запровадження нової для нас системи персональної ідентифікації, що побудована не на імені та прізвищі, як це було донедавна, а на числовому коді. Але що ж таке насправді особистий ідентифікаційний номер? Чому його введено і які недоліки та переваги від нього слід очікувати нам, громадянам України?

Номер побудовано не як випадковий набір цифр. Знаючи порядок його формування, деяку інформацію про особу, якій він належить, можна довідатись, лише поглянувши на нього. Так, перші п'ять цифр означають дату народження людини. Відлік

ведеться починаючи від 1 січня 1900 року. Таким чином число 00001 означає, що людина народилась 1 січня 1900 року. Наступні чотири цифри — порядковий номер людини серед тих, хто народився в один день. Дев'ятий знак означає статево-приморозність. Парне число — чоловічу, непарне — жіночу. Нарешті остання цифра ідентифікаційного номера — контрольне число. Порядок його призначення визначається податковою адміністрацією. З метою захисту від підробок принцип присвоєння цього числа не розголошується.

У тому варіанті, що зараз запроваджується в Україні, сам номер є лише видимою частиною єдиної державної ідентифікаційної системи і ключовим елементом доступу до великого обсягу інформації персонального характеру. Запровадження такої системи здійснюється в інтересах держави. Перш за все, значно збільшуються можливості контрольних механізмів державних органів. Спочатку особистий ідентифікаційний номер запроваджено у сфері оподаткування. Сам процес присвоєння громадянам ідентифікаційних номерів покладено на податкові адміністрації.

Складання монологічного висловлювання

- ▶ Чи знаєте ви, що деякі релігійні організації виступають проти присвоєння людям ідентифікаційних кодів? Висловіть свою думку з цього приводу.

IV. Перевірка набутих знань

Тестові завдання

- ▶ Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Укажіть, у якому варіанті правильно визначені ознаки ділового стилю.

А Широке використання термінології і абстрактної лексики; вживання слів у прямому значенні; не вживаються емоційно забарвлені слова; тенденція до використання складних синтаксичних конструкцій;

Б широке використання штампів, умовних скорочень, термінів; вживання нейтральної лексики, слів у прямому значенні; використання номінативних речень, відсутність експресивних засобів;

В вживання емоційно забарвлених слів, слів у переносному значенні, часток, звертань, вставних слів; вживання емоційно забарвлених слів; використання немовних засобів спілкування;

- Г вживання неологізмів, емоційно-експресивної лексики, використання багатозначності слова, широке використання суспільно-політичної лексики і фразеології, засобів стилістичного синтаксису.
2. Продовжте речення: «Тези — це...»
- А послідовний перелік основних питань тексту;
 - Б послідовне викладання змісту;
 - В фрагменти тексту, які стосуються якоїсь певної теми;
 - Г положення, які коротко викладають ідею, думку.
3. Продовжте речення: «План виступу — це...»
- А повний письмовий виклад змісту;
 - Б послідовність тематичних частин виступу;
 - В узагальнюючі думки, які мають лаконічну мовну форму;
 - Г висновкові положення.
4. Продовжте речення: «Анотація — це...»
- А науковий систематизований опис книг;
 - Б характеристика змісту книги;
 - В назва каталогу в бібліотеці;
 - Г стислий опис книги.
5. Які ви знаєте види тез?
- А Цитатні;
 - Б цитатні й вільні;
 - В цитатні, вільні й змішані;
 - Г вільні й змішані.
6. Укажіть рядок, у якому перелічені тільки засоби самостійної роботи з книгою.
- А План, тези, конспект, виписки;
 - Б конспект, відгуки, тези, план;
 - В виписки, тези, конспект, рецензія;
 - Г план, тези, виписки, звіт.
7. Укажіть, у якому варіанті правильно вказані ознаки публіцистичного стилю.
- А Широке використання термінології і абстрактної лексики; вживання слів у прямому значенні; не вживаються емоційно забарвлені слова; тенденція до використання складних синтаксичних конструкцій;
 - Б широке використання штампів, умовних скорочень, термінів; уживання нейтральної лексики, слів у прямому значенні; використання номінативних речень, відсутність експресивних засобів;

- В** вживання емоційно забарвлених слів, слів у переносному значенні, часток, звертань, вставних слів; вживання емоційно забарвлених слів; використання немовних засобів спілкування;
- Г** вживання неологізмів, емоційно-експресивної лексики, використання багатозначності слова, широке використання суспільно-політичної лексики і фразеології, засобів стилістичного синтаксису.
8. Продовжте речення: «Виписки — це...»
А послідовний перелік основних питань тексту;
Б послідовне викладання змісту;
В фрагменти тексту, які стосуються якоїсь певної теми;
Г положення, які коротко викладають ідею, думку.
9. Продовжте речення: «Основні думки виступу потрібно повторювати...»
А завжди тими самими словами;
Б пропонуючи слухачам їх записати;
В тільки один раз;
Г щоразу варіюючи їхнє оформлення.
10. Продовжте речення: «Бібліографія — це...»
А науковий систематизований опис книг;
Б характеристика змісту книги;
В назва каталогу в бібліотеці;
Г стислий опис книги.
11. Які ви знаєте види конспекту?
А Цитатні;
Б цитатні й вільні;
В цитатні, вільні й змішані;
Г вільні й змішані.
12. Укажіть рядок, у якому перелічені тільки ділові папери.
А Звіт, автобіографія, фінансова картка, ідентифікаційний код;
Б рецензія, звіт, наказ, доручення;
В розпорядження, фінансова картка, автобіографія, відгук;
Г протокол, звіт, ідентифікаційний код, тези.

Матеріал для вчителя. Правильні відповіді.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Г	Б	Б	В	А	Г	В	Г	А	В	А

V. Підсумок уроку

- Перевірка робіт.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Роздивіться і перевірте правильність особистих документів: свідоцтва про базову середню освіту, паспорту, довідки про присвоєння ідентифікаційного коду. Чи правильно вписані в усі ці документи ваші особисті дані?
- ▶ Складіть 4–5 тестових завдань різного типу на вивчений на уроках розвитку комунікативних умінь теоретичний матеріал.

Урок № 66.

ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ В СУФІКСАХ

Мета: повторити та узагальнити знання учнів про написання суфіксів і удосконалити відповідні орфографічні навички; розвивати вміння співставляти мовні явища, робити висновки та користуватися ними на практиці; виховувати культуру письма, культуру розумової праці, культуру спілкування в процесі пізнавальної діяльності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Морфологія: частини мови.

Словотвір: творення частин мови.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Культура мова і стилістика: стилістична роль суфіксів, функціональні стилі мовлення.

Міжпредметні зв'язки: російська мова.

Тип уроку: урок поглиблення знань та засвоєння нових аспектів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань із правопису суфіксів

Робота з узагальнювальною таблицею

- ▶ Користуючись таблицею, повторіть правопис суфіксів.

Умови	Суфікси	Правило	Приклади
Загальні правила правопису, у тому числі і суфіксів	<i>-аль-, -тель-, -ість-, -ець</i>	М'який знак пишеться після м'яких приголосних у кінці слів	скрипаль; мислитель; ніжність; молодець

Умови	Суфікси	Правило	Приклади
Правопис суфіксів іменників	<i>-альник-, -ильник-, -івальник-, -иськ-, -іськ-</i>	М'який знак пишеться після м'яких приголосних перед твердими	начальник; прихильник; уболівальник; хлопчисько
Правопис суфіксів прикметників	<i>-ськ-, -зьк-, -цьк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>	М'який знак пишеться	український; запорізький; вінницький; дівчинонька; рідненька; яснесенький; гарнісінький; малюсінський
Суфікси іменників	<i>-ичок-</i>	Від іменників із суфіксом <i>-ик-</i> ;	вогник — вогничок
	<i>-ичк-,</i>	Із суфіксом <i>-иц-</i> ;	травиця — травичка
	<i>-ячк-</i>	Від іменників середнього роду на <i>-я</i> з пестливим значенням;	пір'я — пір'ячко
	<i>-очок-, -ечок- (-єчок-) -ечк- (-єчк-)</i>	Від інших іменників;	садочок; вершечок; краєчок; річечка; ліечка
	<i>-ив-</i>	Зі значенням продукту праці	печиво, прядиво
Суфікси прикметників	<i>-ев- (-єв-), -ов-</i>	Після твердих та м'яких приголосних; <i>-ов-</i> також після шиплячих, якщо наголос на закінченні, та після <i>й</i> ;	казковий; малиновий; дощовий; крайовий; квітневий; грушевий; життєвий
	<i>-уват-, -юват-,</i>	Для вияву неповної ознаки;	довгуватий; синюватий
	<i>-оват-</i>	Під наголосом;	плисковатий
	<i>-овит-</i>	Вказує на високий ступінь ознаки;	гордовитий; талановитий

Умови	Суфікси	Правило	Приклади
Дієслівні суфікси	-ова-	Коли наголос на першому голосному в суфіксі;	надрукований; сформований
	-ува- (-юва-)	Коли наголос на іншому голосному в слові	вивершувати — вивершуваний; копіювати
Дієприкметникові суфікси	-ен- (-єн-)	Пишуться з одним <i>н</i>	побілений; присвоєний

IV. Повторення і закріплення навичок правопису суфіксів

Тренувальні вправи

- ▶ Утворіть нові слова з допомогою зазначених суфіксів, поясніть їх правопис.

- 1) *-очк-*, *-ечк-*, *-ичк-*, *-ячк* (іменники). Берег, сонце, внук, Рая, доня, батько, пшениця, книга, здоров'я, десятикласниця, літо, розумниця, серце, волосся, канарейка;
- 2) *-ов-*, *-ев-* (*-єв-*) (прикметники). Ромашка, жолудь, калій, підсумок, борщ, замша, яблуна, граб, соя, вишня, дуб, лід, слива;
- 3) *-ив-* (іменники). Плести, місити, мережити, морозити, палити, марити;
- 4) *-уват-* (*-юват-*) (прикметники). Коричневий, сирий, кислий, малий, синій, сизий, пізній, солоний.

- ▶ Перекладіть українською мовою; запишіть, підкресліть суфікси дієслів і поясніть їх правопис.

Копировать, иллюстрировать, бронировать, дозировать, телефонировать, контролировать, маршировать, информировать, комментировать, тренировать, завоёвывать.

- ▶ З поданими словами складіть словосполучення, запишіть їх, вставляючи пропущені букви *е (є)*, *о (ьо)*, *йо*; виділіть у цих словах суфікси і поясніть їх правопис.

Бо..вий, квітн..вий, ключ..вий, нул..вий, деш..вий, черпах..вий, алич..вий, раді..вий, емал..вий, га..вий, кизил..вий, вермішел..вий, овоч..вий.

- ▶ Перекладіть слова українською мовою, запишіть. Виділіть суфікси іменників, прикметників, дієприкметників і поясніть їх правопис.

Деревянный, несравненный, соломенный, распроданный, гречневый, организованность, бессонница, стеклянный, вежливость,

воссозданный, собранный, преданность, военкомат, безветренный, печенье.

- ▶ З допомогою префіксів і суфіксів утворіть прикметники і дієприкметники; поясніть їх правопис.

Без- (ім'я, сон, дно, захист, підстава).

Роз- (нести, сипати, чистити, брати, стелити, в'язати).

Під- (жарити, креслити, пушити, гнати, сікти).

Від- (значити, ломити, гнути, дати, правити).

Об- (вітрити, городити, плести, бити, мостити, морозити).

- ▶ Виразно прочитайте текст. Яка основна думка його? Складіть план тексту. Усно перекажіть за планом. Випишіть 7–10 слів із суфіксами і поясніть їх правопис.

МОВА — ІНСТРУМЕНТ ЧАРІВНИЙ І ТОНКИЙ

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень, але найкраще, найдосконаліше вона має володіти, звичайно, рідною мовою. І це не тільки тому, що цією мовою, засвоївши її змалку, вона користується повсякденно, а й тому, що рідна мова невід'ємна частина Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни душі.

Мова — це щось далеко більше за зв'язок між людьми, це — відбиток свідомості, це — вияв самої особистості. З того, як говорить людина, можна уявити собі її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурнішою вона є, то розвиненішою і лексично багатшою буде її мова, розмаїтішою вживання прислів'їв, приказок. У природі не буває людей, які визначались би високим інтелектом і водночас примітивною мовою.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі. Дбати про очищення мови від усього за смічення й за дальше піднесення її рівня — це обов'язок усього суспільства, не кажучи вже про тих людей, які безпосередньо працюють над мовою — учених-мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавців, викладачів рідної мови (За Б. Антоненком-Давидовичем).

VI. Підсумок уроку

- ▶ Підкреслити важливість постійної роботи над підвищенням власної культури мовлення як усного, так і писемного.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Від слів *вітер*, *зелень*, *холод* утворіть за допомогою суфіксів слова з новим значенням і з новим відтінком у значенні.

Зразок. Береза — березняк; берізка, берізочка, берізонька (здрібнілість, пестливість); березище (згрубілість).

- ▶ Увести по одному слову кожного значення чи відтінку в речення і записати.

Урок № 67

КОРІНЬ, ПРЕФІКС І СУФІКС: ЗНАЧЕННЯ, ВИМОВА, ПРАВОПИС І СТИЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

Мета: закріпити й удосконалити практичні навички учнів; розвивати вміння узагальнювати засвоєний матеріал; виховувати любов до слова, бережливого ставлення до нього.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Будова слова: значущі частини слова.

Словотвір: творення слів за допомогою суфіксів і префіксів.

Орфографія: правопис морфем.

Орфоенія: вимова голосних і приголосних в зазначених морфемах.

Синтаксис: словосполучення, речення, текст.

Стилістика: стилістичні можливості зазначених морфем, стилі мовлення.

Міжпредметні зв'язки: іноземна мова, художня література.

Тип уроку: систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів із темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація пізнавальної діяльності десятикласників

IV. Закріплення, систематизація та узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ Попереджувальний диктант із додатковими завданнями.

МАЛОРОСІЙСЬКА САФО

...Ось *вирушають* полки Богдана Хмельницького на історичні битви 1648 року до Жовтих Вод і Корсуня. Яких пісень співали тоді козаки? Важко назвати всі, а от «Марусю» напевно:

Засвіт встали *козаченьки*
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Саме «засвіт встали козаченьки». Це вже потім, коли з'явилися варіанти пісні, співали «засвистали козаченьки». Втім, так і *виглядається* легше, і не порушується задум пісні, бо у війську *запорозькому* свист був не тільки певним сигналом, а й закликком до бою, до звитяги.

І все ж — за ким плакала Марусенька? І чи всі знають, що Марусенька в пісні зовсім не абстрактний образ, а конкретна історична особа, яка плакала теж за конкретним парубком, козаком Грицем...

Дівчина ця — Маруся Чурай із Полтави, пісні якої *підхоплював* народ. По всій Україні лунали «Засвіт встали козаченьки», «На городі верба рясна», «*Прилетіла зозуленька*», «Зелененький барвіночку», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой не ходи, Грицю» та численні інші.

Малоросійська Сафо. Так називали її дослідники минулого століття, *привінюючи* талант дівчини до таланту античної поетеси.

- ▶ Визначити склад виділених слів, пояснити правопис коренів, префіксів і суфіксів у них.
- ▶ До якого стилю належить цей текст?

Творчі вправи

- ▶ Від поданих слів утворіть іменники за допомогою префіксів *пра-, уз-, на-, су-, без-, анти-, контр-, ультра-*. Пояснити нове значення утворених слів. Які префікси надають забарвлення книжного стилю?

Ліс, дід, внук, гора, синок, пісок, тінь, вість, теза, атака, звук.

- ▶ Від основ поданих слів утворіть за допомогою префіксів *пре-, най-, перед-, за-, анти-, ультра-* прикметники з новим значенням; уведіть їх у словосполучення і запишіть; визначте стилістичні відтінки, що надають словам зазначені префікси.

Мудрий, розумний, святковий, широкий, вірусний, фіолетовий.

- ▶ Від основи дієслова *писати* утворіть нові дієслова за допомогою префіксів *від-, в-, ви-, до-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, роз-*. Якого відтінку надає кожен із префіксів?

- ▶ Від основ поданих слів утворіть іменники за допомогою суфікса *-ість*. Якого відтінку надає цей суфікс слову? З утвореними іменниками складіть речення і запишіть їх; підкресліть усі члени речення.

Мужній, властивий, міцний, потужний, знаменитий.

- ▶ Виразно прочитайте речення. Який стиль вони характеризують? Усно поясніть, якого додаткового значення надають суфікси у виділених словах. Запишіть 2–3 речення (на вибір), підкресліть граматичну основу, визначте їх вид.

1. За сонцем *хмаронька* пливе, червоні поли розстилає і сонце *спатоньки* зове у синє море (Т. Шевченко). 2. *Рученьки* терпнуть, злипаються *віченьки* (П. Грабовський). 3. Босі *ноженята* ступали по втоптаній *стежці* (М. Коцюбинський). 4. *Миколка*, Прокопів *хлопчик*, такий *школярник гарнесенький* був: *сумирненький*, *соромливенький*, *млявенький*, як дівчинка (А. Тесленко). 5. Талого снігу *платочки сивенькії*, *дощик дрібненький*, холодний *вітерець*, проліски в *травці блідненькії*, то ж була провесна, щастя вінець (Леся Українка).

- ▶ Наведіть приклади на різні правила правопису коренів, суфіксів, префіксів (робота в групах). Зробіть повідомлення від кожної з трьох груп.

V. Підсумок уроку

- ▶ Яку роль відіграють префікси і суфікси в слові?
- ▶ Узагальніть правила про правопис голосних і приголосних у коренях, префіксах і суфіксах.

VI. Домашнє завдання

Прочитайте байки Л. Глібова «Лисиця-жалібниця», «Зозуля і Півень». Знайдіть слова, утворені суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним способами, дослідіть їх стилістичні відтінки.

Урок № 68

КОНТРОЛЬНИЙ ДИКТАНТ. КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО СТИЛЮ

Мета: перевірити й оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності десятикласників, перевірити навички сприймання на слух тексту науково-популярного стилю; розвивати навички роботи

з тестовими завданнями, навички самостійної роботи;
виховувати шанобливе ставлення до рідної мови.

Тип уроку: урок перевірки навчальних досягнень учнів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення десятикласників із темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й аудіювання. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння тексту науково-популярного стилю, який сприймався на слух.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

- ▶ Десятикласники під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, визначають слова й речення, на які треба звернути особливу увагу.

ПЛЕКАЙМО, ЛЮДИ, ПІСНЮ...

Український народ упродовж свого існування завжди був неперевершеним творцем чарівної пісні, яка вирізняється своєрідністю, неповторністю на тлі світової музичної культури. Це найдорожчий скарб народу, неоціненна частка його поетичної душі. У ній зберігається історія і характер, обдарованість і краса людська, у ній, немов у своєрідному комп'ютері, запрограмований морально-етичний код і духовна велич української нації.

У вік музичного модернізму, задушливого смогу біт-, хіп-, поп-, рок-музики, що заповнив душі широких мас, особливо молоді, наша пісня повинна стати своєрідним базисом духовності для тих, хто здатний відчувати красу рідної мови, вслухатись у соловейкову мелодію. Українська пісня не тільки спроможна лікувати тих, хто опинився у незавидному становищі безбатченка. Вона з давніх-давен здатна єднати людей у любові один до одного, у любові до Батьківщини. Свого часу Міллер писав: «Де співають — там лишайся жити». Лихі люди не співають пісень. Тільки там, де народ співає, співає не абияк, а багатоголосо, там, де голоси творять диво-плетиво, багате на контрапункт та підголоскову орнаментуку, міг народитися Леонтович — неповторний

майстер філігранної обробки пісенних зразків, що довів свою професію до високої досконалості.

Вже сам по собі відбір Миколою Дмитровичем першоджерел для мистецької оздоби став процесом вельми важливим, бо добиралися пісні найцінніші з цінних, лише ті, що найбільше хвилювали поетичну душу Майстра. Вони перетворювалися у шедеври, вплітаючись самоцвітами у вінок усенародної музичної культури (А. Авдієвський, 214 сл.).

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

Третє читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

V. Контрольне аудіювання тексту науково-популярного стилю

Читання вчителем тексту

ЗЕМЛЯНЕ ЯБЛУКО

Земляний горіх, або мовою інків «папа», коли його зварили у воді, став м'який, як печений каштан, але на ньому залишалася шкірка, не товща від тієї, що на трюфелях. Так розповідав про виявлену ним картоплю моряк з піратського парусника, що восени 1538 року пристав до берегів Нового Світу, — Педро Сіеза де Леон, автор «Хроніки Перу».

Завдяки йому європейці вперше дізналися про основний хліб індіанців — картоплю. Однак не скрізь її зустрічали з радістю. У Росії, зокрема, виникли так звані картопляні бунти. Немиролюбно поставилися до цієї культури й у Франції. Але державний контролер Анн Робер Жан Тюрго зумів перехитрити простий люд.

На полях державних господарств, де вперше мали розквітнути кущі «земляного яблука», цей урядовець виставив сторожу із солдатів регулярної армії. Патруль чатував лише вдень. Вночі охорона відпочивала.

— Що за таємниця? — дивувалися селяни. — А може, справді, це якась коштовність?

І вкрадені бульби згодом висадили на своїх городах. Як використати урожай, селяни не знали й охоче продавали картоплю за безцінь державі. Потім самі скуштували її, і на диво, новий харч припав до смаку.

Так Тюрго, зваживши на психологію рільника, схилив селян Франції садити картоплю — «земляне яблуко».

Другим хлібом називають у народі картоплю. Серед харчових продуктів вона — основне джерело калію, який так потрібен для підтримання водного обміну та роботи серця. Картопля значно багатша на калій, ніж м'ясо та риба. Добову потребу організму може задовольнити споживання півкілограма бульби, що завдяки сечогінним властивостям неодмінно входять до дієтичних продуктів, рекомендованих хворим на нирки та серце. Особливо корисна картопляно-яечна дієта для людей з простими формами хронічної ниркової недостатності. Вона дає змогу зменшити кількість білка за умови введення електролітів та води.

У картоплі майже нема жиру, тому продукти з неї низькокалорійні, легко піддаються травленню і засвоєнню. Вони багаті на калій та магній. До того ж, містять чимало кальцію, заліза, міді, фосфору, марганцю, натрію, хлору, фтору, йоду та сірки.

Хімічний склад картоплі дуже різноманітний. Це унікальний набір необхідних людині органічних та неорганічних сполук, які природа поєднала в надзвичайно доцільних співвідношеннях. Висока біологічна цінність картопляного білка. У ньому знайдено більшість амінокислот, що підтримують утворення білків у людському організмі.

Полісахариди тут представлені переважно крохмалем, пектиновими речовинами, клітковиною; моно- та полісахариди — також фруктозою, глюкозою, сахарозою.

Картопля — справжня вітамінна комора. Крім вітаміну С, у бульбах чималий резерв вітамінів В, Д, К, Е, фолієвої кислоти. А ще є каротин із каротиноїдами, стерин, лимонна, щавлева, яблучна та інші органічні кислоти. Їх нестача відчутна взимку й ранньої весни, коли в нашому меню менше овочів та фруктів. Картопля ж, зберігаючись тривалий час, не втрачає поживних речовин та вітамінів. Тому вже з перших років запровадження нової городньої культури в Європі її стали використовувати в боротьбі із скорбутом (цингою), який, по суті, подолали на всьому континенті. Цей лікувальний ефект був несподіваний і пояснювався тим, що в раціоні європейців помітно зріс вміст вітаміну С. Тож і нині будь-якої пори року картопля на нашому столі — продукт першорядний; сучасна кулінарія налічує понад триста кулінарних страв.

Картопля — цілюща рослина народної медицини. Вичавлений картопляний сік може знижувати високу кислотність шлунка. Він добре впливає під час печії, нудоти. Його вживають для тамування болю в шлунку та кишечнику. Картопляний сік радять пити під час головних болів, бо в ньому міститься ацетилхолін.

Китайська народна медицина застосовує картоплю в поєднанні з іншими рослинними середниками для лікування енцефаліту, порушення живлення та хвороб шкіри.

Багаторічні дослідження засвідчують високу ефективність вживання сирого картопляного соку під час виразкової хвороби; він поліпшує самопочуття недужих, знімає больові симптоми, гоїть виразки. Для попередження загострень виразки шлунка, дванадцятипалої кишки, які особливо часто бувають весною й восени, рекомендують вживати картопляний сік протягом півмісяця по 50 мл двічі на день до їди. Щоб отримати сік, вимиті й очищені картоплини пропускають через м'ясорубку або труть на тертці, а вже з тієї маси його вичавлюють і проціджують.

При різних захворюваннях шкіри, особливо екземі, пластини із свіжої картоплі накладають на рани. Гарячі зварені, потовчені або потерті бульби можна вживати для лікування органів дихання та дихальних шляхів. Добре в цьому випадку діє пара з відвареної картоплі.

Науковці Чехії виробляють з картоплі особливий препарат — інгібін, який позитивно впливає на загоювання виразок шлунка під час отруєння солями важких металів, при опіках та запальних процесах.

У медицині широко використовують крохмаль, як протизапальну речовину, а також для присипок та в ролі наповнювача порошків і пігулок. Як доведено в експериментах на тваринах, тривале введення крохмалю знижує вміст холестерину в печінці та сироватці крові. А це ознака того, що він має антисклеротичні властивості.

Важливо пам'ятати, що картопля містить такий токсичний стероїдний алкалоїд, як соланін. Його багато у квітках та бадиллі, значно менше — у бульбах. Коли ж картопля довго лежить на сонці, вміст соланіну в бульбах збільшується. Такі картоплини зеленіють і стають непридатними для споживання, оскільки можуть викликати отруєння. Очевидно, у першій половині XVIII ст., коли Петро I завіз картоплю до Росії, її намагалися споживати лише в пору неповної стиглості. Тоді ж серед селян, схоже, і поширилася, думка, що картопля — отрута, і її у простолюдді називали «чортовим яблуком» (За В. Мамчуром, 799 сл.).

Виконання учнями тестових завдань за змістом тексту

Варіант 1

1. Земляний горіх мовою інків означає:

- А «папа»;
- Б «мама»;
- В «картопля»;
- Г «яблуко».

2. У народі картоплю називають:
 - А земляним горіхом;
 - Б земляним яблуком;
 - В другим хлібом;
 - Г їжею королів.
3. Як автор статті характеризує хімічний склад картоплі?
 - А Різноплановий;
 - Б різноманітний;
 - В одноманітний;
 - Г багатий.
4. Картопля зимою:
 - А Не втрачає поживних речовин та вітамінів;
 - Б втрачає вітаміни;
 - В втрачає усі поживні речовини та вітаміни;
 - Г втрачає свою цінність.
5. В Європі з самого початку картоплю використовували у боротьбі з:
 - А авітамінозом;
 - Б цингою;
 - В чумою;
 - Г скарлатиною.
6. Вичавлений картопляний сік:
 - А ніяк не діє на кислотність шлунку;
 - Б знижує високу кислотність шлунку;
 - В підвищує низьку кислотність шлунку;
 - Г нормалізує кислотність шлунку.
7. Багаторічні дослідження засвідчують високу ефективність під час лікування виразкової хвороби:
 - А сирого картопляного соку;
 - Б вареної картоплі;
 - В витяжки з картоплі;
 - Г печеної картоплі.
8. При різних захворюваннях шкіри на рани накладають:
 - А пластини із вареної картоплі;
 - Б картопляний сік;
 - В пластини із свіжої картоплі;
 - Г пластини із смаженої картоплі.
9. Який епітет використовує автор, називаючи картоплю рослиною народної медицини:
 - А чудодійна;
 - Б важлива;

- В лікарняна;
Г цілюща.
10. Тривале введення крохмалю знижує:
А концентрацію вірусів;
Б вміст холестерину;
В концентрацію мікробів;
Г вміст токсинів.
11. Картопля містить токсичний стероїдний алкалоїд:
А соланін;
Б холестерин;
В каротин;
Г фолієву кислоту.
12. До Росії картоплю завіз:
А Педро де Леон;
Б Жан Тюрго;
В моряк з піратського парусника;
Г Петро І.

Варіант 2

1. Вперше європейці дізналися про картоплю від:
А моряка з піратського парусника;
Б індіанців;
В державного контролера Тюрго;
Г французів.
2. Картопля — це основне джерело:
А магнію;
Б калію;
В кальцію;
Г заліза.
3. Як автор статті характеризує картоплю:
А незамінний харчовий продукт;
Б вітамінне диво;
В дивовижний продукт;
Г вітамінна комора.
4. Автор статті стверджує, що в картоплі зовсім нема:
А кальцію;
Б фосфатів;
В жиру;
Г білків.
5. Картопляний сік радять пити під час головного болю, бо в ньому міститься:

- А ацетилхолін;
 - Б вітамін С;
 - В фруктоза;
 - Г фолієва кислота.
6. Сучасна кулінарія налічує кулінарних страв з картоплі:
- А понад двохсот;
 - Б понад чотирьохсот;
 - В понад семисот;
 - Г понад триста.
7. Для попередження загострень виразки шлунка рекомендують вживати картопляний сік двічі по:
- А 30 мл;
 - Б 50 мл;
 - В 60 мл;
 - Г 20 мл.
8. Пара з відвареної картоплі допомагає при лікуванні:
- А органів травлення;
 - Б органів дихання;
 - В серця;
 - Г головного болю.
9. Науковці Чехії виробляють із картоплі:
- А анальгін;
 - Б імперін;
 - В інгібін;
 - Г інсулін.
10. У медицині використовують крохмаль як:
- А анестезуючу речовину;
 - Б противірусну речовину;
 - В протимікробну речовину;
 - Г протизапальну речовину.
11. Токсичного стероїдного алкалоїду багато у:
- А корінні;
 - Б листьях;
 - В бульбах;
 - Г квітках.
12. Викикати отруєння можуть картоплини, які містять багато:
- А соланіну;
 - Б крохмалю;
 - В кальцію;
 - Г магнію.

Оцінювання контрольного тесту**Варіант 1**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	В	Б	А	Б	Б	А	В	Г	Б	А	Г

Варіант 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Б	Г	В	А	Г	Б	Б	В	Г	Г	А

VI. Підсумок уроку

- ▶ Організований збір контрольних зошитів.
- ▶ Відповіді на питання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту та виконання тестового завдання з аудіювання.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Індивідуальне завдання учням з повторення вивченого матеріалу.

Урок № 69**АНАЛІЗ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ. ПОВТОРЕННЯ**

Мета: проаналізувати знання, уміння й навички десятикласників на кінець року; внести корективи; спрямувати учнів на подальше самостійне вдосконалення навичок пізнавальної діяльності; розвивати навички самоаналізу, критичного мислення, самооцінки своєї навчальної діяльності; виховувати готовність неперервно працювати над собою.

Внутрішньопредметні зв'язки: фонетика, лексика, словотвір, стилістика; орфографія; синтаксис і розвиток мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література, російська мова.

Тип уроку: повторення, систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів із темою, метою і завданнями уроку**

III. Мотивація пізнавальної діяльності десятикласників й актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Аналіз контрольної роботи

Матеріал для вчителя. Учитель надає загальну характеристику результатів контрольної роботи, підкреслюючи позитивні зрушення в навчанні десятикласників. Аналізує типові недоліки, повідомляє кількісні показники, відповідає на запитання учнів.

Організовує колективну роботу над типовими помилками. Визначає час на усвідомлення індивідуальних помилок учнів і на самотійну роботу з ними.

IV. Повторення. Систематизація та узагальнення засвоєного за рік матеріалу

Запитання і завдання

1. Що ви можете сказати про мовлення як предмет стилістики і культури мовлення?
2. Назвіть види мовленнєвої діяльності та їх різновиди.
3. Назвіть функціональні стилі української мови.
4. Які стилістичні засоби фонетики, лексики, фразеології та словотвору ви знаєте? Наведіть приклади.

Стилістичний практикум

- ▶ Спишіть речення. Розкриваючи дужки, доберіть один із варіантів; усно обґрунтуйте доцільність добору. Якою фонетичною особливістю такий вибір мотивовано? Виразно прочитайте.

1. А (під, піді) мною земля така свіжа, така м'яка, мов коліска, а (над, наді) мною небо таке синє, таке ласкаве... (*М. Стельмах*). 2. Ці дерева густим поясом захищатимуть наш сад (від, од) вітрів (*О. Донченко*). 3. Гілки сосен, мохнаті (і, й) наїжачені, набрякли від дощових крапель, схилили(сь, ся) (у, в)низ, скупоро-няючи краплину за краплиною (*Ю. Збанацький*). 4. Побризкані росаю, трави стояли тихі, приниклі, бо ранок був теж тихий (і, й, та) безвітряний (і, й, та) обіцяв сонячний, жаркий день (*Г. Тютюнник*). 5. Раді (би, б) діти вишню з'їсти, та високо лізти (*Леся Українка*).

- ▶ Перепишіть речення, Виділіть метафори. Які лексичні можливості лежать в їх основі? Чи впливає це на стилістичне забарвлення?

1. Ясне сонечко усміхається, жито силоньки набирається (*Народна творчість*). 2. У неділю вранці сонце вмилося десь за обрієм

росами. Туманами втерлося, як рушником. А тоді радісно сміхом-промінням сипнуло на лани зелені, на луки (А. Головка). 3. Люблю весну, коли плюскочуть ріки, коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей (В. Сосюра).

► Прочитайте запозичені з інших мов фразеологізми. Знайдіть їх пояснення в другій частині. Складіть з ними 2–3 речення.

1. Платити такою самою монетою (англійська), золотити пілюлю (французька), розбити на голову (німецька), рильце в пушку (російська).

2. Зм'якшувати заподіяну прикрість, розбити вщент, відповідати таким же вчинком, причетний до чогось осудливого.

► Виразно прочитайте речення. Який стиль вони характеризують? Які стилістичні засоби цьому сприяють? Виділіть їх, записавши речення.

1. Зазиміло, застужило в полі, Свище вітер, шляхи замело. Чорний ворон злітає поволі, Ледве-ледве здіймає крило (М. Братан). 2. Отак собі гарненько сам посиджу, Із молодим дубком погомоню, Позичу в хмар вечірнього вогню та привітаю проходю свіжу (А. Малишко).

Колективна робота з текстом

► Прочитайте текст. Поставте запитання за текстом товаришеві по парті. Послухайте його відповідь. Думки тексту, що сподобались вам, запишіть. Які види мовленнєвої діяльності ви використовували, працюючи над текстом?

ТИТАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

Видатний український композитор, етнограф, фольклорист, диригент, піаніст і громадський діяч Микола Віталійович Лисенко походить з козацько-поміщицької української родини. Народився майбутній композитор на Полтавщині. Грати на фортепіано навчався у матері. Здобував освіту в Харківському, а згодом у Київському університетах.

Вирішальний вплив на світогляд композитора мала його участь у роботі Київської громади та дружба з письменником Михайлом Старицьким, істориком Володимиром Антоновичем, фольклористом та етнографом Тадеєм Рильським.

Для завершення музичної освіти Микола Лисенко на деякий час виїхав з України (був у Лейпцигу та Петербурзі), після повернення композитор жив у Києві.

Навколо Миколи Лисенка концентрувалося тодішнє українське музичне і культурне життя Києва. Проводив концерти як піаніст,

виступав з організованими ним хорами в Києві, гастролував по всій Україні. Через активну участь у громадському житті Лисенко перебував під наглядом поліції, його навіть заарештовували.

Протягом усього життя Микола Лисенко записував та вивчав народні твори. Етнографічна спадщина композитора — записи весільного обряду (з текстом і музикою), а також дум та пісень, які виконував кобзар Остап Вересай. Перу Лисенка належить кілька наукових розвідок.

Як композитор Микола Лисенко обробив низку українських народних пісень, які склали сім випусків «Збірника українських народних пісень для голосу й фортепіано». В обробці народних пісень Лисенко зосереджував увагу на засобах народного багатоголосся (так звані підголоски).

Особливо важливе місце в його композиторській праці посідають твори на тексти Тараса Шевченка: «Заповіт», хорово-оркестрові кантати («Радуйся, ниво не политає», «Б'ють пороги»), хорові твори («Гайдамаки», «Іван Гус») та ін.

Багато пісень та романсів Микола Лисенко створив на слова Івана Франка, Михайла Старицького, Степана Руданського, Лесі Українки, Миколи Вороного. Найвідомішим серед цих творів є гімн «Вічний революціонер», який був відгуком на події першої російської революції. Гімн на Франкові слова став народною революційною піснею.

Оперна творчість Микола Лисенка надзвичайно різноманітна. Тут і народні співогри «Чорноморці» та «Наталка Полтавка», оперета «Енеїда», опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба», опера-мініатюра «Ноктюрн», а також дитячі опери «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна».

Значення творчості Миколи Лисенка в історії української музики виняткове. Він є основоположником національного напрямку української музики, що спирається на оригінальність і багатство народної музичної творчості. Своїми операми, вокальними та інструментальними творами композитор заклав основи національного музичного мистецтва. Композиції Лисенка сягнули високого рівня досконалості, наближаючи українську музичну культуру до західноєвропейської (*З календаря*).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Доцільно використовуючи стилістичні засоби різних рівнів мови, напишіть твір на тему «До доброї криниці стежка утоплана».

Урок № 70**ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ ЗА РІК**

Мета: підбити підсумки навчальних досягнень десятикласників за рік; розвивати вміння підбивати підсумки власної діяльності, аналізувати їх, робити висновки; виховувати активну, соціально продуктивну особистість.

Внутрішньопредметні зв'язки: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія; лексикологія і фразеологія; словотвір; синтаксис і пунктуація; стилістика; культура мовлення.

Міжпредметні зв'язки: художня література, мистецтво.

Тип уроку: узагальнення знань, умінь і навичок, засвоєних за рік.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів із темою, метою і завданнями уроку та мотивація навчальної діяльності****III. Повторення, систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок**

- ▶ Перерахуйте стилістичні засоби різних рівнів мови, вивчених у 10 класі. Наведіть приклади.
- ▶ Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Доведіть. Складіть план і запишіть його. Кого іще з українських митців зі світовим іменем ви знаєте? Усно перекажіть текст за планом. Поясніть правопис виділених слів. Зробіть лінгвістичні розбори виділених курсивом слів — фонетичний(1), лексичний(2), морфемний(3). Запишіть одне із речень, складіть його схему, поясніть розділові знаки.

БОГИНЯ ОПЕРНОЇ СЦЕНИ

Італійці вважали її італійкою, поляки сприймали як *свою*¹ національну гордість. Доля дала їй так багато: талант, високу музичальність, дивовижної сили сопрановий голос, сценічний темперамент та жіночий чар. Усі партії вона блискуче інтерпретувала в оригіналі: італійською, польською, німецькою, французькою, іспанською мовами.

Світова кар'єра української співачки розпочалася з того, що нині знамениту оперу Джакомо Пуччині «Мадам Баттерфляй» вона врятувала від остаточного провалу.

Уперше оперу було *поставлено*³ в Мілані, головну роль виконувала одна з найвідоміших італійських співачок. Спектакль не просто не сподобався, публіка прогнала співаків зі сцени свистом. Для Пуччині це було страшним ударом, тим більше, що композитор ніжно любив свою Баттерфляй і був упевнений у перемозі. Несправедливість глядачевої зали завдала авторові глибоких страждань.

Щоб урятувати «Мадам Баттерфляй» (а своїм найкращим твором Пуччині щиро вважав саме цю оперу), автор звернувся до Крушельницької. Соломія перевершила саму себе. У її виконанні образ маленької японки виражав біль усього покривдженого жіноцтва. У мелодійному речитативі Чіо-Чіо-сан бриніла скорбота безпорадної істоти, проте чуже свавілля, не знищивши жіночої душі, надало цій скорботі величі й сили... Успіх опери був приголомшливим.

Рівно сто разів виконала Соломія партію Баттерфляй. Залишити цю оперу вона могла зі спокійною совістю: увесь світ остаточно визнав твір Пуччині шедевром.

Найавторитетніші театри світу змагаються за право приймати в себе видатну співачку. Вона гастролує в Буенос-Айресі, дебютує в Ла-Скала, виступає в Єгипті, знову повертається до Мілана...

Надзвичайно цікавився мистецтвом Крушельницької Микола Лисенко. Соломія ж цінувала Лисенка над усіх композиторів. Ще навчаючись замолоду в Мілані, вона благала знайомих надсилати з України його нові твори, бо ж так хотілося їх співати! *Композитор*² і співачка почали листуватися. Згодом Микола Віталійович часто надсилав Соломії ноти... Вона стала дійсно неперевершеною інтерпретаторкою Лисенкових пісень і романсів (*З журналу*).

Робота за варіантами

Варіант 1

- ▶ Прочитайте текст, складений учнями. Розкажіть про чергування приголосних.

Як виконуєш завдання,
Не забудь про чергування:
Як поріг — то на порозі,
Ну, а ріг — жили на розі,
Коли вухо — то у вусі,
А кожух — то у кожусі,
Як урок — то на уроці,
Око — порошиння в оці.

- ▶ Згадайте скоромовку, запишіть і правильно її повторюйте.

Варіант 2

- ▶ Який колорит створює повтор однієї й тієї ж букви або схожої?

Щупакам в'юни казали,
Щойно шуку зустрічали.
Щирить щука хижу пащу,
Щупакам тікати краще.

(О. Кононенко)

- ▶ Прочитайте скоромовки, дотримуючись правильної вимови дзвінких і глухих приголосних.

Вибіг Гришка на доріжку,
На доріжці сидить кішка.
Взяв з доріжки Гришка кішку,
Хай піймає кішка мишку.

Робота за варіантами

- ▶ Користуючись словником синонімів, поясніть, якими відтінками відрізняються один від одного подані синоніми. Складіть по одному реченню з одним словом кожного ряду. Запишіть його. Підкресліть усі члени речення.

Варіант 1	Варіант 2
1. Вдумливий, серйозний, зосереджений. 2. Добросовісний, сумлінний, старанний	1. Кмітливий, догадливий, тямущий. 2. Добродушний, лагідний, ласкавий

Гра «Хто більше?»

- ▶ Пригадайте назви художніх і публіцистичних творів, кінофільмів, побудовані на антонімії. Запишіть їх. Поясніть стилістичну роль антонімів.
- ▶ Виразно прочитайте текст. Якого відтінку надають префікси і суфікси та повтори слів?

Могутній дуб, прадавній дуб
Стоїть побіля яру.
Розкинув свій листовий чуб,
чолом торкає хмару

(М. Пригара)

- ▶ Пригадайте крилаті вирази із творів української літератури. Запишіть їх. Яке значення вони мають для культури мовлення?
- ▶ Послухайте вірш О. Олеса. З якою метою поет використовує порівняння?

Є слова, що білі-білі,
Як конвалія, квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносяйні, як зірки.

Орфографічний конкурс

- ▶ Запишіть речення під диктовку. У виділених словах визначте орфограми і поясніть їх правопис.

1. Сім раз *одмір*, а раз *одріж* (*Народна творчість*). 2. Що вище ми *підіймались*, то *менше* ставало струмків (*В. Арсеньєв*). 3. *Солов'ї тьохкали* всюди, і від *їхнього* співу дзвеніло *навечір'я* (*П. Панч*). 4. Підє *осінь* із обновами, понад шумами *кленовими*, понад *листям різьбяним* (*М. Рильський*). 5. Погода *передбачалась штильова* і ясна, *режисер* не боявся *відкласти зйомку* на наступні дні. 6. Очі їх так і сяють *веселістю*, молодим *завзяттям* (*А. Шиян*). 7. Була неділя, прехороший літній день (*І. Франко*). 8. Хай *буревісник* злітає високо за хмари (*С. Крижанівський*). 9. Раптом погляд художниці спинився на *мольберті*, де стояв її ескіз (*В. Єніна*).

V. Підсумок уроку і роботи протягом року

VI. Домашнє завдання

- ▶ Порекомендувати старшокласникам читати тексти різних стилів; працювати зі словниками; спілкуючись із журналістами, поетами і письменниками, науковцями, звертати увагу на зразкове мовлення. Для тих, хто має літературні нахили і здібності, доцільно літо використати для творчої роботи.

ЗМІСТ

	Календарно-тематичне планування уроків української мови в 10 класі.....	3
	Вступ.....	8
Урок № 1	Мовлення як предмет стилістики й культури мовлення. Стилiстика та її підрозділи: стилістика мови й стилістика мовлення.....	8
Урок № 2	Два рівні володіння мовою: правильне й комунікативно доцільне. Синоніміка й варіативність. Стилiстична норма й стилістична помилка	13
Урок № 3	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 1.</i> Види мовленнєвої діяльності. Різновиди аудіювання й читання	19
Урок № 4	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 2.</i> Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації	26
	Стилiстика мови. Культура мовлення. Стилiстичні засоби фонетики	
Урок № 5	Загальна характеристика української мови. Стилiстична роль звуковідтворення в художніх текстах	31
Урок № 6	Норми вимови звуків	35
Урок № 7	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 3.</i> Усний докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням.....	44
Урок № 8	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 4.</i> Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням	48
Урок № 9	Вимову приголосних звуків. української мови — характерна ознака всіх її стилів	53
Урок № 10	Орфоепічні норми і приголосних звуків, звукосполучень і наголосу в словах	58
Урок № 11	Позначення на письмі звуків. Складні випадки правопису м'якого знака .	65

Урок № 12	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 5.</i> Виступ на зборах, семінарах (заздалегідь не підготовлений).....	70
Урок № 13	Позначення на г звуків. Складні випадки правопису апострофа.....	73
Урок № 14	Складні випадки пра й апострофа.....	78
Урок № 15	<i>Контрольна робота № 1</i> (контрольний тест)	84
Урок № 16	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 6.</i> Виступ на зборах, семінарах (підготовлений).....	90
Урок № 17	«Навколо світу правопису великої букви).....	93
Урок № 18	Правопис слів з не Правопис слів з не	
Урок № 19–20	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 7–8.</i> Контрольний докладний переказ тексту із творчим завданням.....	105
Урок № 21	Складні випадки правопису сл з ненаголошеними голосними	107
Урок № 22	Правопис слів з подвоєнням і подовженням голосних	111
Урок № 23	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 9.</i> Складання діалогів-обговорення самостійно обраної теми.....	115
Урок № 24	Правопис слів із спроще приголосних	118
Урок № 25	Складні випадки чергув і приголосних звуків	122
Урок № 26	Правопис слів іншомовного походження.....	126
Урок № 27	<i>Контрольна робота № 2</i> (контрольний тест)	130
Стилістичні засоби лексикології і фразеології		
Урок № 28	Слова та його лексичне значен Слова та його лексичне значен	
Урок № 29	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 10.</i> Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (стаття в газету).....	143
Урок № 30	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 11.</i> Контрольний письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему (стаття в газету) ...	146
Урок № 31	Стилістично нейтра й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню стильового відтінку	148
Урок № 32		

Урок № 33	Блажиріччя	161
Урок № 34	Урок розвитку комунікативних умінь № 12. Конспект прочитаного (публіцистичної статті).....	167
Урок № 35	Професійно-виробничі лексика.....	174
Урок № 36	Урок розвитку комунікативних умінь № 13. Конспект прочитаного (публіцистичної, науково-популярної статті).....	179
Урок № 37	Урок розвитку комунікативних умінь № 14. Виступ проблемного характеру на зборах, семінарах	184
Урок № 38	Діалектні слова, сфери стилістичні особливості.....	190
Урок № 39	Застарілі слова, їх стилістичні особливості.....	195
Урок № 40	Урок розвитку комунікативних умінь № 15. Тематичні виписки, план (складний).....	200
Урок № 41	Запозичені слова, їх стилістичні особливості.....	205
Урок № 42	Неологізми, їх стилістичні особливості.....	209
Урок № 43	Контрольна робота № 3 (контрольний тест)	212
Урок № 44	Лексико-стилістичні (контекстуальні синоніми, перифрази; переносне значення слів).....	219
Урок № 45	Урок розвитку комунікативних умінь № 16. Тези	222
Урок № 46	Лексико-стилістичні особливості.....	228
Урок № 47	Лексико-стилістичні особливості.....	231
Урок № 48	Тренувальні вправи	231
Урок № 48	Урок розвитку комунікативних умінь № 17. Конспект як різновид стислого переказу висловлювань, що сприймаються на слух	234
Урок № 49	Антоніми. Пароніми.....	239
Урок № 50	Паронімів у мовленні	239
Урок № 50	Основні групи фразеологізмів	243
Уроки № 51–52	Урок розвитку комунікативних умінь № 18–19. Контрольний переказ публіцистичного стилю з творчим завданням	246
Урок № 53	Багатозначність фразеологізмів.....	249
Урок № 53	роль багатозначності, синонімії та антонімії фразеологізмів	249
Урок № 54	Урок розвитку комунікативних умінь № 20. Бібліографія. Анотація	253
Урок № 55	Синонімія і антонімія фразеологізмів.....	260
Урок № 55	Синонімія і антонімія фразеологізмів.....	260
Урок № 56	Контрольна робота № 4 (контрольний тест)	263

Словотворчі засоби стилістики

Урок № 57	Стилістичне забарвлення слова: префіксів і суфіксів 271
Урок № 58	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 21.</i> Усний відгук про твір мистецтва в публіцистичному стилі 274
Урок № 59	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 22.</i> Письмовий відгук про твір мистецтва 279
Урок № 60	Стилістичне використання Стилістичне використання
Урок № 61	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 23.</i> Ділові папери. Звіт про виконану роботу 283
Урок № 62	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 24.</i> Ділові папери. Субсидія, ваучер, приватизаційний сертифікат 287
Урок № 63.	Основні орфограми в Урок розвитку комунікативних умінь № 24
Урок № 64.	Основні орфограми в Урок розвитку комунікативних умінь № 25
Урок № 65	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 25.</i> Ділові папери. Фінансова ідентифікаційна картка, ідентифікаційний код 298
Урок № 66.	Основні орфограми в Урок розвитку комунікативних умінь № 25
Урок № 67	Корінь, префікс і суфікс правопис і стилістичні властивості 308
Урок № 68	<i>Контрольний диктант.</i> Контрольне аудіювання тексту науково-популярного стилю 310
Урок № 69	Аналіз контрольної роботи Урок розвитку комунікативних умінь № 25
Урок № 70	Підбиття підсумків за рік 322

Навчальне видання
Серія «12-річна школа»

ГОЛОБОРОДЬКО Євдокія Петрівна
ГОЛОБОРОДЬКО Костянтин Юрійович
ПАВЛИК Олена Анатоліївна
МЕЛЬНИЧУК Юлія Юріївна
БОНДАРЕНКО Ірина Анатоліївна

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ. Академічний рівень

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*
Редактор *О. О. Маленко*
Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедева*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 12.05.2010. Формат 60×90/16.
Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура «Шкільна».
Ум. друк. арк. 21,00. Зам. № 10-06/11-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
Виробник: ПП «Тріада+»
Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15